

Szlovákok a Dél-Alföldön

(A 17. század végétől a 18. század végéig)

Forrásválogatás

Szerkesztette és a bevezető tanulmányokat írta:

Gombos János

Békéscsaba, 2008

SZLOVÁKOK A DÉL-ALFÖLDÖN

Forrásválogatás

(a17. század végétől a18. század végéig)

Szlovákok a Dél-Alföldön

Forrásválogatás

(a 17. század végétől a 18. század végéig)

Szerkesztette,
illetve a bevezető tanulmányokat írta:

Gombos János

Békéscsaba, 2008

A kiadvány megjelenését anyagilag támogatták:
A Határontúli Szlovákok Hivatala
Az Országos Szlovák Önkormányzat Dokumentációs Központja

Szakmai lektorok:

Gyivicsán Anna
Miroslav Kmet
Szabó Ferenc

Nyelvi lektorok:

Miroslav Kmet
Mayer Sándorné

Fordítás:

Gombos János (magyar, szlovák)
Nemerkényi Előd (latin)
Pappné Princzinger Valéria (német)
Tóth Sándor János (német)

Előkészítő munkák:

Kunovacné Gulyás Zsuzsanna
Laczó Magdolna

Borítóterv:

Lonovics László

ISBN: 978 – 963 – 87342 – 3 – 5

Kiadó:

Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba

Felelős kiadó:

Hornokné Uhrin Erzsébet

Szedés:

Ancsin és Társa Bt., Szabadkígyós

Nyomás, kötés:

Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba

Felelős vezető:

Garai György

Tartalom

Előszó	7
I. A régió a szlovákok előtt	9
Felhasznált irodalom	20
II. Származás (szökés, telepítés, vándorlás)	23
A.) Békés megye újjászületése	28
B.) Út a Felvidékről az Alföldre	60
C.) Az egyén sorsa a dokumentumok tükrében	86
Felhasznált irodalom	89
III. Dolgos hétköznapiak	93
Felhasznált irodalom	110
IV. Hétköznapi konfliktusok	113
Felhasznált irodalom	137
V. Egyház, oktatás	141
Felhasznált irodalom	155
A könyv összefoglalója német nyelven – Zusammenfassung	159
Rövidítések, jelek	160
A könyv előkészítésében közreműködtek	161
Helynévmutató	163
Személynévmutató	167

Előszó

Egy többkötetesre tervezett sorozat bevezető kötetét tartja kezében a tisztelt olvasó. A dél-alföldi szlovákság 18. századi történetének forráshátteréből nyújt válogatást a könyv a teljesség igénye nélkül. A kiadvány több célt szolgál. Egyszerre kíván a neves elődök (Haan Lajos, Kristó Gyula, Implom József, Elek László) megyetörténeti forráskiadványaihoz hasonló helytörténeti és nemzetiségtörténeti kiadványként az oktatás és a tudományos kutatómunka szolgálatában állni. Ennek megfelelően a könyv két-nyelvű (nem számítva a latin és német szövegrészeket). A dokumentumok eredeti nyelve zömében magyar, de található köztük a kor hivatali nyelven, latinul írott forrás is, valamint a szlovák települések előjárói által írott szlovák nyelvű folyamodványok. A régies szöveg értelmezésének, a mai szlovák nyelvbe való átültetés keserves munkájának is gyümölcse egyszer s mindenkorra ez a kötet. A kutatás „színteréül” választott Dél-Alföld esetünkben főként a mai Magyarország délkeleti régióját, elsősorban Békés, Csongrád és az egykori Csanád megye szlovákok lakta részét jelenti. A könyv öt fejezetben (öt témakörben) sorolva a dokumentumokat, tárgyalja a dél-alföldi szlovákság 18. századi történetét. Az egyes fejezetekben eddig kevésbé ismert, illetve még ismeretlen dokumentumok segítségével feltárul a régió szlováksága 18. századi mindennapjainak története: származásuk, útjuk az új hazába, az otthonteremtés problémái, a kultúrájuk, szabad vallásgyakorlatuk megteremtéséért és fennmaradásáért kibontakozott küzdelmük. A sorozat többi kötete az 1989 – 1990-es rendszerváltásig terjedően „sorra veszi” a dél-alföldi szlovákság történetének fontos korszakait, a korabeli dokumentumok tükrében kötetek időhatárai egybeesnek olyan események dátumaival, amelyek úgy a helyi szlovákság, mint az ország történetében, korszakos jelentőségűek.

Így a következő kötet a 18. század 80-as éveitől, az urbárium bevezetésétől, a tömeges vándorlás időszakának megszűnésétől 1848/1849-ig terjedő időszakot dolgozza fel, amely után a dél-alföldi szlovákok lakta települések társadalmi és etnikai összetétele jelentős átalakuláson megy keresztül.

A sorozat harmadik kötete a polgárosodó vidék képét kívánja megragadni a Monarchia keretei között 1849-től 1919-ig.

A negyedik kötet a régió szlovákságának életét mutatná be a megváltozott földrajzi és politikai keretek között az 1920 és 1945 közötti időszakban.

A tervezett sorozat záróköteté a felszabadulástól a rendszerváltásig követi nyomon a helyi szlovákság történetét.

Végül ezúton mondok köszönetet a kötet lektorainak: Gyivicsán Anna egyetemi professzornak, Dr. Szabó Ferenc nyugalmazott levéltár- és múzeumigazgatónak, Dr. Miroslav Kmetnek, a besztercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem tanárának. Külön köszönöm a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete két kolléganőjének: Kunovacné Gulyás Zsuzsannának, Laczó Magdolnának, valamint Mayer Sándornénak, akik oroszlanrészrt vállaltak a kézirat nyomdakésszé tételében. Ugyancsak köszönet illeti a Szlovák Köztársaság Határontúli Szlovákok Hivatalát, az Országos Szlovák Önkormányzat Dokumentációs Központját támogatásukért, valamint az egyes levéltárak és könyvtárak (úgy szlovák, mint magyar) munkatársait segítőkésszségükért.

A szerző

I.

A RÉGIÓ A SZLOVÁKOK ELŐTT

A Dél-Alföld, benne Békés megye, településszerkezete, népességeloszlása, etnikai képe alaposan megváltozott a török hódítás nyomán. A török fenyegető közelsége, a létbizonytalanság hatására a vidék lakossága a nagyobb lélekszámú települések felé orientálódott.¹ Az apróbb települések, a külső lakott helyek lassú felszámolódása ellenére a régió településszerkezete egészen a 16. század utolsó évtizedéig döntő változásokon nem ment keresztül.² Tovább tartott a pusztásodás folyamata, főleg a mezőszéki részekben. A lakatlanná vált településeket határjukkal együtt a szomszédos nagyobb település, város szívta magába, földjét annak lakosai vették birtokba. Ekkor vetik meg a későbbi mezővárosok nagy határának alapjait.³ Itt a földművelés mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap az állattenyésztés. A nagyobb mezővárosok körül piackörzetek jönnek létre.

A 15 éves háború során (1596-ban), amikor a török-tatár csapatok tartósan az országban maradtak, a települések a Körös – Tisza – Maros háromszögben javarészből pusztává lettek, a településszerkezet jelentősen átrendeződött.⁴ Az ekkortájt lakatlanná vált Körös – Tisza – Maros köz etnikai képe is megváltozott, amikor délről szerbek, keletről románok vándoroltak e területre. Életmódjukat, foglalkozásukat tekintve zömében pásztorok voltak, akiket a helyi török földesúr telepített le néptelenné vált birtokain, így kívánván azt jövedelmezővé tenni.⁵ Békés vármegye eredeti nemessége Gyula várának 1566. évi elestével, majd végül Nagyváradnak török kézre kerülése nyomán, kiszorult birtokairól.⁶ A vármegyei nemesség távoztával azonban csak az adószedés módja és az adószedés formája változott. Az elmenekült földesurak a saját, a felvidéki, az észak-magyarországi végvárok katonái pedig a királynak járó adót erős fegyveres kísé-

¹ Csipes Antal: Békés megye élete a XVI. században. Békéscsaba, 1976., 16. p.

² Blazovich László: A Körös – Tisza – Maros köz középkori településrendje. Békéscsaba, Szeged, 1985. (Dél-alföldi évszázadok), 82. p.

³ Karácsonyi János: Békésvármegye története II., 1896., Gyula, 31. p.

⁴ Blazovich László: i. m., 61. p.

⁵ Borovszky Samu: Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (In: Értekezések a történelmi tudományok köréből, 1901., Budapest) 168. p.

⁶ Szilágyi Sándor: A békés vármegyei hódoltság történetéből. (In: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, 1881/82., 25. p.)

rettel, gyakorta úgynevezett portyával szedték be.⁷ A helyzetet bonyolította, hogy a 17. század derekán Békés, Csanád és Csongrád megyék Erdélynek fizették az állami adót, annak befolyási övezetébe kerültek.⁸ Ennek ellenére Arad, Békés, Csanád, Csongrád és Zaránd vármegyék néhány települése ekkor éled újjá.⁹

A 15 éves háborút követően a török kor végéig terjedő időszak alaposan átrajzolta vidékünk térképét. A jócskán megfogyatkozott lélekszámú lakosság néhány nagyobb településen, mint Gyula, Sarkad, Békés, valamint változó számú kisebb településen élt. Ez utóbbiak kiszolgáltatott helyzetüknél fogva gyakran néptelenedtek el, majd települtek újra, az esetek többségében új meg új bevándorlókkal. Sok település éppen a 17. század végi felszabadító harcok nyomán vált a háborús pusztítás martalékává.

Az elmenekült földesurak a nagy távolság, a háborús viszonyok, illetve a török állandósult jelenléte miatt bizonyos jobbágyi szolgáltatásoktól, mint például a robot, kénytelenek voltak eltekinteni, helyette az adót egy összegben követelték jobbágyaiktól.¹⁰

A 15 éves háború nemcsak a régió településszerkezetének fejlődésében, hanem a jobbágyság jogállásának alakulásában is mérőöldkönek tekinthető. A fosztogató, az emberi életeket, anyagi javakat nem kímélő hosszas csatározások nyomán a vidék szétfutott lakóit nagyon kevés földesúr (akár török, akár magyar) tudta összeszedni. Mivel a lerombolt falvakba nem sikerült örökös jobbágyait visszatelepíteni, ezért a birtok jövedelmezősége érdekében kénytelen volt beérni az úgynevezett taksás jobbágyokkal¹¹, akik az évi egy összegben kifizetett bér után szabadon el is költözhettek.

A háborús pusztítások nyomán fellépő munkáskészhiány következtében felértékelődött a jobbágy munkaereje, valamint megnőtt a munkaerő megoszlás tekintetében az aránytalanság a háború által sújtott, illetve az attól mentes területek között.¹² A szabadköltözésű jobbágykategória kialakulása mellett és ellenére továbbra is tartotta magát a röghöz kötöttség állapota, amelyet a magyar földesúr után a török is igyekezett fenn-

⁷ Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában, Pest, 1864., 309. p.

⁸ Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981., 223. p.

⁹ Borovszky Samu: i. m., 184. p.

¹⁰ Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig, Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981., 162. p.

¹¹ Borovszky Samu: i. m., 168. p.

¹² Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556 – 1767., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969., 264. p.

tartani¹³, és amely állapotból a föld népe a szökésben látta a kiutat. Többnyire azokból a községekből szöktek el, amelyeket a török katonák, hivatalnokok szolgálataik fejében kaptak személyre szólóan, nem átörökíthetően (ziámet és tímár birtokok), és amelyekből ennél fogva a legtöbb hasznót igyekezett kihozni mindenkori birtokosa.¹⁴ A vonuló, portyázó hadak, a többfelé adózás, a röghöz kötöttség, a velejáró robot, a kiszolgáltatottság elől a jobbágy gyakorta keresett szökésben menedéket. Ilyenkor a Hódolt-ságban rendszerint a szultán alföldi, úgynevezett khász-birtokain lévő és a betelepülők nyomán egyre nagyobbra növvő településein bújtak meg.¹⁵ Ilyen volt a térségben többek között Kecskemét, Kőrös, Cegléd, Jászberény, Mezőtúr, de a mai Békés megye területén is voltak ilyenek, mint például Dévaványa,¹⁶ Békés,¹⁷ illetve Békésszentandrás.¹⁸ A kedvezőbb jogállás, valamint a tény, hogy biztonságukat a legerősebb úrtól, a szultántól egy összegben megválthatták, nagy számban vonzotta e településekre a menekülőket. Másrészt a szökevény ezekben a városokban jobban el tudott tűnni az utána nyomozó földesúr szeme elől.

A 16-17. század fordulóját követően, amikor a falupusztásodás a legnagyobb méreteket öltötte, talán a rideg pásztorkodás volt a legelterjedtebb gazdálkodási mód és létforma a régióban. Az állataival vándorló, az elhagyott, kihalt településeken lappangó pásztor könnyebben kibújt a többfelé adózás terhe alól,¹⁹ mint a földműves, akit rendre megtalált a török, a magyar és az erdélyi adószedő. A rideg állattartás elterjedését erősítő további tényezők közül a legfontosabb a megélénkülő kereslet a vágómarha iránt a nyugat-európai piacon. A nagymértékű falupusztásodás nyomán felszabaduló határrészekben, az alföldi városokhoz kerülve, tág tér nyílt az állattartásra. A tendencia erősödésének jele, hogy gyakran maguk a szpáhi-birtokosok kényszerítették településük, földjük elhagyására jobbágyaikat, majd bérbe adták azt a szomszéd helységeknek, amit azok legelőként hasznosítottak. Egyszerre jutott ily módon a török földbirtokos biztos pénzhez, s mentesült a pusztai jövedelme utáni katonaállítás kötelezettségétől.²⁰ A korabeli török adószedés rendszere a megszállt területen szintén az állattartás elterjedését serkentette.²¹ A nagy pusztákkal körül-

¹³ Salamon Ferenc: i. m., 224. p.

¹⁴ Karácson Imre: Sátorozó ráják. (In: Századok, Budapest, 1908., 920. p.

¹⁵ Salamon Ferenc: i. m., 224. p.

¹⁶ Salamon Ferenc: i. m., 222. p.

¹⁷ Karácsonyi János: i. m., II. Köt., 34. p.

¹⁸ u. o. II. Köt., 307. p.

¹⁹ Karácson Imre: i. m., 920. p.

²⁰ Salamon Ferenc: i. m., 221. p.

²¹ u. o., 230. p.

vett alföldi városok ebből jócskán profitáltak. Mindez az Alföld térképét teljesen átrajzolta: a hajdanvolt tízegynéhány családos Árpád-kori települések eltűntek, helyüket fű nőtte be, elnyelte őket a pusztaság, hajdanvolt lakók, illetve az új jövevények a nagyhatarú alföldi településekbe tömörültek.²² A 17. század derekára „megszelídült” a török uralma, amelynek nyomán úgy szervezetteren, mint spontán módon, jó néhány békés megyei település újranepekedett.

Mindezt azonban csak átmeneti, néhány évtizednyi béke tette lehetővé. A 17. század végének felszabadító harcai során a települések túlnyomó része a háborús pusztítás martalékává lett. Eme harcokban gyakran vettek részt a törökök, illetve Thököly szövetségeseiként a tatárok, akik szélteben-hosszában beszáguldották az egész Alföldet. Portyáik során annyira felpredálták a Körös – Tisza – Maros közt, hogy nem volt a környéken senki, akitől a gyulai vár ostromlói, illetve török védői élelmet rekvirálhattak volna az 1690-es évek elején.²³

Békés megye népessége a 16. században

„Békés megye mai területén a XVI. században számításunk szerint 104 település volt, de még ezekhez is hozzá kell számítanunk a gyulai uradalomhoz tartozó, a vár szolgálatára rendelt falvakat, mint: Szerhet, Turgony, Izsák, Szélhalom, Kétegyháza, Szentbenedek, Boldogfalva. Így a települések száma összesen meghaladja a 110-et, a lakosság pedig megközeleli a 30 000 főt.”²⁴

Egy Csanád vármegyei település sorsa a 16. század második feléből

„A török hódoltság idején a lakosság csak részben menekült el a hódítók elől. Tudjuk, hogy az 1557 – 1558-as években a békési nahiéhoz tartozó „Kaszaberek” községben 45 porta fizetett adót, amelyek közül 5 újnak van feltüntetve. Ugyanebben az évben a dicális-lajstromok szerint I. Ferdinánd király adószedőie is 40 forintot tudtak a kincstárba beszállítani. 1563-

²² u. o., 224. p.

²³ Kristó Gyula: i. m., 202. p.

²⁴ Csipes Antal: Békés megye élete a XVI. században, Békéscsaba, 1976., 21. p

ban a falu 70 lakójának nevét is ismerjük. (...) A következő évben már 48 porta adózik. A helység csak addig fejlődött, míg a törököknek a gyulai vár ellenállott. Amint az 1566-ban elesett, a falu is lehanyatlott, s 1599-ben végleg el is pusztult. A falu fennállását I. Ferdinánd koráig a sírokban talált érmék is igazolják.”²⁵

A régi Komlós lakói a 16. század második felében

„Inclyti Comitatus Csanadiensis de Anno 1561. per Regium Dicatorem Stephanum Feoldvárii peracta.”²⁶ (Földvári István, királyi adószedő által Csanád vármegyében, 1561-ben készült összeírás)

Komlós	Porta ²⁸	Flor. ²⁹	Denar ³⁰
Relic. ²⁷ Ladislaus Glecsán	3	3	30
Lucae Jász	4	4	33
Georgius Köblös	2	2	20
Demetrius Egös	3	3	30
Petrus Ravossi pauper ³¹	–	–	–
Demetrius Kovács deserta ³²	–	–	–

²⁵ Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. Makó, 1938. (In: Csanád vármegyei Könyvtár, 34. köt.), 33. p.

²⁶ OL, A27 Litterae Comitatum. No. 138/1754.

²⁷ relictus – őslakos

²⁸ porta – itt adóegység

²⁹ florenus – aranyforint

³⁰ denarus – dénár (ezüst pénz)

³¹ pauper – nincstelen

³² deserta – üres telek

A Dél-Alföld képe a 17. század második feléből

„...1669-ig a XVI. század végén elpusztult régi falvak közül a következők népesültek be:

Csanád vármegyében: Nagy-Iratos, Tompa, Bán-Kamarás, Csató-Kamarás, Látván, Majmat, Szent-Miklós, Kovácsháza, Dombiratos, Fűperek, Kaszaperek, Basarága, Kis-Fecskés, Szőlős, Sorján (a hajdani Serjén), Torny, Kis-Batonya, Szömlak, Szionda, Dombegyház, Irinta, Kunágota, Pécska és Varjas.

Csongrád vármegyében: Mártély

Arad vármegyében: Vizes vagy Füzes, Papi, Félegyház, Szenttamás, Péli, Szent-Pál, Háromfűl, Mikalaka, Szőny, Marján, Csoprony és Tövis.

Békés vármegyében: Kakucs, Szenttorna, Bélmegyer, Nagytelek, Alattyán és Püspöki; végül

Zaránd vármegyében: Szőlős és Sikola.”³³

Jobbágytársadalom a Hódoltságban

„Ismeretes dolog, hogy a magyarországi török hódoltság idején a török közigazgatás és különösen az elviselhetetlenné vált sokféle adóztatás egyik oka a falvak pusztulásának. (...) A földműves nép többnyire olyan községből szökött meg, melyek ziámet és tímár birtokok voltak, vagyis amelyeket török katonák és hivatalnokok fizetés gyanánt kaptak, mint hűbértörök. (...) Ez a birtok nem szállt apáról fiúra, hanem csak hivatalhoz volt kötve, ezért amíg a tulajdonos kezén volt a birtok, abból a maximális hasznot igyekezett kisajtolni. (...) A megszökött lakosok egy része a városokba menekült, mert a városok többnyire kincstári birtokok voltak, s ennek következtében a kivetett rendes adókon kívül másféle terheket a lakosok ott nem viseltek. A szökevény lakosságnak az a része, mely nem tudott valamely városba húzódni, kóborló életre adta magát. Ezek a földönfutókká lett magyarok, valamint az elnéptelenedett helyekre Oláhországból és Szerbiából beözönlő pásztornépek lettek a sátorozó ráják.”³⁴

³³ Borovszky Samu: Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (In: Értekezések a történelmi tudományok köréből, 1901. Budapest, MTA) 176. p.

³⁴ Karácson Imre: Sátorozó ráják. (In: Századok, Budapest, 1908.) 919 – 920. p.

A régi Komlós pusztulásáról

„Az egykori Békés-Komlóst egykori lakosai (valószínűleg tiszta magyarok) úgy a törökök üldözései miatt, mint a Száraz-ér folytonos áradásai miatt hagyták el. E falu fennállásának idejét Wallaszky³⁵ a XVI. századra teszi, míg Haan Lajos a XV. századra. Én magam Wallaszkyt követem azon hozzátevással, hogy e falu még a XVII. században is fennállott.”³⁶

Társadalmi- és erőviszonyok a 17. század második felében a Dél-Alföldön

„...a hódoltságban már a háború előtt is túlsúlyra törekvő, summás adóztatási forma csaknem kizárólagos uralomra jutott. Előretöréseit itt elsődlegesen az adózó és az adóztató térbeli elkülönüléséből adódó szükségszerű lazulások, problémák, másodjára a telekrendszernek a pusztulása és a szakadozott újjátelepülés okozta szétzilálása s végül, de nem utolsósorban a paraszti földhasználatban végbement belső változások magyarázzák. A summával adózó helységeknek lényegében az egész hódoltságot kitöltő, összefüggő tömbjébe csak a határsáv mentén ékelődtek helyenként a telek vagy a telkes jobbágy szerint igazodó, más adóztatási formák szórványai. (...) Békés, Csanád és Csongrád megyék az állami adót a XVII. század derekán Erdélynek fizették, annak befolyási övezetébe tartoztak.”³⁷

Szarvas vára a Thökölyvel szövetséges törökök kezén

„A törökkel szövetkezett Thököly Imre, ki magyar elégületlenek élére állott, nem látván orvosolva az ország sérelmeit még a soproni országgyűlés által sem (1681). Szilárd kitartással folytatta a háborút, mely 17 évig tartott.

³⁵ Utalás Wallaszky Pál evangélikus lelkész latin nyelvű feljegyzéseire az evangélikus egyház anyakönyvében 1779-ből. Közli fordításban Gajdács Pál a Békés Megyei Régészeti és Múzeumi Társulat Évkönyvében (1882/83.)

³⁶ Ifj. Jankó János: Tótkomlós (Magánrajz). Irodalmi források. (In: A Békésvármegyei Régészeti és Múzeumi Társulat Évkönyve, 1885/86.), 67. p.

³⁷ Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981., 189. p.

Ezen háború alatt szállották meg Szarvast újra a törökök és pedig – ha Hellebranth állításának hitelt adhatunk³⁸ – 1677-ben.

De ekkor a törökök, mint Thököly szövetségesei, nem viseltettek ellenséges indulattal a lakosság iránt: sőt inkább azon voltak, hogy a közös ellenség, t. i. a császári hadak ellenében közösen védjék magukat. Ekkor szólították fel a népet, hogy a várnak meggyengült falait és bástyáit újra kiépítsék. A munkásokat, naponta két garasával, ők is díjazták. Az aga, kinek nevét nem találjuk feljegyezve, valóságos földesúri jogot gyakorolt a nép felett. Ő osztotta a földeket kénye-kedve szerint, s nagy ajándékért többet adott a hozzáfolyamodóknak.”³⁹

Adószedés a Dél-Alföldön a 17. század második felében

„1671. Die 22. Febr. (február 22-én) In Felső Méra (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) vettem fel Békés vármegyében Szent Andráson lakó Major Mátyás és Sütő Mihály által az Szent Andrási lakosoktól Bánrévi Pusztám adóját közönséges pénzt huszonhét Tallér erőt az Tallért 2 forintban 24 pénzbe számlálva az mostani pénz folyásához képest...”⁴⁰

A régi Komlósról (17. század második fele)

„Az oda való jobbágyok mind feljüttek, csak a basarágiak s az tompaiak⁴¹ nem jüttek fel. Az komlósiak is csak egy embert küldtek fel, hét oroszlanos tallért küldtek s egynéhány pénzt,...”⁴² (Részlet Pekri Zsófia Teleki Mihályhoz írott leveléből, Nagyvárad, 1659. december 29.)

³⁸ „Hellebranth János, hites ügyvéd és jegyző azon kis monographia által vonta magára a figyelmet, melyet 1822-ben Szarvas városáról és az ottani várról írt, e város százados emlékünnepe alkalmából” (Zsilinszky Mihály: Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása, Déjepis mestečka Sarvaš a opis nynejšiho jeho poméru, illetve Déjepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasnych pomerov. Békešská Čaba, 2004. 124. p.)

³⁹ Ugyanott, 19. p.

⁴⁰ OL, Fáy család levéltára, P 1729., 2. cs.

⁴¹ Mindkét település Csanád megyében volt, Battonya közelében.

⁴² Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I. köt. Budapest, 1905. 447. p.

A Körös – Tisza – Maros köz pusztulása a 16. század végén

„Egyedül Baronyai Decsi János tartotta följegyzésre méltónak e szomorú hadjárat emlékét, midőn a „nagyszemöldökű” Szolimán temesvári basa Lippát ostrom alá fogni szándékozván, a Győr mellett áttelelt tatár hadaknak parancsot küldött, hogy segítségére siessenek. A tatárok – úgy mond e történetíró, – hogy jövetelükkel úgy az erdélyi fejedelmet, mint a magyarországi parancsnokokat megrémítsék, a Körös és Maros által határolt vidéket (...) a béke örve alatt váratlanul elpusztították, s a török hódoltság alatt itten élő lakosságot, részint legyilkolták, részint rabságba hurcolták, magát az egész vidéket (...) kegyetlen módon kifosztották (t. i. 1596 tavaszán).”⁴³

A gyulai török várparancsnok hazatérésre szólítja fel a szétfutott dévaványiakat⁴⁴

„Az Isten tartson meg titeket ványai bírák és lakósok!

Én, Gyula várának hatalmas parancsoló-inspectora Mehmet Bék a` gyulai fő urakkal, agákkal és nagyságos Emenekkel együtt, valakik a` mi KADIAS császári székünkön ülnek és igaz törvént szolgáltatnak; megértettük és meg tudtuk a` ti nagy kárvallástokat, mi is ebbi (ebbeli) nyomorúságtokat kegyelmesen tekintvén jó consideratióban vettük (jól megértettük) és mi is megszántunk titeket, melyhez képest tinektek kicsintül fogván nagyiglan, valakik köztetek lakoztak és lakozni akarnak és mostan el futottanak, adjuk hitünket és pecsétes levelünket. Esküszünk török hitünkre, a` mi egy Istenünkre a` NAGY MAHUMETRE, FEGYVERÜNKRE, AZ ANYÁNK TEJÉRE, Lelkünkre és Életünkre, hogy mi titeket ványai lakosokat ujobban oltalmunk, gondviselésünk alá bé vészünk, mostani elfutástokért károtok, veszedelmetek nem léssen, csak szálljatok haza, fejünk s életünk fennállásáig, Isten minket úgy segítsen, nem hagyunk, sőt oltalmazunk; azon hitünkre mondjuk minden adótokat alább szállítjuk, megkicsinyítjük, a` mint elszenvedhetitek engedelmesen cselekeszünk. Ennek a` mi hites alá tött pecsétes levelünknek hitelt adván, minden ha-

⁴³ Borovszky Samu: Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (In: Értekezések a történelmi tudományok köréből, 1901., Budapest, MTA), 165. p.

⁴⁴ Az egykor Heves–Külső–Szolnok megyéhez, ma Békés megyéhez tartozó Dévaványa a török idők alatt közvetlenül szultáni birtok volt.

logatás nélkül jöjjetek vissza és engemet mindenekrűl ujobban tudósít-satok. Az Isten maradjon veletek és titeket az Isten szállítson házatokba.

Írtuk Gyula várában a` mi Nagyságos törvényszékünkön. Anno 1691. Die 9. Februarii.

A` Nagyságos Mehmet bék, Agák és Nagyságos Emenkek és Uratok a` Nagyságos Seres Huszain.”⁴⁵

A nagyhatárú alföldi városok kialakulásáról

„Alföldünk térképét, melyet beláthatatlan puszták, s hozzá itt-ott egy-egy nagy központba sűrűn összehalmazott népességű városok képeznek, a török uralkodás tette ilyené, s nagyobb mértékben mint napjainkban (ti. a 19. században – szerk.) látjuk. A városok a faluk rovására nőttek meg. (...) Faluból városba az átköltözés ritkán történhetett egyenes úton. A hűbéri földek jobbágyának az oszmán törvények nem engedtek szabad költözködést, s e törvényhez Magyarországon is ragaszkodtak. (...) A szultáni kincstár neve khasziné volt, s az oly birtokok, melyek jövedelme ebbe folyt, khasznak neveztettek. Ilyen volt az Alföldön Kőrös, Kecskemét, Czegléd, Halas, Jász-Berény, Mező-Túr, Dévaványa, a mennyire eddig tudjuk, s hihetőleg más helységek is, melyek épen ennek következtében jobban gyarapodtak, aránylag nagygyá nőtték ki magokat a török uralkodás idején.”⁴⁶

A kétfelé adózásról

„Ellenben ha a török adóztatás valamit előmozdított a gazdálkodásban, a baromtenyésztés volt az. A nyájakról oly csekély volt az adó, hogy alig érezték meg, s a helységek pusztulásával a megmaradtaknak széles tér nyílt e részben. Így az alföldi városok sem szántás-vetésben, hanem a baromtenyésztésben tűntek ki. (...) 1569-ben szeptember 21-ikén a követe a nagyvezér Mehemet előtt megjelenvén, érinték előtte Magyarország pusztulását és földe népének nyomtatását, mely végromlással fenyegeti a szegény jobbágyokat. A nagyvezér ki sem hallgatván őket, nagy bőbeszédűséggel jelentette ki, hogy a szultán meg nem engedi többé, hogy jobbágyai magyar részre is adózzanak és szolgáljanak, semmi tekintetben. Ve-

⁴⁵ Közli Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313 – 1800), Budapest, 1938. 446. p.

⁴⁶ Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában, Pest, 1864., 222 – 224. p.

gyék le gondjokat a magyarok és vonják ki kezüket az addig közös birtokból. (...) A török igen sok, a váraktól távol eső falut írván be, csak úgy vélte magának biztosíthatni, ha fölfogadá a lakosoknak, hogy nem terheli fölöttebb, s ...uralkodó szabállyá lett volt, hogy a magyar földesuraknak fizetni szokott adó és szolgálat felével megelégedett a török is. Az adó eme megosztása felbátorítá a magyart is, hogy eme megosztást a török terület belsejében minél messzebb kiterjessze részint békés úton, részint erőszakkal is, s úgy véljük, ép oly lehetetlen volt abban az időben is meghatározni meddig terjed a magyar földesurak és magyar király hatósága a török területen, mint azt, hol van csak egy bizonyos évben is megállapodás a török terjeszkedésben.”⁴⁷

Szolnoki haditudósítás a tatárok pusztításáról a Gyula körüli falvakban

„Szolnokról jelentették 25-én (1691. január 24-én – szerk.), hogy jelentős számú tatár kelt át a Tiszán és az itteni hidakat megközelítették. Parasztjaink közül sokat lekaszaboltak, és több mint ezer állatot – közöttük kisebbeket és nagyobbakat – magukkal vittek. Mire a mi csapataink összegyűltek, már ismét a túloldalon voltak és Vásárhely felé vonultak, ahol egyébként 5000 tatár táborozott Galga szultán parancsnoksága alatt. Ez a betörés és a gyors ellenség nagy riadalmat keltett az egész országban, az Eger környéki falvak népe menekülésbe kezdett Buda felé. Erre a tatárok a Gyula környéki különböző falvak lakosságát lekaszabolták. Hogy ezt a kegyetlen és gyors ellenséget a későbbiekben a Tiszán való átkelésben megakadályozzák, Nigrelli tábornok megparancsolta, hogy ameddig csak lehetséges, törjék fel a Tiszán a jeget.”⁴⁸

A török végnapjai a Dél-Alföldön

„Az 1690-es évek elején tovább szűkült a Gyula körüli gyűrű, 1692-ben Váradot, 1693-ban Jenőt vesztették el a törökök. Noha élelmezési gondjaikon némileg segítettek Thökölynek messze földről Gyulára élelmet vivő

⁴⁷ Ugyanott, 230., 290.p.

⁴⁸ Egykorú nyomtatvány. Bécs, Extra Schreiben. 1691. No. (Aus Wien/vom 11. Februarii) – Közli Szita László (Szerk.): A török kiűzése a Körös – Maros közéről 1686 – 1695., Gyula, 1995, 84. p.

csapatai, és segítettek a Debrecen és Karcag vidékét feldúló és ott sok zsákmányt szerző tatár seregek is, az élelmiszerhiány továbbra is sújtotta a gyulai törököket. Végső elkeseredésükben kemény hangú levélben szólították fel (Mező-)Túr, (Déva-)Ványa, Kecskemét, (Nagy-)Kőrös és Cegléd városokat szokásos gabonaszállítási kötelezettségeik teljesítésére:⁴⁹

...E császári jegynek érkezével tudtul adatik, hogy a gyulai szandzsákhoz tartozó Túr, Ványa, Kecskemét, Kőrös és Cegléd városok néhány évre a régtől fogva fizetni szokott adót nem fizetik. Minthogy ezt tenni tartoznak, ezennel parancsolom, hogy ez évben a földeik szerint kivetett fej- és jövedelemdadóban, melyet fizetni kötelesek a gyulai vár számára, tehetséghöz képest elégséges gabonát szerezzenek össze, s azt minél előbb oda szállítsák s átadják. Ha ezek szerint az említett város lakosai, mint ennek előtte szolgálni fognak a régóta fizetni szokott fej- és jövedelemdadó fejében a fent írt vár katonasága számára ez évben a gabonát megküldik – akkor saját személyük s családjuk nyugalma biztosíttatik, s vagyonuk birtoklásában háboríttatni nem fognak. De ezt mindnyájának úgy adjátok értésökre, hogy azon esetben, ha ők a megparancsolt gabonát ama várba szállítani vonakodnának, azért, mivel izlam népét nem követték, s magas parancsot nem teljesítették, – ezen biztosítás visszavonatik, s az azon részben táborozó győzelmes seregnek meg lesz parancsolva, hogy őket foglyokká tegyék, s vagyonukat elpusztítsák...”⁵⁰

Felhasznált irodalom

BLAZOVICH László.

A Kőrös – Tisza – Maros köz középkori településrendje. Békéscsaba – Szeged, 1985. (Dél-alföldi évszázadok)

Megjegyzések a Kőrös – Tisza – Maros köz középkori településrendjéhez (X-XIV. század). (In: Falvak, mezővárosok az Alföldön, Nagykőrös, 1986)

BOROVSKY Samu:

Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (In: Értekezések a történelmi tudományok köréből. 1901. Budapest)

⁴⁹ Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig, Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981. 203 – 204 . p.

⁵⁰ Ahmed ben Ali gyulai kádi levele Belgrádból a gyulai török vezetőkhöz, 1693. október 16 – 26., Török nyelvű. Közli: Haan Lajos – Zsilinszky Mihály: Békésmegyei oklevéltár, Budapest, 1877., 214 – 215. p. ill. Kristó Gyula: i. m. 203 – 204. p.

CSIPES Antal:

Békés megye élete a XVI. században. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból) Békéscsaba, 1976.

GERGELY Sándor:

Teleki Mihály levelezése. (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.) Budapest. 1905. I. köt.

HAAN Lajos:

Békés vármegye története. (Kézirat a Békés Megyei Levéltár őrizetében.)

JANKOVICH B. Dénes – ERDMANN Gyula:

Békéscsaba története. Békéscsaba, 1991. I. kötet

KARÁCSON Imre:

Sátorozó ráják. (In: Századok, Budapest, 1980., 919 – 923. p.)

KARÁCSONYI János:

Békés vármegye története I-II. köt., Gyula 1896.

Kristó Gyula:

Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981.

MADAY Pál:

Békés megye története. Békéscsaba, 1960.

PACH ZSIGMOND Pál (Főszerk.):

Magyarország története 1526 – 1686. 3/2. kötet, 1985.

SALAMON Ferenc:

Magyarország a török hódítás korában. Pest. 1864.

SZAKÁLY Ferenc:

Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

SZILÁGYI Sándor:

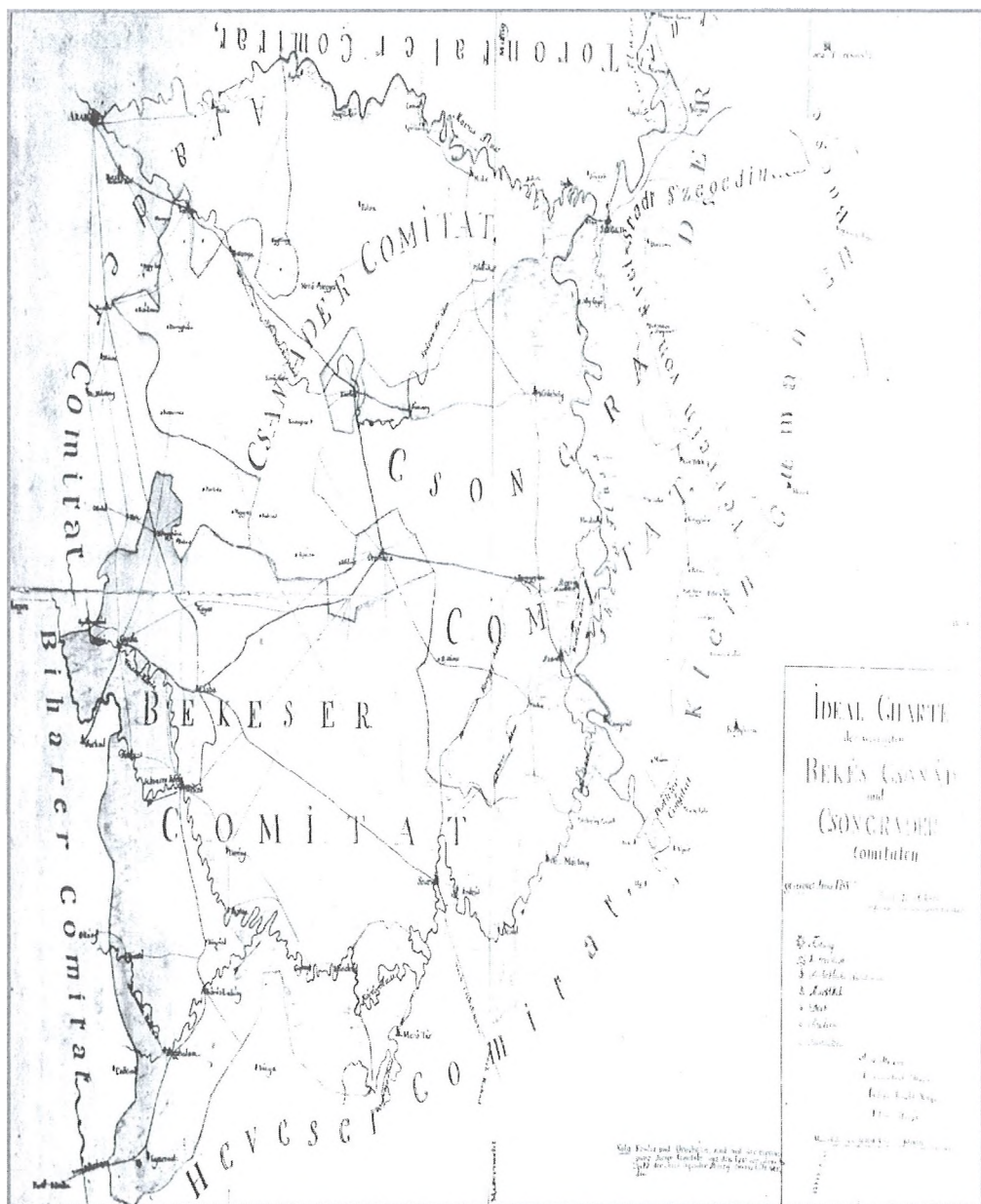
A békésvármegyei hódoltság történetéből. (In: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, 1881/82.)

SZITA László (Red.):

A törökök kiűzése a Körös – Maros-közéről 1686 – 1695. Gyula, 1995.
(Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 19.)

VARGA János:

Jobbágysrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556 – 1767. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1969.

*Békés, Csanád és Csongrád vármegyék térképe 1788-ból.
(OL. S. 12. Div. X. No. 3.)*

II. SZÁRMAZÁS (SZÖKÉS, TELEPÍTÉS, VÁNDORLÁS)

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc után az egész Békés és Csanád megye elnéptelenedve, romokban hevert. A hajdan létezett települések lakói szétfutottak a jövő-menő katonaság sanyargatásai elől, hogy a legközelebbi nagyobb lakott helyen (Duna-Tisza közén, a Jász-Kun Kerületben, Szabolcs és Bihar megyékben, Erdélyben), vagy messze északon keressenek menedéket. A szertefutott lakosság csak a szatmári békét követően kezdett régi lakóhelyére visszatelepülni. Legkorábban a megye periferiáján létezett települések születtek újjá, amelyeknek hajdani lakói a környék természet adta védelmet nyújtó nádasaiban, erdeiben vészelték át a hadak vonulását. A Dél-Alföld mocsaras-erdős részein lappangott egy ma még ismeretlen számú túlélő népesség, amely a harcok elültével visszahúzódott egykori lakóhelyére. Alkalmazkodva a háborús körülményekhez fő megélhetési forrásuk az állattenyésztés volt. Egyfajta bérleti viszonyban álltak a területnek mind a török, mind a messze északon élő magyar urával, amennyiben évente egy összegben fizették adójukat.

Mintegy a 18. századi délre vándorlás előképeként még a török kor utolsó évtizedeiben megjelennek az Alföldön a Felvidékről jött „idénymunkások.” Egy sajátos kapcsolat jött létre a két tájegység között. Míg Szabolcs megye 1676-ban azzal a kéréssel fordul az egri pasához, hogy engedje a gömöri jobbágyságot hozzájuk aratni, addig Gömör megye ugyanattól a pasától azt kéri, hogy a gömöri szegénység az Alföldön szerezhesse be az élelmét, mert éhínség fenyeget. Ez az „Alföldre járás” a 18. század első évtizedeire már gyakorlattá vált.

A török elleni harc, illetve a kuruc-labanc háborúk nyomán elnéptelenedett Dél-Alföldön a rideg állattartás vált túlnyomóvá. A karámban tartott szarvasmarhák számára a szénát a Felvidékről lejáró szlovákok használták és gyűjtötték össze a karám köré. Az állattartás kapcsán különösen felértékelődött a kutak szerepe, amelyek az újrategytelepült falvak esetében gyakran képezték per tárgyat, illetve szolgáltak határjelként korabeli határképek anyagában. Ekkortájt a határnak csak töredékét művelték be, hogy oda saját megélhetésre gabonát vessenek.

A török alól felszabadult Békés és Csanád megye birtokosa 1695 – 1720 között a Kincstár volt. A háborúk nyomán javarészt gazdátlanná vált birtokokat Szeged székhellyel egy megbízott, kamarai prefektus kormányozta. A földeket idegen, többnyire délszláv, illetve örmény állatkeskedők, tőzsérek bérelték. Ezeken, a zömében legelőnek használt területeken nagyszámú állatot, főleg vágómarhát tartottak. Ebben az időszakban bukkant fel a megyében az örmény származású Karácsonyi család is, akik hosszú évtizedeken keresztül voltak bérlők a békésszentandrási uradalomban a 18. században.

A lassan újranepesedő Békés megye területén három nagy birtok alakult ki: a kétegyházi, a gyulai és a békésszentandrási. A gyulai uradalom, amely a legnagyobb volt a megyében, 1719 után kezdett el formálódni, miután abban az évben Harruckern János György szolgálatai, illetve a neki való tartozás fejében Békés megyei birtokokat kért az uralkodótól. A birtokokat 1720-ban kapta meg zálogbirtokként, majd miután honfiúsították, a korábban zálogban bírt föld tulajdonosává vált. 1723. augusztus 10-én Harruckern János Györgyöt beiktatták a gyulai uradalomba, amely végleges kiterjedését csak a másodszori beiktatással, 1736-ban érte el.

A békésszentandrási uradalom török utáni története visszanyúlik az 1560-as évre, amikor a pakosi Paksy család egy ekkor kelt adománylevelél bizonyága szerint birtokosa az uradalomnak. Amikor a Paksy család a 17. század közepén férfiágon kihalt, a nagykiterjedésű birtokok a leányági örökösökre szálltak, így a Békés megyei birtoktest (Komlós, Szentetornya, Ötvenablak, Csabacsüd, Békésszentandrás) Daróczy Zsigmond és Paksy Anna unokájára, Daróczy István leányára Daróczy Katalinra szállott. Az öröklés azonban nem ment simán. A Paksyak kihalása nyomán „gazdátlanná” vált békésszentandrási uradalomra, ahogy az egész felszabadított Békés megyére, a Kincstár „tette rá a kezét.” Daróczy Katalinnak dokumentumokkal kellett bizonyítania és pénzzel megváltania birtokjogát. S ha éppen nem báró Száraz György királyi személynök a férje, talán Harruckern János György ezt az uradalmat is megszerzi magának. Így azonban báró Száraz György fizette le a békésszentandrási uradalomnak megfelelő részt a Kincstárnak, s így Harruckernt megelőzve 1719-ben az uradalomra adománylevelet kapott.

A Dél-Alföldre érkező szlovák telepések konkrét származási helyét, itteni honalapításának idejét keresve a kutatónak nehéz dolga van, hiszen az esetek nagy többségében szökevényekről van szó, akik elrejtőztek a vármegye, illetve hajdani földesuraik elől és létezésükről csak néhány töredékes adóösszeírás, anyakönyvi bejegyzés tudósít. Békés megyében leg-

korábban az írott források lapjain 1717-től követhetjük nyomon a szlovák telepések útját, sorsát. A dél-alföldi szlovák honfoglalók előfutárai voltak azok a pásztorok, kaszás, szénagyűjtő zsellérek, béresek, akik már a török kor utolsó évtizedeiben fel-felbukkantak az Alföldön, hogy „szezonmunkával” keressék meg kenyerüket, ily módon egészítve ki felvidéki otthonuk töredéktelkének jövedelmét.

Míg Harruckern János György már birtokba iktatása előtt, addig Száraz György csak birtokba iktatása után kezdi el újranépesíteni részben, vagy teljesen lakatlan birtokait, pusztáit.

A megyében a szlovákokkal benépesülő első település Békéscsaba volt, amely 1718-ig gyakorlatilag folyamatosan „töltődött fel” a továbbvándorlók okozta veszteség ellenére. A messze északról elindult és hosszú vándorlásuk közben néhány évre meg-megállt szlovák telepések útja főleg Nógrád, Pest, illetve Heves–Külső–Szolnok megyéken keresztül vezetett dél felé. A levándorlás fő irányára vonatkozó megállapításunkat csak megerősíti a Békéscsabára települők 18. századi „mérlege”, amely szerint e században huszonnégy vármegyéből érkeztek szökevények a településre, s a legtöbb telepescsaládot Nógrád, Hont és Pest megye adta. A szlovák telepések levándorlásának másik útvonala Gömörből (Gömörön át), Borsodon és Heves–Külső–Szolnok megyén keresztül vezetett Békés megyébe. Így nagyjából a Pest, Nógrád és Hont megyei jövevényekkel egyidőben érkeztek Békéscsabára, illetve környékére a Gömör megyeiek is Borsodból. Amíg Pest megyében, illetve a Felvidék déli megyéiben nemcsak spontán szökések által, hanem földesúri telepítések nyomán is születtek újjá elnéptelenedett falvak, addig a Dél-Alföldön, így Harruckern Békés megyei birtokain is olyan szökevények húzódtak meg és népesítették azt be, akik már előző lakhelyükre is szökve érkeztek.

1720-at követően, amikorra Békéscsabán az új telepések száma elérte az elégséges mértéket, megalakult a település vezetősége, kezdetét vette az önálló községi lét. Az újratelepítés munkájából Békéscsaba esetében is az impopulátorok vették ki oroszlánrészüket. Munkájuk „eredménye” jól érzékelhető a csabai telepések 1717 – 1723 között évről évre megmutatkozó nagymérvű növekedésében (30-40 család évente). Az 1720-at megelőző évekből a Duna, Valent és Szekerka nevű jobbágyok alakját őrizte meg a hagyomány, mint önkéntes telepítésszervezőket. 1720-tól kezdődően már Thúróczy Miklós vállalja el egyenesen Harruckern megbízásából az impopulátori munkát.

Mezőberényt szintén többször kísérelték meg újranépesíteni. Az első kísérlet 1702-ben történt, amikor rövid időre körülbelül 23 magyar ajkú,

református vallású család húzta meg magát a falu romos, elhagyatott házaiban, amit az 1686-ot követően a gyulai török őrséggel szemben alkalmazott „felperzselt föld” taktika nyomán voltak kénytelenek előző lakóik elhagyni. Ám ez a „második Berény” is csak 1703-ig állt fenn, amikor a délvidéki szerbek dúlták végig a megyét, Mezőberényt sem kímélve. A Körösök jelentették az ütközővonalat kuruc-szerb (rác) vonatkozásban.

A „harmadik” Mezőberény szintén kisebb-nagyobb csoportokba verődött telepésekkel népesült be több év, évtized alatt. Így például Skolka András közlése szerint 1716 táján megállapodott Berényben néhány szlovák család. Ebben közrejátszhatott Harruckern báró telepítő tevékenysége is, aki már a birtokba való beiktatás előtt hívott ide telepéseket. Az új település létrejötténél többen bábáskodtak. Aki Harruckern hívó szavát a Felvidéken, illetve Észak-Magyarország megyéiben élő, zömében szlovák jobbágysághoz elvitte, az Madarász András, illetve Balázs Mihály voltak. Ők voltak azok az impopulátorok, akiknek nevét az utókor számára a források megőrizték. A leérkezett jobbágyság letelepedetésre, illetve az újrakezdésre vonatkozó kérését két, korábban Békéscsabán letelepedett tanító, Grenerciusz János és Matheidesz Lőrinc továbbította Harruckern felé, a gyulai uradalomba. Mezőberény szlovákjai 1725-ben kiegészültek szintén evangélikus német telepésekkel, majd 1731. tavaszán a környező telepésekről mintegy 21 magyar családdal.

Harruckern János György újratelepülő, újranépesedő Békés megyei birtokai közül egyedül Nemeskereki volt az, amelyet a báró maga telepített újra katolikus vallású (magyarokkal és) zömmel szlovákokkal. Az újratelepítés ideje 1721-re tehető. A lakók, ahogy a többi újranépesedő dél-alföldi településeken, itt is számtalan helyről verődtek össze, hogy ellentétben a többi Békés megyei Harruckern-birtokkal, itt maga a báró telepítse le őket, arra törekedve, hogy csak egy vallásfelekezetű, jelesül katolikus telepedjen le Nemeskereken. Az újratelepítést talán megkönnyítette az a nagyarányú jobbágyszökés, vándorlás Gömör megyéből, amely ez idő tájt bontakozott ki. 1711 és 1736 között 646 jobbágycsalád hagyta el Gömört, és indult el főleg Borsod megyébe. Kisebb csoportok (mintegy 15 család) még messzebb jutottak, egészen Békés, Bihar, illetve Szabolcs megyéig. A falut újranépesítő szlovákoknak és magyaroknak már kezdettől fogva komoly problémát okozott a Körös folytonos áradása. Több mint tízévi nyomorúság után a nemeskerekiek szétszéledtek, nagyobb részük (mintegy húsz család) Endrőd-pusztára költözött lelkipásztorukkal és tanítójukkal együtt, hogy 1732-től az újraéledő Endrődön kezdjenek új életet.

Az ősi Szarvast csekély számú lakói 1686 után hagyták el a többi, még lakott Békés megyei településsel együtt, amikor az offenzívában levő keresztény seregek a nagy felszabadító hadjárat részeként ostromgyűrűbe fogták a török kézen lévő gyulai várat, és a szintén török által lakott szarvasi palánkvárat pedig felperzselték.

Szarvasra is már a kamarai korszakban jönnek Harruckern hívó szavára felvidéki telepesek. A fokozatosan benépesülő Szarvas 1722-ben alakult, amely dátum tulajdonképpen a letelepedési szerződés évszámával azonos. Ekkor, 1722. július 23-án, a berényiek szerződésével egyidőben, és szinte megegyező tartalommal kelt a Spórer János jószágigazgató által aláírt szerződés, amely válasz volt a letelepedők öt pontból álló, a berényiekével megegyező tartalmú kérvényére. Az újratelepülő Szarvas első lakói, mintegy 34 család több felvidéki és észak-magyarországi megyéből érkezett, többségében szökve. A Rákóczi-szabadságharc után újránépesült Aszódra, amint híre ment Harruckern telepítő szándékának, mintegy negyven család kerekedett fel és ment Szarvasra. Podmaniczky báró, hogy szökevény aszódi jobbágyságait visszaszerezhesse, mintegy kilenc évig tartó pert kezdeményezett 1734-ben Harruckern János Györggyel szemben. A per eredményeként jobbágyságai egy részét (17 családot), akik javarészt örökös jobbágyságai voltak, sikerült visszaszereznie. Tizenhat jobbágycsaládot csak kártérítést fizetett neki Harruckern.

Az akkori, újránépesedő Szarvas lakóinak jelentős részét kitevő aszódi telepesek egy helyen telepedtek le. Ezt a településrészt még egy évszázad múltán is „asódska strana”-nak, aszódi oldalsónak, résznek hívták a szarvasiak, az itt letelepedett aszódi szökevények után. A település másik részét, az úgynevezett „tušiacka strana”-t (tusjaki oldalt, részt) azok a szökevények foglalták el, akik Nógrádból, Gömörből, Hont megyéből, vagy azokon keresztül jutottak el Szarvasra.

A Nógrád megyei telepesek nagy számban mintegy tizenöt-húsz évvel az aszódiak után érkeztek szökve Szarvasra Balassa Pál és Mocsári Pál birtokairól. Elszökött jobbágaik miatt 1747-ben ők már Harruckern János György fia Ferenc ellen indítottak pert, amelyet ez utóbbi nyert meg.

Miután Száraz György 1719-ben a békésszentandrás uradalom birtokaira (Békésszentandrás, Csabacsüd, Szentetornya, Ötvenablak, Tótkomlós) megszerezte az adománylevelet, hozzáfogott a betelepítésükhöz.

1735-ben Békésszentandrásan a parasztság elkeseredése felkelésben robbant ki, amelyet 1739-ben pestisjárvány követett. Rudnyánszki József még anyósa életében a békésszentandrás uradalom bérlőjeként hozzáfogott Békésszentandrás újratelepítéséhez. Az első szlovák telepesek már

1742-ben felbukkantak ott. A szökevény, illetve az időlegesen (néhány évig) letelepedő szabadmenetű jobbágyokat a Felvidék központi fekvésű megyéinek (Nógrád, Gömör, Hont) déli részében érte el a hír, hogy Rudnyánszky békésszentandrásai birtokaira telepéseket keres.

Ahogy több újratelepülő alföldi település esetében (Pest megyétől Békés megyéig), úgy Békésszentandrason is az újratelepítési akció nyomán támadt túlnépesedés gerjesztette azt a feszültséget, ami továbbvándorlásra sarkallta a békésszentandrásai evangélikus szlovákokat.

El kellett hagyniuk Békésszentandrást, Komlós-pusztá lett új lakóhelyük. Miután 1746. január 8-án a báróval megkötötték a szerződést, még azon év tavaszán 45 család érkezett Békésszentandrásról Komlóra. A „honnofoglalók” másik csoportja, mintegy 58 család, már Békésszentandrás érintése nélkül érkezett ide.

A) Békés megye újjászületése

A pestis 1738 – 1739. évi pusztításának Békés megyei mérlege

In Oppido Gyula (Gyula városában) Ā. 15 ^{ta} Julii 1738. usque 17 ^m Decembris 1738. (1738. július 15-től december 17-ig)	Mortui (Halottak) ¹ 1059
In Possessione Csaba (Csaba faluban) Ā. 1 ^a Julii 1738. usque 6 ^{am} Septembris 1738. (1738. július 1-től szeptember 6-ig)	61
In Possessione Vári (Gyulavári faluban) Ā. 1 ^a Novembris 1738. usque 15 ^{tam} Februarii 1739. (1738. november 1-től 1739. február 15-ig)	300
In Possessione Gyoma (Gyoma faluban) Ā. 15 ^{ta} Januarii 1739. usque 26 15 ^{ta} Mai 1739. (1739. január 15-től május 26-ig)	485

¹ OL, Litterae Comitatum. „Comitatus Bekesiensis 1699 – 1769” „ad No. 28. Litt. Comitatum 1740.”

In Possessione Szent András (Békésszentandrás faluban) Ā. 15 ^{ta} Januarii 1739. usque 25 ^{tam} Mai 1739. (1739. január 15-től május 25-ig)	228
In Possessione Öcsöd (Öcsöd faluban) Ā. 28 ^a Novembris 1738. usque 3 ^{am} Mai 1739. (1738. november 28-tól 1739. május 3-ig)	440
In Possessione Tarcsa (Köröstarcsa faluban) Ā. 22 ^{da} Mai 1739. usque 12 ^m Novembris 1739. (1739. május 22-től november 12-ig)	341
In Possessione Berény (Mezőberény faluban) Ā. 6 ^{ta} Julii 1739. usque 2 ^{tam} Augusti 1739. (1739. július 6-tól augusztus 2-ig)	28
In Possessione Doboz (Doboz faluban) Ā. Paschate usque 1 ^{am} Augusti 1739. (1739. Húsvétjától augusztus 1-ig)	171
In Oppido Békés (Békés városban) Ā. 15 ^{ta} Septembris 1739. usque 5 ^{tam} Januarii 1740. (1739. szeptember 15-től 1740. január 5-ig)	1 185
In Possessione Körösladány (Körösladány faluban) Ā. 15 ^{ta} Octobris 1739. usque 29 ^{am} Decembris 1739. (1739. október 15-től 1739. december 29-ig)	220
In Possessione Gyarmath (Füzesgyarmat faluban) Ā. 6 ^{ta} Julii usque 29 ^{am} Decembris 1739. (1739. július 6-tól december 29-ig)	521
In Possessione Szeghalom (Szeghalom faluban) Ā. 1 ^a Septembris usque 26 ^{tam} Decembris 1739. (1739. szeptember 1-től december 26-ig)	512
In Possessione Vésztü (Vésztő faluban) Ā. 12 ^a Augusti usque 18 ^{am} Decembris 1739. (1739. augusztus 12-től december 18-ig)	269
In Possessione Faás (Fás faluban) Ā. 14 ^{ta} Julii usque 2 ^{am} Novembris 1739. (1739. július 14-től november 2-ig)	163
Universalis summa demortuorum (Az elhunytak teljes létszáma)	5 983

Békés megye felszabadulása, az újrakezdés

„1695. január 9-én a török őrség a várat (t. i. a gyulait) átadta az ostromlóknak, s ezzel a megye is felszabadult a török uralom alól.

A felszabadítás után azonban a megye nem került polgári közigazgatás alá, hanem 1698-ban „Gyulai kerület”-et alakítottak belőle és a Bécsben székelő udvari kamara budai administratioja alá rendelték. Ugyanakkor császári számtartó vette át a kerület igazgatását, s ennek igazgatása alá tartozott mindaddig, míg 1715-ben a 92. tc. (törvénycikk) ki nem mondta Békés vármegye létezését. (...)

A megye azonban továbbra is a fiscus birtokában maradt, s mint királyi birtokot adományozta később III. Károly Harruckern János Györgynek.”²

„Leírása azon falvaknak, melyek Gyulához tartoznak, úgymint:³

1. Egy kis órányira van innen egy működésben lévő malom három őrlőjarral, melyet von der Porthen ezredes úr helyreállítatván, haszonélvez. – 7. Továbbá a Fekete-Körös mellett fekvő Scharcat (Sarkad), egyébként Hajduk Varoschnak (Hajdú-városnak) is nevezik, (van benne) egy szép nagy, de kissé romos és fedetlen templom. Áll még mintegy 20 ház, és amint látni lehet, mintegy 60 állott. 8. Egy másik, Tobas (Doboz) nevű, innen fél mérföldnyire a Fekete-Körös mellett fekszik teljesen romokban – 9. Pikesch (Békés) a Fekete-Körös mellett feküdt 2 mérföldnyire innen. Mintegy 200 ház állott, most azonban mind romokban. – 10. Piry (Berény) a Fehér-Körös mellett fekszik 3 mérföldre innen. 30 házból álló kis falucska, most mind romokban. – 11. Körös (Körösladány) 3 és fél mérföldre innen kis, 20 ház, romokban lévő falucska. – 12. Tāetsch (Tarcsa) 4 mérföldre innen, éppen olyan, mint Körösladány. – 16. Endrickh (Endrőd) már igen régen pusztá és lakatlan. – 17. Egy Joma (Gyoma) nevű, romokban lévő, kis falucska 16 romba dőlt házacskával. – 21. Sarobasch (Szarvas) egy még sáncokkal körülvett város volt, olyan nagy, mint Gyula, azonban minden el van pusztítva. – 22. Szent Andres (Szentandrás) egy 50 házacskából álló falu, azonban jelenleg mind romokban.⁴

² Kismarjai-Konrád Emil. Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. 10. p.

³ Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1694 – 1848). Békéscsaba, 1971. 10. p.

⁴ Lindner Ferdinánd Krisztián a Budai Kamarai Igazgatóság utasítására 1696-ban bejárta a Gyulához tartozó helységeket és a tapasztalatakról jelentést készített. Német eredetije megtalálható: Veress Endre. Gyula város oklevéltára (1313 – 1800). Gyula, 1938. 463. Fordította Implom József

„A török kiűzése után egy ideig katonai előjáróknak engedelmeskedett ez a tartomány, minthogy nem voltak akik parancsoljanak, sem akik engedelmeskedjenek.⁵ Hiszen az egész vidék lakatlan pusztasággá vált. Végül is idehozott telepésekkel kezdték benépesíteni a vidéket; rá kell bírniuk a felséges császárt és legkegyelmesebb királyt, hogy ez a vármegye teljes egészében visszacsatoltassék az országhoz, amint azt az országgyűlési határozatok kimondják.”⁶

Békés megye legfőbb tisztségviselőjéről⁷ címeréről, 1715 utáni népességéről

„A legelső ember, akinek a király főispáni méltóságot adományozott, nagyméltóságú gróf Löwenburg János Jakab volt, az udvari kamara tanácsosa, a magyar ügyekben illetékes kamarai biztosság elnöke, aki a megyeiek teljes jóváhagyásával ma is vezeti az ügyeket.”⁸

„Egyébként a címer,⁹ amelyet 1723-ban¹⁰ adományoztak a megyének, oroszlánt ábrázol, a Löwenburg nemzetség címerállatát, alatta pedig a három Körös jelképét.”

„...mikor 1715. eszt. a vármegye újra feléledt, ott, hol a török hódoltság előtt száztíz, a török kitakarodása után pedig még 40, többnyire templomokkal ellátott község virágzott, most Békésen és Gyulán kívül csak hét nyomorult falu tengődött, nevezetesen Gyarmat, Szeghalom, Vésztő, Ladány, Doboz, Gerla, Vári, melyeknek lakossága az 1716. eszt. őszveírás szerint...őszv. 520 család. Ha minden családot hat lélekkel fogunk számítani, úgy volt ekkor Békés vármegye területén őszvesen 3 120 lélek.”¹¹

⁵ Bél Mátyás: Békés vármegye leírása. (A mű eredeti címe: Historica Comitatus Bekesiensis) Fordította: P. Szalay Emőke és Pánczél Barnabás. Kiadja a Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1993. 12. p.

⁶ Az 1723. évi 126. törvénycikk alapján.

⁷ Bél Mátyás: i. m., 13. p.

⁸ „Bár I. Lipót 1699. december 2-án kinevezte Löwenburg János Jakab udvari és kamarai tanácsost a megye főispánjának és 1700. március 29-én be is iktatták, valamint megtartották az első helyreállító közgyűlést Nagyváradon, Löwenburg csak helyettest küldött. (...) A tényleges restauráció az 1715. május 10-én szentesített 92. tc. alapján történt meg. Löwenburg 1732-ben halt meg. Ezután a főispáni cím és hatalom Harruckern János György birtokába került. (Kereskényiné Cseh Edit, u. o., 34. p.)

⁹ Bél Mátyás: i. m., 13. p.

¹⁰ „Téves az 1723-as dátum. A címert 1724-ben kapta a megye. Az új címerről lásd: Karácsonyi János: Békés vármegye... I. 328. p; Haan Lajos: Regesták... BRMTÉ XI. 117.” (Kereskényiné Cseh Edit, u. o., 35. p.)

¹¹ Haan Lajos: Békés vármegye története, 1890 – 1891. (Kézirat a Békés Megyei Levéltár őrzésében Gyulán)

Békés megye követeinek utasítása, amellyel a főispánt, Löwenburg János Jakabot felkeresték (1716)¹²

„1. Isten kegyelméből kegyelmetek Bécsben felérkezvén, mindennek előtte méltóságos főispán úrt önegyságát nemes vármegye nevével aláazatoson köszöntse, az újesztendőt apprekálván (kívánván) önegyságának.

2. Megírt nemes vármegye nevével a két általag¹³ asszú szőlő borát és a fácánokat presentálja (adja át), kevés voltáról alázatosan deprekálja (kövesse meg).

3. A nemes vármegyének pusztult állapotját, lakosinak kevés voltát cum bonis et melioribus modis (jó és jobb móddal) méltóságos főispán uram önegysága előtt deklarálja (nyilvánítsa ki), s protegálását implorálja (pártfogását kérje) kegyelmetek.

4. Minthogy szegedi prefektus Comet uram laktálása (csalárdsága) miatt a szegénységre terhes kvártély és porció (beszállásolás és adó) esett, ha lehetséges lészen, in locis debitis (illetékes helyeken) önegysága orvosolni méltóztassék.

8. Mennyi porció obveniált (jutott) a nemes vármegyére, és mennyi kvártélyosa (beszállásolt katonája) van aktu (jelenleg), azokat remonst-rálja (terjessze elő) önegyságának kegyelmetek, és ha miben (valamiben) orvosolhatja önegysága, instálja (kérje) kegyelmetek...”¹⁴

Harruckern János György Békés megyei birtokossá lesz

„Harruckern János György szolgálatai fejében 1719-ben kérvényben fordul az uralkodóhoz, amelyben Békés megye nagyobb részét kéri. (...)”¹⁵

Ezen jelentés kézhezvétele után a császári és királyi kamara felszólította Than János Ádám szegedi praefecturai jószágigazgatót, hogy a királyi adománylevélben felsorolt falvakat és pusztákat adja át Harruckern János György császári udvari kamarai tanácsosnak. Ez 1720. október 25-

¹² A szatmári békét követően az 1715. évi 92. törvénycikk véglegesen visszaállította Békés vármegyét. Az újjáalakult megye első főispánja Löwenburg János Jakab lett, aki 32 éves hivatalviselése során csak egyszer járt Békés megyében. A megye 1716 januárjában két megbízottat küldött Bécsbe az ajándékokkal.

¹³ „Átalag... hazai képződmény, 16. század. Kisebb hordó (...) 67, 14 – 75,54 liter között.” (Bogdán István: Régi magyar mértékek. Bp. 1987. 85. p.)

¹⁴ BML, Kgy. jkv. 1716. 32. p. latin eredetiből ford. és közli Implom József: i. m., 13. p.

¹⁵ Kismarjai-Konrád Emil: Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. 14. p.

én meg is történt. Gyula és Szentés városok kivételével (...) 1721-ben ismét Thant küldték ki néhány pusztá megbecsülésére. (...) Ezen kívül jelenti, hogy vannak a megyében még más puszták is: Halásztelek, Murány, Orosháza, Sima, Simasziget, Soprony, Szarvas,... Ezeket is oda kellene szerinte adni Harruckernnek, mert egyrészt használhatatlanok, másrészt értéktelenek, minthogy vízben szükölködő pusztaságok.”¹⁶

„Nagyméltóságú Harruckern János György báró uradalma

1. Csaba igen terjedelmes falu, Harruckern gondoskodása folytán odatelepített szlovákok lakják. Ennek az új településnek azt róhatjuk fel hibául, hogy ki van téve a gyakori elvándorlásnak. A jövevények, akik alig-hogy itt tanyát vertek, máris újabbat kezdenek keresni; ezt kárhoztathatjuk ebben a folyvást költözködő népben. A helységet hajdan nemesi kastély ékesítette.¹⁷

3. Berény egykor igen népes falu, de az előző korszak háborúi következtében pusztává vált. Ezért 1721-ben (1723. G. J.) szlovákok és németek kezdték újra benépesíteni.¹⁸

5. Nemes Kerék (Nemeskereki); egykor magyarok lakták, de a háborúk elüldözték őket innen, ezért nemrég idehozott szlovákok kezdtek itt megtelepedni. Békés szomszédságában fekvő helység, szintén ki van téve az áradásoknak.”¹⁹

„Szarvas Csabánál semmivel sem vagyonosabb település. Mezővárosok módján lakják. Lakosai már szlovákok, szorgos földművelők, és ezért földesuruk számára hasznosak. Természeti adottságai minden bizonnyal olyanok, hogy földművelésre alkalmasabbat elgondolni sem lehet. Hajdan Lajosok, Székelyek és mások mezővárosa volt. Itt van a Körös legforgalmasabb átkelőhelye, amelyet a török, hogy féken tarthassa a határai háborgatásához hozzászokott keresztény katonaságot, dél felől széles sáncokkal is megerősített erős palánkvárral igyekezett biztosítani. Ma is fennállnak még a hatalmas erősség maradványai. Tehát az akkori gyakori csatározások révén vált e falvak terjedelmes határa híressé.”²⁰

¹⁶ u. o., 15. p.

¹⁷ u. o., 26. p.

¹⁸ u. o., 26. p.

¹⁹ u. o., 26. p.

²⁰ u. o., 26. p.

Bél Mátyás a Dél-Alföldön letelepedett szlovákokról

„Szlovákokat az előző években telepítettek ide a földesurak oly nagy számban, hogy a tehetős telepesek már több falut is alapítottak. Köztük van Csaba, Nemeskereki és Berény egy része. Ez a nemzetiség akkora szorgalmat tanúsít a föld művelésében, hogy nincs olyan földesúr, aki ha üres földje van, ne részesítené előnyben mindenki mással szemben szlovák telepeseket a munkában tanúsított szívós igyekezetükért. Ám mégis sokan tértek vissza honfitársaik közé a barbároktól való féltükben, akik annyszor feldúlták ezt a vidéket; ezt olyanoktól hallották, akik számára idetelepülésük terhesnek tűnt.”²¹

Bél Mátyás a Száraz-birtokokról

„Szent András nem annyira a helység terjedelme, mint inkább fölöt-
tebb termékeny és kies fekvésű földjének kiválósága miatt érdemel em-
lítést.

Sz. Torna Csaba Csüd az előbbivel együtt műveletlen hely.”²²

A dél-alföldi szlovák települések létrejöttéről egy 19. századi osztrák kiadvány alapján²³

„Slovakische Colonien in Unter Ungern Die erste und bedeutendste
slavische Niederlassung in dieser Gegend erfolgte.

1. Zu Csaba. Bereits im dreizehnten Jahrhunderte bestand eine Ort-
schaft dieses Namens: während der Türkenherrschaft jedoch ging sie zu
Grunde. Erst im Jahre 1715 begann Thuróczy Miklós einige ungrische
Familien daselbst anzusiedeln, im Jahre 1717. zählte man bereits 22 Be-
wohner. Auch kam in diesen Jahre der erste evangelische Pastor, Johann
Schuhajda, in diesem Dorf. Im Jahre 1720. endlich kam der Ort in's Auf-
blühen, als der nachmalige Freiherr Johann Georg Harruker die grossen

²¹ Bél Mátyás: Békés vármegye leírása. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 18.
Gyula, 1993., Latinból fordította: P. Szalay Emőke és Pánczél Barnabás, 10.p.

²² u. o., 28. p.

²³ Czoernig, Karl Freiherrn v.: Etnographie der Oesterreichischen Monarchie. Bécs, 1855. III.
kötet, 104. p.

Fiscal-Güter im Békeser, Csongrader und Zarander Komitate von Karl VI. erkielt.

Nun kamen slovakische Bewohner aus verschiedenem oberem Komitate, und in diesem Jahre erhielt der Ort auch einen Magistrat und ein Siegel. Im Jahre 1748. bestand der Rath bereits aus 24 Persones; – im Jahre 1750. wurde eine katholische Kirche gebaut. Die Bevölkerung des Ortes hatte sich so gemehrt, dass von dort schon in der ersten Hälfte des achtzehnten Jahrhunderts mehrere slovakische Töchter-Colonien auswanderten. Dessenungeachtet blieb Csaba das volkreichste Dorf in Ungern, welches bereits im Jahre 1820. über 20.000 Einwohner zählte. In letzterem Jahre wurde Csaba zum Marktflecken erhoben.(...)

3. Gleichzeitig mit Szarvas erhielt auch das Dorf Mező-Berény seine slovakischen Bewohner durch Johann Sporer, den herrschaftlichen Bevollmächtigten.

4. Im Jahre 1744 wurde Oroszház durch slovakische Ankömmlinge aus Lem Raaber, Eisenburger, Salader, Vesprimer und Stuhlweisenburger Komitate bevölkert.

5. Im Jahre 1746. erhielt die schwache ungarische Bevölkerung zu Komlos einen Zuwachs an einer slovakischen Colonie, die aus St. András zog, sich aber nicht durch Heirathen mit den Ungern vermischte, daher der Ort auch Tót-Komlos genannt wurde."

„Szlovák települések Dél-Magyarországon. A jelentősebb szlovák települések betelepülése megvalósult:

1. Csabán már a 13. században létezett ilyen név alatt település: a török hódoltság idején megsemmisült. Csak 1715-ben kezdett el Thúróczi Miklós néhány magyar családot telepíteni. 1717-ben a települést 22 ember lakta. Ebben az évben települt ide az első evangélikus lelkipásztor, Suhajda János. 1720-ban kezd a település fejlődni, amikor Harruckern János György birtokokat kap VI. Károlytól Békés, Csongrád és Zaránd megyékben.

Ekkor érkeztek a szlovák telepesek több északi megyéből, és ebben az évben alakult meg a település vezetősége és kapott saját pecsétet. 1748-ban már 24 tagú tanácsa volt – 1750-ben épült a katolikus templom. A lakosság annyira megsaporodott, hogy már a 18. század első felében sokan elmentek és új szlovák településeket alapítottak. Ennek ellenére Csaba megmaradt Magyarország legnépesebb falvának. 1820-ban már több mint 20.000 lakosa volt. Az utóbbi években Csabát vásártartási jog-

gal is felruházták. Párhuzamosan Szarvassal Mezőberénybe is jutottak szlovák telepések.

3. Szarvas Mezőberénnyel egyidőben kapott szlovák telepéseket Spórer János közreműködésével, akit a király nevezett ki.

4. 1744 – Orosháza szlovák telepésekkel lett benépesítve Győr, Zala, Veszprém és Fehér megyéből.²⁴

5. 1746-ban a kis lélekszámú magyarsághoz Komlóson csatlakoztak békésszentandrási szlovákok, akik a magyarokkal való összeházasodás folytán összekeveredtek, ezért is hívták a települést Szlovák (Tót) komlós-nak.”

A felvidéki Koháry-birtokokról Békéscsabára szökött jobbágysok szökésének okairól

„Szent Antal on a` roppant Koháry – Coburg kastélyban voltunk elszállásolva. Mindegyikünknek külön szobája és inasa volt. (t. i. a Magyar Történelmi Társulat tagjaként a Szent Antal-i levéltárban kutatott. – G. J.) Étkezünk a tiszttartónál. E` (Ez) roppant kastélyt gr. (gróf) Koháry István, a` (az) híres országbíró építtette. Ez a Koháry István volt közvetlenül alapítója az én bcsabai evangélikus egyháznak. Ő tudni illik fanaticus katolikus lévén, a` birtokain lakó evangélikus híveket nagyon üldözte. Részint ebben kivált az ő tiszttartója Návay, kit a`csabaiak még most is (150 év múlva) mint apáik üldözőjét emlegetik `s kitől a` levéltárban találtam is több levelet. Midőn tehát 1718. eszt. a` Kamara, később pedig Harruckern György a` békésmegyei pusztákat colonisáltak se regesen tódultak le kivált a Koháry birtokokból az evangélikus hívek, minthogy itt szabad vallásgyakorlat volt nekik ígérve. Híveimnek ezért egykori üldözőjének kastélyában laktam tehát itt most három napig, `s az ő utódjainak hajdúi szolgáltak fel (ki) engem evangélikus papot. Mikor úgy reggelenként egész nyalábbal vittem az ő leveleit szobámba, hogy ott azokat átbúvároljam, bizony nem egyszer elgondoltam, ha most ez az evangélikusok üldözője látná, hogy egy evangélikus pap, az ő üldözött jobbágysai utódjainak papja hogy olvassa az ő titkos levelezéseit, bizony az sírjában is megfordulna.”²⁵

²⁴ Néhány, utóbb Komlóra költözött szlovák család is meghúzta magát közöttük.

²⁵ Részlet Haan Lajos naplójából. OSZK, Quart. Hung. 1952.

Hont megyei szökevények Békéscsabán

„Primus Testis:

Nobilis Franciscus Martonszki alias Inclyti Comitatus Hontensis Jurassor sub Juramento examinatus fassus est ad 1um Ex quo Fatens saepius ad Possessionem Csaba condescendere soleret cognoscat ibidem praetuit. Domini Baronis profugos subditos ex possessione Szelcze, et quidem de Comitatu hocce Hontensi nominanter Cziczelly ac Sikora sic dictos.

Ex Cserencsen Paulum Brezói cum filiis Luca, Andrea et Joanne; Ex Rima Brezo Petri Franko Filium Joannem; Mathaeum Danko cum duobus Filiis Andream, Mathaei cum Fratre Joanne Brezoviensis (...)

Tertius Testis:

Georgius Szabó in Possessione Rimabrezó commorans Annorum 60 examinatus fassus est praemissa Deutri puncta. Ex in Deutro specificatis profugis subditis seu fatens quod in praesentiarum etiam in Csaba habitent, cum quibus conversatus et collientus fuit, signanter ex Szelcze: Martinus Csicselly, Thomas Szikora, cum duobus Filiis, Georgius Varga cum Filio, Michael Polyak, alias Dienes, aut Lengyel, Petrus Csicsely cum Filio uno, Petrus Szikora cum demortui filii, duobus filiis; Ex Cserencseny Paulus Brezói cum Filiis Luca, Andrea et Joanne; Ex Rimócza Stephanus Cziran cum Filio. Ex Rimabánya Georgius et Jacobus Hollo alias Kovács Fabri Ferarii praedicti Pagi Csaba, Ex Rimabrezó Petri Franko Filiis Joannes, Matheus Danko cum duobus Filiis Andreas, Mathaei cum Fratre Joanne qui ex praedictis hujus Comitatus pagi profugiendo ad Dictam Possessionem Csaba, in Comitatu Bekesiense existen...(.)

2 ndus Testis Nobili Michael Rutény Annorum circit. 27 sub Juramento fassus est ad praescripta Deutri puncta: *Ex in Deutro Specificatis subditis nimirum alium noscit fatens, praeter Andream Amrus alias Hréka, ac Thomam Ambrus qui ex Possessione Szelcze profugerunt, ut et Gregorium Kiptak ex Fölső Pokorágy ad toties Nominatam Possessionem Csaba de praesentique ibidem existerent, qui alias subditi haereditarii praetitulata Dominae Baronissae sunt (t. i. Du Jardin bárónőé) profugii (...)*

3 tius Testis Georgius Szabó in Possessione Rimabrezó Commorans Annorum Circiter 60 sub juramento examinatus fassus est ad praescripta Deutri puncta, scit Fatens conversatus atque colloensus est cum in Deutro specificatis profugis subditis titulatae Dominae Baronissae in Possessione

Csaba signanter ex Szelcze profugis cum defuncti Stephani Jakubovek, Filiis Thoma et Martino Jakubovek Georgio Likerecz et fratre Joanne, Georgio Méhes, Andrea Angyal ac Filio ejus Valentio et Georgio Demortui Georgii Angyal cum Duobus filiis, Georgio Botto cum filio Georgio, Andrea Angyal Filio Jakobo; Itidem Georgio Angyal cum duobus Filiis, Joanne et Thoma; Andrea Ambrus cum filiis Joanne Ambrus alias Hroka, et Thoma Ambrus nec non ex Fölső Pokorágy, Gregor Banszky, Michael Varga, Joanne Gajdos cum duobus Filiis, quos praespecificatos profugos subditos jure haereditario ad praetitulatam Dominam Baronissam, ac praedecessores ejusdem pertinuisse ac spectasse, scit erandivit fatens.”

Első tanú: nemes Martonszki Ferenc, a tekintetes Hont megye esküdtje eskü alatt kikérdeztetvén először úgy vallott, hogy gyakran szokott a csabai birtokra utazni, ahol felismerte az említett báró szökevény alattvalóit a szelczei birtokról, mégpedig Hont megyéből a Cziczelly és Szikora nevűeket. Cserencsényből Brezói Pált Lukács, András és János fiával; Rimabrezóról Frankó Péter fiát, Jánost; Dankó Mátét két fiával; Andrást, a brezói Máté fivérével, Jánossal (...)

Harmadik tanú: a rimabrezói birtokon hatvan évig élő Szabó György kikérdeztetvén beismerte a vallatás korábbi pontjait. A vallatásban megjelölt szökevény alattvalókról úgy nyilatkozott, hogy a közelében laknak Csabán, találkozott és beszélgetett velük, jelesül Szelczeről a következőkkel: Csicselly Márton, Szikora Tamás két fiával, Varga György a fiával, Polyák vagyis Dienes vagy Lengyel Mihály, Csicsely Péter egy fiával, Szikora Péter két fiával; Cserencsényből Brezói Pál Lukács, András és János fiával; Rimócyról Cziran István a fiával; Rimabányáról Holló avagy Kovács György és Jakab, kovácsok az említett Csaba területéről; Rimabrezóról Frankó Péter fia, János, Dankó Máté két fiával, András Máté fivérével, Jánossal, akik ezen említett megye területéről az említett Csaba birtokára megszökvén Békés megyében éltek...(...)

A második tanú, a körülbelül huszonhét éves nemes Rutény Mihály eskü alatt beismerte a vallatás említett pontjait. A vallatásban megjelölt alattvalókról úgy nyilatkozott, hogy senkit nem ismer, kivéve Ambrus vagyis Hréka Andrást és Ambrus Tamást, valamint Kiptak Gergelyt Fölső-Pokorágyról, akik Szelcze birtokáról szöktek meg a sokszor említett Csaba területére és jelenleg is ugyanott élnek, és akik egyébként az említett bárónő örökös alattvalóiként szöktek meg (...)

A harmadik tanú, a rimabrezói birtokon mintegy hatvan évig élő Szabó György eskü alatt kikérdeztetvén beismerte a vallatás említett pontjait, azaz találkozott és beszélgetett az említett bárónőnek a vallatásban megjelölt szökevény alattvalóival Csaba területén, jelesül Szelczéről a néhai Jakubovek István fiaival, Jakubovek Tamással és Mártonnal, Likerecz Györggyel és fivérével, Jánossal, Méhes Györggyel, Angyal Andrással és fiával, Bálinttal, a néhai Angyal György fiával, Györggyel, és az ő két fiával, Bottó Györggyel és fiával Györggyel, Angyal Andrással és fiával, Jakabbal, ugyanott Angyal Györggyel és két fiával, Jánossal és Tamással, Ambrus Andrással és fiaival, Ambrus vagyis Hroka Jánossal és Ambrus Tamással, nemkülönben Fölső Pokorágyról Banszky Gergellyel, Varga Mihállyal, Gajdos Jánossal és két fiával. Bevallotta, hogy tudja: a fent említett szökevény alattvalók az örökös jogán a nevezett bárónőhöz és elődeihez tartoztak és őket illették meg.”²⁶

Szökevény jobbágyok Békéscsabán a Pest megyei Maglódról

„Érdemem felet való Jó kegyelmes Uram!

Ez közel el mult napokba magam dolgaiban le rándultam vala Szegedre, mellyeket talán ottan lakos Inspector Dan²⁷ Urammal levelem által is végben vihettem volna, de előttem forogván, Maglódról leszököt Excellentiad Jobbaginak dolga, kik tudniillik, amint informaltatom az Tiszántúl Csaba névő Fiscalis (kincstári) Helységben mentenek volna le, minthogy megírt Cameralis Dan Uram Inspectiója (felülete) alat vagyon, Excellentiad méltóságos Uri nevivel, amint tudtam, eő kegyelmit köszöntöttem, s kedvessen vévén eő kegyelme resolvalta (kötelezte) magát, csak neveket tudhassa és ottan való lételeket, Excellentiadnak pro voto (megelégedésére) kíván szolgálni. Énnkem pediglen úgy jut eszembe, Bánhidi Uramnak az leszökött jobbágyok nevei nevezet szerint fel vadnak írva, ha egy hiteles embert az Fölső Jóságokbol méltoztatik Excellentiad hozzám le küldeni, az kit én is titkon Csabára expediálhatnék (vihetnék) és ottan az le szökött jobbágyokra reá ismerhetne, megírt Dan Uram jóakarattya által most hamarjába kézhez keréthetnénk; másként az régi névek sze-

²⁶ Csabai szökevényekről, 1727. december 30. (OL, P 418 Harruckern család levéltára, 11. csomó, Fasc. N., No. 49.)

²⁷ Than János volt akkor a szegedi kamarai prefektus

rént reájok nem akadhatnak, mivel hogy más neveket adtanak magok magoknak. (...) Jó kegyelmes uramnak Excellentiádnak Engedelmes alázas szolgája Baitay István

Sidó (Vácegres) die 13. maj 1720.”²⁸

**A békéscsabai jobbágyok egy része
a megnövekedett adóterhek (háziadó, hadiadó) miatt
visszaszökik előző lakóhelyére**

„*Conscriptio Ruralium Processus Tarnensis Anni 1735.*
(A tarnai járás földműveseinek összeírása 1735. évből)

Domoszló (Heves megye)

Actualis Hospites (Jelenlegi jövevények)

Michael Kovács,
Martinus Kovács,
Georgius Nádasdi,
Georgius Kokovai,
Andreas Kuvik,
Nicolaus Oroszi,
Stephanus Martincsek,
Mathias Lipták,
Joannes Rosko,
Andreas Teperka,
Joannes Rusznyák,
Thomas Teperka,
Gregor Kurila,
Georgius Polyak,
Joannes Hegedüs,
Andreas Kusnyír,

Michael Palinko alias (avagy) Fűrészzi,
Daniel Hazdik,
Georgius Konyar,
Adamus Grunas,
Stephanus Bordás,
Joannes Zazrivecz,
Joannes Kosicska,
Martinus Kocsis,
Paulus Bányai,
Mathias Kovács,
Andreas Ocsovai,
Georgius Buzai,
Mathias Klenoszki,
Michael Banszki,
Martinus Banszki,
Georgius Zlesak.

Inquilini (zsellérek):
Martinus Kutlik,

Georgius Szedlak.”²⁹

²⁸ ŠOBA, BB. KC. III. No. 6674.

²⁹ HML, IV. 1.b. No. 126/1735.

Békéscsaba 18. századi újjászületéséről

„1. 2 Observatur in hacce Possessione, quod Impopulatum coepissent conscripti hospites in Anno 1718.

Tempore vero apprehensionis per Illustrissimum Dominum Domini Terrestrem jam in Anno Immediate subsequente sufficienter impopolata estitit.

2. 2 Quoad vero taliter, usi in Regesrae Profugorum appareret, ab Anno 1722 in Dies desolaretur, rationem ejusmodi desolutionis, vel maxime comitatense contributionale Onus Quartirios in Personis officialibus eosdem obdefectum sylvarum (quandoquidem ex venioris locorum Terminus ad aliquot Centerios currus praeter etiam gratuitam Domini Terrestris sublevamen administrare cogeantur) incomoda et agravia incusarent.

3. 2 Domino Illustrissimo Terrestri conventionaliter debita Taxa pro Anno praeterito moriori ex parte pro currente vero integraliter et in exacte haerente...”

„1. Feltűnik ezen a területen, hogy összeírt telepések elkezdtek benépesíteni az 1718-ik évben.

Az igen tekintetes földesúr területfoglalása idején már a következő évben rögtön megfelelően benépesítették.

2. Amint pedig a menekültek jegyzékéből kiderült, az 1722-ik évtől megkezdték elhagyni a területet. Ezt az elvándorlást nehéz és elviselhetetlen dolgokkal magyarázták: az igen nagy megyei adóteherrel, a hivatalnokok beszállásolási kényszerével, az erdők fogyásával (mivel a terület megállapított határaitól számos mázsásszekeret kellett beszolgáltatni még a szokásos földesúri járadék mellett is).

3. Az igen tekintetes földesúrnak szerződés szerint járó adókat talvaly nagyrészt, idén pedig teljességében és pontosan lerótták...”³⁰

Mezőberény újratelepüléséről

„Mezőberény, mint Békés város pusztája került Harruckern birtokába. Még az 1723-as adománylevélben is, mint pusztá szerepel, de a települési kísérletek már 1722-ben megindultak. Néhány felvidéki tót család jött akkor ide,... Ezek Matheides Lőrinc tanító és Szenercius (Grener-

³⁰ OL, P 418, Fasc. S. No. 31., Békés megye 1730-ik évi összeírása

cius) János által folyamodványt íratnak Harruckernhez, melyben kérték, hogy engedélyezze nekik az itteni letelepedést.... A kérvény szövege magyarul a következő: „A mezőberényi települőknek a gyulai uradalomhoz benyújtott kérpontjai. Előterjesztések: 1., A vallás szabad gyakorlására vonatkozólag, amint azt az országos szokás magával hozza, hogy szabad legyen.

2. A szabadság szempontjából, – mint új birtokosnál – alázatosan kéretik, hogy bizonyos esztendőkre a közterhekben, úgy az urbériekben, mint egyebekben mentesnek nyilváníttassék.

3. Hasonlóképen alázatosan kéretik, hogy miután megszűnik az a mentség, hogy tudják, melyek azok, amiket az uradalom részére beszolgáltatni tartoznak.

4. Kéretik, hogy engedjék meg, hogy a község részére szárazmalmot építhessenek saját költségükön, és a jövőben is mindég mentes legyen és az ebből való jövedelem egyedül a közös jóra, a malom fenntartására és javítására maradjon. A korcsmák, mészárszékek, halászat hasonlóképpen a község számára maradjanak.

5. Különösen az újonnan jött lakók nevében alázatosan kéretik, hogy az uradalmi erdőkből a templom építésére és az épületekre a szükséges fa ingyen és ugyancsak a jövőben a házi szükségletre a hulladék száraz fák engedjék meg. (...)

A gyulai uradalmi tisztartó válasza a következő volt:

„Engedmények:

1. Ami ezen pontot illeti, biztosítanak, hogy az uradalom részéről nem lesznek gátolva.

2. Ez a birtoklás bármilyen számban volt kezdettől fogva, (de legalább 20-30 telepest remélnek) megígértetik nekik az uradalom részéről mindennemű urbéri szolgáltatásoktól való szabadság, vagy mentesség két teljes esztendőre, s hasonlóképpen kiköttetik, hogy a tekintetes vármegye részéről úgy a porciókban, mint minden másban teljességgel ne terheltesse.

3. Semmi más nem kívántatik, mint azt az országnak és másoknak gyakorlati szokása tanítja.

4. A méltóságos földesúr további megfontolásáig akár több esztendőre, akár örökre szabad lesz azt tetszés szerint felépíteni, s abból jövedelmet húzni; ha pedig később többet is szükséges lesz felépíteni, s ezekről a jövőben szabadság, vagy földesúri engedély bizonyos megegyezés szerint

adatik. A korcsmák, mészárszékek, halászat és más urbéri jövedelmek tekintetében, mint más településeknél is a tekintetes vármegyének adatnak bérbe és tetszés szerint megegyeznek, így ugyanezekkel, miután megszűnt a mentesség, bizonyos összegben kiegyeztessék.

5. A felépítendő egyházra vonatkozólag ingyen adatik. Hasonlóképen az új épületek felépítésére. Azonban e mellett hozzá csatoltatik, hogy mint ismeretes, ilyen nagy feleslegben fa nincs, inkább megfelelőnek tanácsoltatik, hogy amennyiben lehetséges téglából építtessenek azok a lakások, legalább is alsó részeik, tető gyanánt akkor kisebb költséggel és munkával alkalmazható és megőrizhető a fa, a jövőben házi szükségletre pedig a hulladék száraz fa elvitelére vonatkozólag abban részletesen a méltóságos földesúr helybenhagyásával tárgyalatik. Ezen előterjesztésnek és megegyezésnek nagyobb biztosítéka és biztonsága céljából két egyformán hangzó példány kiadatott és aláírásunkkal megerősítettet.

Kelt Gyulán 1722. július 23-án.

P. H. Spórer János a tekintetes békési
uradalom jószágigazgatója.”³¹ (...)

„Az első telepesek nagyobb részt Gömör megyéből jöttek, Roho (Rahó), Príboj, Varboc (Varbók) falvakból, kikhez azután néhány nógrádme gyei telepes is csatlakozott Legénd falu vidékéről. Ezek a telepesek mind evangélikus vallású tótok voltak, akik közé 1725-ben ugyancsak evangélikus vallású németek jöttek Würtenberg vidékéről. (...) 1731. áprilisában még mintegy 21 magyar család is költözött ide.”³²

Az újrategyűjtött Mezőberény korai társadalma az összeírás tükrében

„Haec Possessio prout recenter, ante videlicet biennium, per Illustrissimum Dominum Domini Terrestrem impopolata ab Inclytoque Comitatu ad Tempus Triennii ac per Illustrissimum Dominum similiter immunitata neque in Registro Comitatus quo ad communia ejusdem onera compre-

³¹ Kismarjai-Konrád Emil: Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. 35. p.

³² u. o., 37. p.

henderetur. Intuitu tamen gratiosa excelsae Regiae commissionis, in serie modernae indagationis Nostrae apponenda et adscribenda videbatur. Cuius quidem possessionis Incolae ex dupplici Slavonica et Franconica nationibus consisteret, Primae reperiuntur Hospites 28 alterius vero hospites No. 18. sumptibus ac Pane Domini Terrestris hac tenuis obmiserum eorundem statum intertenti.”

Mezőberény

„Ez a terület, amit nemrég, azaz két éve népesített be az igen tekintetes földesúr, és amit három évre ruházott fel mentességgel a tekintetes megye és az igen tekintetes úr, a megyei jegyzék szerint mentesült a közös terhektől. Azonban a kegyes királyi felség rendelete értelmében azokat mégis új feladataink közé kellett sorolni és feljegyezni. E terület lakói pedig egyrészt a szláv, másrészt a német frank nemzetből származtak, az előbbiből huszonnyolc telepes, az utóbbiból tizennyolc telepes, akik mind-ezidáig a földesúr költségein és kenyerén éltek nyomorúságos körülmények között.”³³

Az újratelepült Mezőberényről 1784-ből

„Berény

K. (Kérdés) Ezen Csabai Járásban (Processus) melyik Helységnek addgyuk mi a` Második helyet?

F. (Felelet) Berény Faluhelységnek.

K. Melly tájon, és mennyire esik Csabától ezen Faluhelység?

F. Nem épen a` Körös mellett ugyan, hanem ahoz nem meszsze, a` Körösnek kiönteni szokott, és annak árjától sokszor el-borított laposság mellett Csabától egy mértföldnyire esik Nyári napnyugatra (északnyugatra).

K. Nagy helység é ez, és hányféle Nyelvű, és vallásu Nemzettség lakja?

F. Nagyságára és Népes voltára nézve a` legnagyobb Vármegyénkbéli Mező-Városok, és Faluhelységek után érdemli a` maga helyét; mivel először is: Vannak, és laknak benne Kálvinista (Ref.) Magyarok és a Magok nyelveken beszélnek.

³³ 1730-as Békés megyei összeírás, OL, P 418. Fasc. S. No. 31.

2^{or} Lutheranus (Evang.) Tótok és ugyan azon Vallásu Németek, és Schvábak, kik különösen a' magok Tót, és hibás Német nyelveken Schvábossan beszélnek, és ezen három Nemzettségből áll ez, a' jókora Nagyságú Nemzettségből álló 12. Eskütt Emberek által igazgattatik.(...)

...sőt az ifjuság kiváltképpen majd mind a' három nyelven beszéll.”³⁴

Mezőberény szlovák lakóiról

„A helység második betelepítésekor, a Rákóczi-féle zűrzavaros időket követően, amikor a visszatérő magyarok mellett a Felvidékről Liptó, Túróc és Nyitra vármegyéből a számukra itt biztosított vallásszabadság miatt evangélikus-lutheránus szlovákok is ideköltöztek,...”³⁵

„Az evangélikus-lutheránus szlovákok tulajdonképpen olyan kolóniát alkotnak, amely a túlnépesedett szomszédos, 4 órányi nyugatra fekvő Szarvasról költözött ide, és részben természetes szaporulat, részben pedig később az északi szlovák vármegyéből leköltöző új telepések révén gyarapodtak. Ezért szlovák nyelvjárásuk is csak kissé tér el a születési helyüktől. A magyarokkal való hosszabb együttélésből következően szláv anyanyelvükbe számtalan magyar szót és kifejezést vettek át, amelyekhez szlovák végződéseket és ragokat tettek, s amelyek az igazi Nyitra, Túróc, Liptó és Árva vármegyei szlovákok fülében, akiktől tulajdonképpen eredetileg a szarvasiakkal együtt mindannyian származnak, teljesen értelmetlennek kell lenniük.”³⁶

Római katolikus szlovák telepések Nemeskerekiben, majd Endrődön

„1740 körül mindemellett néhány katolikus család is letelepült Szarvason, akik azután kérelemmel fordultak Harruckernhez, hogy nekik kápolnát emeljen. Midőn azonban Harruckern arról értesült, hogy ez a lakosság körében nyugtalanságot okozna... rávette ezeket, hogy költözzenek a közeli Endrődre...(...) A mai Endrőd 1731. tavaszán települt Nemeskerekiből,... Mintegy 30-40 család költözött ide, hogy a gyakori árvizek

³⁴ Petik Ambrus: Békés megye leírása, 1784. (Gyula, 1961.), 35. p.

³⁵ Skolka András: A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása („Fekete könyvek” 12.) Békéscsaba, 1988., 120. p.

³⁶ u. o., 157. p.

okozta károkat elkerülje. Később még több telepese érkezett Detváról és az ország egyéb részeiből is.”³⁷

„Igy hevert Endrőd düledékeiben egészen 1718. esztendeig. Ekkor kezdett épülni romjain a második, a mostani falu. Ugyanis a nemesek, mint hogy falujuk folytonos árvizeknek volt kitéve, felszedkőzvé, tömegesen átköltöztek Endrődre. Nemsokára hozzájuk csatlakoztak Detváról, Zsaluzsánból, Csabáról és Nógrádnak némely vidékeiről számos tót családok, úgy hogy a mostani Endrőd eredetileg magyar-tót rkath. község volt, az iskolában vegyesen taníttatott a magyar és tót nyelv, a templomban is az isteni tisztelet magyarul és tótul felváltva tartatott. (...) Az utolsó tótul szolgált pap volt Bikályi Péter.”³⁸

„A törökök és a Rákóczi felkelés alatt elpusztult, majd 1731. ... római katolikus magyarokkal és szlovákokkal Nemeskerekiből újrtelepült. 1732-ben 251-en, 1764-ben 1222-en lakták. Az urbáriális iratok 1772-ből mind magyar nyelvűek, a mintegy 350 összeírt nagyobbbrészt magyar nevű, csak mintegy 107 szlovák.”³⁹

„Mikor Harruckern a gyulai uradalmat 1723-ban megkapta, Endrőd még pusztá volt. A mai községet alapító ősök Mezőberény határához tartozó Nemeskerekiből jöttek Endrőd régi helyére, hová Zsolozsmából⁴⁰ és Nógrádból költöztek le. De Nemeskerekiben a Körös folytonos áradásával sok bajuk volt, azért Harruckern János Györgyhez (...) folyamodtak, hogy engedményt nyerjenek a régi Endrőd helyének megszállására. (...) Így költöztek 1730. Szent György táján a Nemeskerekiben lakó katolikus magyarok és tótok lelkipásztorukkal Pocsuk Imrével és tanítójukkal Zsábok Istvánnal, ki egyúttal az új falu jegyzője is volt.⁴¹ (...) Akkor indul virágzásnak az új község, amikor Pocsuk lelkészt Sztankovics plébános váltotta fel. Ez 1733-ban történt, amikor 89 házaspár, összesen 244 lélek lakott a községben... (...) Sztankovics 1733-ban mindjárt megkezdte az anyakönyvezést, (...) Az első három év bejegyzései között előfordulnak a következő nevek: Balogh, Bacsá, Bónus, Balázs, Balina, Bálint, Bíró, Bindis,

³⁷ Kismarjai-Konrád Emil: Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. 34. p.

³⁸ Haan Lajos: Békés vármegye hajdانا I. köt., Pest, 1870., 170. p.

³⁹ Petrov, A.: Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII – XIX. století, Praha, 1928., 256. p. (Ford.: G. J.)

⁴⁰ Valószínűleg a Gömör-Kishont megyei Fazekaszsaluzsánról van szó (ma Hrnčiarске Zalužany.)

⁴¹ Hunya Sándor: Endrőd története a gyulai uradalomban. Szeged. 1934., 26. p.

Baksa, Borbás, Búza, Benko, Benedek, Barna, Bakó, Bohácsik, Budi, Botó, Czmarko, Csányi, Cserenyecz, Cserni, Csordás, Dudás, Dávid, Deák, Draho, Dányi, Filep, Fekécs, Faggyas, Farkas, Füleki, Fazekas, Gombos, Gyepes, Gácsi, Geric, Gulyás, Gál, Gyuricza, Gyulai, Goda, Hornok, Horváth, Hegedüs, Hanyecz, Iványi, Juhász, Kovács, Király, Katona, Kulik, Mastala, Mészáros, Medveg, Molnár, Márkus, Mokány, Nagy, Nándori, Novák, Német, Pelva, Pohorelec, Rubcsó, Rácz, Szalkai, Szulyó, Szakálos, Sztancsik, Salamon, Smir, Sipos, Szabó, Sztanyik, Timár, Talán, Tóth, Tamási, Turcsányi, Tyelár, Uhrin, Urban, Varga, Zalovecz, Valastyán, Vaszkó, Vrana, Vass.”⁴²

A Szarvasra szökött jobbágyokról és Szarvas újjátelepüléséről

„1722 azon év, melyben a hajdani Szarvasnak romjain a mostani Szarvas épült. Ezen év elején némely csabai s hozzájuk csatlakozott földi lakosok azon folyamodvánnyal járultak az akkori uradalmi főtiszt-séghez, hogy a szarvasi területen letelepedhessenek. Az engedély részük-re berényiekével együtt egy napon 1722. eszt. jul. 23. és ugyanazon egy alakban kiadatott. A települők nagyobb része, úgy látszik, gömör vármegyei volt, kik tájbeszédjük szerint e szót: nuž (hát) tušnak ejtik, s azért neveztetnek gúnynéven tusjakoknak.”⁴³

„A mai Szarvas község 1722-ben alakult. 1720-ban még, mint Öcsöd-höz tartozó pusztá került Harruckern János György birtokába. Rövid idő múlva több nógrádi evangélikus tót jelent meg Spórer János uradalmi jószágigazgató előtt, engedélyt kérve arra, hogy Szarvason letelepedhessenek. Kérésüket öt pontba foglalták. (...) A letelepedési szerződést olyan feltételekkel kötötték meg, hogy az három évenként megújítható.”⁴⁴

„1734-ben ugyanis Podmaniczky báró aszódi földesúr követelte vissza Harruckerntől Szarvasra szökött jobbágyait, azonban nem teljes sikerrel, mert ekkor a királyi tábla úgy határozott, hogy Harruckernek 17 családot vissza kellett adnia, 16-ot pedig 1600 forintért kellett megváltania s a 300

⁴² u. o., 28. p.

⁴³ Haan Lajos: Békés vármegye hajdana I. köt., Pest, 1870., 280. p.

⁴⁴ Kismarjai-Konrád Emil: Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. 30. p.

forint perköltséget is viselnie. Szóval végül is Harruckern 16 szökött jobbágycsaládot pénzen „vásárolt” meg. Ez a 16, ilyenformán „megvásárolt” szökött jobbágy a következő volt: Benko István, Nagy-György Márton, Nagy-György Erzsébet, Kurucz Márton, Kónya András, Kurucz János, Masznik Péter, Komarik Mátyás, Szabavits János, Kolompár András és György, Moravszky Márton, János és Pál, Darabos Mihály és özvegy Kurucz Andrásné.

De hasonló volt a helyzet 1747-ben is, amikor meg Balassa Pál és Mocsári Pál Nógrád megyei földesurak perelték be Harruckern Ferencet, mert tőlük is jobbágyok szöktek el Szarvasra. Ezeket a pereket Harruckern János György, Ferenc fia nyerte meg a királyi táblán, aki 1743-ban, apja után Békés megye főispánja is lett.”⁴⁵

„K. (Kérdés) Mitsoda helység következik már itt sorban az ötödik szám alatt?

F. (Felelet) Szarvas, kinél több mező Város ezen csabai Járásban (Processus) nem találhatik.

K. Honnan veszi Városi Nevezetét és mitsodás helyen vagyon fekvése?

F. Török idejében a` Körösök, és Berettyó vize már egy derékba lett nagy folyások Napnyúgatról megtetző Magos Partyán ugyan a` Törököktől felhánytatott négy szegletű Sántz, vagy földvártól neveztetik Szarvas Várossának.

K. Vagyon é még is valami jele a` Török` ott lakásának a` földsántzon kívül?

F. Egy közönséges magosságu faragott kőből épült fördőházatska láttatik a` Körös` partyán a` Mlgos (Méltóságos) Uraság Ispánnya lakásának kerítésében, kiből vélekedni lehet, hogy több ollyas Török épületek is lehettek a` Sántzba, és körülötte.

K. Mitsoda nemzettség lakja ezen Mező-Várost, mi nyelven beszéll, és mitsoda vallást tart?

F. Ezt is a` Felső Vármegyéből le szivódott Lutheranus (Evang.) Tót Nemzettség ez előtt mint egy 60 egynéhány Esztendővel szállotta meg, és azon nyelven beszél; ritka ugyan a` férfiak között, a` ki tsak keveset is Magyarul nem tudna, mivel a` nélkül tsak a Szomszéd helységbe sem mehet.

⁴⁵ Maday Pál: Szarvas története, Szarvas 1962. 53. p.

K. Nagy Helység lehet é ezen Mező Város?

F. Nem annyira Nagy helyen vagy on fekvése, mint sem a` házaknak benne lévő sűrűsége, és leginkább a` Népnék sokasága, jeles, és emlékezetes.

K. Vannak, és laknak é` R: Catholicusok is benne?

F. A` Nemes Vármegyének Második (Subsz) mind a` két Járásra (Processus) rendeltetett Szolga Bírāja, és a` Mlgos (Méltóságos) Uraság itt lakos Districtualis (kerületi) Ispánnya, magok Tselédgyeikkel együtt R. Catholicusok, de ezeken kívül is sokan találkoznak a` Városban az Igaz R. Keresztény hitet tartó Lelkek, kiknek Lelki vigasztalásokra olly reménység táplál, hogy a` Felséges rendelés szerént ezeknek is Kápolna, és Áldozó Pap fognak ezen Városba is állittatni.

K. Hát az, más Vallásuaknak mitsoda Könyörgőhelyek (Oratorium) vagy on?

F. A` régi tsaknem le omlott Templomok` helyére, nem fölötte régen benn a` Sántzba nagyobbat építették, ki mellé a` fellyebb múlt Eszten-dőkben a` Felsőség kegyes engedelméből, nem ugyan hozzá ragasztva, tizedfél öllből álló Magasságú kö-Torony (), azonfelől lévő gombokra tsinált famunkával ékessen tetézve építettett, kiben több harangok, és ütő, Nagy óra ékesítik, ezen Sík Mezőn lévő Mező Várost.

K. Mi egyéb feljegyzésre méltó dolgokat találunk még ezen Mező-Városban?

F. Három Országos Vásár esik benne, e` mellett Buda, Pest, és Eger felől elkerülhetetlen Ország uttya Gyula, Arad, vagy Temesvár felé, mivel itt kellettik a` Körös révén alkalmas nagyhajókon (Komp) mind Szeke-ekkel, `s mind pediglen marhákkal a` vízen által költözni, úgy azoknak is, kik ezen Tartományról a` Tiszán túl lévő Tartományokra utaznak (...)

K. Mi jelesebb épületek találattanak e` M.(ező) Városba?

F. A` N. (Nemes) Vrgye (vármegye) Kvártélyháza, V: (Vice-al) Szolga Bíró, Uraság Ispánnya és Prédicator Uraké; némelly tehetségesebb gazdák` házaival együtt, mellyek noha tsinossabbak, de alacsony rendűek.

K. Mivel nem felette nagy helyen fekszik ezen Mező Város, hogy foglalhat annyi Népet magában?

F. Felföldi Tót szokás szerént a` Nagy tselédü gazdák némelly 3. 4. 5. 6. házassfiaikkal is hosszan épített tágos házaikban sok Esztendőkig megférnek, és laknak, különben pedig a` házak is sűrűen állanak, mely-lyek többnyire nagy tselédűek.

K. *Mi hasznát veszi ezen Mező Város az alatta folyó nagy Körösnek?*

F. Az által járásra alkalmazott rév jövedelmén kívül, idejében jó halászatnyok vagyon, mellyet mind a` kettőt Árendába bírnak, ugyan a` Mlgos (méltóságos) Uraságtól; de még is azokból szép hasznat vesznek mind a` Város, `s mind pediglen a` Lakos halászok különösen.”⁴⁶

Nógrádi szökevény jobbágysok Szarvason

„^{1mus} Testis (első tanú) Simon Dudás Excellentissimae Familiae Zichianae in oppido B. Gyarmath residens subditus Annor. circiter 38 juratus examinatus fassus est (Dudás Simon Méltóságos Zichy família Balassa Gyarmat városában élő 38 éves szolgája, aki eskü alatt vall) ad „^{1mum} (az elsőhöz) tudgya bizonyossan, hogy N. (Nemes) Nógrád Vármegyéből Balassa Gyarmath névő mező városbul Méltóságos Gróff Gyarmathy Balassa Pál Ur eő Excellentiaja jobbágyi, ugy mint Hrusko Mártony, Raksa Mátyás és Motyovszky Sámuel cir. 10 vagy 11 esztendőnek előtte, harmadik penigh ugy mint Motyovszky Sámuel három esztendőnek előtte Tekintetes Nemes Békés vármegyében Szarvas névő helységekben (felügyelete) alá szöktenek és most is ott laknak. Ad 2 ^{dum} (a másodikhoz). hogy Titulált (nevezett) Méltóságos házat az fatens (tanú) emlékezetitül fogvást mindenkor jobbágyul szolgálták...”⁴⁷

Gömöri szökevény jobbágysok Szarvason

„*Primo (először):* Tudgyaé és hallotta e` a` Tanú emlékezetire, hány örökös adófizető, Méltóságos Gróf Koháry András úr eő Excellentiaja jobbágya, ezen Nemes Gömör Vármegyékben lévő Bugyikfalva nevű Helységből szökött el?

Secundo (másodszor): Hányad magával szöktenek el, mostanában penigh micsoda vármegyében, minemű Helységben, s micsoda Úr jurisdictionója (törvénykezése) alatt laknak, s ugyan azon névvel élnek e` mostanában is?

Tertio (harmadszor): Kit tud ebben az dologban jó Tanúnak lenni?

⁴⁶ Petik Ambrus: Békés megye leírása. 1784. (Gyula, 1961. 9)

⁴⁷ Részlet a Nógrád megyei Balassa-birtokról Szarvasra szökött jobbágysokkal kapcsolatos, 1747. január 17-én kelt vizsgálati jegyzőkönyvből. – (OL, P 418 Harruckern család levéltára, 6. csomó, Fasc. N., Nr. 53.)

Primus Testis (első tanú): Andr. Antal Bugyikfalvensis, colonus P. a G. Domini Antonii SzentMiklóssi, annorum cir. 50. praemisso juramento fatens. (Antal András Szentmiklóssi uram bugyikfalvi 50 éves jobbágya, eskü alatt vall.)

Vallya Fatens, hogy Lukács András Tamás Méltóságos Gróf Koháry András Úr eő Excellentiája örökös jobbágya innét Bugyikfalváról circiter két esztendeje, hogy Szarvasra Nemes Békés Vármegyében szökés képpen ment el Méltóságos Bárá Harruckern eő Nagysága Jurisdictiója alá, kinek is semmi posteritassa nincsen. Takács Mátyás cir. 5 esztendeje, hogy Ráhon lakik, elmenetelinek 20 esztendeje, mert gyermekkorában árvaságra maradván Rimaszécsen takácsságot tanult.”...⁴⁸

Nógrádi szökevény jobbágyok útja Szarvasra

„*Első tanú:* Mravik János (50 éves abelovai lakos) Tudgya bizonyosan, hogy tekintetes Nemes Nógrád Vármegyében Abelován néha lakott Kepes Pál, Fiával Györggyel, Garai András, három Fiával, Jánossal, Andrással és Györggyel, Mravik Tamás, Mravik János, György és János fiaival, Mravik György, Márcsok Mátyás, két fiával Istvánnal, és Pállal, Márcsok Péter, Sivók Mátyás, Liska Tamás fia Márton és Márcsok Máté Tekintetes Divényi Uraság örökös jobbágyi voltak. Tudgya, hogy Kiepes Pál ez előtt cir. öt esztendővel ment Tekint. Heves Vármegyében Szajlára maga Fiával Györggyel. Garai András ez előtt cir. 20 esztendővel ment Cső Várra Tekint. Pest Vármegyében három fiával Jánossal, Andrással és Györggyel. Mravik Tamás ez előtt négy esztendővel Tekint. Békés Vármegyében Péterkére (ismeretlen). Mravik János két fiával Györggyel és Jánossal ez előtt cir. hat esztendővel ment volt Cső várra, de már Szarvason lakik. Mravik György Gután szolgált volt egy darabig, de már Szarvason lakik. Márcsok Mátyás két fiával Istvánnal és Pállal, még Mikulai úr Tisztartóságában, ment a` Méltóságos Uraság engedelmebül Gutára. Márcsok Péter és Máté hasonlóképpen néhai Mikulai Tisztartó engedelmebül ment Gutára. Sivók Mátyás ez előtt cir. 26 esztendővel ment Cső Várra, de már maga megholt, hanem fiai élnek. Liska Tamás fia Márton öt esztendeje, hogy Cső Várra ment szolgálni.”⁴⁹

⁴⁸ Részlet a Gömör megyei Koháry birtokokról elszökött jobbágyokkal kapcsolatos, 1745. szeptember 20-án Ratkón kelt vizsgálati jegyzőkönyvből. (ŠOBA, BB., KC. Nr. 2238/1745.)

⁴⁹ Részlet a Nagy Libercsén, 1748. V. 20-án kelt szökött jobbágyok ügyét tárgyaló vizsgálati jegyzőkönyvből. (OL, P 707, Fasc. 192. No. 104.)

„De eo utrum (lásd mint fent):

Primo (Először): Vallya meg a` (az) Tanu mennyi ideje circiter annak, hogy Benko György, Nagy György Márton, Kolompár György, Kurucz András, Konya Gergely, Konya Márton testvér Attyafiával és Eocseivel edgyütt, Kurucz János, Moravszki Mártony, Moravszki János, Moravszki Pál, Racsko János, Masznich Péter, Goliát Bertalan fiai, Darabos Mihály, Komarich Máté, Száborih János, Badin György, Sutnya György. Aszódi jobbágyok Szarvasra Nemes Békés vármegyében levő Helységben el szöktek Aszódról? *Secundo (Másodszer):* Vallya meg a` Tanu mind Azok Aszódi jobbágyok voltaké? És hány Esztendeje circiter lehet annak, hogy azoknak Elei s praedecessori (elődei) jöttek Aszódra lakni és ottan letelepedvin, hány esztendeje miulta jobbágyaskodtak mind azok, mind magok?

Tertio (Harmadszor): Bizonyossan tudgyae`, ha mind azok most Szarvason laknaké, vagy sem?

Primus Testis (Első tanú): Michael Hudik Annorum circiter 50 Incola possessionis Aszód subditus Plenipotentiaris ac Generosi Domini Joannis Podmaniczki deposito corporali juramento (Hudik Mihály, mintegy 50 esztendő, aszódi lakos, kegyelmes és nemzetes Podmaniczky János uram jobbágya, eskü alatt vall).

Ad 1um (Az elsőhöz): Vallya, hogy Konya Mártony, Szaborich János és Badin György csak az elmúlt ősszel Szent Miklós nap taiban () szöktek el Aszódról a többi, kik az deutruban specificaltatnak (bevezetőben felsoroltatnak), már circiter (mintegy) 4 esztendeje hogy el mentek.

Ad secundum. (A másodikhöz): Nagy György Mártony, Benko György, Kurucz András, Konya Gergely, Konya Mártony, Kurucz János, Racsko János, Masznich Péter, Bleat (?) Berta fiai, Komarich Máté, Szaborich János bizonyossan tudja az Fatens mindétig vélek lakván, hogy Aszódon született örökös jobbágyak voltak; Kolompár András és György circiter 24 esztendeje lehet, Darabos Mihály circiter 23 és Badin György circiter 20 esztendeje lehet /:jövevények lévén:/ hogy Aszódra szakattak; Sutnya György penig igen kevés ideig tartózkodott Aszódon, s többire azt is szolgálatban töltötte.

⁵⁰ Részlet a Podmaniczky János kontra Harruckern János György perének tanúvallatási jegyzőkönyvéből előbbi aszódi szökött jobbágyai ügyében 1734-ből. (OL, P 418 Harruckern család levéltára 6. csomó, Fasc. M. No. 4.)

Ad Tertium (A harmadikhoz): Ugy hallya, hogy azok az kik az Deutrumban (bevezetőben) neveztetnek, actu is (jelenleg is) mind Szarvason, Nemes Békés Vármegyében lévő helységben legyenek.

Secundus Testis (Második tanú): Joannes Osvár Annorum circiter 95 subditus Praetitulati Domini Incola Aszodiensis juratus examinatus (Osvár András, körülbelül 95 éves, fent nevezett földesurat szolgáló aszódi lakos, eskü alatt vall).

Ad Primum (Az elsőhöz): Vallya Konya Márton, Szaborich János és Badin György csak az elmúlt ősszel Szent András nap tájban szöktenek el. Nagy György Mártony és Masznich Péter pedig circiter 11 Esztendeje az többinek kinek három, kinek 4 Esztendeje.

Ad Secundum (A másodikhoz): Kolompár András és György, Moravszki Mártony, János és Pál circiter 26 Esztendeje, hogy az kuruczság előtt szakattak ide, de Esztendeinek számát nem tudhattya, Sutnya György igen kevés ideig lakott Aszódon és azt is szolgálatba töltötte; Az többit bizonyossan tudgya, hogy Aszódon született örökös jobbágyak és az Atyyaik is itt jobbágykottak.

Ad Tertium (A harmadikhoz): Bizonyossan tudgya, hogy Békés vármegyében Szarvas névű Helységben lakjanak; s azt is onnan tudgya, hogy gyakorta járván ezen föl- s alá azon el szökött jobbágyak, magok beszéllették (maguk mondták). Mortuus (Meghalt).

Tertius Tertis (Harmadik tanú): Georgius Szaszko Annorum cir. 90 subditus jam fati Domini Perillustris Joan. Podmaniczky, Incola ejusdem possessionis Aszód, deposito solito juramento (Szaszko György, mintegy 90 éves, szintén aszódi lakos, tekintetes Podmaniczky János jobbágya, eskü alatt vall).

Ad Primum (az elsőhöz): Vallya, hogy az deutrumban specificalt (bevezetőben felsorolt) aszódi jobbágyak, úgymint Benko György, Nagy György Márton, Kolompár András és György; Kurucz András, Konya Gergely, Kurucz János, Moravszki Mártony, János és Pál, Raczko János, Masznich Péter, Goliat Bertalan fiai, Darabos Mihály, Komarik Máté és Sutnya György ennek előtte circiter 6 esztendővel szöktek el; Konya Mártony, Szaborich János és Badin György nevők csak az elmúlt eoszel Szent Miklós nap táiban.

Ad Secundum (a másodikhoz): Benko György, Nagy György Márton, Kurucz János és András, Konya Gergely és Mártony Attyafiaikkal edgyütt, Raczko János, Masznich Péter, Komarik Máté, Szaborich János és Goliát Bertalan fiai tudgya, hogy itt Aszódon születet örökös jobbágyak legyenek; Kolompár András és György kurucz világban származtak Aszód-

ra, de esztendeit meg nem mondhattya, ugy Morávszki János, Márton és Pál is; Darabos Mihálynak az Attya 30 esztendeje, ugy Badin György Apja is hogy ide szakattak; de nevezett Badin György alkalmas (bizonyos) ideig szolgálván, nem igen régen tette volt le magát. Sutna György penig jövevén Deák gyermek lévén, igen kevés ideig tartozkodott Aszódon.

Ad Tertium (a harmadikhoz): Bizonyosan tudgya, hogy ezek mind fönt nevezett Szarvas nevő Helységben legyenek.”

Komlós pusztá a szlovákok előtt

„*Infrascriptus inclytae Tabulae Regiae* (Átirat a Királyi Táblához)...
Christophorus Karácson Armenus Arendator Praedij Csabacsüd Anno-
rum 53.

(Karácsony Kristóf Csabacsüd pusztá 53 éves bérője)...1733 dik esztendőtől fogva leghelsőben is Méltóságos Istenben nyugodott Báró Szárazné asszonyom eő Nagyságátul subsequenter (azt követően) pedig Tekintetes Nemzetes Rudnyanszky Joseff Uramtul egész 1744 dik esztendőig az Deutrumban denotalt (bevezetőben megnevezett) Komlósi pusztát Arendában birván tudja ad 2 dum hogy az birtokának ideje alatt mindenkoron Nemes Békés vármegyéhez tartatott...”⁵¹

A nádor, hogy az újrateleplő puszták lakóit el ne ijesszék, a faluvá alakulásnak és a megyei adó kivetésének idejét elodázni javasolja

„Azon praediumok (puszták), mellyek per Colonorum impopulationem respective (jobbágyokkal betelepítetten) meg vannak telve, hogy per Regium Mandatum (királyi parancsra) Falukra fordítassanak (változtassanak), attul talám pro hic, et nunc (itt és most) supersedeállunk (tartózkodjunk), a` mégh tudniaillik contributionak (megyei adónak) ujjabb regulatioja (rendezése) iránt való motus (mozgás) az emberek elméjében egészen le nem csillapodik, s ollyatén colonusok azon praediumokban jól

⁵¹ Részlet a Tótkomlós határa és hovatartozása ügyében indított per tanúvallatási jegyzőkönyvéből. (1746. július 16.) – BML, IV. 1. b., 14. cs. No. 20. c.

bé nem gyökereztetnek; successive (fokozatosan) könnyebb lesz vélek bányi s ebben is reménlek annak idejében köllemeteséget.”⁵²

Báró Rudnyánszky József, félvén a túlnépesedéstől és a pereskedéstől, Békésszentandrásra⁵³ nem enged letelepedni szökevény jobbágyot, hanem csak vagyonos gazdákat

„Kedves Tisztartó Uram!

Az múlt holnapnak 24. napján az napam (anyósom) e világbul ki mult kinek lölkirül kegyelmed minden napi imádságiban meghemlékezzen. Caeteru az Tótok iránt csak az előbeni Levelemhez tartsa magát is bizonyos az valamint hogy megh írta kénd már is irkálnak raita az földes Uraik egy némelyeknek, azért pörös jobbágyot nem szálétozok, más is tanulkozik...⁵⁴

Ezek mindenkor csak azon siránkoznak, hogy több az féle nyaibul gyöhessen az faluba hogy ezen instantiájokat (kérésüket) szép móddal elvethessem, mondám nekik hogy sok galibám van circa etiam modernorum repetitorum (mostanában is a visszaadás körül), s többet be nem fegeadhatok, ha nem ollyat a` ki directe földes uratul hoz dimissionalist (elbocsájtó levelet) és a` ki vagyonos gazda, azért kegyelmed is ehhez alkalmaztassa magát.”⁵⁵

A tótkomlói szlovákok előző lakhelyéről

„Minekutána Printz Eugenius (Savoyai Jenő herceg) ezen Nemes Országunknak alsó részéből Anno 1715. kiverte volna a` Törökséget, Anno 1719. 20. 21. az egész Békés Vármegye impopulálódni (betelepülni) kezdődött és ugyanakkor impopulálódott Méltóságos Personalis B. (Báró) Száraz György Ő Nagysága Földes urasága alatt, ezen Sz. Andrási Puszta is; T. (Tekintetes) N. (Nemes) Bihar Vármegyéből, Kabáról jöven leg-először is

⁵² Nádasdy Lipót nádor levele Báró Rudnyánszky Józsefhez (Bécs, 1752. V. 25.) – OL, P 590 (Rudnyánszky család levéltára) 21. cs. Fasc. D No. 108.

⁵³ Békésszentandrás volt a későbbi komlói szlovákok átmeneti lakóhelye 1740 és 1746 között.

⁵⁴ Báró Rudnyánszky József tisztartójához írott leveléből (Pest, 1743. III. 9.) – Rudnyánszky tisztartójának, Kulcsár Pálnak peres irataiból, BML, Békés vármegye törvényszékének iratai, Polgári peres iratok IV. A. 1. C. /a. 1. No. 14/1749.

⁵⁵ Báró Rudnyánszky József tisztartójához írott leveléből (Tétény, 1743. XI. 16.) – u. o.

a` Reformatus lakosok ide Sz. Andrásra, kik együtt laktanak itten Sz. Andráson a` mostan Komlóson lakó Tótokkal együtt,...”⁵⁶

A békésszentandrási (később tótkomlósi) evangélikus szlovákság továbbvándorlásának okairól

„Dezséri Rudnyánszky József, arany-sarkantyús vitéz, sztandrási földesúrnak Nemes Kulcsár Pál uradalmi tisztartója elleni kártérítési pere”

Ribárszky Pál (53 éves komlósi) vallomásából:

„Vallya a` Fatens (tanú) hogy midőn Sz. Andrásra lakását vette volna a` Fatens, T. (Tisztartó) uramtúl egy házat vett 10 forintokon, azt ismét midőn Komlóra költöztek el adván, egy tallért vett légyen ki az árából ad 5 um Eczer ismét hogy ünnepi napon a` Fatens szolgálai boronáltak, azért is a Fatenst két forintra büntette, tovább vallya hogy Lechó Márton Sz. Andrásra lakóul mind addig bé nem eresztetett, valameddig a` Fatens T. (Tisztartó) Urnak egy aranyat érette le nem tett.”

Czerouszky György (40 éves komlósi) vallomásából:

„Midőn az Fatens Sz. Andrásra jött volna lakni Eczet Pállal és Jancsik Pállal hogy T. (Tisztartó) Uram nékiek ki nem akarta mutatni az ház helyeket, azért, hogy ki mutassa négy német forintokat és egy két forintokon vett rókát attanak T. (Tisztartó) Uramnak.”

Ancsik Jakab (30 éves komlósi) vallomásából:

„Vallya hogy nyolcz forintokon el adott háza árából T. (Tisztartó) Uram egy forintot megtartoztatott.”

Tóth Mátyás (24 éves komlósi) vallomásából:

„Ezen Fatensnek is az attya, midőn az házát elatta, T. (Tisztartó) Uramnak két forintot adott. Egy alkalmasággal pedig, hogy a` fatens attya a` mezőről ünnepi napon kölest be hozatott volna, azért is T. (Tisztartó) Uram az Fatens attyán két forintokat vett.”

⁵⁶ Szent-Andrási református egyházi előjárók levele a Rudnyánszkyakhoz 1804. IV. 26. – OL, P 590 (Rudnyánszky család levéltára), Fasc. D.

Koska András (42 éves komlói) vallomásából:

„Az házat ezen Fatens is tizenhárom forinton el adván, abbul T. (Tisztartó) Uram egy tallért magának megtartóztatott.”

Rimavszky Jakab (55 éves komlói) vallomásából:

„A` Fatens hogy Komlóra a` többi lakosokkal beszállott, Sz. András-son hagyott házára huszonegy forintokban valami Apáthi ember reá alkudott, és foglalat is hat forintot hagyott reá, melyet T. (Tisztartó) uram megértvén a` Fatenstül azon foglálóra való hat forintot visszavette, állítván hogy a` Fatens csak menne dolgára, eö kegyelme megvévén háza árát a` Fatensnek le fogna fizetni, azomban említett Apáthi ember el nem jöven, a` többit magánál megtartotta, holott Tisztartó Uram Pap Mihálynak húsz forinton el attá,...”

Petrina András (32 éves komlói) vallomásából:

„Vallya a` Fatens, hogy T. (Tisztartó) Uram a` Fatenst be nem akarván bocsátani, el unván az alá, s fel való járást, és kinn való nyomorúságot T. (Tisztartó) Uramnak hogy bebocsássa egy két forintos tallért és egy pár leánykának való csizmát adott légyen...”

Bancsik Péter komlói lakos, bíró vallomásából:

„Vallya a` fatens le tett hiti után, hogy midőn Szent Andrásról Komlóra a` tótok leszállítottak volna, az elhagyott házaikat némely lakosok el adván, ...nevezet szerént pedig ...Kovács János ...Paulik Gyurka... Lehotai Jakab... nem különben a` Fatens Lehoczki Páltul, Roszkoss (Roszkos) Mátyástul, Mathais Mihálytul, Leginczki (Leginszki) Mihálytul, Tott Mátyástul, Kiss Ferentztül bizonyossan tudja, hogy házok árából azon emberektől is két-két forintot vett légyen tisztartó Uram...Az után Turcsán Mátyás, Kosska György Komlói lakosokat is tudgya a` Fatens bizonyossan, hogy egy-egy tallért adtak... úgyszintén Pokorágyi János is hogy négy máriást⁵⁷ füzetett... midőn Bogár György Komlói lakos Szent Andrára le költözött Tisztartó Uram bé nem akarván eresztetni, ...midőn Motyovszki András és Vargha Benyó sógorait Sz. Andrára lakóul bé nem akarta bocsátani 20 máriáson vett egy pár juhot...”

⁵⁷ *Máriás forint* néven jöttek forgalomba Németországban 20 máriás garast tartalmazó érmék. *Máriás garas* 1505 óta forgalomba jött ezüstérem Mária képével. Goslarból, majd Szászországból kerültek forgalomba és körülbelül 8 pfennig volt az értékük. Veretésük 1700. megszűnt és csak a név maradt meg. (In: Révai Nagy Lexikona, XIII. kötet. Budapest, 1915., Hasonmás kiadás, Babits Kiadó, 1993.)

Még h Komlosiak Szent András on lakván sok féle képpen megh ejesztvén (ijesztvén) Tiszt tartó Uram eőket, mondván, hogy az Tótoknak ki köl-
lene költözni a` helységből, s a magyarok hagyattatnának meg, mely ré-
mülésre az Tótok félelemben essvén, Tiszt tartó Uramnak 27 forintokon
vett lovat ajándékoztak hogy több rül többet ne háborgattassanak.(...)

Tudgya az Fatens, hogy Tiszt tartó Uram Sz. Andrási határban oly-
kor két ekével is szántatott, vettetett eleget... a` szénából hol 100 tal-
lért, hol 100 forintot is bé vett...

Vajda Miska névő juhász, több juhász társaival a` mezőn öszve akad-
ván, bé vett szokás szerént tavasszal az gazt meggyújtogatván,..."

Bogár György (komlói lakos) vallomásából:

„Tudgya a` Fatens, hogy bátya Bogár Márton házát letartóztatván,
másnak, ugmint Sinkó névő embernek 12 forint on maga Tiszt tartó Uram
elatta... Komlói aknak Tiszt tartó Uram előtt semmi böcsületyek nem lé-
vén, sokszor eő kegyelme által háborgattattak...

Roszkos András (komlói, 60 éves) vallomásából:

„A` Fatens is házát bizonyos jövevény embernek eladván, és foglalot
5 forintot azon embertől föl is véné, midő n aztat pedig Tiszt tartó Uram
megtutta volna, azon eőt forintokat is a` Fatenstől ell vette, és házát is
másnak elatta... midő n legelő szőr Sz. Andrásra bé eresztette volna Tiszt-
tartó Uram... magán is tapasztalta bizonyosnak lenni, hogy a` ki fizethe-
tett bé vette Tiszt tartó Uram, a` ki pedig nem eleresztette...”

Vajas Márton (komlói, 50 éve) vallomásából:

„Vallya a` Fatens letett hite után, hogy a` midő n Komlósra leszállott
volna a` Fatens, Sz. András on hagyott házát 20 forintokban eladván...
mivel a` Fatens a` többi jövevény emberek után késő n érkezett,..."

Rivnák Mátyás (komlói, 29 éves) vallomásából:

„Hogy ezen Fatensnek is eladván házát 20 forintokon, két forintyát
Tiszt tartó Uram le tartóztatta bizonyosan mondgya.”⁵⁸

⁵⁸ BML, IV. A 10a/1., No. 14/1749. (Békés vármegye törvényszékének iratai, Polgári peres iratok)

**Hont megyei szökevények Békés megyében
a 18. század második feléből**

„*Connotatio Profugorum ex Comitatu Honthensi in Comitatu Beke-siensi se illocantium 1764. Mense Majo* (Összeírása azon szökevényeknek, akik Hont megyéből Békés megyébe elszöktek.) *1764. Mense Majo* (1764. május hónap)

Ex Badény Dominii Bozók Jesuuitarum ad Csaba, vel Gerendás (Bagyimból, a jezsuiták bozóki uradalmából Csabára, vagy Gerendásra) *Andreas Antalov, Mathias Bartyik*.

Detto Ex Trpin Dominii ejusdem ad Csaba vel Gerendás, Paulus Kutyik, Joannes Kutyik. (Ugyanakkor Terpényből, ugyanabból az uradalomból Csabára, vagy Gerendásra)⁵⁹

1765. Ex Osgyán Gabrielis Korponay ad Komlós Joannes Szanto cum 2 jugalibus (Osgyánból, Korponay Gábortól Szanto János 2 ökörrrel Tótkomlóásra)

1766. In Junio ex Rima-Lehota Sara Janoki Francisci Batik relictæ ad Komlós Andreas Kosznovecz cum 2 jugalibus (1766 júniusban Rimalehotáról, Jánoki Sárától és Batik Ferencről Tótkomlóásra elengedve Kosznovecz András 2 ökörrrel.)

Detto Ex Rima-Lehota Pauli Prónai ad Komlós Joannes Kosznovecz cum 2 jugalibus (Szintén Rimalehotáról, Prónai Páltól Kosznovecz János Tótkomlóásra 2 ökörrrel)

Detto Ex Rima-Lehota Joannis Sréter ad Komlós Joannes Batyovecz cum tribus Filiis. (Szintén Rimalehotáról, Sréter Jánostól Tótkomlóásra Batyovecz János három fiával)

Detto Ex Rima-Lehota Joannis Ruthény ad Komlós Lucas Krekus cum Duobus Filialis (Szintén Rimalehotáról Ruthény Jánostól Krekus Lukács két lányával Tótkomlóásra.)

1766. In Aprilis ex Nyustya Nicolai Kubinyi ad Komlós cum tribus Filiis, una vacca, et una juvenca. (1766. áprilisában Nyustyáról, Kubinyi Miklóstól ismeretlen nevű három lányával, egy tehénnel és egy üszővel Tótkomlóásra.)

1766. In Junio Ex Kecsege Nicolai Szent Iványi Joannes Rusznyák ad aliquam ex praeattactis possessionibus cum duobus filiis, et 4 jugalibus.

⁵⁹ Az említett Kutyik és Bartyik család azon római katolikus szlovák családok közé tartozott, akik az 1740-es évek végén, az 1750-es évek elején kezdtek letelepedni Békéscsabán. A két említett család kései leszármazottai ma is Békéscsabán, illetve a szomszédos Békésen élnek.

(1766. júniusában Kecsegéről, Szentiványi Miklóstól Rusznyák János két fiával és 4 ökörrel a fent nevezett települések valamelyikében.) *Ex eadem Kecsege Petrus Urbanov Ladislai Pelargus ex praeattactis possessionibus cum duobus Filiis* (Az előbb említett Kecsegéről Urbanov Pétertől Pelargus László két fiával a fent nevezett települések valamelyikébe).

1766. *In Majo ex Bakos – Törek Baronis Alexii Lusinszky ad Csaba Petrus Szucho cum 4 Filiis et duobus jugalibus* (1766. májusában Bakostörekéről, Luzsinszky Sándor bárótól Szucho Péter 4 fiával és két ökörrel Csabára).

Detto Ex Bakos – Törek Petri Batik ad aliquam ex praeattactis possessionibus Martinus Valent cum duobus Filiis uxoratis et 6 jugalibus. (Szentén Bakostörekéről, Batik Pétertől Valent Márton két nős fiával és 6 ökörrel a fent nevezett települések valamelyikébe.)

1766. *in Majo Ex Cserencsény Joannis Jekelfalusy ad Komlós Adamus Betes cum duobus Filiis Joanne et Paulo* (1766. májusában Cserencsényből, Jekelfalusy Jánostól Betes Ádám két fiával, Jánossal és Pállal Tótkomlóra...) ⁶⁰

B.) Út a Felvidékről az Alföldre

A Habsburgok ellen a törökök szövetségeseiként harcoló Thököly Imre a népharagra támaszkodva próbálja meg egyik tisztjét embereivel együtt Túróczból visszahívni

„E napokban való kegyelmed leveleire tétetvén választ. Ez órában vettük ujjobban írt levelét, eddigh hogy az Liptó vármegyei s az Árvai Passussokra (hágókra) el nem küldöttük az gyalogságot, az causált (befolyásolt) bennünket, hogy Dunavec (Dunajec) alatt vannak, de csak holnapig, alkalmassint el válván dolga, azontúl mi is mindgyárt expediállyuk (elhozzatjuk) őket s leszen bizonyos Emberünk is közöttök annyival kisebb alkalmatlanságára lehetnek azon két vármegyének is tartózkodván az Hajduk ha bizonyos Emberünk vagyon közöttök. Gyöngyössit penigh hívassa el kegyelmed Túrocz vármegyébül, s ha szofogadatlanokodnék támassza reájok az föld népét – nem sokat gondolunk véllek, ha mind agyon

⁶⁰ Hont megye átirata Békés megyének szokott jobbágysai ügyében. (BML, Bvm. Nem. kgys. ir., 125/1766.)

verik is, mivel most is ordinantiánk (parancsunk) nélkül kóborolnak oda, és ha megfordul, fordéttsa kegyelmed is oda, az hová gondollya...⁶¹

Jobbágyszökések a Koháry-birtokokról a 17. század végén

„...A szegínséggh nagy consternatioban (riadalomban) van itt minde-
nütt, mivel olly hír gyütt, hogy azon egynehany ezer török és tatár az
Ipolly felé közelgetni szándékoznék, mellyre nézve a` parasztsággh njári
munkáját félben hagyván széljel szaladtak, a` Falukat pusztán had-
tak,...⁶²

„Ezen túl már mint hogy az két vármegye Bírái elbútsúztak, Heves
vármegyében valo szökött jobbágyok repetitiójához (visszahozatalához) fo-
gok (...)

In Fülek 24 junii Anno 1672.

Nagyságodnak alázatos szolgálja
Pápai János”⁶³

Szöknék a jobbágyok a háború sujtotta Zólyom megyéből a törökkor utolsó évtizedében

„...nem tudom mit tennem az Németek miatt egy fertálly (negyed)
óraigh való nyugodalmam nincs reánk jüne Karaffa is magha Regimen-
tivel a kiknek magok viselését megh fogia az szegénységgh emlegetni,
Radvánban⁶⁴ vagyon mégh Isten tudgya csak mit akarnak és melly fölé
mennek, (...) Litkén⁶⁵ lakik egy Hucsok György névő örökös jobbágyom,
tavaly pásztorkodott ottan, de most csak úgy lakik az faluban nagyságo-
dat sem szolgálja...”⁶⁶

⁶¹ Thököly Imre Szent-Iványi Menyhérthez írott levele, Lőcse, 1683. április 24. (OL, G 2 Thököly Imre iratai, II. 3. Thököly levelei)

⁶² Koháry Farkas levele, Szitna (Hont megye), 1686. július 19. (ŠOBA, BB., KC., Pars I. No. 334.)

⁶³ Pápai János tiszttartó levele Koháry Istvánhoz. (ŠOBA, BB., KC. Pars I. No. 645.)

⁶⁴ Radvány ma Besztercebánya része.

⁶⁵ Litke, település volt Nógrád megyében

⁶⁶ Bezegh György levele Koháry Istvánhoz, Zólyom, 1680. augusztus (ŠOBA, BB., KC III. 2860/1680.)

Szőkevény jobbágyságok hosszú, kacsakaringós útja a 17 – 18. században

„Vallya letett hite után hogy az dentrumban specificált (bevezetőben leírt) Kiszely Jánosnak az Attya, ugyan (szintén) Kiszely János, még ez első szükségben, mivel itt nem élhetett, Morvában föll ment, és a` midőn az Ország meg bővült volna,⁶⁷ lejöven, ezen N.(emes) Nógrád vármegyében Sáp nevű helységben le ülepedvén ott lakott... nem különben Huguik alias (avagy) Krajcsir Mátyás⁶⁸ még ifjú korában le ment, és most is az Váczi püspök jurisdictiója (fennhatósága) alatt Sápon lakik...⁶⁹

Felvidéki jobbágyságok megélhetésüket keresik a 17. század végén az Alföldön

„E napokban a Rahói Török Bírót a Török Úr az Alajbék eleibe vitte meghértvén az Alajbék⁷⁰ a` panaszt a Török Urtul hogy sindelt s egyebet jobbágysági nem hordanak, kalafába fogatta lábait a Bírónak s jól elverette. Midőn mentette volna magát, Nagyságod tiltya, a török azt felelte mondván: hát mért hordanak mások sindelt s egyebet ide. Utollyára szakallan fogva esküt az Alajbek ha 10 nap alatt ott nem lesznek az sindellek, lovasokat küld ki s egynéhány gazdát kötözve vitet el innen. Ezeket értécsére akartam adnom Nagyságodnak, kérvén remediállyá (orvosolja) ezen dolgot, ne essenek kárba az szegény emberek, ezeken már az Alajbék parancsolattya vagyon. (...) ...az szegény Embert ok nélkül rongállyá (t. i. az alajbég), jól tudván, ha ő Urnak tartya magát, a magyar is Ura a jobbágyságnak, elől tűz, hátul víz...(.) Rimaszombaton alól való faluk járnak hallom igen most le lopva szekerekkel Mátrán által. (...)

Rahó, 4. október 1676.

Köteles kész szolgálja
Jánoki Zsigmond⁷¹

⁶⁷ A török kiűzését követően, a volt hódoltsági területek visszacsatolása

⁶⁸ Úgy Kiszely János, mint Huguik Mátyás az északnógrádi Nagy-Lámról származott el.

⁶⁹ P. 1769 Balassa család levéltára, 70. tétel 25. cs., 1747. I. 20-án, Nagy-Lámban kelt vizsgálati jegyzőkönyvből.

⁷⁰ alajbég – a `bég` jelentése úr, tulajdonképpen cím, amely a pasák fiait, illetve az ezredesi rangfokozatot nyert katonai és polgári hivatalnokokat illette a törököknél. Lásd: bej-címszó, Révai nagy lexikona, II. kötet, Budapest, 1911.)

⁷¹ Jánoky Zsigmond levele Koháry Istvánhoz (ŠOBA, BB., Kc., Pars I. No. 684)

Árva megye településszerkezete és birtokviszonyai a 18. században

„Ebben az időszakban Árvában 96 különböző fajtájú és eredetű település volt. Túlnyomó többségét (73-at) pásztorjogon és földműves jogon létrejött jobbágyfalvak alkották, kisebb részét nemesi települések (20), legkisebb részét (3) városok alkották. A települések teljes számából 76 (73 falu és 3 város) jobbágyi viszonyban volt az árvai uradalommal. A többi település más árvai, illetve idegen földesúri család (Zmeskalok, Plathyak, Abaffyak és mások) alávetettségében volt.”⁷²

Az Árva megyei jobbágyszökések tömeges jellegéről a 18. század elejéről

„Az említett dokumentumok alapján Árva megyéből 1716 táján összesen 1456 jobbágy szökött el. A szökevény jobbágyok valódi száma természetesen jóval nagyobb volt. A szökések nyomán lefolytatott nyomozás 1723-ban csak az árvai uradalom falvait érintette, és azok közül sem mindegyiket. (...) A jobbágyok Árvából, ahogy láttuk, különféle irányokban menekültek. Közülük jelentőségében főleg kettő emelkedett ki, az egyik Pest és Gyöngyös környéke, a másik a Garam mentén Besztercebánya és Zólyom vidéke.”⁷³

Az Árva megyei jobbágyok sanyarú sorsáról, elvándorlásuk okairól

„Az Árva megyei jobbágyok szökéseiről már a 17. század végéből vannak adataink, de a legnagyobb, egyenesen tömeges méreteket a 18. század huszas éveiben öltött és erről a korszakról van a legtöbb információ. Közvetlen lökést ezekhez a tömeges szökésekhez az a szörnyű termés kiesés adott, amely az egész környéket sújtotta 1715. és 1716-ban. Ezekben az években nagyon kegyetlenek voltak az időjárási viszonyok. A nyár hideg volt és gyakran még júniusban is havazott. 1716. szeptemberében

⁷² Horváth, Pavel: Úteky poddaných z Oravy v prvej polovici 18. storočia. (In: Historický časopis č. 3. 1955.) 191. p.

⁷³ Horváth, Pavel: i. m., 202. p. (szlovák eredetiből ford. Gombos János)

a jég szinte teljesen elverte a félig érett gabonát. A megye teljes területén jósszerével semmi sem termett és a lakosság súlyos nyomorba süllyedt. (...) A jobbágyok, hogy legalább pusztá életüket mentseék, a szomszédos megyékbe futottak, üresen hagyva házaikat.⁷⁴ Zázriván például az egész termést elverte a jég. A kenyér, amelyet a lakosság őrlött szalmából készített, ehetetlen volt. (...) Vaszilovban, Tyapesón és Lokcán is az egész termés tönkre ment, ezért aztán a lakosság élelem nélkül maradt.”⁷⁵

„Hasonló volt a helyzet Brezán, Krušetnyicán és Klinben is. A jobbágyok itt is az árpa és zab maradék kalászeit a szalmával együtt szecsává aprították, a malomban liszté őrlték. (...) A legrosszabb helyzetben talán Mutné, Novoty és Veselé falvak voltak. Mindhárom település határát teljesen tönkre verte a jég.”⁷⁶

A Gömör megyei jobbágyok aratni járnak le az Alföldre

„Anno 1737. die 9na Junii Kiss Hegymegi Pusztán, Padari megölt Simony István jobbágy Lukovistyeiek által történt gyilkosság iránt való, Tóthegymegi lakossoktól való tudakozódás, s informatio, e képpen föl notáltatott (feljegyeztetett).

Úgy mint (...)

Kibzik Mihály Tóthegymegi lakos jelen volt, de aratásra az all földre ment...

Gregorecz Pál hasonlóképpen aratásra az all földre ment...

Gregorecz György jelen volt az verekedésnél, de az is aratnyi vagyon all földön,...

Gregorecz Istvány jelen volt, de az is az all földön aratásra vagyon... Gregorecz Mátyás házához vitték bé Simony Istvány testit, de az is aratásra az all földön vagyon...”⁷⁷

⁷⁴ Horváth, Pavel: i. m. 193. p. (szlovák eredetiből ford. Gombos János)

⁷⁵ u. o., 193. p.

⁷⁶ u. o., 194.

⁷⁷ SOBA, BB. KC. Nr. 1938/1737.

Szlovák jobbágyságok idénymunkán a Tiszántúlon a Gömör megyei Bugyikfalváról⁷⁸

„*Quartus Testis* (Negyedik tanú) *Michael Bornai senior Bugyikfalvensis colonus Perillustris ac Generosi Domini Stephani Bornemissza de Minay, annorum 40. praemisso juramento fatens.* (Bornai Mihály, becsületes bugyikfalvi lakos, a nemes és nemzetes Bornemissza István de Minay uram jobbágya, 40 éves megesketett tanú).

Ad secundum (Az másodikhoz) A` Falussiaktúl hallotta, hogy azon punctumban fel tett (pontban említett) kertben, a Falussi marha bent lett volna, de hogy sarnyú (sarjú – utótermés) lett volna benne és azt a marhával megétették volna, akkoron Tiszántúl aratásson lévén a Tanú nem tudgya, nem is hallotta.”⁷⁹

A Kolompár testvérek néhány évi szolgálat után örökös jobbágyságra adják magukat⁸⁰

„Mi Kolompár György és Kolompár András⁸¹ vallyuk ez levelünknek rendiben, hogy mi ednyihány (néhány) Esztendőktül itt Aszódon szolgálván, és az után letelepedvin örökös jobbágyságra attuk Justh Judit Aszszonynak és eő kegyelme maradékinak magunkat és Fiainkat, Leányinkat, utánna való maradékinkat is, Feleségünket egyetemben és minden mi jószágunkal; tellyes hatalmat adván Eő kegyelmének és maradékinkon is akarmi sexuson lévőkön (akármely neműek lévén) örökössen uralkodhassék rajtunk és uralkodhassanak is, minden uri birodalommal (hatalommal) élván et it casu fugae (és szökés esetén), repetálhasson (visszavihessen) is, akar honnan Eő kegyelme. Datum Aszód die 27 ^{ma} Aprilis 1713...”

⁷⁸ Az említett településről az idő tájt jó néhány család telepedett le a Tiszántúlon, a Békés megyei Tótkomlóson. (G. J.)

⁷⁹ Részlet az 1746. április 13-án a Gömör megyei Felfalun kelt peres jegyzőkönyvből, amely Viczény Györgynek néhány bugyikfalvi jobbágy által okozott káresetét tárgyalja. (ŠOBA, BB. KC. No. 2239/1746.)

⁸⁰ BML, IV: A: 10. I. b. /1. cs. 2. jkv. sz.

⁸¹ Mindketten néhány év múltán Szarvasra szöktek.

Gömör megyei jobbágyok az idénymunka örve alatt szöknek a Dél-Alföldre (Tótkomlós)

„*Primus Testis Martinus Benyo subditus Domini Spectabilis Domini Georgii Szeter im possessione Rima Zaluszany degens subditus annorum circiter 52 deposito praevie corporali juxto fatens ad 1 u* (Első tanú Benyo Márton Tekintetes Szeter György uram uradalmának jobbágya Rimazaluzsányi illetőségű, körülbelül 52 éves) *Directe ad 2 dum* (Közvetlenül a 2. ponthoz) Midőn Deutruban (fentebb) föl tett Csepko Lukacs all földre el szököt a` Tanú otthon nem volt, hallotta ugyan másoktól hogy kíván el szökni *ad 3 um* (A harmadik ponthoz) Sokan all földre mentek zaluzanyi lakosok kereskedés képpen Jankove Pál és János, Lamos Mátyás, Palik András kikkel Deutralis (említett) Csepko Lukács is ment a többiek miny nyáján haza jöttek Csepko Lukacson, Bodnár Mihályon és Magason kívül, kik Komlóson maradtak... *ad 4 tum* et 5. (a negyedik és ötödik ponthoz) Minek előtte Csepko Lukács all földre el ment volna, bírt javakkal négy vonó marhával, melyeket az all földre le ment, sertései tíz, és két eösző (üsöző), melyeket Ruthényi János Uram, úgy mint földes Ura Csepko Lukácsnak ell szökése után ell foglalta, volt pályinka fűző (főző) fazeka is...”⁸²

„Vendégmunkások” a Kishonti Kerületből a Dél-Alföldön a 18. század első felében

„*Inquisitio Magistratualis contra Martinum Matyasovjeh* (Vármegyei vizsgálat Matyasovjeh Márton ügyében)

Primus Testis Stephanus Szikora, Incola Szelicensis, Libertinus, Annorum circiter 80. Juratus examinatus fassus est. ()

Ad 1 mum Wge dobre swedek od malička znawse predgmenovaného Matyasowech Martina wiznawa že sa wgegich dedine pekne sprawal a wžadnem zlodegstwy se nikdy neobiral, ani wpožičani penizoch od ginich Lidi, že nikdy postiženy nebil.

Ad 2 um Wiznawa swedek že hore doloženy Matyasowech Martin, wten čas, kdy pominuleg zimy na den Swateho Pawla, z Mladzowa Kacsjár András sem na Szelcze na swadbu, k Liker Palowy bol prisel, any tu

⁸² Részlet a Gömör megyei Rima Zaluzsányban, 1767. május 27-én kelt úriszéki jegyzőkönyvből. (SOBA, BB. DMH II. Súdne písomnosti, 1. Spisy, Fons IV. Fasc. 4. No. 160.)

na Szelczy nebol než po nedluhem čase slišal swedok, že bol na ten čas na Čabe prj Dunagj u Bezeridy Lukacsa mesiara tak rečeniho.

Ad 3 ium Wge dobre swedek, že kreme od gedneho aspon Roka na Komlosy ano y na dolneg Čabe se pridržawal, než y tam žeby bil w negakoweg kradeży postiženi, nikdy neslišal...

„Hivatalos vizsgálat Matyasovjeh Mártonnal szemben.

Első tanú: Szikora István, szelcei lakos, szabad menetelű 80 esztendő. Eskü alatt vall.

Első kérdéshez: Jól tudja a tanú, gyermekkorától ismerve fentnevezett Matyasovjeh Márton, hogy falujukban jól viselte magát és semmi-féle tolvájságban nem vett részt, valamint más emberektől való pénzkézésben sem volt soha tetten érve.

Második kérdéshez: Vallja a tanú, hogy fent nevezett Matyasovjeh Márton az elmúlt télen, Pál-napkor, amikor Mládzóról Kacsjár András ide Szelcére Liker Pál lakodalmára eljött, nem volt Szelcén. Csak később tudta meg, hogy azidőtájt lent Csabán volt, a Duna mellett, Bezerédy Lukács hentesnél.

Harmadik kérdéshez: Jól tudja a tanú, hogy egy Komlóson eltöltött éven kívül a lenti Csabán is tartózkodott fentnevezett, akiről onnan sem hallotta, hogy tolvaj hírét keltették volna....⁸³

Gömör megye az Alföldre leszökött jobbágyait keresi az útba eső megyékben

„*Servitiorum nostrorum obligatissimorum paratissimam commendationem.* (Kész köteles szolgálatunkat ajánlván). Mivel ekkoraigh az Alföldre leszökött jobbágyink Törvényes Repetitiója (visszaadása), avagy máskéntis el hozatások sok rendbeli akadályok miatt véghez nem mehetett azonban naponként accrescálván (növekedvén) majd elviselhetetlen terhe az szegénységnek, vakmerőképpen leszökik oda, az hol nyilván tudgya könnyebb terhet lenni. Illyen extremitásban (végszükségben) nem tudván micsoda remediumhoz (eszközhöz) nyúlnunk, kívántuk az Tekéntetes Nemes Vármegyét szomszédsághbéli kötelességhez requirálnunk (megkeresnünk), mivel ezen Kis Hontbúl leszökő szegénységnek Transiussa (útja) azon által is szokott lenni, ne terheltelessék *currentalibus stric-*

⁸³ ŠOBA, BB. DMH. – II. Súdne písomnosti 1. Spisy. Fons III. fasc. 3. č. 68.

te et sub Gravi animadversione intimáltatni (haladéktalanul és büntetés terhe alatt közölni), kivált olyan Transitusokban (útvonalakban) lévő Helységbélieknek, hogy az ollyatén szökevényeket szorgalmazatosan observálván *compraehendállyák* (megfigyelve megfogják), bizonyossok levén benne, hogy illendő nyargalójok (támogatásuk) meghálás azoknak, az kik ebben híven elkövetik Requisitionkra Intimálandó (vizsgálatunkra válaszoló) Tekéntetes Nemes Vármegye parancsolattját. Remélvén hasznos eventussát (eredményét) ezen mediumnak (eszköznek), ezen szerint requiráltuk (megkerestük) Tekéntetes Nemes Nógrád vármegyét is. *Datum ex Generali Congregatione Nostra die 22. Aprilis 1717. in Possessione Raho celebrata.* (Kelt Rahón. Közgyűlésünk alkalmából, 1717. április 22-én)⁸⁴

A lakosság elmenekült a kuruc katonaság zaklatásai elől

„Tavalyi Esztendőben legfőképpen tapasztaltuk, hogy Vármegyénk köz lakossai közül mind az felettébb való terh előtt, mind pedig a` Pestis miatt, sokan Nemes Pest és Heves Vármegyékben recipiáltak magokat és mostanában is szerte szejel ottan lakjanak. `E mellett sok szegény Emberünk keserves panaszaiból értyük, hogy a` midőn ez ell múlt Esztendőben, az istentelen és rendetlen kuruczság fel s alá koslatott, nem csak úton, út félen, hanem még falujukból is sok lovokot, marhajokot, tolvaj módon hajtotta ell,...”

Kelt Alsó Sztregován, 1711. január 13.⁸⁵

Zólyom megyei szökevények Nógrádban és Pest megyében

„Ex possessione Gyetva in Cottum Neogradiensem etquidem in possessionem Rimócz profugerunt: Georgius Muolcsan cum filio Martino Muolcsan. Parente jam mortuo cir. A. 1698. Adamus Libjak cum filio Joanne

⁸⁴ Kivonat Gömör megye közgyűlési jegyzőkönyvéből. (ŠA, BB. Fond G. Ž. Közgyűlési iratok, Közgyűlési jegyzőkönyv, 1717. V. 23., No. 6.)

⁸⁵ (Részlet Nógrád megyének Heves megyéhez írott leveléből), HML, IV. 1. b. 1711/No. 8.

Libjak eodem anno. Andreas Golyan cum filio Andrea Golyan eodem anno. Thomas Murin circiter annum 1713. Martinus Gombicza cum filio Georgio et Joanne Gombicza circiter Annum 1698. Georgius Kobila cum filio Joanne Kobila Parente mortuo anni 1699. Georgio Paris cum filiis (...) et Mathaeo Paris Parente jam mortuo circiter Annum 1698. Joannes Laicsiak circiter Annum 1698. Martinus Muolcsan et Georgius Muolcsan Fratres circiter Annum 1698, hic actu omnes resident in supra specificato Pago. Profugerunt item ex Gyetva in Comitatum Neogradiensem in Possessionem Ecsegh Paulo Huistra annum 1698. in Possessione Berczele Paulus Gyetvan cum filiis Joannis et Paulo Gyetvan circiter annum 1698. Joannes Havjar cum filiis Matthia et Thoma Havjar. Parente jam mortuo. Circiter annum 1697. Andreas Poljak cum filiis Andreas et Mathias Poljak in possessionem Sülés, Parente jam mortuo circiter annum 1698. Georgius Forusz circiter annum 1698. in possessionem Málnapatak, Andreas Kicsin cum fratre Jacobo Kicsin circiter Annum 1713. in Possessionem Marokháza Paulus Valovecz in possessione Ecsek Annum 1698. Martinus Sipka cum filii Martino Sipka Parente jam mortuo in Possessionem Ecsek. Georgius Jasko cum filiis Thoma et Adamo Jasko in possessionem Ecsek circiter Annum 1698.

Thomas Kulich cum filis duobusque N. N. in possessionem Szülés profugit Annum 1698.

Andreas Genza in possessionem Bujak circiter annum 1699. Georgius Kristiak cum filiis duobusque N. N. in possessione Legind annum 1698. Jacobus Vidiecsan in Possessione Ludan circiter Annum 1716. Ivan Gogol in possessione Dengeleg annum 1698. Joan Csabrda cum filio Joanne Csabrda parente jam mortuo. Item Andreas Lenyo circiter Annum 1698. in possessionem Rimócz. Georgius Vrana anno praeterito in Marokháza. Mathias Forusz Annum 1698. in possessione Barczala (Berczele) cum Mathia Plva eode anno profugerunt... Andreas Gonda Anno 1698. Joannes Kri-vousti cum filiis duobus N. N. uxoratis annum 1698. Martinus Pulas cum filio Georgio Pulas Parente jam mortuo, Annum 1698. profugerunt in Rimócz. Georgius Barga residet in Balasa Gyarmat et profugit anno 1698. Thomas Gyuricza et Joannes Spisiak resident in Berczele et profugerunt hoc anno actuque ibidem in Sujna potitis Pagis resident.

Ibidem testes fatentur quod profugissent ex possessione Gyetva in Comitatum Pestiensem. Georgius Chovan annum 1699. in possessionem Szent György (Tatárszentgyörgy); Adamus Crkony cum filio Adamo Crkony. Parente jam mortuo annom 1697. ad oppidum Birin (Jászberény – Jászkun Kerület). Georgius Kobelka in Possessionem Szent György Circiter Annum

1698. Georgius Benda eodem anno in possessionem Dosa (Jászdózsa – Jászkun Kerület) Parente jam mortuo anno ut Sujna (Sülye) Joannes Szvorenny eodem Annum in Possessionem Dósa actuque ibi resident...

*Datum in Ocsova die 22. Aprilis Anno 1717.
Joannes Urbány Inclyti Comitatus Zoliensis Judlium."*

„Gyetváról Nógrád megyébe és ott is Rimóczi faluba szöktek: Muolcsan György fiával Muolcsan Mártonnal, 1698 táján, a szülő már meghalt. Libjak Ádám fiával Libjak Jánossal szintén 1698 táján. Golyan András fiával Golyan Andrással szintén ekkoriban. Murin Tamás 1713 táján. Gombicza Márton fiaival Gombicza Györggyel és Jánossal 1698 táján. Kobila György fiával Kobila Jánossal 1699 táján, a szülő már halott. Paris György fiaival (...) és Paris Mátyással 1698 táján, a szülő már halott. Lai-csiak János 1698 körül. Muolcsan Márton és testvére Muolcsan György 1698 táján. Fent nevezettek jelenleg az említett faluban laknak.

Szintén Gyetváról szöktek el Nógrád megyébe Ecsegre Hvistra Pál 1698-ban. Berczelébe Gyetva Pál fiaival Jánossal és Pállal 1698 táján. Havjar János fiaival Havjar Mátyással és Tamással 1697 táján. A szülő már halott. Poljak András fiaival Poljak Andrással és Mátyással Sülésre (Sülye) 1698 táján. A szülő már halott. Forusz György Málnapatakra 1698 körül. Kicsin András testvéreivel Kicsin Jakabbal 1713 táján Marokházára. Valovecz Pál Ecsegre 1698-ban.

Kulich Tamás két ismeretlen nevű fiával Sülyére szökött 1698 körül.

Genza András Bujákra szökött 1699 táján. Kristiak György két ismeretlen nevű fiával Legéndre 1698-ban. Vidiécsan Jakab Ludányba 1716 táján. Gogol Iván Dengelegre 1698-ban. Csabrdai János fiával Jánossal, a szülő már meghalt. Ugyanitt Lenyó András 1698 táján Rimóczi. Vrana György az elmúlt évben Marokházára. Forusz Tamás Plva Mátyással ugyanebben az évben Berczelére szökött...

Gonda András 1698-ban, Krivousti János két ismeretlen nevű nő fiával 1698-ban, valamint Pulas Márton György nevű fiával 1698-ban Rimóczi szökött. A szülő már halott. Barga György Balassagyarmaton lakik és 1698-ban szökött oda. Gyuricza Tamás és Szpisiak János Berczelén tartózkodott, de ebben az évben elszökvén, Sujnán tartózkodik.

Ugyanott a tanúk vallják, hogy Gyetváról Pest megyébe elszöktek: Chovan György Szent Györgyre (Tatárszentgyörgy) 1699-ben. Crkony Ádám fiával Ádámmal 1697-ben Jászberénybe (Jászkun Kerület). Szülő már halott. Kobelka György Szent Györgyre (Tatárszentgyörgy) 1698 táján. Ben-

da György ugyanazon évben Dózsára (Jászdózsa – Jászkun Kerület). A szülő már meghalt Sülyén. Szvorenny János ugyanazon évben Dózsára ment, most is ott lakik...

Kelt, Ocsován 1717. április 22-én

Urbány János Zólyom megye főjegyzője”⁸⁶

Hont megyei szökött jobbágyok Gömör megyében

„...Az Tekintetes Nemes Vármegyének az elmúlt július Havának kilenczedik napján, Pelsütz városában celebrátatott (megtartatott) gyűléséből emanált (keletkezett) Levelét szomszédságos kötelességgel vettük: `Ertvén annak continentiájából (tartalmából), hogy az Tekintetes Nemes Vármegyéből el szökött, s nekünk meg küldetet Extractusban specificált (kivonatban felsorolt), némely Emberek találkoznának Vármegyénkben: mellyeknek általunk leendő Restituálását, (visszavitelét) Kegyelmes Urunk eő Felsége Parancsolattyához képest, kívánnya az Tekintetes Nemes Vármegye: Léven azért Vármegyénknek is hasonló Praetensiója (követelése) más egynéhány Tekintetes Nemes Vármegyéknél, valamint annak succesusát (sikerét) részünkrül kívánnyuk szintén úgy igyekezzük az Tekintetes Nemes Vármegye Requisitióját (vizsgálatát) is obsecundálnunk (segítenünk) csak edoceáltassék (közöltessék) az praetendált Profugusoknak (fent nevezett szökevényeknek) az specificált (felsorolt) Helységeinkben való bizonyos lételek és praemissa edoctione (előzetes informálás), vagy Praescriptio (előírás) vagy manumissio (felszabadítás) és más hasonló Legalis circumstantiák (törvényes körülmények) ne akadályoztassák azoknak restitutióját (visszavitelét), kegyelmes Urunk eő Felsége kegyes Parancsolattya szerint, annak ideiben azokat resignáltatni (felfedeztetni) nem praepediállyuk (akadályozzuk)... Datum ex Generali Congregatione Nost-ra Die Vigesima sexta Mensis Augusti, Anno Millesimo Septingentesimo Vigesimo Primo, in Possessione Varbó celebrata. (Kelt, Varbón Nemesi Közgyűlésünkön, 1721. augusztus 26-án)”⁸⁷

⁸⁶ OL, P 108 Repositorium 22. Fasc. L. No. 340 et 713

⁸⁷ Hont megye Gömör megyéhez (ŠA. BB. Fond GŽ., közgyűlési iratok, Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek, 1721. XI. 13. No. 13.)

Gömör megye Heves megyén kéri számon odaszökött jobbágyait

„...Némelly Becsületes Attyánkfiainak és Vármegyénkbeli Compos-
sessor (birtokos) Földes Uraknak panaszkodásokból értyük, és Proces-
sualis (kerületi) szolgabíráinknak hiteles relatiójokból (jelentésükből) is
informáltatunk, ezek mellett penig maga a szemmel látot dolog bizo-
nyította, melly sok Helységeinkből ez előtt való Esztendőkbén szöktenek,
és idegenettek el feles jobbágy lakos Embereink, és még ma is alkalm-
sint szöknék, és idegenednek. Akiket némellyiket tudgyák is Földes Urai
hova recipiálták magokat (költöztek el), némellyikének penig még eddig
nyomába nem igazodhattak; hanem végire meneteliben szüntelen szorgal-
matoskodnak. Némelly része azok közül Nagyságtok kegyelmetek Várme-
gyéjében is /:amint hallyuk:/ recipiálta magát. Mellyeknek reductiójára
(visszahozatalára) kívánván azoknak Földes Urai kimenni, vagy bizonyos
Embereiket el küldeni, miglen oda érkeznének is Nagyságtokat kegyelme-
teket bizodalmassan reqvirálni (érdeklődni), és szomszédeságbéli Attya-
fisagos Confidentiával (bizalommal) s illendő becsülettel kérni, ne terhel-
tessék szívére venni a közönséges igasságból folyo tekintetes Nemes Vár-
megyében ordinarius (rendes) Vice Ispány Urat eő kegyelmét disponalni
(eligazítani), és determinatiojával effectuáltatni (utasításával elvégeztet-
ni) hogy midőn attingált (illető) Attyánkfiái, vagy bizonyos plenipotentia-
rius (meghatalmazott) Emberei eő kegyelméhez mennek, és világossan
remonstrálni (követelni) fogiak elszökött, és elidegenedett jobbágyaikat s
azoknak ott Nagyságtok kegyelmetek helységeiben való lappangásokat,
vagy világosan való lakásokat is, extra solenniter longioris Processus Co-
mittályák (hagyományosan hosszú per nélkül, egyezzenek meg) eő kegyel-
mek kezekhez adattatni, a közelebb elmúlt ország gyölésében az ollyatén
szökevények és elidegenedett jobbágyok restitutiojárúl (visszaadásáról)
főnálló articularis (törvényi) végezésnek conformitássa (értelme) szerint...”⁸⁸

⁸⁸ Gömör megye 1715. augusztus 21-én, Pelsőcön kelt levele Heves-Külső-Szolnok megyéhez.
(HML₄ IV. 1 b., No. 52/1715.)

Gömör megye levele Heves megyéhez odaszökött jobbágysai ügyében

„Az fugitivusok (szökevények) dolgában kegyelmes Koronás Király Urunk Eő Felsége in Anno 1719. die 2. Mens. 9 bris emanált (az 1719. év november hónap 2-án kelt) Leveleiben mit (amit) méltoztatott vala kegyelmessen parancsolni nem kétlül (kételkedünk benne) jól constál (ismert) Nagyságtoknak kegyelmeteknek Melhezképpest (amelyhez képest) tavaly esztendőben inquiráltatván (felkerestetvén) az iránt Méltóságos Judex Curiae Úr (királyi táblabíró) Eő Excellentiája Juratussa (hites bírāja) által azon Inquisitio (megkeresés) szerint ezen mi Vármegyénkből elidegenedett s ell szélledett szegénység közül Nagyságtok kigyelmetek Vármegyéjében honnan, s melly számossan transferálták (helyezték át) magokat, az includált (bennfoglalt) extractusbul (kivonatból) megértheti nagyságtok kigyelmetek...

Kelt, Pelsőcön a megyei közgyűlés alkalmával,
1721. július 9-én.”⁸⁹

Gömör megye levele Heves megyébe szökött jobbágysai ügyében

„...Vármegyének némely Lakosinak tartózkodását, kívül valo el oszlását, és az által sok helyeknek szemmel látot pusztulását, s azoknak pusztulásával az meg maradt lakosokra, már is devolvált (részakadt) tehernek elviselhetetlenségét előttünk viselvén: annak hathatós orvoslása végett, alázatossan recanaltunk (válaszoltunk) vala az mi Kegyelmes Urunkhoz ő Felségéhez. Ez irant méltó, s helyes Instantiankat (könyörgésünket) meg tekintvén kegyelmessen ő Felsége, minemű parancsolatot és mi végett obtinealtunk ex acclusi ejusdem geminis Paribus, (kaptunk említett mindkét részről panaszt) bővebben meg ertiek nagyságtok kegyelmetek kérjük azért szeretettel; ne neheztellye magát Nagyságtok kegyelmetek ezen Vármegyéből hányan és hova mentenek oda az Nagyságtok kegyelmetek Vármegyéjében, azokat is seriesben inclusive (mellékelten sorban) meg küldöttük.

⁸⁹ HML, IV. 1. b, No. 52/1721.

Datum ex generali Congregatione in Oppido Pelsőcz. Die 5. Curr. Mensis junii Anno 1696. celebrata.” (Kelt Pelsőcön a nemesi közgyűlésen, 1696-ban, folyó június hó 5-én.)

Heves megyében a következő helyeken vannak Gömör megyei szökevények:

„In Comitatu Hevessiensis sic sunt fugitivi Accolae Inclyti Comitatus Gömöriensis.

Ex Gesztete Antal Matthé, Balajti Tamás in Jász Apáti.

Ex Détéér Orban János, Tajti András, Tajti Farkas, Borbás Mihály, Borbás Jakab, in Apáti.

Ex Várgede Dosa Albert, Dosa András, Dosa Lőrinc in Apáti.

Ex Guszona Dosa Mihály, Dosa János in Árokszállás.

Ex Balog Falva Mihály István in Árokszállás.

Ex Gesztete Czank Lukács et ex Velkenye Jacz János in Felső Szállás.

Item ex Gesztete Jacobus, Thomas et Petrus Czank in Pétervására.

Ex Velkenye Jaczó István in Erdő Telek.

Ex Harmacz (ma Chrámec) Domonkos Mihály in Poroszló.

Ex Polom Georgius Kárász, Andreas Miklós, Paulus Bricz, Martinus Poproczi, Benedictus Kevler in Tisza Nána. Michaelis Nagy et Paulus Szabó in Kissér.

Ex Alsó Vály Gregorius Csömök in Tisza Nána.

Ex Polom Nicolaus Gergely, Georgius Hajdúr, Martinus Hegedűs, Nicolaus Cserga in Alattyán.

Ex Mihályfalva Stephanus Fodor in Tisza Nána.

Ex Füge Martinus Kostyán, Joannes Nagy Pál, Paulus Szabari in Átány. Paulus Dege Kisér.

*Ex Bikszög Martinus Kalya in Átány.*⁹⁰

Szlovák telepések Heves megyében

„A Mátra aljának erdőkkel tarkított borvidéke a felszabadító háborúk során egészen elnéptelenedett. Az üres falvakat 1695 – 1742 között Gömörből, Hontból, Árvából, Zólyomból csoportosan érkező szlovák bevándorlók népesítették be. E falvak – Domoszló, Markaz, Kisnána – földesurai, a Nyáry-örökös Bossányiak, meg a Nyáry-örökség bérlője, En-

⁹⁰ HML, IV. 1. b. No. 64/1696.

czinger – elősegítették felvidéki birtokaikról egyrészt saját jobbágyaik ideköltözését, de más földesuraktól is csalogattak ide jobbágyokat. (...) A Hevesbe való áttelepülés nem csinált a szlovákokból egyszerre földművelőket. Miként felvidéki hegyes hazájukban, itt is a fafeldolgozás, faeszközök készítése, a bognár, kádár, kerékgyártó mesterség, fuvarozás, faszén-, és mészégetés, hamuzsír főzés lett a kedvelt foglalkozásuk. Nyáron részes aratást, nyomtatást, kaszálást vállaltak. (...) A síkvidéki majorokba népes szlovák aratócsoportok, cséplők jártak le nyaranta Hontból, Gömörből, Zólyomból, marokszedő asszonyaikkal együtt. Közülük egyesek ittragadtak. A Nyáry-örökös földesurak, Hallerek, Orczyak, Bossányiak a gyöngyösi borvidékre telepített majorsági szőlők megmunkálására szívesen fogadtak be szlovák zselléreket. Ezek ideiglenesen szállásukat a falu melletti gyöpön...ütötték fel,...”⁹¹

Az új telepesek jogállása Heves megyében a 18. század elején

„A jobbágyköltözés az új telephelyek állandósága szempontjából két időszakra különül: a 18. század első három évtizedében a betelepültek továbbra is sűrűn változtatják lakóhelyüket... Telekre nem ülnek, állandó lakhelyet nem építenek, hanem a falu közös földjén, a páston (páskum-legelő) emelt ideiglenes szállásokban, vermekben... laknak. A földesúrhoz igen laza kapcsolat fűzi őket, a föld sem rögzít még egy helyhez, hiszen a vándorló parasztok tipikus földhasználati formája a máról-holnapra élést biztosító szabad foglalás... a betelepültek új hazájukban csak lassan lesznek földművelők, ehhez igájuk sincs, a termelőeszközök eme legfontosabbikának megszerzését hosszú évek keserves szolgálata előzi meg.”⁹²

A Heves megyei Domoszlóról, néhány békéscsabai szlovák család előző lakhelyéről

„Végre 1696-ban már 15 új lakót írtak össze Domoszlón. Saját bevallásuk szerint csak három hónappal ezelőtt kezdtek betelepedni...2 Babinszky, 2 Kohánszky, Kolár, Kovács, Lukovszki, Lehóczky, Polgár, 4 Ne-

⁹¹ Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig, Eger, 1975. 37. p.

⁹² Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után, Eger, 1955., 8. p.

mecz, Mathiasou és Ragován voltak az új telepesek. (...) 1720-ig a Kishont megyei Tiszolc, Klenóc, Fűrész, Oroszi, Lehota, Rimabánya, Hacsova, Kokova nevű községekből, az ottani Orczy- és Kubinyi-birtokról mintegy 30 család költözött át Domoszlóra, innét viszont 1720-1723 között kisebb csoportok Békéscsabára rajzoltak ki. 1739-40-ben tíz család a zólyomi Oszebrla és Valaszka faluból, egy az árvai Sztrecsenáról (Stratená), egy Rimabányáról, egy a gömöri Balogfalváról települt ide. (...) A határ termékeny, elegendő nagyságú. A két nyomásra osztott földeket 1737-ben hat ökörrrel szántják vető alá, ezek a földek a vetőmag négyszeresét termik meg. Jó tölgyerdők vannak, a makkoltatás jogát bérbe adják. Száraz fát kapnak tüzelésre, építkezésre, meg az Alföldön való eladásra. Domoszló lakói ismertek arról, hogy a maguk számára, meg eladásra ügyesen készítenek kereket, szekeret, taligát, faekét, sertésólakat, cölöpöket, szőlőkarókat, s ezeket pénzért meg gabonáért árusítják.”⁹³

**Báró Podmaniczky János levele Heves vármegyéhez
kiskőrösi birtokáról Tiszaföldvára, illetve onnan tovább,
Békés megyébe szökött jobbágiai ügyében**

„In gratiam praetitulatarum Dominationrum vestrarum servitiorum meorum humillimorum comentdationem. Ad gratiosas, in puncto Colonorum meorum Augustanae confessioni addictorum ex Comitatu Pesthiensi signanter Possessione Kis Kóres ad Possessionem meam Tisza Földvár, in hisce I. Comitatus Hevesiensi et Exteriori Szolnok unitis existentem, penes ea tenus habitam legalem facultatem transmigrantium ex Generali Congregatione sua, die 30 adhuc Mensis Octobris celebrata emanatas, mihi eatenus sonantes praetitulatarum Dominationum vestrarum Literas, Responsi loco cum omni debita submissione humillime rescribendum habui: Eosdem Incolas, bi conventionis me cum habitu, in conformitate articuli 101, Anni 1715, alias cuique colonorum, erga ibidem definitam liberum migrationis facultatem licitam colonicalem conditionem assumpsisse, ac ideo etiam eosdem quoad eorundem personas, penes mecum conditionate initam conventionem, coram omni Jure, manutenere, et deffendere possem, nihildominus siquidem, Ipsis una me cum conditionem habendi ibidem liberi Religionis suae Exerutio consequi nequeuntibus inita, vigore suo destituta esset, liberam omnino inde migrandi facultaten eisdem re-

⁹³ Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig, Eger. 1975., 147. p.

*stitui pronti jam non nulli, im Inclytum Comitatum Bekesiensem trans-
migrarunt etiam...*"

„Említett uraságtok kegyelmébe ajánlom legalázatosabb szolgálataimat. Minden illő tisztelettel a következőket szánom válaszul említett uraságtok október hó 30-ik napján küldött nekem szóló kegyes levelére ágostai hitvallású telepeseim ügyében, akik Pest megyéből, jelesül Kiskőrösről tiszaföldvári birtokomra költöztek át, ahol is Heves és Külső-Szolnok megyék közös törvényszéke szerint minderre törvényes lehetőségük van: Ezek a lakosok, akik velem megegyezvén az 1715-ös 101-ik, vagyis a telepesekről szóló törvénycikkellyel összhangban az ugyanott leírt szabad költözési joggal és a szabad telepesi jogviszonnyal éltek, sőt azok a személyek is, akik velem a jogviszonyukról megegyeztek, minden jog szerint hozzám tartoznak és védelmem alatt állnak. Mindazonáltal nem tudtunk megállapodni arról, hogy ott a szabad vallásgyakorlatot folytassák, ezért ennek érvénye megszűnt. Számukra tehát teljesen biztosítottam a szabad költözés lehetőségét, hiszen már sokan át is költöztek a tekintetes Békés megyébe...”⁹⁴

Heves megye szigorú intézkedéseket fogyanatosít a továbbszökő jobbágyok megállítása érdekében

„Isten áldgya megh kegyelmetekett

Tekintetes Nemes Vármegye mostan ugyan ezen folyo Esztendőbéli october havának 29 dik napián, Eger városában tartatott Generalis gyűlése alkalmatosságával, e veget (e végett) már több izbenis curenssek (körlevelek) által kiadott parancsolatokhoz képest az iránt továbbá is Törvény és Statutummal Specialiter determinaltatot (különösképpen meghatározatott); hogy tudniillik: mostantul fogvást ennek utánna, a`mely helységbéli paraszt Libertinusok, és nem örökös Jobbágyok helsegekbül másuvá ell akarnának mennyi lakójul, tehát külömben nem lészen szabad nekik onnan ell menni, hanem az Földes Uraságnak /:kinek földgyén laknak:/ engedelmébül Dimissionalissával (útlevelével), úgyis mind azon által, hogy elsőben magok obtingenseket (járulékaikat) füzessek (fizessék) megh, az Földes Uraságnak is, avagy az helység Comunitássa (közössége) részé-

⁹⁴ Podmaniczky János levele Heves-Külső-Szolnok vármegye előljáróihoz, Aszód, 1735. jan. 7. (HML, IV. 1/b. No. 4/1735.)

rül is amennyiben mivel tartoznának, eleget tegyenek, és így kivéven az Földes Uraságtul kívántató Dimissionalis bizonságh Levelekett (igazoló útleveleket), úgy lészen szabad másuvá ell mennyiek. Hogy ha pedig az Földes Uraságok, az illyetin szabad személyü Libertinus parasztokat, ell bocsájtani nem akarnának, tehát annak megh orvoslására az T. (Tekintetes) N. (Nemes) Vármegyének szabad magát megh jelenteni, holot is ell menetele szándékoskodásának elegendő okát adván, az N (Nemes) Vármegye igaz ell menetelére nézve fogh assistalni, úgy pediglen, hogy az Nemes Vármegyébül ki ne mennyen, de ha ki akarna is menni, az Tekintetes Nemes Vármegyének engedelme és Dimissionalisa (útlevele) nélkül személlye és minden jóságának confiscatioja (elkobzása) büntetése terhe alatt nem szabad kimenni.

Emellett hogy ha az Helység Bírái, és lakosi az illyetin másuvá szándékoskodó Gazdát az Földes Uraságh és az Nemes Vármegye engedelme és Dimissionalisa (útlevele) nélkül el bocsátták, tudokra légyen, hogy az ollyatin szökött Gazdáknak minden nemő terhek Portajoknak kissebítése és le vétele nélkül egészen egy átollyában (egyáltalán, egészen) magokon fogh maradni, mind adiglám (mindaddig) mégh a`szökött Gazdát vissza nem hozák, sótt közönségessen minden helységbélieknek parancsoltatik; hogy az ollyan szökevény Gazdákat valahol ott az Földes Uraságnak, vagy az Nemes Vármegye Dimissionalis Passusa (útlevele) nélkül határán által menni talályák, azonnal mind személyében, mind pedig maga jóságában arestályák (tartóztassák fel), külömben ha azt ell nem követik, Processualis (kerületi) szolgálha Bírájának is hírt felüle nem teendnek, sótt azon szökevények kedvezéssel lenni tapasztaltatnak, mind azok ezen Statutumnak (rendelkezésnek) és rendelésnek által hágásához képest, minden irgalom nélkül száz pálczákal (pálcákkal) meg fognak veretetni, és csapatatni...

Texas Nemes Uraiméknak ugyan akar magok, akar pedig más Földes Uraságh fundusán lakianak, a`szabad el menetel, és transmigratio elköltözés megh nem gátoltatik, mind azon által eő kegyelmek is... tehát azon Földes Urasagnak, kinek az fundusán laknak, avagy csak vice Ispány Uramnak eő kegyelmények, tartoznak hir adással lenni; hogy így tudva lellessen az Nemes Vármegyénél, hogy ki, s hova magát transferrálja (költözteti), ..."⁹⁵

⁹⁵ Heves vármegye körlevele a községek előljáróihoz, Kelt: Eger 1733. nov. 6. (HML, IV:1/b. No. 96/1733.)

Békés megye együttműködésre kéri Heves-Külső-Szolnok megyét a jobbágyok el-, illetve visszavándorlásának megakadályozása érdekében

„...Be érkezvén már a téli Quartélyok (szállások), minthogy a` quartély tartó, és fizető Incolák (lakosok) némellyek, ex inuata divagandi inquietudine (nyugtalanul vándorolnak) helyről helyre és vármegyéről vármegyére szökdösvén, némellyek más contribuens (adófizető) Incolákat, minek utána már a`Földnek Beneficiumit (jövedelmét, termését) be veték volna ravasz álnoksággal élvén, megh csalni való szándéktól viseltetvén, némellyek pedig szegénységtől is szorongattatván, s arra nézve könnyebséget magoknak szerezni kívánván főképpen ilyen üdöben profugiumokkal (szökésekkel) és lakások alattomban való változásával magoknak consulálni (segíteni) szoktanak, a` mint ebben az pusztás csekély vármegyénkben is már bőségesen tapasztaltatott. Hogy annak okáért az ilyen szökéseknek és profugiumoknak, akár minémű okból származhatóknak in tempore occuráltassék (időben felfedezhessék), és azok által okoztatni szokott confusiok (zűrzavarok) tolláltathassanak (elviselhetővé tétethessenek), s mi is ezen szegény ritkás vármegyénknek csekély számmal lévő enervált (elgyengült) Helyeit, s lakosait pro publico onere supportando (a közterhek eltávoztatásáért) továbbis conserválhassuk (megőrizhessük). Ahhoz való képest kívántuk kötelessen ezen Tekintetes Nemes Vármegyét requirálnunk (megkeresni.), s kérnünk, hogy a` maga commodumára (hasznára), és conservatiójára (fennmaradására), úgy szintén tovább való szomszédságos harmóniának megh tartására nézve is, ha melly contribuens (adófizető) Lakosink magokat alattomban oda recipiálnák (költöztetnék) azokat neheztelés nélkül, ki tudódván ott való lappangások, ki adni ne terheltessék. Kit mi is hasonló képpen szorgalmatos vigyázásokat praemittálván (megelőlegezvé) jó szomszédságos correlationak (viszonynak) kedvéért el követni kívánunk...”⁹⁶

A Jászkun Kerület a felvidéki szökevények vonzó célpontja

„A Német Lovagrend tisztában volt azzal, hogy az ország törvényei szerint az újonnan beköltözött és a kerületekben megtelepedő alattvalóknak néhány évre adómentességet kell adni, de a földesúri jövedelmet is

⁹⁶ Békés vármegye 1723. november 9-én, Gyulán kelt levele Heves vármegyéhez. (HML, IV. 1./b. No. 89/1723.)

csak a parasztság számának növekedése arányában lehet fokozni, éppen ezért támogatta a Jászkun Kerületbe érkező jövevényeket. (...) Orczy-akinek birtokai a kerületekkel szomszédos Heves-Külső-Szolnok vármegyében feküdtek... szintén közvetlenül, anyagilag érdekelt volt a kerületek s főként a kunsági puszták benépesítésében, hiszen lovagrendi jászkun főkapitányi illetményét a kerületek földesúri adójának a 6%-ában határozta meg a már idézett kinevezési okirat. (...) Így Orczy a jászkunok adóképeségének fokozása céljából kezdettől fogva több kisebb-nagyobb telepítési akciót hajtott végre, illetve megengedte (sőt alkalmasszerűen ösztönözte is) az akkori Felvidék megyéiből érkező, munka- és igaerővel rendelkező jobbágycsaládok megtelepedését.”⁹⁷

Népességmozgás a Koháry-birtokokon

„...mert én nagy szerencsének tartom, ha Szécsényben egy hétig consequenter (ezután) lehetek, akkor sem töltöm hiában időmet, mert Excelenciád szegény Emberei jöttek, jönnek hozzám, holl egy Nemes Vármegyében hol másikában kelletik dolgokban írnom, ugyanis nyavalyásoknak, ha párttyokat nem fognám s közöttök nem eveznék, némely Hellységek nem tudom eddig mire jutottanak volna. Mint hogy peniglen az Törvényeknek folytatási, alkalmasint megindultak, úgy hogy Excelenciád részéről is mind Nemes Pest, Heves, Nógrád és Gömör Vármegyékben lesznek dolgaink, hasonlóképpen másoknak is ellenünk, a mint hogy most is Kecskemétről⁹⁸ két jobbágyot, Uribul⁹⁹ is kettőt, Dömsödről¹⁰⁰ is edgyet repetáltat (visszakövetel) Méltóságos Váczy Püspök Uram eö Nagysággha, hogy az Procuratoria (megbízó) Levelekbül megh ne fogyatkozzunk, méltóztassék Excelenciád sub propria sigillo (saját pecsétje alatt), úgy mint Nemes Honth Vármegyének Eörökös Feö Ispánnya lévén arrúl országunk írott Törvényne, vagy három Procuratoria Levelet küldeni...Ecseg die 31. Martii Anno 1713.”¹⁰¹

⁹⁷ Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979., 113. p.

⁹⁸ Kecskemét – település Pest megyében

⁹⁹ Uri – település Pest megyében

¹⁰⁰ Dömsöd – település Pest megyében

¹⁰¹ Baitay István levele Koháry Istvánhoz (ŠOBA, BB. KC. III. No. 3342/1713.)

Koháry István Hont megyével keresteti Pest megyébe szökött jobbágyait

„*Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes Domine Nobis Colendissime gratiosissime Salutem obligatissimorum et humillimorum servitiorum nostrorum commendationem.*

(Legkiválóbb és legjelentősebb Főispán Uram, általunk különösen tisztelt Urunk.)...)

Mai gyűléssünkben ordinarius (rendes) viceispány (alispán) úr eö kegyelme Excellentiad Méltóságghos Uri Leveleit Kis Honthi Districtus (kerület) iránt közelvén (közölvén) velünk: az okból minemő instantiát (kérelmet) tettenek Excellentiad előtt volta képpen megh értettük... Az elszökött jobbágyok iránt kivántunk ujobban az T. (Tekintetes) Nemes Pest vármegyét levelünk által requirálnunk (megkeresni), hogy azokat további költséggh és fáradsággh nélkül ne terhelgetnék vissza adatni, melly állapotba minemő levelet írtunk azon T. N. (Tekintetes Nemes) vármegyének, nem külemben Krucsay János uramnak...

Dátum *ex Generali Congregatione Nostra Die 27. Martii Anno 1721. In Possessione Teszér celebrata*” (Kelt 1721. március 27-én, Teszéren tartott megyegyűlésünk alkalmából)¹⁰²

A növekvő feudális terhek, a pestis és a katonaság zaklatásai elől Pest, illetve Heves megyébe menekült nógrádi jobbágyokról

„Tavalyi Esztendőben legfőképpen tapasztaltuk, hogy Vármegyénk köz lakosai közül mind az felettébb való terh előtt, mind penig a`Pestis miatt, sokan Nemes Pest és Heves vármegyékbe recipiáltak magokat (átköltöztek) és mostanában is szerte szejel ottan lakjanak. E`mellett sok szegény Embereink keserves panaszaiból értjük, hogy a`midőn ez ell múlt Esztendőkhben, az istentelen és rendetlen kuruczság fel s alá koslatott, nem csak úton, út félen, hanem még falujokból is sok lovakat, marhajakat, tolvaj módon hajtotta el.”¹⁰³

¹⁰² ŠOBA, BB. ŽH. Hlavný župan, Rozličné spisy v. 1708-1756.

¹⁰³ Részlet Nógrád megye Heves megyéhez Alsó Sztrégován, 1711. január 13-án írott leveléből. (HML, IV. 1. b. No. 8/1711.)

A 18. század eleji népvándorlás mérlege Nógrád megyében

„A megye vezetősége 1720-ban és 1723-ban összeíratta a más megyékbe önkényesen eltávozott jobbágyság nevét, előző és akkori lakóhelyét, elköltözésének évét és kifizetetlen köztartozását. Eszerint 1700 előtt Hont megyébe 33, Nyitrába 10, Zólyomba 4 jobbágycsalád szökött el. A távolabbi Csongrád és Békés megyébe ekkor még csak 4 család merészkedett. Pest megyébe 1700-ig 81, 1700 és 1711 között 62, 1711 és 1723 között pedig 285 Nógrád megyei jobbágycsalád költözött. Jellemző, hogy az esztergomi érsekség, a váci püspökség és gróf Koháry István falvaiból szöktek meg a legnagyobb számmal... a majorsági gazdálkodásba építő uradalmakból, ...A Nógrád megyei kimutatás szerint az 1720-ig elköltözött 873 szökött jobbággyal szemben 222 jobbágyság vándorolt be.”¹⁰⁴

Nógrád megyei szökevény Csongrád megyében

„...Brezova nevű helységből... Balassa Pál... Kutyei Miklós nevű jobbágya, melly helységben s vármegyében szökött.

(válasz)... Kutyei Miklós nevű jobbágy Nemes Csongrád vármegyében (Hódmező-Vásárhely nevű mezővárosban szökött... Gróf Károlyi eő Excelenciája jurisdictioja (joghatósága) alá, és most is ott lakik. Mind az szökevény, mind pedig annak elejís Méltóságos Balassa Uri házat mindenkoron örökös jobbággyul szolgálták, és Testvérei most is szolgállyák.”¹⁰⁵

Az evangélikus szlovákság a Pest megyei Kiskőrösről tovább kényszerül menekülni a Dél-Alföld felé¹⁰⁶

„Kiskőrös, járási székhely, nagyközség, mely a budapest-zimonyi vasútvonal mentén fekszik. (...) A helységet Wattay János és Wattay István 1718-ban telepítették, Nógrád, Hont, Nyitra és Túróc vármegyéből származó ág. ev. vallású tótokkal. Templomukat 1723-1724 években építet-

¹⁰⁴ Belitzky János: Nógrád megye története, I. köt. , 232. p.

¹⁰⁵ OL, P 1769 – Balassa család levéltára, 70. tétel, 25. cs. (1747. I. 20-án Nagy Lámán kelt vizsgálati jkv.-ból)

¹⁰⁶ Borovszky Samu (Szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I. köt. 85.p.

ték. Vallásgyakorlataikban azonban 1730-ban váratlanul megakadályozták őket. Ebben az évben ugyanis egy éjjelen az evangélikus templomot földig lerombolták, lelkipásztorukat és tanítóikat pedig elűzték.”¹⁰⁷

Az új telepések faluról falura vándorolnak, hogy megőrizték kedvezőbb jogállásukat

„Azon lakosok iránt, a`kik egyik helységet elhagyván a`másikban letelepedésre mennek, hogy tudniillik az új lakásokban négy, öt eszten-deigh minden terhektől menedékesek lehessenek, szinte máji postával expedíáltatik circulariter olly parancsolat; hogy valamint boldog emlékezetű Károl császár¹⁰⁸ idejében azon coloniáknak, mellyek külső tartományból jöttek, adattetott megírt szabadság, s a`kik pedig post stabilitum in regno incolatum (a letelepedés után a királyságban lakosok) edgyik helységből a`másikban költözkettek, azokra ollyatén szabadság most is ezen regulatio observáltassék (rendelkezés vétessék figyelembe) és ollyan kóborló nép akár mellyik vármegyében megállapodgyék is, adót fizessen.”¹⁰⁹

Koháry szökött jobbágysai saját vagyonukkal váltják meg magukat

„Kis Körösön levő Méltóságos Gróff Koháry András Uram eö Nagysága az minémű jobbágysokkal repetált (követelt vissza) Vattay Familiátul azokkal miként alkudtam megh, annak specificatioja (részletezése) ez alább megh írt mód szerint következik...

Mathias Dengelgaczky alias (avagy) Petrovjek annorum circiter 62. (körülbelül 62 éves) ennek egy fia vagyon és 4 tinocskája, s egy tehenet adott megh váltságáért legh job hét tinót és flor 6 (hat aranyat).

Joannes Bottyanszki, alias Bartok, homo solitarius annor. Circiter 43. (magányos, körülbelül 43 éves) beteges szegény ennek volt két ökre és

¹⁰⁷ Wattay birtokáról előbb Podmaniczky birtokára, Tiszaföldvára, onnan pedig Békés megyébe szöktek tovább, ahol vallásukat szabadon gyakorolhatták – HML. IV.1/b. No. 4/1735.

¹⁰⁸ III. Károly Magyarország király, mint római-német császár VI. Károly. A Habsburg-ház utolsó férfinakja. (1686. 10. 1. – 1740. 10. 20.)

¹⁰⁹ Nádasdy Lipót nádor levele báró Rudnyánszky Józsefhez, Bécs. 1752.V.2. (OL, P 590. Rudnyánszky család levéltára, 21. cs. Fasc. D. No. 108.)

két Tinaja, s egy tehene, adott maga megh valcságáért két ökröt, és azt az egy tehénkét.

Matthias Bartok alias Bottyanszki, annorum cir. 68 visu privatus (magányosnak tűnő, körülbelül 68 éves) egy Tehénkénél egyéb semmi sem volt, azt is ide adta.

Matthias Priska alias Mocsjanszki, annorum 70. ez az maga Vei (veje) mellett lakik, annak volt két tinaja, az Veinek, azt is el vettem tüle.

Thomas Krajcsi Filius condam defuncti Stephani Krajcsi Juvenis homo (korábban elhunyt Krajcsi István fia, fiatalember), s most is szolgálatban vagon, ez is szegény in recognitionem (emlékeztetőül) adott egy Tehenet, azon kívül egy rossz Lova volt, egyéb semmi sem.

Matthias Rohoska, nec repetitus, nec mihi commisus pro incaptivat. annorum cir. 72. (körülbelül 72 éves), akinél raboskodása miatt sem a hivatalos út, sem közbenjárásom nem segít, ennek vagon (vagon) fia 2... 6 ökre, 4 tehene, és 37 juha, adott maga és fiai válcságáért: 100 fl.

Johannes Rohoska soliter homo, annorum circiter 43. (magányos, 43 éves) ennek vagon (vagon) 4 ökre, 2 tehene, s esztet sem repetaltuk (követeltük vissza), de mégis attrahaltam conventiora (egyezségre kényszerítettem), és adott kész pénzt 40 fl.

(...) Georgius Fabjan alias Szadoczky, ille ad huc praeterito anno discessit noctu ex Kis Körös, praeter corpus examína nihil aliud habens. Praemanibus meis manserunt ad huc dividendi 2 Boves, 4 Juvenci et tres Vaccae, et 1 Vitulus. (Fábián György, vagy Szadoczky mindjárt múlt évben egy éjjel elszökött Kiskőrösről. Azelőtt nem volt semmije. Előzetes parancsomra elvették 2 ökrét, 4 üszőjét, 3 tehenét, 1 borját...)”¹¹⁰

Kezeslevél, mint a jobbágyszökések megakadályozásának jogi eszköze

„Mi niže podepsany dawame na wedomy komu bi koliw nižeg doloženu wecz prinaleželo wediety: že my z nicsieho prisileny, ale z naseg dobreg wule wzali sme na porukowenstwy poddaného gehu Excellentie pana Groffa, pana Balassa Pála Gyurcsó Gyura obiwatele Horno Strharskeho, ktery z pricsiny teg, že sestru swogu Racskowú, a poddanú Welko-možneho pana Balassa Ferenca z Dolnich Strehár na dolniu zem odwie-del, a skrzewa ten skutek ne len trestaný od Slawneg Stoliczy proti tako-

¹¹⁰ ŠOBA. BB. KC. Pars III. č. 8995. évszám nélkül (18. század eleje)

wim, který poddanich panskich, aneb kterich kolwek obywateluw stoliczy tegto Nogradskeg opowazugu sa odwracat, a gim ku skočzeny přičzinu, a pomocz dawat, ...zanho teda ručime sa ponagprw: abi powinen bol oznamit kde gehu sestra na obidleny sa osadila. Po druhe: že on sam, a gehu diety z panstwy nie uskočy, nak li bi on aneb Diety gehu uskočily powinny gich budieme panstwu ustawit z nassim wlasnim nakladkom Čo, gestli bi sme zamesskaly dawame plnomocenstwy, abi z gakoweho kolwek statku, a gimany nasseho gak pohnutedlného, tak nie pohnutedlného za dve sto zlatih za dosty i z nakladki predtitulowany pan Groff sebe mohel dat učinit skrz gedneho pana szolgabirowa;...

W zamku Modro-Kamenskem 4. máji 1744.”

„Mi alól írottak adjuk tudtára mindazoknak, akikre az alább közzétett dolog tartozik, hogy mi senki által sem kényszerítve, de szabad akaratunkból felelősséget vállaltunk, Gyurcsó György felső-esztergályi lakosért, Méltóságos Gróf Balassa Pál urunk jobbágyaért, mivel fentnevezett a nővérét, Racskónét, Méltóságos Gróf Balassa Ferenc úr jobbágját Alsó Esztergályról az Alföldre vezette, amiért is nemcsak ezen cselekedet büntettetik a Méltóságos Megye által, hanem bármelyik földesúri jobbágnak, ezen Nógrád megye akármelyik lakosának a szökésben való segítése is... ezért érte kezességet vállalunk, hogy először: elmondja hol telepedett le nővére. Másodsor: úgy ő, mint gyerekei a birtokról nem szökik el. Amennyiben ő, vagy gyerekei megszöknének köteleztetünk őket az uradalomba saját költségükön visszavinni. Amennyiben ezt elmulasztánánk, úgy fentnevezett Gróf urat felhatalmazzuk, hogy bármely javainkból, úgy ingóságainkból mint ingatlanunkból kétszáz arany értékben elégtételt vehessen szolgabíró uram által;...

Kelt Kékkő várában, 1744. május 4-én”¹¹¹

A szökött jobbágyok visszaszerzésének gátat szab a szokásjog

„...Istennek hála Exelenciádnak itt való Dominiumi (uradalma) ki vétén Rima Szécsét, és Doboczát emberekkel rakva vadnak, úgy hogy néhol aligh térhetnek el, ha azért Excellentiadnak ezen modalitas (eljárás)

¹¹¹ Felső Esztergályiak kezeslevele Gyurcsó Györgyért. (OL, Balassa család levéltára, P 1769. 62. tétel. 25. cs. No. 158.)

teczene, jó volna az iránt valakit plenipotenciázni (meghatalmazni), ha az Úr Prefectus uram rea nem érkezne, oly formán hogj az alku lenne, ad gratiosam ratificationem Excellentiae Vestrae (Excellenciád megerősítése által), mivel némellyek már régen oda laknak, az kik ha 32. Esztendőt egy uraság alatt eltöltönek, azután repetalni (visszavinni) nem lehet, ez iránt írtam az Urnak Praefectus (tisztartó) Uramnak is, mostani levelembe...”¹¹²

C.) Az egyén sorsa a dokumentumok tükrében

Havran István 31 éves békéscsabai lakos visszaemlékezése

„Amint elméje tartya 8. vagy 9. esztendőtül fogva szálétatott megh az Komlóssi Helység. Tavalý ősszel nyomtatás után Komlósrul Csabára elment a` Fatens, annak előtte két esztendeigh egy versben (egyfolytában) Béresül szolgált Urbán Györgynél egy, Bencsik Péternél másik esztendeigh, harmadik esztendőre pedigh maga Házánál gazdálkodván...”¹¹³

Szlovák János 30 éves békéscsabai lakos visszaemlékezéséből

„8. esztendeje lehet, hogy meg szállítatott Komlóssi Helység. Mostanában el múlt Sz. György naptúl hatodik esztendőre fordult, hogy Komlóson guláskodott...”¹¹⁴

Karkus János 23 éves, Csabacsüd pusztán lakott pásztor visszaemlékezéséből

A` tanú mégk kis gyermek korában szakatt el hazájából, Hnyustya nevű helységbül az úta lakott Tószegen 4 esztendeigh, onnand ment Vásárhelyre s szolgált esztendeigh. Vásárhelyrül ment Komlóstra ott szolgált esztendőigh, ennek előtte 8 esztendővel azután Andrassy uramnál szol-

¹¹² Koháry András tisztartójának leveléből. Kelt a Hont megyei Báthon, 1741. június 23-án. (SOBA, BB. KC.II.No. 5041.)

¹¹³ OL, E 162, Neo registrati processus, 8. cs. No. 61/1754.

¹¹⁴ OL, E 162, Neo registrati processus, 8. cs. No. 61/1754

gált 3 esztendeigh a` Kaszaperi földön, az után ismét ment Komlósra, az hol ott még egy esztendőt töltött el az óta pedig Csabacsüdön pásztorodik. Komlóson laktában egy esztendőben oda való Gulyás Bojtár volt a` másikában pedig csak úgy lakott a` Battyánál...”¹¹⁵

Balás Jakab 28 éves szarvasi lakos visszaemlékezéséből

„Kilencedik esztendőre fordult, hogy Komlóssi Helység meg szállítattott. Mingyárt második esztendőre az meg szállításnak Bencsik Péter Bíróságában Komlósra gyött lakni az Fatens és attul fogvást mindenkor ottan lakott, hanem csak ez idén ment el Szarvasra. (...)

A Tanú Balassagyarmaton születvén e`világhra, ott nevelkedett gyermeki korában s mi úta ezen all földséghre származott jelentett Balassa Gyarmatrúl vagy 17 esztendeje az honnánd ment leghelőször Czeglédre, az holl egy esztendőt töltött szolgálattyában, annak utána onnand ment Endrédre. Nemes Békés Vármegyében ott is szolgált egy esztendeigh és cir. (citer) 4 holnapig onnand ment ismét Komlósra az hol 7 esztendeigh egy végben lakott, Komlósrúl pedig hogy Szarvasra vette lakását az elmúlt Pünkösdkor volt egy esztendeje. Még Komlóson lakott a` Tanú mindenkoron a` maga gazdája volt...”¹¹⁶

Szoboszlai Sámuel 25 éves békéscsabai lakos visszaemlékezéséből

„Negyedik esztendőre fordult, hogy elment Komlósrúl Csabára az előtt három esztendeigh legh először csorda Pásztor volt, ezután két esztendeigh Bogár Mártonnál béreskedett...”¹¹⁷

Boszi Gergely 32 éves orosházi lakos visszaemlékezéséből

„...minthogy azon időben, mellyben Peró Komlósnak birtokában volt (1735 előtt) a` Fatens a` felföldön Hont vármegyében lakott. Gulyása lé-

¹¹⁵ u. a.

¹¹⁶ u. a.

¹¹⁷ u. a.

vén Komlós helységnek tudgya azt, hogy magok a Komlósiak arendálták ki Rudnyánszki Uramtúl a`nevezett Pusztát...”¹¹⁸

Severini György 27 éves békéscsabai lakos visszaemlékezéséből

„Három esztendeje, hogy Komlósrul el szakatt Csabára. Azelőtt ottan két esztendeigh Bencsik Péternél Béresül szolgálván...”¹¹⁹

A kékkői járásból (Nógrád megye) szökött jobbágyok

„6. *Samuel Motyovszki ante septim annos profugerat primo, unde ubinam sit, ...est in Szarvas...*” (Motyovszki Sámuel hét évvel ezelőtt szökött el, először nem tudni hová... most Szarvason van.)

8. *Martinus Hrusko cum privignus Stephano Czerovszki ante annos 8 profugien, est in possessione Szarvas...*” (Hrusko Márton Czerovszki István nevű pásztorral 8 év óta szökésben, most Szarvason vannak.)

Alsó Esztergályból

„1. *Joannuis Frecska alias Gubány filius Paulus cum patre ante annos 30 discesserat ad Szent András, mortuo patre hinc inde serviverat et actu indicta Possessione Szt. András, Comitatu Békésiensi...est hospes...*” (Frecska, avagy Gubány János Pál nevű fiával 30 évvel ez előtt eltávozott (Békés) Szent Andrásra, az apa azóta meghalt, a fiú szolgált és most említett Szent András, Békés megyében...gazda.)¹²⁰

Nógrád megyei szökevény jobbágyok Szarvason

„*Primus Testis Joannes Mravik, Inclyti Dominii Diveniensis in Possessione Abelova commorans subditus, Annorum 50.* (Első tanú: Mravik János, a divényi uradalomban, Ábelován lakó 50 éves jobbágy)...

Ad 1 num (Az elsőhöz) Tudgya bizonyossan, hogy Tekintetes Nemes Nógrád Vármegyében Ábelován lakott Kiepes Pál fiával Györggyel, Garai

¹¹⁸ OL, E 162, Neo registrati processus, 8. cs. No. 61/1754.

¹¹⁹ u. a.

¹²⁰ NML, IV.7.b-2. Szökött jobbágyok összeírása (Öi: 27) 1746-ból

András három fiával, Jánossal, Andrással, Györggyel, Mravik Tamás, Mravik János, György és János fiaival, Mravik György, Márcsok Mátyás két fiával Istvánnal és Pállal, Márcsok Péter, Sivók Mátyás, Liska Tamás fia Márton és Márcsok Máté Tekintetes Divényi Uraság örökös jobbágyi voltak.

Ad 2 dum (A másodikhoz) Tudgya, hogy Kiepes Pál ez előtt civ. öt esztendővel ment Tekintetes Heves Vármegyébe Szajlára maga Fiával Györggyel. Garaj András ez előtt cir. (citer) 20 esztendővel ment Cső várra Tekintetes Pest Vármegyébe három fiával, Jánossal, Andrással és Györggyel. Mravik Tamás ez előtt négy esztendővel Tekintetes Békés vármegyében Péterkére Mravik János két fiával, Györggyel és Jánossal ez előtt cir. (citer) hat esztendővel ment volt Cső Várra, de már Szarvason lakik. Márcsok Mátyás két fiával, Istvánnal és Pállal még Mikulai út tisztartóságában ment a Méltóságos Uraság engedelmeiből Gutára. Márcsok Péter és Máté hasonlóképpen Néhai Mikulai Tisztartó Úr engedelmeiből ment Gutára. Sivok Mátyás ez előtt cir. (citer) 26 esztendővel ment Cső Várra, de már maga megholt, hanem fiai élnek. Liska Tamás fia, Márton öt esztendeje Cső Várra ment szolgálni...”¹²¹

Felhasznált irodalom

BÉL Mátyás:

Békés vármegye leírása. Szerk. Krupa András. Forráskiadványok a Békés megyei levéltár 18., Gyula 1993.

BELITZKY János:

Nógrád megye története. I. kötet

BELLA, Ján:

Slováci v Békésskej stolici 1718 – 1900. Slovenské Pohľady, 1902. (Ágoston, Ján: Opis Čaby.) In: (Vydal Krupa, Ondrej: „Slováci v Békešskej Čaby.” Bibliotheca Bekesiensis 20. Red. Szabó Ferenc. Békésska Čaba: 1980.

CZAMBEL, Samuel (Főszerk.):

Dejiny Slovenska II. kötet (1526-1848.) Vydavateľstvo Veda, Bratislava, 1987.

CZOERNIG, Karl Freiherrn v.:

Etnographie der Oesterreichischen Monarchie. Bécs, 1855. II. kötet.

¹²¹ Részlet a jobbágyszökéssel kapcsolatos vizsgálati jegyzőkönyvből. Kelt. Nagy Libercse, 1748. május 20-án (OL, P 707-Zichy család levéltára, 171. cs. Fasc. 192. No. 104.)

- EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv (Főszerk.):
Magyarország története 1686 – 1790. 4/1. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- FÜGEDI Erik:
Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. (Agrártörténeti Szemle 1966. 8. évf. 3. sz.)
- GAJDÁCS Pál:
Tót-Komlós története. Gyoma, 1896.
- Haan Lajos naplója. (Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár Quart. Hung. 1952.)
- HAAN Lajos:
Békés vármegye hajdana. Pest, 1870. I. kötet
- HORVÁTH, Pavol:
Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia. SAV, Bratislava, 1963.
Úteky poddaných z Oravy v prvej polovici 18. storočia. (In: Historický časopis č. 3. 1955.)
- IMPLOM József:
Olvasókönyv Békés megye történetéhez. II. kötet Békéscsaba, Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 1971.
- KISMARJAI-KONRÁD Emil:
Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- KUČEROVÁ, Květoslava:
Etnické zmeny na Slovensku od 16. do polovice 18. storočia. (In: Historický časopis 31. ročník, 1983. č. 4.)
- PETIK Ámbrus:
Békés megye leírása. 1784. (S. a. rend. És bev. Dankó Imre. Gyula, 1961.)
- PETROV, Alexander:
Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII-XIX. století. Praha, 1928.
- SCHNEIDER Miklós:
Adalékok a XVIII. század elején Békés megyébe vándorolt Nógrád megyei jobbágyokról. In: Békési Élet. Gyula: Dürer Nyomda 1973. 3. 588 – 591.
- SIRÁCKY, Ján:
Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. (In: Dlhé hľadanie domova. Matica slovenská, 1985.)
- Soós Imre:
Heves megye benépesülése a török hódoltság után. (Heves megyei füzetek 3.)
Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975.

TÁLASI István:

Vásárhely helye a magyar népi kultúra fejlődésében. (In: Kiss Lajos Emlékkönyv red. Dömötör János – Tárkány Szűcs Ernő. Hódmezővásárhely, 1983.)

VARGA János:

Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556 – 1767. Budapest: Akadémiai Kiadó 1969.

ŽILÁK, Ján:

Úteky poddaných z Malohontu vo svetle súpisu z roku 1719. In: Slováci v zahraničí 17. Zost. František Bielik a Claude Baláž. Martin: Matica slovenská 1994. s. 147 – 167.

Szlovákok Gömör megyéből a 18 – 19. század fordulóján

III.

DOLGOS HÉTKÖZNAPOK

A Dél-Alföldön letelepedő szlovákok döntően állattenyésztéssel foglalkoztak.

Ennek megfelelően a földet úgynevezett szállásos rendszerben vették birtokba. Ez azt jelentette, hogy a jobbágy egy vagy több, művelési kényszer nélkül használható birtokdarabot korlátozás nélkül használhatott, akár a takarmányozó állattartás, akár a gabonatermelő földművelés céljaira. A szállásokat az intenzívebb állattenyésztés igénye hívta életre. Ez annyit jelentett, hogy bár a hízalásra fogott marha továbbra is a szabadban telet, de az állatok kondícióját a karám köré felhalmozott szénával tartották, illetve javították fel a téli hónapokban. Szintén a szállásföldeken „állapodott meg” a kezdetben a határ egészében mozgó, parlagoló rendszerben művelt szántóföldi parcella is. A szállásföldeken épültek a kezdetben roppant igénytelen és szerény hajlékok a pásztor és állatai számára, a későbbi „földművelő tanyák” elődeiként. A környék földesurai is pusztáikon kialakított szállásokon hizlalták ökreiket.

A gulya nagy része a szabadban telet. Az egyre növekvő számú állataikat a környező bérelt pusztákon tartották. A határ képe alapvetően a 18-19. század fordulóján változott meg, amikor a napóleoni háborúk nyomán megnőtt a szántóföldek nagysága. Az „újratelepülő” Komlós első lakói is azok a pásztorok, uradalmi bérese, kaszások lehettek, akik a földesúr, illetve a bérlő állattartó pusztáján szolgáltak. A későbbi Tótkomlós határának 18. századi képe tipikusnak mondható. E szerint a települést a szérűskertek övezték. Ezek a komlósiai fontos munkahelyei voltak. A ház és a hozzátartozó aklos szérűskertekben épült ólakban tartották az igavonó és a háziállatokat. Ide hordták a földekről a gabonát, hogy helyben a sima, elegyengetett földre leterítve lóval kinyomtassák, illetve cséphadaróval kiverjék a búzaszemeket a kalászból. A kert egy részébe az itt termelődött trágyát beforgatták és részben kukoricát, később pedig zöldségfélét termesztettek földjében. Mivel az igavonó és háziállatokat nem hagyhatták magukra, ezért a család munkabíró férfitagjai kint laktak a szérűskertekben, egy fedél alatt az állatokkal. Az állatok gondozását vagy a családtagok, vagy gyakran szegődött bérese látták el. Az őrző feladatot gyakran látta el a családfő előző lakóhelyén (a Felvidéken) maradt fiú-

testvére, aki nőtlenként indult az Alföldre „szerencsét próbálni.” Tótkomlóra érve, ahol már nemigen jutott saját telekhez, beállt a testvére családjába dolgozni. A tehetősebb családok más faluból fogadtak fel idegeneket 2-3 évre béresnek.

A szérűskerteken túl terült el a belső legelő, ahová az ígásjószágot, a háziállatokat hajtották ki. A belső legelőt, ahogy itt, úgy a többi szlovákok lakta településen is egészen a 19. század második feléig közösen használták. A belső legelőn túl terültek el a szántóföldek. A szántóterületet kétféleképpen használhatták. Egyik részét újraosztásos rendszerben művelték. A másik rész volt a szállás, vagy tanyaföld.

A kezdeti földbőség idején a szántót a már említett úgynevezett „parlagoló” rendszerben művelték. A gazda az adott földdarabot addig művelte, míg az ki nem merült, ekkor azt beműveletlenül (parlagon) hagyva újabb területet fogott művelésbe. A parlagon hagyott földeken utóbb a jószágot legeltették.

A szállásokon telelt át az eladásra szánt marha, de ugyanitt volt a pásztor szálláshelye, valamint a takarmány tárolására szolgáló kezdetleges épület. A szállásföldet dűlőre osztották. Az elfoglalt szállásföld arányában osztották fel a kender-, és káposztásföldeket. A belső legelőn tartották az igavonó, a növendék állatokat, a fejős teheneket, a disznókat. A hizlalásra fogott ökrök a szállásföldön nevelkedtek.

A 18. század második felében jelennek meg a települések határában a szőlőskertek. Ez általában jobbágyi kezelésben, szinte már tulajdonban volt, de Csabán a földesúr a mai Erzsébethely helyén telepíttetett szőlőt, amit kiadott bérletbe, valamint körbeárkoltatott, hogy oda szegényebb sorsú ne költözhessen.

A század 70-es, 80-as éveire vált mind égetőbb szükséggé a szomszédos puszták bérlése, mivel a beszűkülő határ már nem tudta eltartani a nagyszámú állatot. Ez különösen súlyos probléma volt a megye déli szélén elterülő Tótkomlóson, amely miután 1754-ben elveszítette határának közel felét, sorban bérbe vette a környező pusztákat: Pitvarost, Székegyházát, Szentetornyát, Kaszapert és Pusztaföldvárt. Ezzel együtt egy lassú változás indult meg a településszerkezetben, a földhasználatban és az életmódban. A jobbágytelek belsőségéhez (ház a belső telekkel) addig szervesen kapcsolódott szérűskert öröklés vagy adásvétel útján kezd leválni, és a legtöbb esetben külön szántó és legelő nélküli zsellértelekké alakul. A szállás körüli földeket is lassan művelés alá fogják. Az állattartó szállás kezd fokozatosan tanyává alakulni.

Mind a szlovákok lakta települések, mind általában a megye településeinek lakói döntő részben földművesek voltak. A kisszámú mesterember is csak télen, a mezőgazdasági munkák végeztével vállalt szakmájában munkát. Betudható ez egyrészt annak, hogy ő is főleg a földből élt, másrészt, mint zsellérként összeírt, földesurának robottal is tartozott év közben. Az iparos segédek munkabérét – az iparcikkek árai között – a megyei limitációkban (árszabásokban) határozták meg.

A kereskedelem lebonyolítói a 18. században a „görögök”, török alattvalók (macedónok) voltak a megyében. Boltos kereskedők voltak, akik boltjukat a földesúrtól bérelték. A század harmincas éveitől kezdve külön testületet alkottak, a „Consortium Graecorum”-ot. Az adót közvetlenül a megye kasszájába fizették. 1743-ban oda hatottak, hogy a konkurenciaként jelentkező zsidókat kitiltották a megye településeiről. Ennek dacára a szomszédos Csongrád megyei Hódmezővásárhelyen élő zsidók már a század végén bizonyos pénzügyi „tranzakciókat” folytattak a tótkomlósiakkal, amennyiben hitelt nyújtottak nekik az az évben várható birka-nyapjú „terhére”.

Ingatlanárak a 18. század második feléből

„Ja niže podepsaná wiznawam, že ač prawe po smrti neboheho manžela meho giž bilo konečne dokončene, že Dom naš spoločny otcowsky Wargowsky tri sto zlatih stogi,...¹

„Ja niže podepsanj wiznawam že sem wedle z gednanj prodal mug vlastnj Dom... Belko Martonowy za zlatih Rimskich dwesto čtiricat, id est pro florenis R. 240...”²

(„En alulírott (t. i. Gulykás Mariska – G. J.) vallom, hogy éppen megboldogult férjem halála idejére közös Varga-féle apai házunkról már eldöntetett, hogy háromszáz arany forintot ér...”)

(„Én alulírott (t. i. Leszkó Tamás – G. J.) vallom, hogy a szülői házat Belko Mártonnak egyesség alapján 240 rajnai aranyforintért eladtam.”)

¹ Békéscsabai evangélikus egyház levéltára, „Protocollum Csabensae anni 1749 – 1804.” (Részlet Gulykás Mariska csabai lakos nyilatkozatából), 116. p.

² u. o. (Részlet Leszko Tamás csabai lakos nyilatkozatából), 121. p.

Ingó és ingatlan árak a 18. század második felében

„Co pak sem mu dala do Dedictwy nasledujici Wecj Dum samotnj w 100 zlotoch, krawu z lanskim téletyom a dwa Junce trefygaki v zl. 23. Item 7. Lonskich swin, Winicu we 40 zlotoch. On pak donesel čtiri krawy, dwe Lanske télce w zlotoch 70 tich. Na což pro lepší jistotu sprawu tuto w pritomnosti tuto podepsanich Lidj podpisala sem...”³

(„Amit az örökséghez neki adtam, az a következő volt: egy házat 100 arany értékben, egy tehenet egy tavalyi ellésű borjúval, kettő kétéves tinót 23 arany értékben, szintúgy 7 egyéves sertést, szőllőt 40 arany értékben. Ő viszont hozott a házasságba négy tehenet, két egyéves borjút 70 arany értékben. Fentiek nagyobb biztonsága érdekében ezen szerződést az alulírottak jelenlétében aláírtam...”)

Kimutatás szolgák, pásztorok béréről

1^a Solarium Servi Optimi est Imputatis Vestibus seminatura fl: Rhennenses 30^a cum Intertentione Pecorum 4 quod si vero Pecora talia non haberet, in locum cuius vis frusti, participabit florenum ad eoque in toto cum Intertentione optimus servus habebit florenos Rhennenses 34

2^a Solarium Servi Mediocris est Imputatis Vestibus seminatura, et quibus vis aliis rebus florenor. Rhen. 24 addita Intertentione hiemali duorum Pecorum; quod si vero non habuerit Pecora participabit pro Intertentione florenos 2. adeoque in toto florenos Rh. 26.

3^a Solarium Servi Infini est Rhens. Floreni 15 et Intertentio hiemalis unius Pecori, aut in Locum intertentionis unus florenus, in toto proinde floreni Rhenus: 16 In majus robur Limitationis hujus, majoremque firmitatem et in futuros quoque Annos Scriptam observantiam sequens secus agentibus poena dictanda statuitur Hospes, aut oeconomus servo plura promittens quam Limitatio admittit ad poenam 6 Rh. fños deponendos, subeundam obligabitur. Et ipse quoque servus plura praetendes aut acceptans tenebitur

6 Rh: fños deponere.

³ Békéscsabai evangélikus egyház levéltára, „Protocollum Csabensae anni 1749 – 1804.” (Részlet Szamporszki Ilona, Bella András özvegyének végrendeletéből, Békéscsaba, 1785. március 17.)

Armentariorum vero, Equatii Pastorum Limitatur solarium taliter. Quantum habenbebant Anno 1768 2 solarium, dempta quarta illius parte, participabunt in sequentes Annos, Quod si habebant Anno 1768 2 80 Rhennus. Fños in sequentes Annos habebunt 60 ergo quarta pars ex 80 fñis ejecta est."

„1. A felsőszintű szolga bére a ruházatot beszámítva harminc rajnai forint értékű vetemény és négy marha tartási költsége. Ha pedig ilyen marhái nincsenek, ehelyett egy-egy forintot kap, úgyhogy összesen a tartással együtt a felsőszintű szolga harmincnégy rajnai forintot kap.

2. A középszintű szolga bére a ruházatot beszámítva vetemény és egyéb dolgokra huszonnégy rajnai forint, továbbá két marha téli tartása; ha pedig nincsenek marhái, a tartás helyett két forintot kap, úgyhogy összesen huszonhat rajnai forintot.

3. Az alsószintű szolga bére tizenöt rajnai forint és egy marha téli tartása vagy a tartás helyett egy forint, úgyhogy összesen tizenhat rajnai forint. Ezen megkötés további megszilárdítására és megerősítésére az eljövendő esztendőkre a szabályszegőkkel szemben a szigorú betartást szolgáló büntetés lesz kiszabva. Az a telepes vagy gazda, aki a szolgának többet ígér, mint amit a megkötés lehetővé tesz, köteles lesz hat rajnai forint büntetést leróni. Maga a szolga pedig, aki többet követel vagy fogad el, szintén hat rajnai forintot köteles leróni.

A ménesgazdák és a csikósok bére a következőképpen alakul. Az 1768-ik évben kapott bérük egynegyedével csökken, ennyit kapnak a következő években. Ha tehát 1768-ban nyolcvan rajnai forintot kaptak, a következő években hatvanat kapnak, vagyis a nyolcvan forint egynegyedével kevesebbet.”⁴

A katolikusok és az evangélikusok aránya Békéscsabán

„Domy Evangelicke wezmuce do summi winalezli sme...	1032
Domy Catholicke tež wezmuce do summi winalezli sme	<u>114</u>
In Summa	1146” ⁵

Csaba, 1785. XI. 20.

⁴ Békéscsabai evangélikus egyház levéltára, „Protocollum Csabensae anni 1749 – 1804”, 1769. december 20-i bejegyzés, 16. p.

⁵ Békéscsabai evangélikus egyház levéltára, „Protocollum Csabensae anni 1749 – 1804”, 117. p.

„Evangélikusok lakta ház találtatik	1032
Katolikusok lakta ház szintén találtatik	<u>114</u>
Összesen	1146

Csaba, 1785. XI. 20.”

A 18. századi szállások, mint a későbbi tanyák előképei

„A XVIII. század második felében már a szállások-tanyák területi elterjedését is meg lehet rajzolni. (...) Békésben Gyula, Szarvas, Orosháza, Békéscsaba határán; Csongrádban Makón, Szentesen kezdődő állapotban; Hódmezővásárhelyen azonban már nagyrészt lakottan (...) A szálláson van egy nagy istálló a hízó ökrök számára, a heverő marha egész évben a legelőn jár, szabad ég alatt telet. Télen a szénakazlak mellé terelik, ott takarmányozzák. (...) A puszta egyik része legelő, más részét szénakaszálásra használják, a szénát szlovák kaszások takarítják be.”⁶

Az ólaskertekről, mint tipikus 18. századi dél-alföldi jelenségről

„A kert és kerítés nélkül álló lakóházak csoportjához, de tőlük övezetszerűen vagy egyébként elkülönülve az akolkertek sora csatlakozott, melyek az intenziválódás útján ugyancsak hasonló módon fejlődtek azután ólaskertekké. (...) az ekés művelés itt is elszórt foltokban jelentkezik, anélkül azonban, hogy az ólaskertektől messze távolodnék. (...) Ami legelő volt, szántóvá, vagy rétté változik és viszont, teljesen szabályozatlanul és rendszertelenül, a művelési ágak egybefolynak, határaik összemosódnak. Még mintegy cseppfolyós állapotban van minden; ahogy a népesség ide-oda hullámszik, s a jövevények nemritkán csak átmenetileg kötődnek egy-egy alakuló településhez. (...) Szabad foglалás dívik kinek-kinek kénye-kedve szerint, (...) Az igaerőben s munkaeszközben való szegénység nemcsak a feltört föld kiterjedésének szab korlátokat, hanem a megművelés módjára, rendszerére is kihat.”⁷

⁶ Balogh István: Tugurium – szállás – tanya (In: Ethnographia, 1 – 2. sz. 1976., 12. p.

⁷ Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. (Agrártörténeti tanulmányok 6.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1979., 45. p.

Egy 18. századi szerző a tótkomlóiokról

...,*F. (felelet)* Komlós a` melly N (nemes) Csanád vármegye és Vármegyénk (t. i. Békés – G. J.) között a` Marosból kiszakadt Száraz ér mellett esik nagy pusztaságon. (...)

F. (felelet) A` Felső N (nemes) V(á)r(me)gyékből Le származott Tót Nemzettség lakja, a` ki ez előtt 40. Esztendővel Szállotta meg ezen Faluhelységet, Luther (Evang.) valását tartya, és ugyan Tót nyelven Beszéli. (...)

F. (felelet) Ha tsak titkon nem találkozik, de különben semmiféle Vallású Más Nemzettség, se nyelv még eddig ezen Helységben bé nem férkezett; kik ide, `s tova utaznak, Magyarúl is jól beszélnek. (...)

F. (felelet) Közönséges al-rendű, de a` tehetősebbek, noha mind földből, még is Szép fejezített házakban lakoznak...”⁸

Határhasználat a Komlóssal szomszédos vásárhelyi pusztán

„A Vásárhelyre vonatkozó 1715-ből és 1720-ból származó adatok a terjedelmes, széles határnak még osztatlan közös használatát jelzik. (...) A nomadizáló, periódikusan helyváltoztató földművelés mellett a jószág-tartás módjára általában ugyancsak a vándorlás maradt még ekkor a jellemző. (...) „istálló hordásnak” is nevezték. (...) a Károlyi család... váltig biztatta a pásztorokat, hogy a várostól minél távolabbra hajtsák jószágait, mert ez a legelőfoglalás saját birtokai határainak a kiszélesítésére is jogcímet adhat. A vándorpásztorokodás időszaka a keleti és a déli határvo-nulatban csak akkor zárult le, amikor 1743-ban az orosházi, 1747-ben pedig a komlósi pusztát is kiosztották az újonnan megtelepülő lakosság között.”⁹

Egy ősi gabonátárolási módról

„Gyerek ment be a szakajtóval és adta ki a gabonát. Korim János szerint a vermeket a partos részen ásták, ahol a víz nem járt fel. (...) Csak

⁸ Petik Ambrus: Békés megye leírása. 1784. Gyula 1961. 44 – 45. p.

⁹ Tárkány Szűcs Ernő: A vásárhelyi „baromgazdaság.” (In: Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmező-vásárhely, 1983. 141. p.)

a nyomtatott gabonát tárolták a vermekben. Ez a gabona nem volt tökéletesen tiszta, volt közte pelyva is, amikor a gabonát a verembe öntötték, ez a verem falához csapódott és szigetelte a falat. Ha az oldal nedvesedett, akkor a pelyva felfogta a nedvességet és a gabona száraz maradt. A kocsi-ban ömlesztve vitték a gabonát. A verem felett álltak meg vele, a fenék-deszkát kihúzták és beleeregették a gabonát. A verem formája körte alakú volt és átlagban 25-30 köböl (átlagban 1 köböl = 93 kg,¹⁰ vagyis 2325 – 2790 kg között) fért bele...¹¹

A gabonásverem tetejére sárból kúpot csináltak s azzal zárták le. Mikor a verem elkészült, törekkkel megtömték, meggyújtották, az égett benne két hétig is. Átlagban 38 q fért egy gödörbe.¹²

A határhasználat- és a településszerkezet-váltás nyomai a 18. század 80-as éveiben Tótkomlóson¹³

„Journal (napló) az föld mérés munkájáról az 1788^{ik} Esztendőre Februarius Honapnak 6^{dik}-napjától fogva az Esztendőnek végéig.

A Méltóságos Bárá Rudnyánszky Familia Földes Uraság, Sz: András és Komlós Helységéi részére.

Anno 178812^a (február) Mentem Komlóstra 1 nap¹⁴

13^a A szürüs kerteket jugerumokra (holdakra reducaltam (csökkentetem) ...5 nap...

Április 1° Mentem Komlóstra. 1 nap

...9^a 10^a A kender földeknek dolgozásában 2 nap

November 13^a Az egész szállási földeket 64^d rész fractákra reducaltam (csökkentetem) ...3 nap¹⁵

¹⁰ Bogdán István: Régi magyar mértékek. Gondolat, Budapest, 1987. 96. p.

¹¹ Boross Marietta: Mezőgazdaságra vonatkozó adatok, levéltári kijegyzések, stb. Gyula, Doboz, Tótkomlós, 1962. (In: Ethnográfiai Adattár, Néprajzi Múzeum, Budapest, EA 2057, 29. p.

¹² u. o., 10. p.

¹³ 1788 elején a falu szérűskertjeit földmérő mérte fel, azzal a céllal, hogy új porták létesülhessenek rajta, miután 1754-ben a település elveszítette határának közel felét. (G. J.)

¹⁴ „A házas telek, mely területileg nem függött össze a sokszor jelentékeny távolságban levő ólas kerttel – a bekerítés folytán alkalmassá lett állatok befogadására. Ilyenformán az ólaskert bizonyos mértékig feleslegessé lett, önállósult, s szintén házhellyé lett. Az apa két gyermeke közül egyik a házas, másik az ólas telket örökölte... az ólas vagy szérűskert minden szerepével kiment a tagosított határba s ott feltámadt, mint tanya” (Győrffy István: Alföldi népélet. Gondolat, Bp. 1983. 331. p.)

¹⁵ OL, O19, Rudnyánszky család pere, 3. cs. Fasc. II. No. 114. – Részlet Kállai Mihály földmérő naplójából.

A letelepedést követő első évek nehézségei Tótkomlóson

„...Tegnap napon való ide érkezésemkor az (hódmező)vásárhelyiek Orosháza felé való Komlósi földről el hajtottak 2 ökröt, 1 lovat, általam alázatosan jelentik az urnak. Elég ízetlenségben vannak szegények, nem győznek mindegyik szomszédokkal versenkedni, midőn szántanak is az Komlósi földön majd mindegyik gazda maga ekéjénél tart nyeregben lovat, az Uraságh katonája pedig szántáskor strázsál... Komlós, V. 5. 1747.”¹⁶

„Hogy Komlósiak azon meghmutatott határokon innét lassanként bé csúsztanak Tót Kutasban lehet cir. 7. esztendeje, de hogy békivel azon határokon innend sem nem szántottak, sem nem vetettek valóságosan tudgya, mint hogy Vásárhelyi lakosok Búzájukat csak hamar hogy Komlóst meghszállották összeve tapodtatván onnand üzték, kergették eeket...”¹⁷

A tótkomlósiak 18. századi határhasználatáról (1753)

„...senki az előtt a' Tót Kutasi határba erőszakosan bé nem jött, hanem mióta a' Tótok meghszállák Komlóst, ott rész szerént bé' szántottak, rész szerent Barmus marhájokat bé' eresztettek, de ezen dolgot ellenezvén Vásárheliek, Gabonajokat ménessel tapodtatták...”¹⁸

Árszabás (árlimitáció) az 1750-es években Csanád megyéből

„... <i>Carnis Bubulinae libra</i> ¹⁹ (Marhahús librája)	1 Poltura una
<i>Carnis Vitulinae libra</i> (borjúhús librája)	1 uno grosso (garas)

¹⁶ A komlósiaknak a letelepedést követő években komoly összetűzéseik voltak a szomszédokkal rendszerint a határhasználat miatt. Az akkori viszonyokról Steoszel László Rudnyánszky Józsefhez írott leveléből szerezhetünk tudomást. (In: OL, P 590 Rudnyánszky család levéltára, 4. cs. 35. fasc. 133. l.)

¹⁷ OL, E 162, Neo registrati processus (Részlet egy határperes jegyzőkönyvből). No. 385/1753.

¹⁸ OL E 162 Neo registrati processus, 32. cs. No. 385/1753.

¹⁹ Súlymérték Itáliában és Szicíliában 0, 327 kg. (In: Hlušíková, Marta: Latinsko-slovenský slovník, Bratislava, 2003.)

<i>Carnis Agninea libra</i> (bárányhús librája)	2 xr.= krajcár
<i>Carnis porcinae libra</i> (sertéshús librája)	3 xr.
<i>Laridi libra una</i> (szalonna librája)	8 xr.
<i>Saeui libra</i> (faggyú librája)	3 xr.
<i>Unum Gallum Indiacum</i> (pulyka darabja)	xr. 30.
<i>Unum Anserem</i> (liba darabja)	xr. 15.
<i>Unum Anatem</i> (kacsa darabja)	xr. 7.
<i>Unum Galinam</i> (tyúk darabja)	xr. 6.
<i>Unum Caponem</i> (kappan darabja)	xr. 9.
<i>Unum par pullorum</i> (egy pár jérce)	xr. 5.
<i>15 ova</i> (15 tojás)	xr. 3.
<i>Unam metretam Hordei</i> ²⁰ (egy mérő árpa)	xr. 45.
<i>Unam metretam Avenae</i> (egy mérő zab)	xr. 25.
<i>Unam metretam millii</i> (egy mérő köles)	xr. 25.
<i>Unam libram Butirrii</i> (egy libra vaj)	xr. 9.
<i>Unam libram recenturum carpiocum</i> (egy libra fiatal ponty)	xr. 2.
<i>Unam libram lucionum</i>	una poltura ²¹

²⁰ „mérő (metreta) német eredetű. Dongás faedény. Országos mérték...: 31, 0 – 155, 2 l; 23,2 – 116,4 kg....pozsonyi mérő...62,08 l; 46,56 kg...” (In: Bogdán István: i. m., 98. p.)

²¹ poltura – „v. poltura... magyar pénznem I. Lipót, I. József, II. Rákóczi Ferenc, III. Károly és Mária Terézia korában; egy garasnak, azaz három krajcárnak a felét tette, tehát másfél krajcárnak felelt meg. A poltura 1760-ig mint rendes ezüst váltópénz veretett, de történetek kísérletek már III. Károly alatt rézpolturák verésére, mely éremfajt Magyarországon pénz-

(egy libra csuka)	(egy poltura)
<i>Minorum piscium libra</i>	xr. 1.
(Kisebb halak librája)	
<i>Panis Albus</i>	xr. 9.
(Fehér kenyér)	
<i>Panis nigeror.</i>	xr. 6.
(rendes barna kenyér)	
<i>Panis ord. Minor.</i>	xr. 3. ²²
(rendes kisebb kenyér)	

A Komlós pusztán letelepült szlovákok hálából háztelkeik, illetve a hozzá tartozó külső birtokrészek kijelöléséért ajándékot vettek Kulcsár Pál tiszttartónak (1749)

„Mi alább megh irt Helység Bíráj, és Esküttek praesentibus recognoscallyuk (jelen írással igazoljuk), hogy Nemzetes Kucsár Pál Tisztartó Uramnak, eö Kegyelmeknek közönséges jó akaratunkból, az eö Kegyelme hű szolgáltyáért, határunknak szorgalmatos ki keresésiért, adunk egy harmadfű (két éves) csikó lovat, ajandekul. Sign. In Possessione Komlos die 3. Mensis aug. Anno 1747. (Kelt Komlós helységben 1747. augusztus hónap 3. napján) Judex Banczik Péter (Bencsik Péter bíró) és a' többi Esküttekkel.”²³

A tótkomlósi határ képe a szlovákok letelepedését követő években (1754)

„Második esztendőre Komlósnak megszállításakor Battonyaiak nevezetesen a' többi között, Sztópa Nadasky, Szubota Popa és a' Fatens Bátytyával edgyütt amazok Két Nyáron a' Fatens pedig egy nyáron árendában tartották Komlósi földet. Onnét is tudgya bizonyossan: hogy Száraz éren túl Pitvarosi pusztá felé egész fekete halomigh, Komlósi Kúton fölül,... szabadon legelt a' marhájok, Komlósi marhával öszve járván és

egységül akarták behozni. (...) II. József uralmával a poltura verés megszűnt.” (In: Poltura: Révai nagy lexikona 15. kötet Budapest 1994. hasonmás kiadás Babits Kiadó)

²² OL, A27 Litterae Comitatum No. 20/ 1753 „Cathologus Rerum comestibilum Praetii in Comitatu hocce Csanadiensis actu currens...”

²³ BML., IV.A. 1. c. /a. 1. (Békés vármegye Törvényszékének iratai, Polgári peres iratok No. 14/1749)

hogy mező bért Bancsik (Bencsik) Péter Biróságában minden darab marhátúl hét garast²⁴ fűzettek a' Fatens és föllül írt két Battonyai gazdák. Azon egy nyáron a' mint jelenté maid minden héten meghfordúlt a' Fatens (tanú) Komlosi földön, hol a' marhája meg tehén részére, hol pedig a' pásztoroknak eleséget vitt, szemeivel látta, hogy azon a kúton, a' ki fekete halom felé vagyon... nem csak a' Komlósiaknak, hanem Pécskai és Battonyai némely Gazdáknak is...akik tudniaillik hasonlóképpen mezőbért fűzettek Komlóstra... Száraz éren túl való határ – Komlósiaknak hét hét garast cir. (citer) 100 darab marhátúl...”²⁵

A tótkomlósi határ képe a 18 - 19. század fordulóján

„Tót-Komlós földbirtokát négy részre oszthatjuk. Először a szántóföld, melyről gabonát nyernek, s mely a legnagyobb. Azután a gazdáknak lehet még birtoka a „szőlőkben”, mely mintegy 150 hold terjedelmű, s mely a falu környékének legfásabb helye; továbbá a Száraz-ér, mely évenként igen sok nádat és gyékényt terem, és végül a „nyomás”. Volt ugyanis Tót-Komlós körül egy nagyobb terület, amelyen a marha szokott legelni, ezt hívták „nyomás”-nak; az utolsó években azonban az egészet felosztották a lakosok közt, kik most e területet éppúgy felhasználják szántás-vetés alá, mint a többi.”²⁶

Határhasználat a Dél-Alföldön a 18. században

„Eleinte még kevés a munkaerő, viszont a megművelhető föld nagyra nőtt a szomszédos elpusztult falvak földjének beolvadásával, úgyhogy ki-ki ott foglal magának egy-egy darabot, ahol kedve tartja, s akkorát, amekkorát meg tud művelni magának. A népesség szaporodásával azután a szabályozás gyakran oda vezet, hogy míg a határ egyik részét művelik, a má-

²⁴ garas – „a XIII. század óta vastag...pénzdarabot jelentett, melyet először Csehországban vertek (prágai g.) és pedig 1 márka 15 latos ezüstműből 60 darabot, kb. mai 77 fillér értékben. Később a garasnak úgy súlya, mint finomsága rosszabbodott, majd pedig az apró ezüst pénzeket jelentette a garas. Mária, angyal, fehér stb. elnevezésekkel. Magyarországon és Ausztriában 1858-ig az akkor fennállott forint 1/20-ad része, tehát két krajcár volt. (In: Révai nagy lexikona 8. Köt., Budapest 1994. hasonló kiadás Babits Kiadó)

²⁵ Illia Popo (battonyai, 48 éves) tanúvallomásából (OL, E 162 – Neo registrati processus, 8. cs. No. 91/1754.)

²⁶ Ifj. Jankó János: Tótkomlós (Magánrajz) (In: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat 'Évkönyve 1885-1886. Gyula, 1887. 74.p.)

sik pihen: részben kaszálól, részben legelőül szolgál, s a kettőt 3-6 évenként váltogatják; innen már a művelési és pihentetési periódus csökkenésével, nem nehéz az áttérés a kétnyomású gazdálkodásra. De vannak kifejezetten átmeneti, ill. vegyes formák is, amikor a településhez közel eső szántóföldeken már nyomásos gazdálkodás, a határ távolabbi részein még parlagolás folyik.”²⁷

Az „élettér”, a település körüli határ 18. századi képe

„A XVIII. században Békés megyében is, mint szerte az alföldi nagy határu településeknél, kialakult a határ sajátos, övszerű beosztása, ...A lakótelepet a szérűskertek öve zártan vette körül, itt-ott ólakkal is. A kerteken kívül következett a belső legelő zónája, mintegy 3-4 km sugarú körben, ahol az igavonó jószág, fejőstehén, a csürhe járt. A belső legelő övezetében, arra alkalmas helyen, ármentes magaslatokon árokkal elkerítve telepítették a szőlős- és gyümölcsös kerteket. A belső legelő övének kívül, a határ legjobb talajú részein, de mindig ármentes szinten terültek el a szántóföldek. A szántóföldek felé sugarasan szétfutó úthálózat vezetett, a dűlőutak azonban a szántóföldi öv külső határán elvégeződtek. A szántóföldeken túl terültek el a külső puszták, ezen volt a nagyrészt szilaj módon tartott állatok téli és nyári legelője.”²⁸

A tanyák keletkezéséről és típusairól

„A szállások az Alföldön különböző időben és különböző rendeltetéssel jöttek létre. Egyes helyeken csupán a nyári mezőgazdasági munkák idejére épített, ideiglenes jellegű lakatlan ólakat találunk, másutt vannak állandó lakásra is alkalmas épületek, de mégis csak ideiglenesen lakottak, ismét máshol a lakóépület köré már ólakat, aklokat, szérűs- és szénáskerteket is építettek ... differenciálódott munkahely... nyáron a mezőgazdasági munkában részvétel, télen az állatok gondozása.”²⁹

²⁷ Wellmann Imre: Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században (Főként az 1745. évi összeírás alapján) (In: Agrártörténeti Szemle, 1961. 3-4. sz., 355. o.)

²⁸ Balogh István: Tanyák és majorok Békés megyében a XVIII-XIX. században (Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 25., Gyula, 1961., 5. p.)

²⁹ Balogh István: i. m. 7. p.

A nagycsalád, mint gazdasági egység kialakulása

„...mivel a telek osztódását a földesúr és a község egyaránt akadályozta, azért a gazda testvére sokszor bentmaradt a gazdaságban és testvérének segít,...³⁰

A határ 18. századi képe

„Termelőeszközökkel való ellátottság: Ebben a tekintetben...két tény befolyásolja a rétegződést:

A falvak határa egészen az úrbérrendezésig nem volt jobbágytelkekre kiszabva, és nem osztották fel esztendőnként sem a szoros értelemben vett községi határt, sem a pusztákon levő szántóföldet. Kezdetben kiki „tehetségéhez”, azaz anyagi erejéhez képest foghatott művelés alá annyi földet, amennyit akart.

...a földesurak kezdetben, a munkaerőhiány folytán, ...nem tudtak nagy kiterjedésű pusztáikon majorságot szervezni, és így ezeket a pusztákat bérbeadták a békési községeknek. Részben saját földesuruktól, részben más uraságtól, részben pedig a kamarától bérelték ezeket a területeket és ...cenzust fizettek értük.”³¹

A jobbágytelek nagyságáról

„...a pozsonyi mérő, mint területmérték, a helységek egész sorában 600 négyszögölnél nagyobb területet fedett; az összeírók tehát, amikor az 1200 négyszögöles holdba a legtöbb helyen 2 pozsonyi mérőt számítottak, akaratlanul is kisebb területet tüntettek fel úrbéres birtok gyanánt, mint amennyit e címen a jobbágyok ténylegesen a kezükön tartottak.”³²

„A XIV. század elejétől így a sessio (jobbágytelek) a belső telken kívül magába foglalta a szervesen hozzákapcsolódó külső tartozékokat (sessio cum pertinentiis): a szántóföldet, rétet, továbbá a falu határain belül álta-

³⁰ Révész László: A Békés megyei jobbágyság rétegződése a 18-19. században (In: Kőrös Népe I. 1956. 73. p.)

³¹ Révész László: i. m., 67. p.

³² Varga János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767 – 1849 (Értekezések a történeti tudományok köréből. 41. 13. p.)

lában osztatlan állapotban lévő erdők, legelők stb., használatát. () A belső telek alkotta a jobbágytelek stabil törzsét és nagyságának egyik mértékét ...alkotórészei a házhely, a rajta álló házzal, az udvar a gazdasági épületekkel, továbbá az udvarhoz kapcsolódó veteményes-, szőlős- és szérűskertek voltak... hogy mekkora belső telket tekintsenek az egész telek alapjának, Mária Terézia 1767 – 1772. évi úrbérrendezése előtt a földesúr s a helyi szokás határozta meg. Nagysága azután 1200 négyszögöles hold volt általában, a féltelkeké ennek fele, a negyedteleké negyede.

...az egész telek átlagos szántórésze 30-40 hold körül mozgott, de 10 és 70 holdnyi szélső határok között. A rét 10-20 holdra számítható az esetek többségében. 1767 után – a föld termékenységtől függően – a szántó 26-32, a kaszás rét 8-10-12 holdban állapított meg egész telek esetén. A XV-XVI. század fordulóján már a féltelkek tekinthető az átlagos méretű jobbágygazdaságnak, egy század múltán pedig 4 jobbágyháztartást kalkuláltak egy portára... a telekszervezet azonban ...nem bomlott fel akkor sem, ha a telket feldarabolták vagy ha egy jobbágy kezére több telek került, és nemcsak a lakott helyet, de az éppen elhagyott pusztatelkeket is külön tartották számon.”³³

A tanyák megjelenéséről

„Aki a határban kutat ásott, a körülötte levő 120 □-öl földnek is tulajdonosa lett, ahova istállót épített, majd ehhez szántóföldet is felfogott. (...) Jászberényben is az 1750-es években a „garados aklok”-nak nevezett szálások az 1764. évi forrás szerint szántóföldi jelleget öltöttek.”³⁴

Az állattartás színterei

„A kialakult gazdálkodási és használati rendben a határ három részét tartották fenn legeltetés céljára:

1. a külső legelőt, vagy Pusztát,
2. a belső legelőt, vagy Nyomást,
3. a réteket (réti földeket).

³³ Bán Péter: Magyar történelmi fogalomgyűjtemény. II. kötet, 404. p.

³⁴ Rácz István: A tanyarendszer kialakulása (In: Pölöskei – Szabad: A magyar tanyarendszer múltja, Budapest, 1980. 118. p.)

A réteket azért említhetjük a legelők között, mert időnként azokat is felszabadították a jószágok részére, a réten kaszált fű pedig a téli istálló tartáshoz volt nélkülözhetetlen táplálék. (...) A 18-19. század egy részében rendszeresen használták a nyáron állandóan, a tél nagyobb felében is szabadban maradó jószágok járatására (marha, göboly, juhnyáj, stb.)”³⁵

A település körüli határ 18. századi képe

„a/ 1743-ban megszüntették a jobbágyok személyes használatban lévő szántóföldjei (szállásai) melletti legelőket és elkülönítve kialakították a külső (puszta) és a belső (nyomás) közös legelők rendszerét; a szántóktól és a legelőktől elkülönítették a közös használatú réti földeket, a kaszálásra alkalmas területeket, továbbá az ún. hegyrendszerben kialakított szőlőket (a szállásokon volt szőlők kiirtását csak 1835-ben rendelték el). (...)

b/ 1756 – 1768 között valamennyi jobbágy részére azonos helyen állandósult a szállásföld (majd később ezen fejlődött ki a tanyarendszer, amit az urbárium sem volt képes a feudális telek-rendszer kereteibe szorítani); kimérték a közös káposzta- és kenderföldeket, amelyeket időlegesen családi használatra adtak át, szintúgy kihatárolták a földesúri haszonvételhez tartozó földeket (kocsma és mészárszék tartozékai, stb.) és a városi gazdálkodás céljaira szükséges ún. közföldeket.”³⁶

Az állattartó szállások, mint a tanyák előképei

„f/ Az istálló jószág-tartás – részben a szállásokon, tanyán, részben a városi háznál – kiegészítette a legelőn való tartást. Istálló (akol) néven a határban már a 18. század elején találunk különböző létesítményeket, de a városban való nagyobb mértékű és normákhoz kötött elterjedésüket a katonatartási kötelezettség tette szükségessé.”³⁷

³⁵ Tárkány Szűcs Ernő: A vásárhelyi „baromgazdaság” (Kiss János Emlékkönyv, Hódmezővásárhely, 1983. 144. p.)

³⁶ Tárkány Szűcs Ernő: i. m., 142. p.

³⁷ Tárkány Szűcs Ernő: i. m., 143. p.

A korabeli településhatárok kialakulatlanóságáról

„Abból ugyan rendszerint még nem támadt villongás jó szándékú szomszédok között, ha a jószágot egyik vagy másik részről néhány lépésre vagy hajításnyi távolságra a gondolt határjelek közé, esetleg a természeti adottságokból kirajzolódó vonalon túl hajtották. Ám nemegyszer a kérdéses terület elvitatásának szándéka rejtett az ilyen vagy még messzebbmenő hajtogatás mögött. Ha ugyanis a másik fél egy éven és egy napon át tartó békés használatot tudott kimutatni adott földdarabon, azután már jogot formálhatott hozzá. S efféle „usus” igazolására... ilyen-olyan tanúkat sohasem volt nehéz találni.”³⁸

A határuk felét 1754-ben elvesztett tótkomlóiak kérelme Csanád vármegyéhez a számukra létfontosságú Pitvaros-pusztá további bérelhetése tárgyában

„Tekéntetes Nemes Vármegye, érdemünk felett való kegyes Patronus Uraink.

Ami pedig az barombéli jószágunkat illeti, aztat ugyan Fölséges Camara eddig való kegyes engedelmeiből már ab Anno 1754. Pitvaros és Székegyháza pusztákon a mennyire lehetett, mindennémű terheknek ki fizetésére szaporítottunk; most pedig ezen folyó Esztendőben, minden reménységünk hívül, már Sz. György nap után, Pitvarosi pusztának tertialitásátul (harmadrésztől), kinek nagyobb része tilalmasból állott, megfosztatván, Nagylakiak részére tölünk elvételődött. Melly résznek elvétele miatt nem csak az barmainkat öszve szorítani, de a helység számára egy szekér szénát is a pusztákon nem lehetett az idén készíteni, Határunkban pedig annyival inkább sem, de a Transzenak (katona szállítás) részére is, akivel gyakran terheltettünk, Makai földön feliből kéntelenítettünk valami keveset kaszáltatni, melly illetin nyomoruságunkban nem tudván magunkon segíteni és kihez folyamodni, s kegyes protectioja (pártfogása) alatt pedig lévén a Tekintetes Nemes Vármegyének is, Instáljuk (kérjük) alázatossággal a Tekintetes Nemes Vármegyénél, lévén szomszédságban, és lábunk alatt mind a két pusztá, hogy a Fölséges Camaránál az említett Pitvarosi pusztá iránt magát kegyesen interponolni (közbe vetni) és

³⁸ Wellmann Imre: Községi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében (In: Történelmi Szemle, 1980. 23. évf., 3. sz. 377. p.)

a hatható repraesentatiojával (képviselésében) más több következő esztendőkre is nekünk exoporalni (kieszközoelni) méltoztatná a Tekintetes Nemes Vármegye. Melly kegyeségiért tovább is alázatosssággal a Tekintetes Nemes Vármegyiné esedezvén, életünk fogytával maradunk.

Tekéntetes Nemes Vármegyének
Alázatos szegény szolgálái
Komlósi Bírák és Lakosok közönségessen.”³⁹

Az élet újraindulásához a komlósi pusztán

„Nyolcadik esztendeje fordult most nyáron /: és így mingyánt második esztendőre Komlosnak megszállításakor, mikor már marhácskára is szert tettek:/ Komlóson gulyásul szolgált...

A fatens (tanú) azon Esztendőben említett Kutakon nem itatott, hanem Száraz érnél /:a` mint mostanában Komlósi Malom vagyon:/ volt Kutnal.”⁴⁰

Felhasznált irodalom

BALOGH István:

Tanyák és majorok Békés megyében a XVIII-XIX. században. Gyula, 1961. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 25.

Tugurium-szállás-tanya. (In. Ethnographia, 1976. 1-2. sz.)

BARABÁS Jenő:

A szállásföldtől a tanyáig. (hozzászólás) (In: Ethnographia, 1976. 1-2. sz.)

BÁN Péter (red.):

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I-II. Eger, 1980.

BOGDÁN István:

Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

EPERJESSY Kálmán:

A magyar falu története. Budapest: Gondolat, 1966.

³⁹ BML., IV. A. 1. b. No. 239./1772

⁴⁰ Boszi György orosházi lakos vallomásából. (OL, E 162. Neo registrati processus. 1754 8. cs. No. 91.)

ERDEI Sándor:

Az alföldi tanyarendszer szemlélete. (Agrártörténeti Szemle, 1974.)

GYÖRFFY István:

Alföldi népélet. (Gondolat, 1983.)

HAAN Lajos:

Békés vármegye hajdana. Pest, 1870. I-II. kötet

Ifj. JANKÓ János:

Tótkomlós (Magánrajz). (In: A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődés-történelmi Társulat évkönyve 1885 – 1886. Gyula, 1887.)

KOMA, Ján:

Etnografický výskum Slovákov „Tirpákov“ na salašoch v okolí Nyíregyházy. (In: Nyíregyházi szlovák („tirpák”) nyelvjárási és néprajzi emlékek II., (Red.: Németh Péter) Nyíregyháza, 1981.

MARKUŠ, Michal:

Az alföldi és a hegyvidéki szállások problémájához. (hozzászólás) (In: Ethnographia, 1976. 1-2. sz.)

PETIK Ambrus:

Békés megye leírása 1784. (S. a. rend. és bev. Dankó Imre. Gyula, 1961.)

RÁCZ István:

A tanyarendszer kialakulása. (In: Pölöskei Ferenc – Szabad György: A magyar tanyarendszer múltja. Budapest. 1980.)

RÉVÉSZ László:

A Békés megyei jobbágyság rétegződése a 18-19. században. (In: Körös Népe. I. Szerk. Maday – Tábori, Békéscsaba, 1956.)

TÁRKÁNY Szűcs Ernő:

A vásárhelyi „baromgazdaság.” (In: Kiss Lajos Emlékkönyv, Hódmezővásárhely, 1983.)

VARGA János:

A jobbági földbirtoklás típusai és problémái 1767 – 1849. Budapest, 1967. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 41.)

Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556 – 1767. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1969.

WELLMANN Imre:

A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. (Agrártörténeti tanulmányok 6.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században. (főként az 1745. évi összeírás alapján) (In: Agrártörténeti Szemle, 1961. 3-4. sz.)

Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében. (Történelmi Szemle, 1980. 23. évf. 3. sz.)

Tessedik és a magyar agrárfejlődés. (In: Agrártörténeti Szemle, III. évf. 1961.)

R e g u l e,

anež Správa o štěpení, rozmnožení
a skusném zachování Vrb, a o jiných
rychlejší rostaucích Kmenu dobrotivě
Roku 1780. předepsaná.

P u n k t I.

G ať mnoho Vžitku a Zysku gen
samé Vrb štěpení, gať osobyt
ným, tať obecnému přínášij;
dostatečně poznati gest z důvodných
tých příčin, které w Rady Králove
ské Mistodržců Rozkazu do všech
Vheršeho Království Stolic, a Di
stryktů rozdělené, Porty magických;
též do Slobodných a Královských
Měst gestě w 1755. Roce, dne 10.
Března z Milostivého Rozkazu Krá
lovského vyslaném, i věci této vve
dené byly, a zde znovu se opakuje
w tom ale záležejí; že

§. I. Poněnadž Vlastnost a Pře
rození Stromu tohoto gest to, že to
žito své kořene přede všemi jiný
mi Stromy do všech míst klade;
ště

Fűzfa és egy gyorsan növő fa ültetéséről
(gótbetűs) (Békés Megyei Levéltár, IV. A. 1b., No. 145/1780)

IV. HÉTKÖZNAPI KONFLIKTUSOK

A nagyhatárú dél-alföldi településekre érkező szlovák telepesek eleinte kedvezőbb helyzetben voltak a régió többi településeinek lakóihoz képest. A jobbágy-földesúri viszony meghatározó elemei a jobbágy kötelezettségei (adó, robot, katona-beszállásolás terhei), illetve a földesúr részéről telek, illetve különféle kedvezmények biztosítása (szabadköltözés joga, mészárszék, szárazmalom, kocsmá bérbe adása).

Elmondható, olvasva Tótkomlós vagy Békéscsaba, illetve Mezőberény úrbéri összeírását, a jobbágyok földesúri járandóságukat zömében természetben teljesítették. A földesurak, ha alföldi birtokaikra jöttek, mindegyik településükről „ajándékot” kívántak, élelmiszereket, amelyek élelmzésüket voltak hivatva fedezni. A szlovákok lakta települések mindkét földesurának törzsbirtokai távol voltak a régiótól, ezért a Békés megyei birtokaikon nem alakítottak ki majorsági gazdálkodást, megelégedtek jobbágyaik alkalmoszerűen végzett ingyen munkájával uradalmaikban. Szintén ingyen fuvarral is tartozott a jobbágy a földesurának.

Az úrbérrendezés előtti, korai időszakban az állami és a megyei adó mértéke jóval meghaladta a földesúr járandóságát. Egyszerre emelték meg az állami (a hadiadó), illetve a megyei adó (a háziadó) mértékét. 1723 és 1725 között a megemelt hadi- és megyei adó miatt Békéscsabáról 135 család szökött el. A jobbágyok visszakövetelése, a katonaelszállásolás, az erőszakos verbuválás elől a csabaiak 1732-ben Békésszentandrásra, Száraz György birtokára akartak átköltözni. Ezen szándékuktól a megye térítette el őket, illetve a földesúr átengedte nekik használatra gerendási pusztáját.

A Békés megyében letelepedő szlovákok az újranepesedő települések határát szabadfoglalásos rendszerben vették birtokba, kinek-kinek lehetőségéhez mérten osztatott ki a föld. Az 1720 után egyre intenzívebbé váló betelepülés mellett ez oda vezetett, hogy a később érkezőknek már vagy nem jutott megfelelő nagyságú földdarab, vagy pedig csak a gyengébb minőségű, rossz fekvésű földekből választhattak. Néhány évi kínlódás után végül kénytelenek voltak továbbvándorolni. Hasonló sorsra jutott a nagycsalád felnőtt korú, családot alapító fiútagja is. Ez volt a mélyebb oka annak a folyamatnak, amelynek eredményeként Békéscsaba is, mint Me-

zöberény, Szarvas vagy később Tótkomlós néhány évi, évtizednyi időközönként „elbocsátotta” ily módon „felszabaduló emberfölöslegét”. A kirajzolt kisebb-nagyobb csoportokat azután viszontláthatjuk Nemeskereki-ben, az újratelepülő Szarvason, Mezőberényben, Apateleken (Mokrán), illetve Nyíregyházán.

A szlovákok a könnyebb boldogulás, beilleszkedés érdekében a nagycsalád kereteit felhasználva indultak el Dél felé. Békéscsabára, Szarvasra, illetve Békésszentandrásra előőrsként általában a család nőtlen férfitagja érkezett. Néhány év elteltével követte őt a család többi tagja, illetve a közvetlen szomszéd. Békésszentandrás esetében, ahol a néhány év óta ott élő magyarok már kialakították saját életterületet, ez komoly feszültségforrást jelentett. A rendelkezésre álló korlátozott nagyságú földterület, amely már nem tette lehetővé a szabad földfoglalást, volt az a fő ok, ami ezeket a szlovákokat továbbköltözésre sarkallta. 1754-ben, amikor a Károlyiak lehetőséget nyitottak Nyíregyháza-pusztá betelepítésére, a csabaiak, szarvasiak, berényiek mellett tótkomlóiak is elindultak, miután abban az évben a település per útján elveszíti 15.000 holdas határának a felét. A csabaiak, szarvasiak és berényiek esetében az okok között szerepelt a földesúrral, illetve tisztjeivel szembeni csalódottság is. A Temesköz „civilisése”, polgárosítása” (katonai irányítás alóli felszabadítása, a nemesi vármegyék újraalakítása) után a Délvidék benépesítése kínált új lehetőségeket. 1782 tavaszán érkeztek Békés megyébe Nákó Kristóf Torontál megyei birtokos verbuváló emberei. Agitációjuk nyomán 109 család kerekedett fel, köztük 29 tótkomlói, zömében szegény, aklos, hogy még az évben a torontáli Komlóson (Tótkomlós) letelepedjen.

A dél-alföldi szlovák települések társadalma a 18. században egységes, döntően paraszti társadalom volt. A homogenitás létrejöttében, megőrzésében jelentős szerep jutott a földesúrnak, aki azonos vallású, tehetős és előző urától útlevéllel érkező jobbágyot igyekezett birtokára befogadni. A vagyon fokmérője az állatállomány nagysága volt. Ezért a 18. század hetvenes éveig a vagyoni rétegződést ebből lehet csak megállapítani. Mivel minden gazda rendelkezett több-kevesebb jószággal, a jobbágy kritériumát az adóösszeírók szemében többnyire kimerítette. Jobbágy-nak az számított, aki a robot teljesítéséhez kellő számú állattal, az adózáshoz megfelelő anyagi háttérrel rendelkezett. Bármelyik, de főleg az előbbi hiányában az illetőt zsellérnek minősítették.

Az összeírások nem rögzítették, nem rögzíthették a vándorló, számottevő vagyon nélküli béreseket, bojtárok rétegét, akik közül nem egy délvidéki család sokadik gyermekeként lett jobbágyfiúból bojtárrá, hogy az-

után országrésznyi területet bebarangolva megnőszik és egy üres jobbágytelken a földesúr engedélyével letelepedve, ismét jobbágygyá legyen. A faluban szolgáló béresek néhány év múltán hazamentek. Amennyiben sikerült kis vagyongára szert tenniük, helyben próbáltak meg letelepedni a „földbőség” időszakában. Mivel a megszerezhető földdarab nagysága nagyban függött a rendelkezésre álló igavonó állatok számától, így ők csak kisebb földdarabra tudtak szert tenni. Az ilyen töredéktelkes, kevés igavonó állattal rendelkező, vagy egyáltalán nem rendelkező béresek, bojtárok alkották a zsellérek rétegének gerincét. Ők is, akár a jobbágygazdák, bekapcsolódtak a külterjes állattartásba (ha szerény mértékben is) a meggazdagodás, a felemelkedés reményében. Ez azonban csak kevesüknek sikerült. Amíg a tehetősebb gazda könnyebben kiheverte az időnkénti marhavész, a dögvész okozta kárt, addig a szegényebbjének, köztük a zselléreknek a felemelkedés, a jobb élet reménye hosszú időre, vagy örökre kútba esett.

A század hetvenes-nyolcvanas éveire esik a települések határai felosztásának, az urbárium előkészítésének, a földtulajdonviszonyok megmerevedésének időszaka. Eltűnnek a szabad földterületek, megkezdődik a telekaprózódás. Ezzel együtt átalakulóban van a települések társadalma; a föld válik lassan a vagyon fokmérőjévé. Csökken az össznépeségen belül a jobbágyok számaránya, illetve nő a házas és házatlan zselléréké.

A Szarvasról Nyíregyházára elköltözni szándékozók szabad elmenetelüket kéri Békés megye alispánjától

„Tekintetes Vice-Ispán Uram!

Hogy az Úr Isten eö. Sz. (szent) Felsége az Urat V. (vice) Ispány Urunkot éltesen és tarcson sok számos esztendeig szerencsésen, szívesen kívánjuk. Mint hogy bizonyos okokra való nézve ez idein (az idén) Szarvassi Határjába tellyeséggel nem vettünk (vetettünk), hanem T. (tekintetes) N. (nemes) Szabolcs vármegyében lévő Nyíregyház nevő helységnek határjába nagy kölcségünkben és fáradságunkban esvén, eöszí vetést tettünk, mely eöszí vetésnek és azon ezer köblit (93,120 kg – G. J.), a` Méltóságos Groff N. (Nagy) Károlyi Károlyi Ferenc /Titt./ eö Excellentiátul ujra kértünk. Így levén a dolog, ha az Úr V. (vice) Ispány Urunk benünket szabadossan el nem bocsajtya; fenírt buzát, vagy in natura (természetben), vagy peniglen in parata pecunia, sub poenali obligatione (készpénzben) vissza kell adnunk kittelennek (kénytelenek) lészünk, s. v.

egész marhánkot el praedálni (értékén alul eladni), és per consequens (eladás következtében) el praedálván holtig való gyermekkeinkkel együtt /:a mint az aziránt az Urnál Vice-Ispány Urunknál jól constál (ismert):/ koldussul maradni. Arra való nézve alázatossan az Urnál, V: (vice) Ispány Urunknál instályuk (kérelmezzük) mutatván hozzánk kegyes grátiáját (jóindulatát), méltóztassék az Úr V: (vice) Ispány Urunk ezen nyomorúságunkot méltó consideratoba (figyelmébe) venni, és nekünk Liberum migrationis Passum (elbocsátó levéllel) Nyír-Egyházára elmenetelünket megengedni. Ezzel, a midőn továbbis az urnál, V: (vice) Ispány Urunknál instálnánk, utolsó resolútióját (parancsát) el várván, maradunk

Az Urnak Vice Ispány Urunknak érdemetlen szolgálí
szarvassi lakossok s Nyíregyházára költözők” ¹

Mezőberényiek viszonya földesurukhoz az úrbéri kérdőpontokra adott válaszok tükrében

„...1^a Urbarium Helységünkben soha se volt, hanem contractussa (szerződése) szerint tartottunk.

2 ^a A contractus, a melly három esztendőre ki volt adva azon üdő alatt, a mellyre szőlőt semmi czikeljében meg nem változott, sem tőlünk töb nem kérettett és mostani contractusunk előtt nem volt semmi Urbialis regulatio (úrbéri rendezés).

3 ^{io} Földes Urunkhoz való kötelességünk abbul áll, hogy mind azokat, amellyek a contractusban foglaltattnak, bé tellyesétyük. Ezen felől négyszer szoktunk egy esztendőben hetelni (robotolni) hat szekérrel, tizen hat gyalogh emberrel egyébkoris a midőn a Méltóssághos Uraságh parancsolta készek vóltunk szolgálni, terhünkre nem esvén.

4 ^{to} A határ lakossainkhoz képest kevés, nagyobb része szántó földből áll; ez mikor ideje vagyon termékeny egy negyed része pedig víz állásos, a mellynek egyéb hasznát nem vesszük, hanem a midőn az idő engedi a marhainkot legeltetyük rajta, a mellyen a midőn szárazság vagyon el legelhetne valami három száz darabig való ló, vagy szarvas marha, s nints is egyéb legelő mezőnk azon kívül a melly a Helység mellett valami két dőlő (dűlő) földnyi vagyon, a merre marhaink ki szoktak járni, azért is marhaink tavasztúl fogva ugar földönkön járnak addig még fel nem ta-

¹ BML, Békés vármegye nemesi közgy. ír. 40/1754.

karják az életet (be nem takarítják a gabonát) az után pedig a tallokon (tarlókon) egész őszig az Helység esztendőnként szokott hol 80 hol 90 Posonyi mérő (40-45 kisholdnyi) zabbot el vetni, a melly köz szükségre, de leg inkább Ts. (Tekintetes) Ns. (Nemes) Militiának számára fordítani szoktunk. Helység számára szénát nem kaszálhottunk, hanem arendas Pusztan, kerti szőlőnk annyira való, a mellyekben esztendőnkint valami 3000 ako (161.160 l – G. J.) szokot teremni, a bor meglehető, nádunk és ná dassunk nintsen. Rétünk a határban épen nints, ha tsak a pallagokon nem kaszállunk, kóróval és vad zabbal egyvelles (egyveleges), vagyon az Helységnek négy száraz malma arenda alatt. Itten a szegény embernek fuharozással (fuvarozással) nem lehet semmi pénzt keresni, hanem kapálással valami keveset.

5te A határba lévő szántó földek, házak után kinek kinek tehetségéhez képest már régtől fogva el vannak osztva. Vagyon hét gazda közöttünk a` kinek 62 (1200 □-öles hold), utanna valo négy a kinek 46 (1200 □-öles hold), ezeken alúl pedig kinek 31 (1200 □-öles hold), kinek kevesebb Posoni (mérő) alá való fölgye jutott, kaszálója pedig egyéb nintsen, ha tsak ebbül magának nem szakaszt, sarjut pedig éppen nem lehet kaszálni.

6te Mink eddig nem robotáztunk (robotoltunk), nem is tettünk egyéb szolgálatot annál a melly a Contractusban (szerződésben) és harmadik punctumban fel van jegyezve.

7 ^{te} Kilenczeddel igen is mindenkor tartoztunk, a mellyet hol szemül ki adtunk, hol pedig arendáltunk, hasonlóképpen a contractusban fönttartott aprólékos dézsmát, vagy in natura ki adtuk, vagy repartitio (adó kivetés) szerint pénzül megváltottunk.

8 ^o Pusztá ház egy sints.

9 ^o Taxások és szabad menetelűek vagyunk.”²

Földesúri utasítások, amelyek a gyulai uradalom településein élő jobbágyok mindennapjait szabályozták (1739)

„Mivel hogy Méltóságghos Uram eő N`gha (Nagysággha) Attyai szokott gondviselése és Protectioja szerint maga szegény Lakossajnak a` köz jó és rend által való gyarapítására és megh tartására oly kegyes igyekező, min-

² Urbéri kérdőpontokra adott válasza Mezőberénynek, 1769. október 25. (BML, V. 326 A. b./5. dob. – currensék)

denekben pártfogó Attya, hogy azoknak minden illy távoztattható terheit /:másként is az sújos szegénységgel megh terhelytettve lévén:/ nem hogy azon fölül is terhelni, sőt könyebbsigre hozni szándékozik kire nézve e` következendő Punctumokból álló Instantiat (utasítást) minden Helyisegnek ugyan eő N`gha (Nagysággha) Dominalis Pücsiti (Úri pecsétje) alatt kiadnom kegyessen parancsalni méltóztatott alázatos kötelességem szerint engedelmeskedni kívánván ekképen kiadtam Ugy mint!

1 ^{mo} Mindenél elébb incumbal, (figyelmébe ajánltatik) Helysigeek Biráj és Esküttyeinek, úgy mint elől járóknak, hogy nem csak Magok Istennes józán és igassagos élettben vandoljának (éljenek, létezzenek), ell távoztattvan minden bottránkozást és Istent harragitó eletett, de hasonló dicséretes visellésekben hogy minden Lakosok illjenek (éljenek) tellyes vigyazással lenni tartoznak!

2 ^{do} Tekintetes Nemes Vármegye ugy Dominalis (földesúri) és másféle Intervenians (közbejáró) Tisztekett illendő képen megh becsülni, in justis et Licitis (parancsolat és képesség szerint) parancsolatiknak engedelmeskedni ell nem fognak mulattni.

3 ^{io} Tekéntetes Nemes Vármegye által kiadandó contributiót (adót) és Dominalis quantumot (földesúri részt) mi illeti esztet igazán és proportionate (arányosan) repartiálni (kiigazítani), hogy valamely szegénynek kárára, egynek, vagy másnak kedvezésére ne légyen, minden vasárnap és ünnep napokon nevezett quantumoknak incassatiojara (részeknek behajtására) iparkodni, hogy Biraknak negligentia (nemtörődömség) miatt Executiora (végrehajtásra) költeni ne köllessik diligenter (lelkiismeretesen) observaltattni (teljesíteni) parancsoltatik!

4 ^{uo} Mindenféle történhető tagadasoknak elltávoztatására specialiter (különösen) parancsoltatik, hogy soha quietantia (elismervény) nélkül semmiféle pénzt ne exigalianak (ne adjanak ki) és minden féle Perceptio (bevételnek) és Errogationak (kiadásnak) Laistromi tisztán és világossan legyenek!

5 ^{uo} Minden Esztendőben Szent György Nap tájban (április 24-én) együtt a` szomszédokkal az egész hatarakat megh ujítani, tudniillik vaholy (ahol) Puszták akár a` Helyéghez Contractus (szerződés) szerint adva legyenek, akár pediglen Arrendaban (bérletben) bírnak, hogy minden pusztának igaz hatariai világossan ki tetczenek nagyon committaltatik (ajánltatik).

6 ^{uo} Szanto Földek, és kaszalo rétek legyenek proportionati (arányosan) az egész Lakosok köszt ell osztva ugyan, de ez is observaltassék (meg-

jegyeztessék), hogy ha a Lakosok szaporodni találnak /:az mint reménységünk vagyon:/ nekiek is jöhessen rész!

7 ^{mo} Forspont (fuvarozás): legnagyobb terhek köszt egyik lévén a` Forspontozás:/ ki ki maga tehetségéhez képest egyaránt szolgáljon tudni illik observalvan (szemmel tartassék) hogy ki ki egész erejével sor szerént mennyen!

8 ^{vo} Quartelyon (szálláson) lévő, vagyis Transeunalis (átvonuló katonaság) semmiféle praetextus (szokás) alatt a` Helység Bírák töbett adnyi nem foghnak, hanem assignatio (kimutatás) szerint és sub poena refusionis (visszatérítés terhe mellett) semmiféle excessusokat (kihágásokat) ell halgattni, avagy a` Helység kárára valamit ajándékozni nem foghnak!

9 ^{no} Bíró tételkor observaltassék (megjegyeztessék) az hogy arra való személyek változzának és legh alabb a` régi Esköttek közül fele számu maradgyon megh és így az Urasagtúl confirmatitot instalni (megerősítést kérni) foghnak!

10 ^{mo} Méltóságos Urasagh Taxalis (bérelt) szénnájának megh kasszalasara és öszve rakatására hogy mindenek in tempore oportuno (alkalmas időben) vigben mehessenek ellegendő és munkára alkalmas Embereket küldenyi foghnak!

11 ^{mo} Valamint nem köttelessek a` Helységek, hogy valakinek ingyen dolgozzanak /:ugy az Urasagh kötteles munkáin kívül:/, vagy is Te-kintetes Nemes Vármegye Determinatioin (határozatain) kívül a` Helység Bírák munkásokat rendelni ne merészellyenek, hanem kinek kinek az Lakosok közül fönt marad szabad jóakaratyá!

12 ^{mo} Tudva vagyon reménlem minden lakosoknak, hogy a` Méltóságos Urasaghnak Ius Gladiuma (pallos joga) légyen consequenter (alkalmas időben) mindenféle vétkeknek, vagyis Vitiumoknak (bűnöknek) megh büntetése csupan in Dominio (uradalmat) magat illeti. Arra vallo-más minden Helység Bíráknak parancsoltatik, hogy mindenféle történhe-tő alapot, vagyis büntetést érdemlő causakat (eseteket) legközelebb való Dominalis (urasági) Tiszteknek igazán referalia (jelentse) az rabság érdemlött jó vigyazas alatt ide bé küldenyi tartozni foghnak!

13 ^{io} Innend tova tulajdon magam subscriptioja (aláírása) alatt való Commissiom (megbízásom) nélkül semmiféle büntetésért való maleta beli (büntetés) pénzt senkinek fizetni nem foghnak!

14 ^{to} Kemény büntetés alatt tovább három napnal bitang Marhakat tartanyi nem szabad, hanem híven az Urasagh keze ala hajtattnyi tartoznak!

15 ^{to} Ámbár régtől fogvást mind Nemes Vármegye, mind pediglen az Urasagh által parancsolva legyen is, hogy Várossi Bíráknak kétt és Falusiaknak edgy forintigh, fölleb nem légyen a` Magok székin Lakosokatt con vincalnai vagy is büntetnyi, mind az által netalantan feledékenységben jöjön, ujobban most is parancsoltatik megh tartanyi!

16 ^{to} Hogy minden kiss occurentiokban (esetben) ne köllesék holmi Naturalekat repartialni (termény adót kivetni), Commitaltatik (elrendel tetik), hogy minden Helységben ugyan a` Helység számára szénnát ka szaltatnyi, búzát és zabbot vetettni appropoitione (arányosan) menyit pro extra ordinatio (rendkívüli esetben) kívántatik el ne mulassák!

17 ^{mo} így is tudva vagyon, hogy minden Bíró maga Bíróságatul min denről az Uraságh tisztei előtt kemény számot adnyi tartozik, a` csap székrül ugy készicse számadásait, amint a` következő mutató formája va gyon.

18 ^{vo} Az Méltosaghos Urasagh azért engedi csekély Taxa (bér) mel lett Helységeknek az korcsmat, hogy abbul az egész helysig maga hasznat tapasztalhassa, de amint informaltatom, igen igen kevés lucrumot (hasz not) megh eddig mutatnyi tudtak, akár mint volt az előtt, én most asztat censuralni (vizsgálni) nem akarom, ha nem halatnyi fogom hogy a helysé gek Biráj csak tettczéssek szerint disponálnak (rendelkeznak) és minden Embernek ingyen bort adnyi, conseqventer (következetesen) az egész nye reséget vesztegetni fogják, jövendőre az Urasagh számára foglalni fogom, azaz Helysignek ennyire való Lucrumát bonificalni (hasznát jóváhagyni), amennyit producalnak, az Birák mert hacsak valaki Nemes Vármegye, avagy Dominium dolgaban nem jár az Helysigek comissiom (megbízásom) nélkül sem étellel, sem itallal sem pediglen Forspontal (fuvarozással) nem tartoznak, amint magam is kölömben elni nem kivanok.

19 ^{no} Valamint Passus nélkül utazni senkinek nem szabad ugy erős sen tiltatik Passus nélkül járó Embereket az Helységeken által bocsata nyi, annal inkább ollyatin Embereknek szállást adnyi!

20 ^{mo} Hogy a`tűz által való gondviseletlenség miatt az Úr Istennek büntetése reánk ne jöjön, parancsoltatik, hogy az Helységek Biraj megh vizsgálvám a` kéményekett olly parancsalatott tegyenek, hogy ha legh föl leb két hét alatt megh nem csinallyák /az roszakott:/ le fogják rontanyi, és mind addig a` kémény nem lészen helyben reparalva.

21 ^{mo} Erössen tiltatik az Helysigben való lövedezés, és házakon kí vül való dohányozás!

22 ^{do} Valaki kész lakó házakatt szánszándékkal rontanyi talalna, mind addig rabsagott szenvedni fog, míglen az ell rontott ház helyében mást nem épít!

23 ^{io} Hogy senki az Uraságh híre nélkül se házat, se szállótt eladnyi ne merészellyen tiltatik sub poena contrabandae (büntetés terhe alatt).

24 ^{to} Ha valaki szökni akarna megh fogva eötet Méltosaghos Uraságh Teritoriumaban minden némü nála lívó joszagh confiscaltattni (elkobztatni) fogh, ez három féle osztattni, ugy mint Méltosagos Urasaghnak, Tekintetes Nemes Vármegyének és annak, a` ki azon szökevént megh fogja.

25 ^{to} Hogy mindenféle Dög mélen be ássodtassék az ollyatin ocsmány bűdösség által az air (levegő) inficiáltassék eő felsége maga kegyelmessen parancsolnyi méltóztatott.

26 ^{to} Ugyan eő felsége maga Királyi helytartó Consiliuma által kegyessen parancsolta esztetis, hogy Tekintetes Nemes Vármegye Tiszt Urajmek, ugy a` Helység Biráj ingyen adgyanak Passusokott (útleveleket) a` mint is meg magam taval őszvel a` midőn Békés Tekintetes Nemes Vármegye gyűllése celebraltatott, minden jelen valók előtt megh magyaráztam vala nevezett... consequenter (következetesen) ha valamely szegény Ember gratis (ingyen) nem kaphatna jöjön hozsam panaszt tenni!

27 ^{mo} Minémü kár történt légyen a` szokott időnek előtte való véteknek (vetéseknek) megh gyuitogatásibúl elegeknek constál (ismert) amint Nemes Vármegye Protocolumaban is inseralva vagyon (leírva), hacsak a` Helysigeik továbbis szenvedni nem kívannák keményen tiltanyi, es serényen a` Csószök által megh őriztettni magokat fogják.

28 ^{vo} Minden szegény Embernek akár mikor szabad lészen maga bajának megh orvoslására hozzám jönni, de mindenkor írásban, ugymint Instantiaban declaralni. (kifejezni) fogja maga dolgat, bizonyos lehet minden Ember hogy `En nálam minden ajándék nélkül /:mint is tiltom hogy az Helységek en érettem magoknak költséget ne tegyenek:/ igasságot nyernyi fogh.

29 ^{mo} Vigtire keményen és nagy Testi büntetés alatt parancsoltatik fönt specificalt (megnevezett) Punctumokat meghtartanyi és respective (illetőleg) megh tartattnyi semiképpen ell ne mulassák!

Ezen Instructio (utasítás) szegénységnek nagyobb értésére mostan egymás utan három vasarnap, azutan csak kantoronként Templom előtt megh olvastatni Helységek Birájának Commitaltatik (ajánltatik) ...”³

³ BML, V. 326. A. c./ 2. Urasági rendelet 1739-ből

A tótkomlóiak élete az úrbéri kérdőpontokra adott válaszok tükrében

1 ^o Urbarium soha sem volt, a jobbágyi kötelességre sem húzattattunk az uraság által, hanem két részről megegyezett contractus (szerződés) szerint vóltunk eddig huszonnégy esztendőktől fogva.

2 ^{do} A contractusunk egyéb képen nem másoltatott meg, hanem a Metalis Processus (határper) el vesztesékor Arenda (bérlet) beli Summájából (összegéből) is az Uraság által relaxaltatott (könnyítettett) volt, azután újra az előbbeni contractusra lépven, úgy hát eleitől fogva csak első contractusunk vagyon.

Nem is kényszerítettünk Másra azóta, sem pedig Urbarialis Regulatio (úrbérrendezés) a Contractus előtt nem volt.

3 ^{tio} a Földes Urasághoz Kötelességünk abúl áll, hogy azokat a melylyekre a contractusunkban léptünk, bé tellyesítsük, ezen felül pedig amidőn Majorságnál, vagy az `Epületeknél kívántatik a segítség, eleitől fogva szolgáltunk.

4 ^{to} Határunk igen szoros, a mellynek nagyobb része Szántó Földekből áll, a mellyek legjobb időben is középszerű termékenységűek, s nem is termenek meg egyebet a kétszer Búzánál, zabnál és Árpánál. A közönséges legelő Mezőnk csak annyi, a mellyen egyedül a fejős Teheneink borjai és a Nyűgös lovak járhatnak, arra való nézve még a Tehén csordákat is Nemes Csanád vármegyében és a Fölséges Camarától nállunk árendában lévő székegyházi és Pitvarosi Pusztákon legeltetni kintelenítettünk; Rétünk és Kaszállónk nincsen egyébkint, hanem ha a Szántó Földekből kaszállót el szakasztunk; az határunkban az Helység számára se nem vetünk, se nem kaszállunk, se szóllónk, se nádunk, se fánk tellyességgel nincsen, mind a fát, mind nádat más helyeken szerezni és fáradságos munkával hordani kinteleníttetnek. A Száraz-éren lévő haszontalan vízi Malmunkon kívül, vagyon az Helységnek öt Száraz Malma árenda alatt; A Pusztákon amidőn a fűnek termése vagyon, van módgya a szegénységnek kaszállással valamely pénzt szerezni.

5 ^{to} Ház helyekre nincsen elosztva az határ, hanem eleitől fogva a szántó földek kinek kinek tehetségéhez képest amint ki teltek, el vannak intézve; aki legtöbbet bír, annak vagyon kaszállóval együtt nyolczvan nyolcz Posonyi mérő (kb. 44 hold) alá való földgye: Sarjút pedig kaszálni csak azért se lehet, mivel a vonó marháinkat hordáskor és nyomtatáskor a kaszállón kellett tartani.

6 ¹⁰ Mivel ház helyekre nincs elosztva a föld, hanem aki hány marhát és hold földet bír, atúl a Gazda Rovások szerint szokott szolgálni; azért nem is Napok számra, hanem egy hétre amidőn kívántatik, az ollyatén szolgálatra rendeltetnek hol három és két marhával is az Emberek. A szolgálat pedig az egész Helységen esztendő által nem szokott meg fordulni.

7 ¹⁰ Kilenczedet nem adtunk, hanem a helyett szemül contractus szerint bizonyos számú Posonyi mérő buzát, mind pediglen némelly Naturálékat.

8 ¹⁰ Minthogy ház helyekre nincs elosztva az Helység, azért a Pusztá ház helyeket sem tudgyuk, nem is találtnak nállunk.

9 ¹⁰ Nem vagyunk Örökös jobbágyok, csak Arendások...”⁴

Tótkomlósiak földesurukat kérik, hogy lépjen fel a település Csanád megyéhez való csatolása ellen

„Tekéntetes Földes Urunk Kegyes Patronusunk

Ezen holnapnak 18^{dik} napján Csanád Vármegyének szolgabírája Nemzetes Navay János Uram egy esküttel hozánk gyövé, minemű parancsolatot olvasott előttünk, aztat kívántuk alázatossan ezen embereink által a` Tekéntetes Urnak megküldeni. Emellett pediglen említett Szolga-Bíró Uram, más papirosul aszt is olvasott előttünk, hogy ezen mi Helységünk már Békés Vármegyétől ell itéltetett, és Csanád Vármegyének adatott, mely két dolgon az szegény Embereink nagyon megh ütköztvén minyájan induló félben vagyon, annyira peniglen, hogy csak adigh is a` mégh ezen követtyeinket a` Tekéntetes Urhoz föll köldenénk, és onnét vigasztaló válasszal vissza várnánk, alégh tudtuk a` népet le csendesíteni, és a` faluban megtartani. Mi azért közönsigessen a` Tekéntetes Urhoz úgy mint édes Atyánkhoz folyamadunk, hogy ezen követtyeink által mennél előbb benünket meg vigasztalni méltoztassék, és mij dolog légyen ez, tudtunkra adni, mert ha Csanad vármegyéhez estünk a` Tekéntetes Urat bizonyossá tesszük, hogy együl egyik azonnal ell széledünk és ezen keserves változást iten be nem várjuk, azért vigasztaló Uri válaszát menél előbb várván maradunk

Tekintetes Urunknak alázatos jobbágyi,
Komlósi Birák és az egész kösség.”⁵

⁴ BML, D 16. Tótkomlós – Tótkomlósiak válasza az úrbéri kérdőpontokra, 1769. nov. 6.

⁵ OL, P 590 4. cs. 35. fasc. 94. p. Tótkomlósiak levele földesurukhoz 1747-ből.

A Tótkomlóson tartott összeírás és törvénykezés (úriszék) költségei

„Tekéntetes Administratio (igazgatás) számára Komlós Helységben conscriptio (összeírás) és úri szék tartás alkalmatosságával tett konyhabeli költségnek az specificatiója.

1. Tehén hús, fontya ⁶ ab krajc. 13 ½ (13, 5 krajcárjával) tészen	48 ½ krajcár
2. Három itze ⁷ vaj, itzéje a 27 xr (krajcár) (florenus – forint) ⁸	1 fl. 21 – krajcár
3. Egy kappan	11 – krajcár
4. Négy Tyúk, egy a' 8 krajcár	32 – krajcár
5. Harmintz tojás	15 – krajcár
6. Sertés hús 2 ¼ font a' 4 krajcár	9 – krajcár
7. Egy kolbász	3 – krajcár
8. Ó Bor Itze ⁹ 16 a' 8 krajcár	2 fl. 8 – krajcár
9. Ó Bor Itze 14 a' cselédek számára 8 krajcár	<u>1 fl. 19 ½ krajcár</u>
Summa	7 fl. 19 ½ krajcár ¹⁰

Báró Rudnyánszky József levélben szólítja fel tótkomlósi jobbágysait a Csanád vármegyével szembeni ellenállásra

„Totoknak peniglen mondgya meg kegyelmed, hogy odamenvén, ha eök leghkissebben Csanád vármegyének jurisdictioját admittályák (fennhatóságát jóváhagyják) bizonyára azonnal szét veretem eöket s a' mit fognak is építeni föll egetetem, ha azon vármegyének talántán katonája gyűnne oda cum hac praetensione (ezzel a kívánsággal) előszer jó szóval mondgyak megh hogy Csanadnak nem subjectusok (alattvalójuk), ha erőszakot

⁶ Font, libra, országos mérték: 0, 38 – 0, 61 kg. (In: Bogdán István: Régi magyar mértékek. Gondolat. Budapest, 1987.)

⁷ Icce, justa, media, modius, Halbe. A híg icceből 5/4 vagy 6/4 arányban lett a száraz icce. A piaci árusításokon kívül a mértékvizsgálatnál használták. 0, 76 – 1, 33 l; 0, 57 – 1,0 kg. (In: u. o.)

⁸ 1 aranyforint: 60 krajcár. (In: u.o.)

⁹ Icce, justa, media, modius, Halbe. „Fa, fém, üveg ivóedényből alakult ki, elsősorban a kocsmai italméréseknél használt országos bormérték...2 meszely; 0,65 – 1, 67 l.” (In: u.o.)

¹⁰ OL, O 19 Rudnyánszky család peres iratai, 3. cs. Fasc. I. No. 119, 1788. január 29.

akarna tenni, fogják s kötözve hozzák Sz. Andrásra, ha vármegye tiszte győnne is, annak is utat mutassanak. (joghatóságát elfogadják) maradvan kegyelmednek Igaz jó akarója”¹¹

Pest, 10. marc. 1746

Rudnyánszky József

A tótkomlói bírák önhatalmúlag útlevelet adtak Ruman Györgynének, hogy az a férje után mehessen dolgozni

„Tekintetes Nemes Vármegye nekünk kegyelmes Atyáink!

Ezen minapában meg esett siralmas állapotunkat bátorkodtunk a`

Tekéntetes Nemes Vármegyéhez alázatos Instantiankban (folyamodványunkban) ujjonnan meg törődött szívvel bé jelenteni, és irgalmassághoz szokott szíveiken Nagyságtoknak zörgetni, hogy tudni illik az impónált (kiszabott) negyven forintokból álló paenalitast (büntetést) hogy ha nyomorúlt sorsunk annyi gratiat (kegyelmet) nyerhetne, vagy egészszen el engedni avagy tsak felére is hagyni Nagyságtok Kegyelmetek méltóztatna. Mi ugyan meg vallyuk, hogy akkor is azon tilalmas dolgot amint most jól láttyuk, semmiképen nem merészlettük volna el követni, de látván gyámoltalanságát azon szegény Rumán Györgynének öt vagy hat gyermekeivel együtt, kéntelenek voltunk azon Passust Mészárosunk sok könyörgésére ki adni, hogy Gyermekeinek táplálásának okáért Férje után mehessen. Melly kegyes atyai gratiáját (kegyelmét) a` Tekéntetes Nemes Vármegyének nagy alázatossággal valamig élünk igyekezünk demercalni (meghálálni) Maradunk

A` Tekéntetes Nemes Vármegyének kegyelmes Atyáinknak mindenkori igaz szegény szolgálai Komlói Bírák”¹²

Békés megyében rendeletben korlátozzák, illetve tiltják a zsidók számára a kereskedést

„Mint hogy a` Zsidók ellen panasz lett, azértis ezen Nemes Vármegyében ez után a` Zsidóknak semmi némü portékát venni, árulni és azal

¹¹ Részlet Rudnyánszky Józsefnek, Kulcsár Pál tiszttartóhoz írott leveléből. BML, IV. A. 10. I. b/ 1. cs. 10. jkv. sz. No. 24.

¹² BML, IV. A. 1.b/ No. 106/1754.

kereskedni nem szabad, sub poena fl. 12 (12 forint büntetés mellett) azon kívül portékájának ell. vesztése alatt tilalmaztatik. Egyedül csak az Bőrökkel való kereskedés engedtetett megh. nékik; azért is akarminémű Bőröket szabadossan vehetnek és adhatnak. Ezel jó akarattyokban magamot tovább is ajánlom és Maradok. Csabán die 7. octobris 1767. (1767. október 7-ik napján).

Hivatalbéli jó akaró Processualis (kerületi, v. járási) szolga Bírája
Tompá Farkas¹³

**A gyulai uradalom tisztartója levélben szólítja fel
négy település bíráit, hogy a Gyulára látogató földesúr
számára az élelmiszereket szállítsák be**

„Böcsületes jó akaró Bírák Uraimék! A jövő hólnapnak elein minden bizonyal váratatik a Méltóságos Földes Uraságunk le jönni Gyulára, minek előtte pediglen le jönne szokás szerént parantsoltatik, hogy a böcsületes Helységek Bírái konyhára való szükségeket el készítvén parantsolat szerént azokat adminisztrálják. Azért fog adni.

	Tojás	Tyúk	Csir- ke	Ka- pan	Puika	Lúd	Kátsa	Ga- lamb	Vaj icze	Írós vaj font	Borjú	Nyárs- ra malac
Békés	500	12	40	10	4	8	10	10	30	12	1	2
Berény	400	10	30	8	4	6	6	6	30	40	1	1
Tarcsa	200	6	14	4	3	4	4	6	8	–	–	1
Doboz	100	6	10	–	1	4	2	–	–	–	–	–

Parantsoltatik pediglen, hogy curensemet (körleveletem) vévén minjárt a Baromfiaknak felét bé vinni el ne mulassák kegyelmetek, mert Gyulán az Méltóságos Uraság Majorjában fognak hízlaltatni addig is méglen

¹³ BML, V. 326 A. b/5. dob. – Currenssek (Mezőberény)

ő Nagyságok le jönnek, azért parantsolatnak engedelmeskedvén minden okvételtenül előre felét a Baromfiaknak administralyák kegyelmetek, más-kép a` folyül tett repartitiót (felsorolást) az Tekintetes Director (jóság-igazgató) Urnak is kinek kinek különössen ki fogja küldeni. Ezel Istentül egéséget és békeséget kívánván maradok Békés, die 22^a Julii 1770. (1770. július 22-ik napján)¹⁴

A gyulai uradalom jobbágjai saját szekereikkel és lovaikkal fuvarozzák le földesurukat Pestről Gyulára

„...a Méltóságos földes urasság ezen jóságába és Dominiumába (uradalmába) csak hamar le fog Bécsből jönni. Sőt eddig már meg is indúlt, mivel recenter (nemrég) érkezett irássábúl meg értettük, hogy mostan közelgető Kiss Aszszony havának (szeptember havának) első napján Pestről Gyula felé leszen az meg indulássa. Eö. Nagyságoknak tehát az bagagiáoknak (bagazsiájuknak – csomagjaiknak) le szállítására fognak a` böcsöletes Hellységek tekintetben lévén már némelly helységektől adatott és Pestre küldetett szekerei, alól fell írt és specificált (részletezett) mód szerint statiokra (állomásokra) bizonyos számú lovakat és szekereket rendelni és a kik távolabb vagy 27^a a kik közelebb 28^a (28-ika) praesentis (jelen hónapban) meg indéttani, úgy mint:

Pestre az első státióra (állomásra) fog Eöcsöd és Berény két négy lovú szekerett és 36 vontató Lovakatt állittani, Eöcsöd egy szekeret és 26 vontató lovakatt, Berény is egy négy lovú szekerett és 10 hamos lovakat, a két helység öszve fogvan, Oltsaig (Ócsáig) lészen a státiója.

Óltsára, az az második státióra Gyoma Tarcsával (Köröstarcsával) fog a szükséges forspontott (fuvart) föll küldeni, Gyoma egy 4 lovú szekerett és 26 vontató hamos lovakott, Tarcsa pedig egy 4 lovú kocsit és 10 vontató lovakott és Örkény lészen a statiojok.

Ketskemétre Endrőd Békéssel állít két négy lovú kocsit és 36 hamos lovakatt:

Endrőd egy szekeret, 26 lovat, Békés pediglen egy szekerett és 10 vontató lovakott. Statioja lészen Ujfaluig.

A többi státiókra szükséges forspontot (fuvart) Szentés és Orosháza fogja ki álléttani. Ezen folyó holnapnak utolsó napja a forspontok magok föll tett specificátio szerint statioján legyenek és az helységek előljárói

¹⁴ BML, V. 326 A. b./5. dob. –Currensek (Mezőberény)

magok betsületének fell tartássáért alkalmas jó embereket lovakatt el küldgyenek s rendellyenek, hogy ne talántán valami fogyatkozás történvén becstelenséget szerezzenek magoknak.

E mellett Berény és Tartsa helységek ugyan Eő Nagyságok részére konyhára valóknak repartitioját (felosztását) is accludallom (csatolom) egyszersmind tudóssítom, hogy az apró marhákat, akik hizlalni valok lesznek idő hallasztás nélkül be vigye Gyulára, a többeket borjut, malacztot, bárányt etc: tsak akkor kell be vinni a` midőn fog kivantattni, vagy parancsoltattni. Ezeknek fogyatkozás nélkül való végben vitelét midőn az Becsületes Helységeknek recommendálnám (ajánlanám) magamot jó akaratyában ajánlott maradok.

Békés, 25. júlii 1770.

Igaz kész szolgálja Vandlik József ispány”

Utasítás a földesúri előjogok és a települések rendjének, biztonságának védelmében (1777)

„Az Méltóságos Földes Urasagnak kemény parancsolattya hogy az örökös Helységeknek még 1768 ^{dik} Esztendőben kiadatott és egy köz akaratból meg egyezett Contractusok nagy vigyázással és szorgalmatos vizsgálással meg tilalmazzák, hogy senki a Lakosok közül leg kisebb szín alatt is Gyulai pálinkán kívül, más pálinkát venni, Házához vinni, vagy vitetni és azt árulni, vagy azal alattomban élni nagy büntetés alatt ne merészelyen, (...)

Nem külömben keményen parantsoltatik, hogy senki a` Lakosok közül akar az Helységben, akár szálásokon, sőt Marha s ló és juh őrizett mellett is semmi féle bitang, koborló, tekergő, isméretlen, passus (okmány) nélkül való gyanus Embereket bé ne fogagyon, hanem az illetin kár tehetőket mindjárást Bírák Uraimék fel adjak, ha pedig a lakosok máskép cselekednének, minden mentség nélkül meg fogatassanak mint rossz tévőknek bé fogadói. Mind ezekre nézve a szabadosoknak és helység szolgainak meg parantsoltassék az igaz hív, és szorgalmatos mind kívül mind az Helységben az éjel s napali vigyázat.

A melly jelen való Méltóságos Kegyes Uraság parantsolattját és telylyes akaratyát a jövő vasárnap a szokot helyeken ki hirdetni az nép előtt

semmiképen el ne mulassak kegyelmetek. Addig is Istentől egéséget és békeséget kívánván maradok Kegyelmeteknek

Signuanter Békés, die 2^a Martii 1770.

Igaz jó akaró szolgája
Sallacz Pál Békési District.(kerület) Ispány

(Kelt Békésen 1770. március 2-ik napján)”¹⁵

**Kulcsár Pál a békésszentandrási magyarokat
az újonnan érkező szlovákok ellen hangolta, hogy gátolja
letelepedésüket (1749)**

„Lecho Márton:

„Vallya a` Fatens (tanú) letett hiti után, hogy ennek előtte hét esztendővel a` fatens három más emberekkel le szakadván eőket is, mivel Tisztartó Uram bé nem akarta venni a` Fatensnek sogora Gyemnáró (Gyebnár) Tamás egy arant (aranyat) ígért volna eő kegyelmének, de tartván a` magyaroktól, mivel áltolok Tisztartó Uram csak nem a` Körösben taszította, a` többi, ugy említett sogora is a fatensnek Kis Berényben (Mezőberény) el mentek...”¹⁶

Kulcsár tisztartó pénzbírsággal bünteti a tettlegességet

„Komlós 4. októbris 1749.

Isten minden jókkal áldja meg Ispány Uramat Kegyelmedet!

Jó lelki isméret szerint amint az Uraktól meg esküttettem eszembe jutott, hogy midőn Mataisz Márton Angyal Mihály Boronájával boronált volna, Angyal Mataiszt megvervén, hat német forintra Angyal Tisztartó Uramtól meg büntettetett; azon kívül Ház árrábúl is meg tartóztatta egy Talérját, ha pedig ebben valami kétség volna, közzöl (közel) vagyon Szarvas az holl megtaláltatik élő Angyal Márton bizonyásra.

Ezzel maradok... Orban György”¹⁷

¹⁵ BML, V. 326 A. b./5. dob. – Currensek (Mezőberény)

¹⁶ Kulcsár Pál elleni per iratai, BML, IV. A 10. a/1. cs. No. 14/1749.

¹⁷ BML, IV. A. 10 I. b/1. cs. 10. jkv. sz.

**Mária Terézia pénzjutalomban részesíti
a Cibakházán garázdálkodó szoldosokat megfékező öcsödi
és békésszentandrási¹⁸ lakosokat**

„Tekéntetes Nemes Vármegye!

Felséges Kegyelmes Koronás Királyné Asszonyunk eő Fölsége királyi nagy kegyelmét mutatván minnyájunkhoz, valakik az cibakházi action jelen voltunk, s úgy azon Tekintetes Nemes Vármegyébül Kocsár (Kulcsár) Pál Uram nemcsak jelen volt, hanem engemet, s úgy másokat azon gyalogság gonosz cselekedetéről tudósítot, arra való nézve eő Felsége eő kegyelme számára is királyi ajándékát küldötte, nem külömben Öcsödi és Sz. Andrási Becsületes Lakosoknak hívséges fáradságokat 25 arannyal megjutalmazni kegyelmessen méltóztatott, mind ezeknek kézhez való vételére méltóztassék a` Tekintetes Nemes Vármegye valamely Böcsületes Embert ide hozzám küldeni, és azokat Generális gyűléssében a`kiket illet azoknak megadni és azután aznak el vételét, s megadását Fölséges cancelláriának repraesentálni (bemutatni). Ezzel magamat az Tekintetes Nemes Vármegye Grátiájában (kegyelmébe) alázatossan ajánlom, s maradok álhatatossan

A tekintetes Nemes Vármegyének
Ányás, 6. ^a octobris 1742.

Alázatos köteles szolgálja
Andrássy Zsigmond¹⁹

Nemeskereki jobbágyság örökös jobbágyság fogadalma

„Nos infrascripti subditi in Possessione Nemeskereki degentes Andreas Hornyok et Georgius Kuracsik Illustrissimi Domini Domoni ab Har-ruckern subditus obligamus et perpetuus Fideiis subditis illustrissimo Domino Supratitulato Nec non ejusdena Illustrissimae Dominationis conjugi Filii et Filiabus et successoribus utriusque se X ūs inhaereditarios jobbágiones: et super Temporum mutationem ex eorundem loco transferre cogeremur non aliorum quam ad bona suae Illustrissimae Dominationis

¹⁸ Ebből a jutalomból vették később a békésszentandrási szlovákok a harangjukat, amit utóbb kalandos úton Komlóra csempészttek.

¹⁹ BML, IV. 1. b/13. dob., No. 278/1742.

veniam ad habitandum ubi si contrarium facerem tanquam haereditarios et perpetuos subditos ex oporum cuncta bonis emanibus offerre liberae et captivare pretali attentatione nostra (v. vestra?) possit...(?) et haeredes utriusque sexus ursos captivare. Super qua nostra perpetua obligatione et haereditaria subditali serviture has nostras Literas contractuales eiusdem illustrissime Dominatione et haeredibus posteritatibusque utriusque sexus versus mannum propriis X cís attractione corroborantes de di presentes Literas jobbagionales Arcem Gyulae 3 junii 1726.”

„Mi, a nemeskerekeli birtokon élő alulírott alattvalók, Hornyok András és Kuracsik György az igen tekintetes Harruckern úr alattvalóinak szegődünk, és örökké hűséges alávetett jobbagyai leszünk a fent említett igen tekintetes úrnak, nemkülönben uradalmában osztozó hitvesének, fiainak, leányainak és mindkét nemű utódainak örökrészeként. Az idők múlásával pedig a területükről nem költözünk sehova, csakis igen tekintetes fennhatóságuk birtokaira megyünk lakni. Ha ezzel ellentétesen cselekednénk, mint jóságos kezeik közül kiszabadult örökletes és örökös alattvalókat elfoghat, és fogva tarthat... és mindkét nemű utódainkat is elfoghatja. Erről az örökös és örökletes alattvalói szolgálatvállalásunkról szóló jelen szerződéslevelünket ugyanezen igen tekintetes uraság, mindkét nemű örökösei és utódai részére saját kezűleg megerősítettük.

A jelen jobbagylevél Gyula várában kelt 1726. június 3-án.”²⁰

A nemeskerekiek kötelezettségei

„Judex (bíró) Szűcs János, Juhos András, Latkovics János, Német Mihály, Marko János, Molnár György, Csernes György, Kukla Ádám, Pohorelec Jakab, Kuratsik György, Hornok András, Nagy György özvegye, Varju György, Muzska György, Császní István, Csordás János.

1. *Aque possessio haec impopolata extitit, non pluris nisi tres Anni e` medius numerantur, eademque impopolatio propria Industria Dominum Terrestris Illustrissimi exoperata est.*

2. *Profugium vero quod ex Registro e` facta eatenus investiatione apparet, non Dominorum Inclyti Comitatus, aut Domini Officialium duriori agendi modo, verum oneris insupportabilitate causante.*

²⁰ Ol, P 418 Harruckern cs. Levéltára 11. csomó, Fasc. N., Nr. 9.

3. *Taxam Annualet e` (et) moderno de toto restantiarias esse, ac in suspenso apud Incolas haevere fatentur.*

4. *Contributionale Comitatus quantum secundum limitationem iisdem obventum, quot Annis sine aliqua immunitatione se solvisse specificè tamen quantum e`pro quot Mensibus ab iisdem per alternatas Comitatus Perceptores exactum fuisset, receptis ab iisdem quietantiis se met reflectere non possent...*"

„Szűcs János bíró, Juhos András, Latkovics János, Német Mihály, Markó János, Molnár György, Csernes György, Kukla Ádám, Pohorelec Jakab, Kuratsik György, Hornok András, Nagy György özvegye, Varju György, Muzska György, Császnai István, Csordás János.

1. Ez a terület nem több mint három év leforgása alatt benépesült, amit népessége saját erejéből eszközölt ki, az igen tekintetes földesúrnál.

2. A feljegyzés alapján történt vizsgálat szerint eddig úgy tűnik, hogy a menekülést nem a tekintetes megye urainak vagy a földesúr intézőinek szigorú bánásmódja, hanem az elviselhetetlen terhek okozzák.

3. Azt mondják, hogy az éves adót, az új és a felfüggesztett hátralékok egészét a lakosok fizetik.

4. A megye meghatározás szerint kialakult kivetett adórészt, amit évenként mindenféle mentesség nélkül fizettek, és különösen azt az adórészt, amit az igazolások fejében havonként felváltva hajtottak be rajtuk a megyei adószedők, maguk fizetni nem tudják..."²¹

Báró Rudnyánszky József öt évre bérbe veszi a békésszentandrási uradalmat

„Mi alább íratlak valyuk e Levelünk rendiben; nevezet szerint pedig: én Király Daróczi Katalin, tekéntvén tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Rudnacszi Josef Fiam Uram dolgaimban való kézséget, ki attam eő Kegyelmének Árenda képpen Sz. András névű, Nemes Békés Vármegyében levő Helységemet, ahoz tartozó Csaba-Csut (Csabacsüd), Sz.(ente)Tornya és Komlós névű pusztákkal együtt, öt esztendőre következő conditiok (feltételek) alatt.

²¹ Ol, P 418 Fasc. S. No. 31. (1730 –as összeírás)

1 ^o Bírván eő kegyelme nevezett Falut, és Pusztákat minden, akár mi néven nevezhető hasznát, mind vizen, mind szárazon vegye telyes szabad-ságal és azok eránt teczése szerint leendő dispositioval (rendelkezéssel).

2 ^o Tapasztalván hogy azon Helység holmi rendetlen Emberekkel levén megszálltva, azoknak fogyatkozási miatt,²² mind magam, mind pediglen oda rendeltetett Árendátorok (bérlők) sok alkalmatlanságokat szenvedtek, bíztam említett fiam – Uramra²³ és kértem eő kegyelmét, hogy más Isten félő gazdákkal azon helységet szálítani és gyarapítani igyekezzék.

3 ^o Az oda való határok dolga rész szerént ugyan renden vétetett, az után pedig idő közben minden felől következett hatalmasságok (t. i. hatalmaskodások) el intézését magára válalván, említett Fiam Uram, ugysis vér szerént való Incessioja (hozzáférése) lévén Feleségének azon Jószághoz azoknak helyre álitását eő Kegyelmenek recommendáltam (ajánlottam).

4 ^o Ellenben pedig én Rudnyanszky Josef, Méltóságos Napam Aszszony (anyós) eő Nagysága Kegyes hajlandóságát és gratiáját (kegyét) nagyra beöcsülvén nevezett jószágtul nyoltz száz Rhénes (rajnai) Forintokat Esztendőnként iggírttem, felét tudnia illik Sz. György (április 24.); hason felit pediglen Sz. Mihály (szeptember 29.) napra eő nagyságának, vagy arra rendelendő emberének kifizetni tartozom.

5 ^{to} Határok el-intézését és el-igazítását, nem külömben Sz: Andrásnak meg szállítását és minden ki telhető gyarapítását magamra vállaltam.

6 ^{to} Ezen contractus (szerződés) ha vége felé hanyatlik és aztott valamely rész nem kívánna continuálni (meghosszabítani); tartozunk a béli szándékunkkat egy másnak egy fertál (egy negyed) Esztendővel annak elfolyása előtt meg jelenteni.

Végsoképp pedig folyebb írt conditiok (feltételek) alatt föl alított contractusnak (szerződésnek) megtartására és meg álására magunkat mind a két részről kötelezvén aztott kezünk írásával és pecsétünkkel meg erősítettük.

Tétényben 18 Mensis May (május hónap 18-án) 1740. Daróczi Katalin m. p. (manus propria – saját kezűleg)

(L. S.)”²⁴

(P. H.)

²² Az 1735-os Péro felkelésre utal, amelyben szentandrásiaiak is részt vettek a bíró vezetésével. Ezt követően, 1739-ben a pestisjárvány valósággal elnéptelenítette a települést.

²³ Régies megszólítás, amely a vejet jelenti

²⁴ OL, P 590 Fasc. A. 17. cs., No. 90/1740

A békésszentandrási uradalom gyámsága Rudnyánszky Józsefre száll

„...Tizedszer: Tétényre, Szent Andrásra és Battára²⁵ némely Palatinális (nádori) és királyi Donatiok (adományok) superinducaltattak (megszerveztettek) üdvezült Uram²⁶ által, a mint azokból ki tetczik:

Tizenegyszer. Szent András és Batta iránt más consideratioim (elgondolásom) lévén, akarnám ugyan, hogy azok is osztatlanul maradjanak, ha mindazonáltal ezen akaratomnak nem lehetne folyamottya, tesszek olly rendelést, hogy Katicza Leányomnak 4000 forint praelegatuma (előjoga) légyen az én keresményemből (...)

Tizenhatodszor: Neveletlen két gyermekem, ugy mint Tamás fiam és Katicza Leányom tutorságát (gyámságát) Uram és Férjem Baro Wayay László és Vöm Rudnyánszky Joseff uraimékra bízam () Hogy ha pedig ... Férjem Joszagnak nem akarná ...gongyát viselni, tehát az tellyeséggel Rudnyánszky Josef Fiam Uramnál maradjon.

Anno Domini 1742. június 17.”²⁷

A tótkomlóiak Rudnyánszky utasításának megfelelően megvédik határukat az ott legeltető idegenekkel szemben

„Sub 10^a currentis Mensis (folyó hónap tizedikén) hozzám bocsájtott kegyelmed Levelét vettem kedvessen,...

Mi illeti Komlós névő helységet, minthogy sententiám (ítéletem) által annak bírálásában Nemes Csanád Vármegye Stabiliáltatott (megállapítatott), azért mind addigh, mighlen per viam novi Judicii (új per által), a` Nemes Békés Vármegye nem comproballya (bizonyítja) azt, hogy említett helységh, ugyan Nemes Békés Vármegyéhez tartozandó, Jurisdictionját (fennhatóságát) Nemes Csanád Vármegyének manuteneálni (fenntartani) tartozom. Most is panaszkodik ezen Nemes Vármegye előtt, hogy kegyelmed parancsolattyából, Fecskés névő Praediumbul (pusztáról) bé hajtattott egynéhány ökrét az Komlóiak, nem a` Nemes Csanád Vármegyé-

²⁵ Ma Százhalombatta része.

²⁶ Az első férjről, Száraz Györgyről van szó.

²⁷ OL, P 590. 2. cs. 14. fasc. No. 232.

nek, hanem Békésnek resignálták (rábízták) vólna, és így ez által is nagyon megh sértetüdet azon Jurisdictiója (fennhatósága), a` mellyben sententiam (ítéletem) által stabiliáltatott (megállapíttatott)...

Királyfalva, 14. junii 1747.”²⁸

A szarvasiak viszonya földesurukhoz, az úrbéri kérdőpontokra adott válaszok tükrében

1. Soha senkitül semminemő Urbarium vagyis Jobbagyi kötelességbe nem hozattatott a Városban, hanem contractusok (szerződések) szerint voltunk és tartattunk, az meg szállításnak napjátul fogva.

2. Azon contractus, a vagy két részről meg egyezett akarat, ez idő alatt a mellyre volt szabva, semminemő punctumaiban (pontjaiban) meg nem másoltatott, és a contractusban szabott ideig /a melly három esztendőre szokott ideig:/ több nem kérttetett, és mostani Contractusunk előtt is nem volt semmi Urbarialis Regulatio (úrbérrendezés).

3. A contractusban fel jegyzett pénzbeli fizetésen kívül, háromszor, vagy négyszer esztendőben, szekerekkel és gyalog emberekkel szolgálatot tenni köteleztettünk egy hétre hol tizenöt szekeret és ötvennégy embert, /:kiváltképpen a midőn Méltóságos uraság épített:/ hol pedig tizenkettőt, és huszonöt gyalogot állítván. Mivel pedig közelebb vagyunk Pest városához mind más Nemes Vármegye gremiumában (kebelében) helyeztetett helységek, szükségképpen oda is néha kívántató forspontozásokat (fuvarokat), és egyéb szekerezést tenni szoktunk.

4. Szarvasnak határját mink nem tuggyunk még bé járó marháiknak legelő Árendás (bérelt) pusztán vagyon: minden szántó Földeink és kaszálóink hasonlóképpen az Árendás pusztákon vagynak, a mellyek annak idejben termékenyek. Szőlőnk is vagyon, egyik része Kákán, más Halászteleken, a mellyekben kétszáz akó bornál több legjobb időben sem terem; de annak termése, télen kívül való tartásra alkalmatlan. Nincsen nádunk, sem nádassunk, semmi féle árendás pusztákon, úgy hogy födeleknek vagy tűzre is szomszéd Heves vármegyéből kéntelenítettünk Nádat pénzen megszerezni, és három s négy mérföldjére haza hordani. Kaszáló Rétünk is excindálva (letarolva) nincsen, hanem ki ki magának kénteleníttetik pallagot kaszálóra hagyni árendás pusztákon, vagyon a városnak hét szá-

²⁸ OL, P 590. 4. cs. Fasc. 35. No. 615 (Pálffy János nádor levele Rudnyánszky Józsefhez.)

raz malma, a város számára esztendőként mint egy hatvan Posonyi mérő²⁹ zabot és mint egy kétszáz szekérre³⁰ való szénát kaszálunk, a melyet köz szükségre, de főképpen Tekéntetes Militia számára szoktunk fordítani. Semmiféle fuharozással (fuvarozással) pénzt nem kereshettünk, hanem a midőn szegénység város szükségére bort hozna, az szekerezés, vagy adójában bé tudatik, vagy kész pénzül megfizettetik, és az szegény ember élelme keresése végett Bátska és Debreczen tájékára fáradozni kintelenittetik.

5. Territoriumunk (területünk) nincsen hogy ház helyekre lehetne elosztani; hanem Árendás Praediumokon élünk, a holott tehetségéhez képest bír ki ki szántó földet és abbul kaszálóra való pallagot (parlagot) és hány magának. A legjobb gazdának közöttünk nincs több a kaszálóval együtt tíz kötél földnél; egy kötél földben pedig nyolcz Posoni mérő³¹ mégyen.

6. Még eddig a Robotat fel osztani nálunk nem volt szükség, mivel mint akkorig contractus szerént tartottunk, Méltóságos Uraságunk által, hanem rend szerént a midőn kire reá került tehetségéhez képest.

7. A kilenczed is bizonyos esztendőkre exarendaltatott (bérbe adott); és midőn azon contractusnak ideje el mult, némelly időkbén kilenczedet in natura (természetben) adtunk szemül (nemes terményben), az contractusban fel tartani szokott apro kilenczeden kívül pedig semmi némő naturálékkal (terménybeli ajándékokkal) nem tartoztunk a mint egyéb tőlünk nem is praetendáltatott (iratott elő).

8. Pusztá ház hely közöttünk egy nincs.

9. Taxások vagyunk és mind akkorig szabadságunk volt az el menetelre.

Extradatum per me (kiadva előttem)

Juratum Loci Notar (helyi jegyző) Joan. Farkas

Judex (bíró) Joan. Kovács

Legislator (törvénybíró) Georg. Tószeckzi

Thom. Maginecz

Petr. Szappanos

Joan. Kiszeli³²

²⁹ Pozsonyi mérő: 46,56 kg (In: Bogdán István: Régi magyar mértékek. Gondolat zsebkönyvek, Budapest, 1987., 98. p.)

³⁰ Szekér: nagysága függött a szekér fajtájától. (széna: 4, 6 – 38,4 m³) (In: Bogdán István: i. m., 111. p.)

³¹ Pozsonyi mérő (mint területmérték): 1 hold (In: Bogdán István: i. m., 72. p.)

³² OL, P 418 Harruckern cs. Lt. – a 25. cs. Fasc. S. No. 177. (A szarvasiak válasza az úrbéri kérdőpontokra – 1769. október 30.)

Felhasznált irodalom

CSEH Edit:

A Békés vármegyei parasztnak válaszai az úrbéri kérdőpontokra (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 3., Gyula, 1989.)

CSIZMADIA János:

A Bartakovich-, Justh-, Rudnay- és Rudnyánszky-családok és részben azok rokonsága, Késmárk, 1905.

D. LEISZT Emma:

Békés megyei háziadó összeírások 1744 – 1758 (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 3., Gyula, 1989.)

FEKETE Nagy Antal:

A báró Rudnyánszky-család levéltára. (In: Levéltári Közlemények, 1934.)

GAÁL Jenő:

Békés megye, Budapest, 1892.

GAJDÁCS Pál:

Tót-Komlós története, Gyoma 1896.

GOMBOS János:

A XVII-XVIII. századi felvidéki népességmozgás és Tótkomlós újratelepítése szlovákokkal. (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből 3., Gyula, 1989.)

HARSÁNYI Margit:

Harruckern (János György) és Békés vármegye újjáépítése. Budapest, 1932.

PIRENNE, Henri:

A középkori gazdaság és társadalom története. Gondolat, Budapest, 1983.

JANKOVICH L. – ERDMANN Gy. (Szerk.):

Békéscsaba története, Békéscsaba, 1991., I. kötet

JESZENSZKY Károly:

Vázlatok Mezőberény múltjából (A Békésvármegyei Régészeti és Múzeológiai Társulat Évkönyve. 1877/78.)

JESZENSZKY, Karel:

Osada Mező-Berény a jeji cirkew ew. augsp. wyzn. slowenská. Arad, 1861.

KARÁCSONYI János:

Békés vármegye története. III. köt., Gyula, 1896.

KISMARJAI Konrád Emil:

Harruckern János György báró és telepítései, Gyula, 1935.

KOSÁRY Domokos:

A paraszti „familia” kérdéséhez a XVIII. században. (Agrártörténeti Szemle, V. évf. 1963. 1-2. sz.)

PANCZÉL Barnabás (Közlő):

Markovicz Mátyás leírása a Maros – Körös közéről és az ottani evangélikus egyházközségről. (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből 3., Gyula, 1989.)

SKOLKA András:

A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása. Ford. Soós István. Békéscsaba, 1988. „Fekete könyvek kultúrtörténet sorozat, 12.”

WALASZKY Pál:

Adatok Tót-Komlós egyházának s községének történetéhez (latinból ford.: Gajdács Pál) (In: A Békés vármegye Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyvei, 1882/83.)

Bysarstary hradek Stolyoi Vmeno dal,
 Omaty Ladislau Kral, Marad my budomal,
 Bystupste to Mesto, Kraly dva zde lezj.
 Aprco Mesto same bystrj, Kera s bezi.
Bysarste msta Myno dost gestil my borne.
 Pole darna Liebu, Deno, Zrno, Hognie.
 Kboram se gij bsi j ta farsia Stolyce
 Mnobym fboram, Sluzj Marafka Stolyce.
V. Vytiška.
Vytiš Mestečka tato Vmeno bere
 Kere s do Vytiške otmyra sy dwere.
 Ktery hred od Duly až f Darmaffi teče.
 Amno so fazydy Kof sebu drma mleče.
Kapri Gmene otuty, Lečezi Lompony.
 Dule byle Kaly m Krmstj se Lomj.
Dule Mesto hradek peknj ozdobuge.
 Mečega Durecka nad hradek mstupuge.
Zemstj grad m Darmaffi m nemž Geograff sedj
 Zmijoby Vastj celau tu draginu m dji.
 Famy Mesta Kely frage obicege
 Vprostrad vradu teffedso spjuge.
VI. Saradška.
 A Loco Sarantmundinis dato.

Békés megye rövid leírása Markicz Mátyás verses országleírásából
 (SNK – Archív literatúry a umenia, c 1201)

V. EGYHÁZ, OKTATÁS

A bécsi békekötés (1608) után lehetett a protestánsoknak zsinatokat tartani az országos törvények védelme alatt. Az evangélikus vallású Thurzó György volt az evangélikusság fő védelmezője. A 17. század második felében, a török kiűzése nyomán megerősödő központi hatalom ismét üldözte a protestánsokat. A Rákóczi-szabadságharc bukását követően 1780-ig III. Károly király 1731. évi rendelete (Carolina resolutio) szabályozta a protestáns egyházak működését és biztosította létüket, ha súlyosan korlátozva is. Az újonnan alakult Békés megyei evangélikus gyülekezetek 1727-ig a Nógrádi Egyházmegyéhez tartoztak. 1727-ben ketté vált a Nógrádi egyházmegye. A békési egyházközségek 1725-től a pesti esperességhez tartoztak, majd 1791-ben a békési és a bánáti gyülekezetek önálló békési egyházmegyébe tömörültek.

A régió legkorábban megalakult lutheránus egyházközsége a békéscsabai volt. 1718-as letelepedésüket követően a csabaiak megépítették imaházukat a mai kistemplom helyén, ami egy egyszerű paticsfalú zsúpszalmával fedett épület volt. Ezt 1723-ban már egy nagyobb, vályogfalú és zsindeellyel fedett oratórium követte. A helyi egyház karizmatikus egyéniségű lelkészének, Tessedik Sámulnek és Grassalkovich Antal királyi személynöknek köszönhetően már 1745. november 10-én felszentelték az új, téglából épült templomot, ami, ismerve a korszak politikai, társadalmi viszonyait, ritkaságszámba ment. Utóbb oldalhajóval bővítették, majd II. József 1783-as türelmi rendelete lehetővé tette, hogy torony is épüljön hozzá.

Az egyház megalakulásával egy időben kezdődött meg az oktatás megszervezése is. Az egyháznak először csak egy tanítója volt, de hamarosan (1728-ban) egy rector (első tanító), és egy praeceptor (segédtanító) csatlakozott hozzá. A rector vélhetőleg a nagyobbakat, a praeceptor pedig a kisebbeket tanította. 1774-ben már négy evangélikus iskolája van Csabának.

Az evangélikusok után 1747-ben katolikus szlovák telepesek érkeztek Békéscsabára Nógrád, illetve Hont megyékből. Eleinte az evangélikusság ellenállása miatt a Csabát övező pusztán laktak. Első lelkészüket, Budinszky Györgyöt 1750. január 22-én iktatták be. Első iskolájuk 1756-

ban említették. A római katolikusok a váradi egyházmegyéhez tartoztak a megyében.

A Felvidékről 1723-ban leköltözött evanglikus szlovákok Mezőberényben még abban az évben paticsfalú templomot építettek és egy kis harangot öntettek. Ebbe a kis templomba jártak az 1725-ben ideköltözött németek is. 1740-ben vályogból a réginél valamivel nagyobbakat kezdtek építeni, ami 1741-ben, a megye tiltása ellenére, elkészült. A mezőberényi szlovák és német evanglikusok 1745-ig egy lelkipásztor alatt közös gyülekezetet alkottak. A németek 1788-ban, míg a szlovákok 1797-ben építettek a már dűledező közös templom helyett saját templomot. Az első lelkészük Koník volt. Őt Farkas, Chovan Márton, Burian követte. Az utolsó közös német-szlovák lelkész Petkó Sámuel volt. Az önálló szlovák egyház lelkészei utóbb Zacharides Dániel és Kuczian György voltak.

Az 1722-ben újraterleptült Szarvas első evanglikus lelkésze Hrdina András volt. A szlovákok mindjárt az első évben vályogból építettek maguknak imaházat. 1759-ben a meglévő helyén egy új templomot építettek. 1734-1762 között a nagyműveltségű Markovitz Mátyás volt a település papja. Ő vezette be az anyakönyvvezetést, szabályozta a település és a gyülekezet rendjét, ő hozatta az első harangot, épített a templom mellé fatornyot. Markovitz Mátyást fia, János követte papi hivatalában. 1767-1820 között Tessedik Sámuel volt Szarvas lelkésze. Mellette Sztankovics Sámuel, Járossy Pál, majd Boczkó Dániel lettek pappá választva.

Az első iskola Szarvason már 1723-ban megalakult. Az első tanítók Deutschensmid Dániel és Farkas Gergely voltak. Tessedik Sámuel 1780-ban nyitja meg országos jelentőségű Gyakorlati Gazdasági Ipariskoláját, amelyhez a földesúrtól 6 hold földet kapott gyakorlókertként.

A szentandrási szlovákok miután 1746 tavaszán aláírták báró Rudnyánszky Józseffel a szerződést lelkészükkel, Szarkóczy Jánossal, tanítójukkal Mravik Péterrel, Lénárd Mihály jegyzővel és Vajas Márton bíróval letelepedtek Komlós-pusztán. Földesuruk a vallási torzszalkodások elkerülése érdekében tanácsolta nekik, hogy csak azonos vallásfelekezetűeket fogadjanak maguk közé. Talán ennek is köszönhető, hogy Tótkomlós egy évszázadig megőrizte tiszta evanglikus jellegét.

Alighogy letelepedtek, nemsokára per támadt Csanád és Békés megye között a település hovatartozását illetően. Csanád megye 1748-ban még az imaházat is lepecsételtette, és a községben az istentiszteletet betiltotta. A maga pecsétjét csakhamar Békés megye is rányomta az imaházra, sőt még magát a lelkészt is el akarta fogatni. Három év múltán a per Békés megye javára dőlt el. A pecsétet feltörték, és az imaházat

visszaadták az egyházközségnek. 1767-ben, hogy a megnövekedett lélekszámú hívők elférjenek, felépítették második imaházukat, immár téglából. Szarkóczy Jánost a papi hivatalban Klecsányi János (1754 – 1762), Sztankovics Sámuel (1763 – 1769) követték. 1769-ben Wallaszky Pál választatott meg Tótkomlóra lelkészül. Az egyházban végzett áldásos tevékenysége mellett jelentős a tudományos tevékenysége. Ő írta meg latin nyelven az első magyar irodalomtörténetet.

1758-ig mind a két nemű gyerekek egy iskolába jártak. Utóbb a két nemzet különválasztották. A fiúkat Tomka Mihály tanító, a lányokat Vágner Péter segédtanító tanította. 1766-ban, majd 1775-ben újabb iskolák épültek. Ekkorra az egyháznak három iskolája és három tanítói lakása volt.

A mezőberényi evangélikus gyülekezet korai történetéből

„Kisberény-pusztán ugyanabban az esztendőben települtek meg a lutheránusok, amikor Szarvason. Tudniillik az első honoráciorok a részint Szarvasra, részint Kisberénybe (Mezőberény) költözni szándékozók, egy időben, 1722. július 23-án vették át az engedélyt a tekintetes gyulai uradalomtól, az említett uradalom teljhatalmú jószágigazgatójának, Sporer Jánosnak a jelenlétében, a fentebb említett helyen készült szerződési okirat tanúsága szerint.

Miután a vesszőből font falú korábbi imaház összedőlt, a kisberényiek 1741-ben másikat építettek, sokkalta alkalmasabbat, vályogból. A Nagyboldogasszony napján megtartott templomszentelési ünnepségen magam is ott voltam – miután a magam kezével helyeztem el az alapkövet is – majd Ezsdrás igéit idézve, eukarisztikus¹ prédikációban hirdetem Isten dicsőségét; a helybeli lelkipásztor, Burián Dániel tiszteletes úr, az én nagyra becsült keresztkomám pedig, aki még most is ott hirdeti az igazság igéjét, az imaház udvarán mondott rövid, de igen hatásos parainézist.²

Ez a gyülekezet különben két nemzetiséget melenget a keblén: szlovákot és németet; valaha mindkettőnek ugyanaz a lelkipásztor szolgált, mégpedig a letelepülést követőleg elsőként Dubovszky András, második-

¹ Hálaadó, úrvacsorai

² Erkölcsei intelem

ként Matthaei N., aki most a hibbeieknek hirdeti az evangéliumot, majd Chovan Márton, aki most Irsán lelkész, végre negyedikként Burian Dániel, évek során át szolgálva mind a két nemzetiségnek; majd 1745-ben a német származású Walter Rudolf tiszteletes úr, tisztességgel búcsút véve a német nemzetiségtől, megelégedett a szlovák nemzetiséggel, és további virágzásra méltó munkát hagyott félbe. Ebben a helységben azonban a kalvinistáknak is van imaházuk és lelkipásztoruk.”³

A békéscsabai evangélikus gyülekezet korai történetéből

„A Gyulától egy magyar mérföldre nyugatra fekvő Csaba-pusztára – nem sokkal azután, hogy a keresztények visszafoglalták a töröktől Temesvárt – 1718-ban települtek lutheránus szlovákok. A terjedelmes mezővárosi település lakossága, amely mindössze egy lelkipásztort mondhat a magáénak, a vályogból épült korábbi imaházat – mert romlásnak indulván, egyre veszélyesebben fenyegetett azzal, hogy összedől – 1745-ben lebontotta, és a helyébe újat emelt, sokkal tartósabbat, tágasabbat és tetszetősebbet, négyszögletűt, de torony nélkül valót. Minthogy pedig az imaháznak a népes gyülekezet közlekedésének megkönnyítése végett három kapura volt szüksége, zárt tornácú, diametrálisan elhelyezett, keletre, délre és nyugatra nyíló takaros bejáratokkal ellátva építették meg.

A Szentháromság tiszteletére tartott három istentisztelettel szentelték föl Szent Márton püspök napján, és erre az alkalomra mindkét nembeli, különböző korú emberek tömege sereglett egybe, köztük a telepek is. (...)

A letelepülés kezdete óta a csabai gyülekezet Suhajda János, Szalay János és Burian Sámuel tiszteletes urak után (az utóbbi 16 esztendeig volt itt lelkipásztor, most pedig nagytiszteletű pest-békési egyházmegye érdemes esperese) immár negyedik lelkipásztorként tartja számon Tessedik Sámuel tiszteletes urat, a kitűnő katekétát (hitoktatót), felejtethetlen cimborámat pozsonyi és jenai tanulmányaim idején, leghívebb munkatársamat Isten szőlejében, nagyra becsült keresztkomámat. Éljen!

³ A Maros – Körös közti táj sajátos természeti viszonyainak rövid ismertetése, valamint az ott alakult ágostai hitvallású egyházközségek történetének áttekintése. Írta: Markovicz Mátyás szarvasi lelkipásztor Az Úr 1748. esztendejében” (In.: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből, Közlemények, Gyula, 1989., 61. p. Latinból fordította: Pánczél Barnabás)

Tessedik halála után Vandlik Márton tiszteletes urat választották meg, aki 4 év múltán kénytelen volt helyét átengedni Gyurcsek János tiszteletes úrnak. Éljen!”⁴

A szarvasi evangélikus gyülekezet korai történetéből

„A Gyulától északnyugatra 6, Csongrád községtől, ahol a Körös már a Tiszával egyesül, 2 magyar mérföldre, a közvetlenül a Körös keleti partján elterülő Szarvas mezővárosba 1722-ben költöztek lutheránus szlovákok.

Szarvas-pusztá Kisberénnyel (Mezőberénnyel) egyidőben (1722-ben) népesült be; tudniillik a literátus Mattheidesz Lőrinc, valamint Grenert János, a későbbi kisberényi iskolamester az említett helységek köréjük csoportosuló telepeseivel egyetemben egyszerre kapták meg a letelepedési engedélyt.

Egyébiránt a szarvasi gyülekezetnek csak egy lelkipásztora van, noha oly népes, hogy vetekszik a csabaival; jelenleg én, Isten kegyelméből, a második a letelepülés óta; az első lelkipásztort, istenfélelemben elhunyt elődömet Hrdina Andrásnak hívták, életkora tekintélyt szerzett neki, ékesszólásban kiváló férfi volt. Tizennégy esztendő telt el azóta, hogy ennek a gyülekezetecskének – amelynek a nyelve is feltűnő nyelvjárásbeli tarkaságot mutat, s amely azért nem egységes, mert más-más országrészekből költözött ide – a Keresztről szóló ígét hirdetem, magam is sok keresztet hordozva. Van vályogból épült imaházunk, parókiánk és fiúiskolánk (tudniillik egy másik iskolánk is van a leányok számára, most tekintetes Farkas Gergely úr, a szlovák énekek mestere, a nagyszerű szónok igazgatja...

Ott, ahol a vár szomszédságában, tőle nyugatra, a Körös-parton a török mecset állt, amely mintegy 150 esztendeig magasztalta a maga Mohamedjét...

Van továbbá oltárunk, orgonánk, vannak padjaink, részint a karzaton, részint a földszinten, van ezüstkelyhünk aranyozott tálcával, (...) van parókiánk, két iskolánk, fából ácsolt harangtornyunk négy haranggal, fedett cintermünk, vagyis temetőépületünk, (...) Az imaházat... már 1729-ben megépítette Brezovszky György bíró, s erről az eseményről Hrdina András tiszteletes úr ezt jegyezte föl az említett esztendő kalendáriumába: „Jézusnak, az Egyház fő patrónusának a nevében július 4-én hozzá-

⁴ Markovicz Mátyás: i. m., 61. p.

fogtunk a szentegyház építéséhez; adja meg azért Jézus, hogy véghez is vihessük ezt a szent művet! Ámen!”⁵

A tótkomlói evangélikus egyházközség megalakulásáról, és kezdetei éveinek történetéről

„1. *Origo Ecclesiae incidit in annum 1746* ^{III}, *quo circa festum Georgii insederunt desertum Komlós Slavi Evangelici ex Comitatibus Gömör, Neograd, Nagy et Kis Hont, cum indultu Spectabilis ac Magnifici Domini Consiliarii Josephi Rudnyanszky Tabulae Septemviralis Assessoris, qua terrae Domini Concurrerant illi annis anterioribus successive ad ejusdem Domini possessionem Szent-András propre Szarvas: ubi ex concessione ejus initio quidem Ludi = Rectoris Petri Mravik in precibus praelegendis in Oratorio ex crudis tegulis eo fine exstructo usi, ad sacra cetera Szarvasinum excurrerant Sed brevi incolis Romano Catholicis undiquaque confluentibus, sedes relinquere cogeantur. Veniunt itaque octoginta circiter paria ad desertum T. Komlós ducto secum verbi divini Ministro Joanne Szarkóczy ex Ecclessiae Fótensi evocato, atque Rectore praefata Petro Mravik.*”

„1. Az egyházközség megalakulása az 1746-ik évre esett, amikor György napja környékén a komlói pusztán evangélikus szlovákok telepedtek le Gömör, Nógrád, Nagy- és Kis-Hont megyékből a tekintetes és nagyságos Rudnyánszky József tanácsos úr, a hétszemélyes tábla ülnöke engedélyével. A földesúr e területéről már a korábbi években is egymás után érkeztek meg ugyanazon földesúr birtokára, a Szarvas melletti Szent-andrásra, ahol az engedélyével kezdetben Mrávik Péter iskolamester vezette az imádságot egy csupasz téglákból saját költségén emelt imaházban, a többi szertartáshoz Szarvasra jártak el. Rövidesen azonban mindenhonnan római katolikus betelepülők özönlöttek oda, ezért a település elhagyására kényszerültek. Tehát mintegy nyolcvan a tótkomlói pusztára jöttek, velük tartott a fóti egyházközségből meghívott Szarkóczy János igehirdető, valamint az említett Mrávik Péter iskolamester.”⁶

⁵ Markovicz Mátyás: i. m., 63. p.

⁶ Részlet püspöklátogatási jegyzőkönyvből (EOL, 10 /XXI./No. 41/1836.)

Tótkomlóiak panasza szabad vallásgyakorlásuk korlátozása miatt

„Tekintetes Nemes Vármegye! Attyáskodó Kegyes Uraink!

Fris emlékezetiben lészen Tekintetes Nemes Vármegyénél, hogy ez előtt circiter hét esztendővel nagy tekintetű Földes Urunk Komlósi pusztájára bennünket szállítván, mindgyárt azon meg szálásunkkor és azután is Isteni szolgálatnak usussában (gyakorlásában) is voltunk a` melytől három Esztendőnek előtte, nemcsak keményen eltilalmaztatunk, hanem azon föllött sem Mestert (t. i. tanítót), annyival inkább Praedicatorrt Helységükben nem lévén szabad tartanunk, mivel minden keresztény lakosoknak szomszédságtúl igen távul vagyunk, fölös számú e` világra lött ártatlan gyermekeink sz. körösztlés nélkül megh hálván, azótátúl fogvást merő barom módgyára élünk. Csak ezen egynéhány esztendő alattis azonban azon tenger pusztaságban Fölséges Aszonyunknak, és Tekintetes Nemes Vármegyének mely nagy hasznára vagyunk az közönségessen tudatik, de mindhogy Istenünket nem imádhattyuk, minden lelki vigasztalás nélkül vagyunk. Azért alázatos könyörgéssel járulunk az Tekintetes Nemes Vármegyéhez, hogy illetin szomorú voltunkat Fölséges Aszonyunknál ki nyilatkoztatni és hogy további megh maradásunkra legh alább csak oratoriummal (imaházzal) is consoláltassunk (vigasztaltassunk), bennünket hathatossan recomendálni (beajánlani) méltóztassék a` Tekintetes Nemes Vármegye. Hogyha pedig ezen üdvösséges czélyunknak elnyeréséhez éppen semmi reménységünk nem lehetne, valamint hogy már ezen okból föllössen el mentenek közöllünk, és a` Tekintetes Földes Urunknak végső elsziledésünk iránt. mi is már jelentettünk magunkott, úgy azon szerént az Tekintetes Nemes Vármegyének is nemcsak alázatossan jelentjük, hanem azonis esedezünk, hogy szándékunkban nem boldogulhátván, az portiónknak restantiája (adótartozásunk) végett, az Tekintetes Nemes Vármegye számot méltóztatván vetni az után aki hova mehet annak idejében békével el is mehessen, a` mellyekre Tekintetes Nemes Vármegyének kegyes resolutioját (döntését) óhajtván várván maradunk.

Az Tekintetes Nemes Vármegyének
Alázatos szegény szolgálói Komlósi Lakossok.”⁷

⁷ OL, A 27 „Litterae Comitatum” „Comitatus Békésiensis 1699 – 1769.” „ad No. 107. Litt. Comitatum 1752.”

A tótkomlóiak folyamodványa Békés vármegyéhez új, nagyobb evangélikus templom építésére

„A Komlói Evangelica communitas alázatosan jelenti hogy mivel Helységében lévő Temploma a már ott meg szaporodott népnek számához képest nem elegendő, leg ottan más új teresebb Templomot építeni igyekezik.

Az 540^{ikre}

Az Instans Communitasnak (a kérelmező az érintett közösségnek) Komlóson levő Templomnak ki szélesítése nem elleneztetik, emlékeztetik mind azon által, hogy ezen építésben az utóbbi Ország (gyűlés) czikkelyéhez alkalmaztassa mindenben.”⁸

A tótkomlói evangélikus gyülekezet korai történetéből

„Komlós-pusztán 1746-ban telepedtek le azok a szlovák lutheránusok, akik előzőleg majd 4 esztendeig Szentandráson, csupán egy mérföldre Szarvason innen, a Körösnek ugyanazon a partján laktak, ámde a földesúr, Rudnyánszky József tekintetes úr rövidesen a maga birtokára költöztette át, illetve áttelepülésre kényszerítette őket. Míg Szentandráson tartózkodtak (nem lévén saját lelkipásztoruk, mert nem is tudták volna eltartani, majd az említett földesúr élőszóban és írásban nyilvánított kegyéből valahogy szert tettek egy bizonyos Chrapany András nevű akademikus ifjúra, még felszenteletlen igehirdetőre) mindvégig én álltam készségesen rendelkezésükre istentiszteletek, esküvők, temetések és egyéb vendégszolgálatok, úgymint tanácskozások, ügyes-bajos, tisztázatlan helyzetek vizsgálata alkalmával. Nem kétséges, hogy a jó komlóiak Szentandráson is el tudtak volna tartani egy lelkipásztort, ha mindjárt kezdetben nem ütköztek volna a földesúr ellenállásába.

(Tudniillik midőn én kérésükre a földesúrnak írt levelemben amellet álltam ki, hogy szabadon választhassanak maguknak hitükben lelkipásztort, az igen derék és tiszteletre méltó uraság ekképpen válaszolt nekem mérsékelten megnyomott tollhegygel:

⁸ BML, IV. A. 1. a., Közgy. jkv. No. 540/ 1792.

„Érdemes tiszteletes Uram!

Megkapván a szentandrásiaiak érdekében körmölt levelét, annak fenn hanghordozásából megismertem amaz idetörekvő új lakosok óhaját. Ahogy nemrég Uraságoddal közvetlen szót váltva, vajmi nyíltan kiöntöttem a szívemet az oda kiszemelt lelkész dolgában, ugyanúgy ezúttal sem kívánok megfélekedezni ebben az ügyben mondott szavaimról, csak éppen mértéktartón megfontolom őket. Ám fölöttébb bosszantónak tartom, hogy még csak figyelembe sem veszik ismételt nyilatkozataimat; mi több, valahányszor egyikük-másikuk ide apellál, s illőn-illetlenül hozzám fordul, az instanciát (folyamodást) egyenesen úgy adja elő, mint sajátját; sőt jó ideje már arra is rávetemednek a kérelmezők, hogy mások füle hallatára ottani intézőm elbocsátását, a helyébe meg a maguk tetszése szerint való másiknak az odahelyezését követelik, nekem nemigen tetsző argumentummal (bizonyítékkal) hozakodva elő. Emiatt én sem vádolhatom őket többel, mint meggondolatlansággal, de bizony nem sokat számítok a jóindulatukra. Hiszen a bosszúságszerzés minden baj tápláló kútforrása, és az efféle bizony nem tudom, de nem is akarom tűrni.

Ami pedig Uraságod levelének a lényegét illeti: hebehurgyaság min-dennek a mostohaanyja; amazok kérését semmiképpen nem teljesítem; ha a nemes vármegye netán ellenvéleményen volna ebben a dologban, csak magukat mocskolnák be. Azt javasoltam Uraságodnak, egyszersmind az egybegyűlt lakosoknak több ízben is megmondtam: legalább előnyösen válasszanak maguknak papot, úgy hogy önerőből birkózhassanak meg tisztes eltartásával; úgy minden bizonnyal engem sem érne efféle vád sem a vármegye, sem mások részéről, mint ezekben az instanciákban (folyamodásokban); ám támaszkodjanak önerejükre; de még olyannyira újsütetűek, hogy még csak tavasz nyíltán költöztek ide, és alighogy megérkeztek, egy-két nap múltán máris a maguknak kiszemelt pappal piszkáltatnák ki szemükből a szálkát; és azt amihez idővel maguktól is hozzájutottak volna, most örökös erőszakoskodásukkal ők maguk vesztik el.

Mindebből bölcsen beláthatja, mi az számukra, ami elhamarkodott, és mi az, ami időszerű. Hisz az sem hasznos, hogy Uraságod túlon túl felbátorítja őket további kellemetlenkedésre; nehogy így elidegenítsenek engem maguktól!

A továbbiakban óhajaikhoz jó sikert kívánva, maradok mélységesen lekötözött szolgálója:

Rudnyánszky József

Tiszteletes Uramnak, Pest, 1742. december 6.)”

Annak viszont, hogy rektort tarthassanak, nem volt akadálya, amint azt a földesúr Pozsonyban, 1743. június 14-én és 29-én kelt levele tanúsítja.

Utóbb már saját lelkipásztort is tartottak Komlóson: Szarkóczy János tiszteletes urat, azt a tudományban, jámborságban, mértéktartásban egyaránt kiváló férfit, nagyra becsült pajtásomat egykori pozsonyi tanulmányaimban Komlóson most, Szarkóczy János után, Kelecsány János tiszteletes úr, tudományban, kegyességben, higgadtságban egyaránt kiváló ember a lelkipásztor. Imaházuk azonban még most sincs a komlósiaknak, és egyelőre a parókia helyiségeit használják imaházul.”⁹

„Rudnyánszky József levele Békés vármegyéhez a tótkomlósi evangélikus templom ügyében

„Illustrissimi, Spectabiles, ac Magnifici, Perillustres, item et Generosi Domini Gratosissime, Colendissimi

Pro facta intuitu Oratorii Komlósiensis Benignae Dispositionis Regiae mihi Intimatione, praetitulatis Dominationibus vestris magnas referens gratias: Eas propediem facturum sum Dispositiones, quatenus Quaestore Graeco eorsum immisso, Domus seu Oratorium illud pro ejusdem habitatione imposterum deserviat. Quibus constanti cum veneratione persevero.

Praetitulatarum Dominum Vestrarum.

Pesthini 28. Martii 1750.

*Humillimus et obsequiosus servus
Josephus Rudnyánszky”*

„Igen kiváló, tekintetes és nagyságos, vitézlő és méltóságos, igen kegyes és kegyelmes urak!

A komlósi templom ügyében történt jóindulatú királyi intézkedésről szóló értesitésemért említett uraságtoknak hálás köszönetet mondok. Egy görög kereskedő beköltözése miatt hamarosan olyan intézkedéseket készülnök hozni, amelyeket azon imaház avagy templom az ő lakása fejében ezután megérdemel.

⁹ Markovicz Mátyás: i. m., 65. p.

Kitartó tisztelettel maradok említett uraságtok legalázatosabb és engedelmes szolgálja, Rudnyánszky József.

Pesten 1750. március 28.”¹⁰

A tótkomlói szlovákok vallásszabadságáról

„Komlói oratorium (imaház – G. J.) iránt, valamint a` minapi választ adásomban jelentettem, igaz szívem szerint kívántam volna kegyelmed kéréséhez járulnom és minden modót is excutiáltam (megoldást kipróbáltam) a` dologban, de mivel csak meghgyüzhettlennek találom azt a` systemát: hogy tudniillik eretnekségnek ámbár csak egy helységben is quoad exercitium (csak példaképpen is) sokasításából veszedelmes következtetéstől költetik tartani, tellyeséggel hatalmomban nincsen, hogy ebben szíveségemet meghmutathassam...”¹¹

A békéscsabai és tótkomlói tanítókról és az általuk tanított tantárgyakról

„In Possessione Csaba

Ad 1^m Georgius Major Ludimagister Romano Catholicus Anno 1767^a Die 19^a Mensis Novembris introductus.

2^m Hieme circiter 8, aestate penitur nullos discipulos docet.

3^a Ad Alfabetam, Lecturam, Cathechesim ac Orationes Pias discipulos ducit.

4. In parato aere a` Communitate solvitur florenis 40. et a singulis funeribus 17 xr. percipit.

Item

Ad 1^m Joannes Furdeli augustanae confessionis Ludimagister, Anno 1771. die 18^a Julii introductus.

2^m Hieme 95 aestate vero 60 circiter discipulos omnes augustanae confessioni addictos numerat.

¹⁰ BML, Békés vármegye nemesi közgy. ir. No. 65/1750.

¹¹ OL. P 590 – Rudnyánszky család levéltára 21. cs. D. fasc. No. 108. Nádasdy Lipót levele Rudnyánszky Józsefhez (Bécs, 1752. V. 23.)

3 ^m Docet intra Latinitatis, Arithmeticam cathechesim, et ad cantum, ac mores scholares duxit.

4 ^m Fixi habet florenos 35, seminaturam autumnalem et vernalem metretas Posoniensis 12 Praetereta 3 orgias Lignor. 3 currus Feni 60 item metr. Posoniens.

Ex 2/4 Possessionis Funeribus singulis x. 35

Item

Ad 1 ^m Samuel Casparides augustanae confessionis Anno 1771. Die 10 ^o 9 ^{bris} introductus.

2 ^m Hicme 130 aestate cir. 100 onines augustanae confessioni addictos docet.

3 ^m Ad Alphabetum lecturam cathechesem catum a morum studiam discipulos ducit.

4. In parata florenos 35 seminaturam autumnalem et vernalem metr. Posoniensi 12, orgias Lignor. 3 Fenicurus 3 Tritici metr. Poson. 20 et pro singulo funere in 1/4 Possessionis occurrente x. 15 habet.

Item

Ad 1 ^m Michael Janovszki augustanae confessioni adictus Ludimagister Punelarum Anno 1763 introductus.

2 ^m Hicme 214 aestate fere totidem discipulas numerat easque omnes augustanae confes. addictas

3 ^m Alphabetum lecturam solius linguae schlavonicae Historias Biblicas, Evangelia Cathechesim docet et in cantu Precibus, ac morum studio eas informati.

4 ^m In Parata leva florenos 35. seminaturam autumnalem et vernalem 4 metr. Poson. Cir. 36. metr. Posonienses a 200 Incolis tritici percipit, et a sing. Funerib. In 1/4 Possessionis occurrenti. X. 15 Feni currus 4 et 3 orgias Lignorum

In Possessione Komlós

Michael Tomka Ludimagister augustanae confessioni adictus Anno 1758 introductus docet circiter 80 adolescente in lectura, scriptura, cathehesi arithmetica, et Historias sacras proponit in parata percipit florenos 28 Metr. Poson. Tritici 50 seminaturam 6 Metretar. 3 orgias lignorum, et 2 currus foeni

Ibidem

Petrus Zsingori Ludimagister augustanae confessionis Anno 1773 introductus 90 cir. adole scertilos in alfabetho, Lectura, et Cathehesi informat, solvitur parata florenis 20 Tritici metr. Posoni. 20 lignor. orgialtua, et uno curra feni.

Ibidem

Petrus Vagner 1758. die 18^a May introductus augustanae confessionis Ludimagister, qui 130 Discipulas omnes eisdem confessionis ad alfabetum, lectura, Cathehesim, Historias Biblicas ducit, in Cantu, et orationibus piis exercet. In parata accipit fl. 25. Tritici metr. Poson. 50 seminaturam Metr. 4 orgia. Lignorum unum et unum currum feni.”

„Csaba területén

1. Major György római katolikus iskolamester az 1767-ik év november havának 19-ik napján lett beiktatva.

2. Télen mintegy nyolcat, nyáron gyakorlatilag egyetlenegy diákot sem tanít.

3. A diákokat írásra, olvasásra, hittanra és kegyes imádságokra oktatja.

4. Fizetésül negyven forintot kap a közösségtől, temetésenként pedig tizenhetet kap.

Továbbá

1. Furdeli János ágostai hitvallású iskolamester az 1771-ik év júliusának 18. napján lett beiktatva.

2. Télen kilencvenöt, nyáron pedig mintegy hatvan diákot számlál, akik mind az ágostai hitvalláshoz tartoznak.

3. Tanít latint, számtant, hittant és éneket, továbbá iskolai magaviseletre nevel.

4. Fizetése harmincöt forint, tizenkét pozsonyi mérő őszi és tavaszi termőföld, továbbá három öl fa, három szekér széna hatvan pozsonyi mértékben.

A terület felén temetésenként harmincötöt.

Továbbá

1. Az ágostai hitvallású Casparides Sámuel az 1771-ik év novemberének 10-ik napján lett beiktatva.

2. Télen százharminc, nyáron mintegy száz embert tanít, akik az ágostai hitvalláshoz tartoznak.

3. A diákokat írásra, olvasásra, hittanra, énekekre és iskolai magaviseleltre oktatja.

4. Fizetése harmincöt forint, tizenkét pozsonyi mérő őszi és tavaszi termőföld, három öl fa, három szekér széna, húsz pozsonyi mérő búza és a terület negyedén történő temetésenként tizenöt.

Továbbá

1. Az ágostai hitvalláshoz tartozó Janovszki Mihály leányiskolamester az 1763-ik évben lett beiktatva.

2. Télen kettőszáztizennégy, nyáron közel ugyanannyi leányt számol, akik mind az ágostai hitvalláshoz tartoznak.

3. Írást, olvasást, egyedül szlovák nyelvet, szentírást, evangéliumokat, hittant tanít, valamint énekekre, imádságra és iskolai magaviseleltre oktatja őket.

4. Fizetése harmincöt forint, négy pozsonyi mérő őszi és tavaszi termőföld, mintegy harminchat pozsonyi mérő búzát kap kettőszáz lakostól, a terület negyedén történő temetésenként pedig tizenötöt, négy szekér szénát és három öl fát.

Komlós területén

Az ágostai hitvalláshoz tartozó Tomka Mihály iskolamester az 1758-ik évben lett beiktatva, mintegy nyolcvan ifjút tanít olvasásra, írásra, hittanra, számtanra, továbbá szentírást is ad elő, fizetésül huszonnyolc forintot kap, ötven pozsonyi mérő búzát, hat mérő termőföldet, három öl fát és két szekér szénát.

Ugyanott

Az ágostai hitvalláshoz tartozó Zsingeri Péter iskolamester az 1773-ik évben lett beiktatva, mintegy kilencven ifjút tanít olvasásra, írásra és hittanra, fizetésül húsz forintot kap, húsz pozsonyi mérő búzát, egy öl fát és egy szekér szénát.

Ugyanott

Az ágostai hitvalláshoz tartozó Vágner Péter iskolamester 1758 májusának 18-ik napján lett beiktatva, százharminc diákot tanít, akik mind ugyanahhoz a hitvalláshoz tartoznak, írásra, olvasásra, hittanra, szentírástanra, továbbá képzi őket énekekben és kegyes imádságokban is. Fize-

tésül huszonöt forintot kap, ötven pozsonyi mérő búzát, négy mérő termőföldet, egy öl fát és egy szekér szénát.”¹²

Idősebb Tessedik Sámuel „ráncha szedi” a csabaiakat

„Mindjárt hivatalába léptekor összehívta a népnek véneit ’s Csabának rendetlen állapotját eleven színekkel szemök elébe rajzolván, egyzersmind egy általa kidolgozott egyházi utasítást olvasott föl, melynek főbb pontjai ezek:

Mindenki úgy viselje magát, mint egy valódi evangélicushoz illik, a’ rendzavaró ’s botrányos életű nyilvánosan, az egész egyház előtt büntetessék, sőt az illyet sem a’ kereszteléshez, sem az esketéshez, mint tanít hívni nem szabad – a’ vasárnap, mint a’ lelki épülésre szentelt ünnep, mindenki által annak rendje szerint ünnepeltessék, e’ végett akkor senkinek a’ korcsmába bor ne adassék, a’ templomot elmulasztó a’ papnak bejelentessék, ki pedig szombaton elutazni kénytelen, úgy hogy a’ vasárnapi istentiszteleten jelen nem lehet, az is magát a’ papnál jelentse; hétköznapi minden vendég estvéli harangozáskor takarodjé a’ korcsmából haza; harangozáskor mindenki imádkozzék, végre a’ vallástalanok minden egyházi szertartás nélkül, nem is a’ köz temetőbe, de az utak mellé temtessenek (stb.).”¹³

Felhasznált irodalom

ADAMIK János:

A mezőberényi II. kerületi evangélikus (szlovák) egyházközség története. Mezőberény, Evangélikus Egyházközség Presbitériuma, 2000.

DEDINSZKY Gyula:

A szlovák betű útja Békéscsabán. Békéscsaba, 1987. „Fekete könyvek kultúrtörténet sorozat 7”.

DEDINSZKY Gyula:

Békéscsabán szolgált evangélikus lelkészek, segédlelkészek, vallástanárok, hitoktatók életrajzai 1718 – 1985-ig. 1985. (Gépirásos kézirat.)

¹² BML, IV. A 1 b. No. 33/1774 „Conscripção scholarum de Anno 1774.”

¹³ Haan Lajos: Békés-csaba. A város története a kezdetektől a 19. század harmadik harmadáig. „Fekete könyvek” kultúrtörténeti sorozat 14. Békéscsaba 1991. 66.

DEMJÁN Sándor:

Történelmi pillanatok a Szarvasi Evangélikus Egyházközség múltjából
(In: Szarvasi Krónika, 1997/ 11. sz.)

GAJDÁCS Pál:

Az 1754-iki egyházlátogatás Szarvason. (In: Békésmegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. 1878/79.)

HAAN Lajos:

Békés vármegye hajdana. Pest, Lauffer, 1870.

JESZENSZKY, Karel:

Osada Mező-berény a jej Cirkew ew. Augsp. Wyzn. Slowenská. W Aradě 1861.

LIPCSEI Imre:

A szarvasi tanyasi iskolarendszer története (In: Migráció a Kárpát-medencében. Szerk.: Micheller Magdolna, Virágné Horváth Erzsébet. Békéscsaba, Körösi Csoma Sándor Főiskola, 1994.)

MARKOVICZ Mátyás leírása a Maros Körös közéről és az ottani evangélikus egyházközségekről. (Közzéteszi Panczél Barnabás. In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből. Szerk.: Erdmann Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989.

NÉMETH Csaba:

Az evangélikus egyház oktatási, kulturális és szociális tevékenysége Békés megyében (In: Világnak világa. Egyházak a Körösök vidékén. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum. 2000.)

SZENTKERESZTHY Tivadar:

Békés vármegye népoktatásának története. Békéscsaba, 1932.

TÁBORSZKY László:

Evangélikus a Körösök vidékén. (In: Világnak világa Egyházak a Körösök vidékén. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum. 2000.)

TESSEDIK Samuel:

Önéletírása (Ford.: Zsilinszky Mihály) II. kiadás, Sajtó alá rendezte Nádor Jenő, Szarvas 1942.

TÓTH Lajos:

Békés megye tanügyi helyzete az első Ratio Educationis (1777) korában (In: Békési Élet, 1978/1.

WALLASZKY Pál:

Adatok Tót-Komlós egyházának a községének történetéhez. Latinból ford. Gajdács Pál (In: Békésmegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. 1882/83.)

Zusammenfassung

Lieber Leser, Sie halten in der Hand den ersten Band einer geplanten Serie über die Geschichte der Slowaken der Ungarischen Tiefebene. Im ersten Band sind die Materialien aus Archiven bis zum 18. Jahrhundert verarbeitet. Die Publikation hat mehrere Zwecke. Wir möchten ähnlich wie die namhaften Vorfahrer (Lajos Haan, Gyula Kristó, József Implom, László Elek), die über das Komitat geschrieben haben, eine Verarbeitung der Ursprungsmaterialien über die Geschichte der slowakischen Minderheit anbieten und damit den Forschern und den Schulen zu Diensten stehen. Dementsprechend ist das Buch zweisprachig, slowakisch – ungarisch, bis auf lateinische und deutsche Zitate. Die ursprüngliche Sprache der Dokumente ist Ungarisch, aber es gibt auch Texte in der damaligen Amtssprache, in Latein. Der slowakische Vorstand der Städte hat seine Anträge in Slowakisch konzipiert. Die Übersetzung und Erläuterung von diesen Texten war eine mühsame Arbeit.

Das Buch verarbeitet die Geschichte der Slowaken der Ungarischen Tiefebene bis zum 18. Jahrhundert anhand von bisher unbekannten Dokumenten. Die wichtigsten Themen sind: Ursprung, Weg zur neuen Heimat, Gründerzeit, Kultur, Religionsfreiheit.

Der zweite, geplante Band beschäftigt sich mit dem Zeitraum bis 1848/49. Nachher sind in den von Slowaken besiedelten Orten weitgehende gesellschaftliche Veränderungen zu beobachten. Der dritte Band verarbeitet die Geschichte der Slowaken der südöstlichen Tiefebene von 1848 bis 1919. Im vierten Band handelt es sich um die Geschichte von 1920 bis 1945, in der Ära der veränderten politischen Grenzen. Der Schlussband reicht bis 1989 – 1990 aus.

Rövidítések, jelek

BML	Békés Megyei Levéltár
MHD	Kishonti Kerület (Malohontský dištrikt)
EOL	Evangélikus Országos Levéltár
GŽ	Gömör megye (Gemerská župa)
HML	Heves Megyei Levéltár
NML	Nógrád Megyei Levéltár
OL	Magyar Országos Levéltár (Celokrajinský archív), Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár (Krajinská knižnica Széchényiho)
ŠA	Szlovákiai Állami Levéltár (Štátny archív SR)
ŠOBA, BB KC	Állami Területi Levéltár, Besztercebánya Koháry-Coburg iratok (Štátny oblastný archív Banská Bystrica Koháry-Coburgovské (spisy))
HŽ	Hont megye (Hontianska župa)

A könyv előkészítésében közreműködtek

GOMBOS János, PhD.

Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
Békéscsaba
Szabó Dezső u. 42.
vusm@mail.globonet.hu

GYIVICSÁN Anna, hab. CSC. egy. prof. dr.

ELTE Szláv Filológiai Tanszék
Budapest
Múzeum krt. 4/D
vusm@mail.globonet.hu

Miroslav KMEŤ, PaedDr.

Katedra histórie FHV UMB
Banská Bystrica
kmet@fhv.umb.sk

KUNOVACNÉ GULYÁS Zsuzsana

Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
Békéscsaba
Szabó Dezső u. 42.
vusm@mail.globonet.hu

LACZÓ Magdolna

Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
Békéscsaba
Szabó Dezső u. 42.
vusm@mail.globonet.hu

LONOVICS László

Tessedik Sámuel Főiskola Tanítóképző Kara
Szarvas
Szabadság út 4.
lono@t-online.hu

MAYER Sándorné

Szlovák Általános Iskola, Gimnázium, Óvoda és Kollégium
Békéscsaba
mayermarcsi@freemail.hu

NEMERKÉNYI Előd, PhD.

Történeti Intézet
Budapest
nemerkenyie@ceu.hu

PAPPNÉ PRINCZINGER Valéria

Tessedik Sámuel Főiskola
Békéscsaba
Ppv@zeus.tsf.hu

Dr. SZABÓ Ferenc

nyugalmazott megyei múzeum igazgató
Gyula

TÓTH Sándor János, PhD.

Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
Békéscsaba Szabó Dezső u. 42.
vusm@mail.globonet.hu

Helynévmutató

Alattyán	Boldogfalva
14., 74.	12.
Alsóesztergály (Alsó Esztergály)	Bratislava
85., 88.	101.
Apatelekek	Buda
114.	19., 30., 49.
Arad	Bugyikfalva
49., 137., 156.	50., 51., 65.
Aszód	Csaba
27., 47., 52., 53., 54., 65.	28., 33., 34., 35., 37., 38., 39.,
Ányás	44., 59., 60., 97., 98., 151.,
130.	153., 157.
Basarága	Csabacsüd
14.	24., 27., 54., 86., 87., 132.
Bánát	Cegléd
141.	11., 20.
Bán-Kamarás	Cibakháza
14.	130.
Bánréve	Fekete-Körös
16.	30.
Berény	Csató-Kamarás
26., 27., 29., 30., 33., 34., 44.,	14.
47., 114., 126., 127., 128., 129.	Csoprony
Besztercebánya	14.
8., 63., 160.	Dévaványa
Békés	11., 17., 18.
7., 10., 11., 12., 14., 29., 30.,	Doboz
31., 33., 41., 88., 90., 98., 106.,	29., 30., 31., 126.
126., 127., 128., 129., 135.,	Dombegyház
141., 156.	14.
Békés – Komlós	Dombiratos
15.	14.
Békésszentandrás	Domoszló
11., 24., 27., 28., 29., 36., 55.,	40., 74., 75., 76.
56., 113., 114., 129., 130., 132.,	Eger
134.	19., 49., 77., 90., 110.
Bélmegyer	Endrőd
14.	26., 30., 45., 46., 127.

Félegyház	Karcag
14.	20.
Felső Méra	Kaszaper
16.	87., 94.
Fűpercek	Kaszaperek
14.	14.
Fűzesgyarmat	Kecskemét
29.	11., 18., 20., 80.
Gyarmat	Kétegyháza
29., 31., 50., 69.	12.
Gyoma	Királyfalva
28., 30., 90., 127., 137.	135.
Gyöngyös	Kis-Batonya
60., 63., 75.	14.
Győr	Kisberény
17., 36.	129., 143., 145.
Gyula	Kis-Fecskés
7., 9., 10., 12., 13., 17., 18., 19., 20., 21., 24., 26., 27., 28., 30., 33., 47., 49., 89., 90., 98., 110., 111., 127., 128., 131., 137., 138., 156., 162.	14.
Gyulavári	Komlós
28.	13., 16., 24., 28., 36., 54., 56., 58., 59., 66., 67., 86., 87., 88., 90., 93., 99., 100., 101., 103., 104., 109., 110., 114., 124., 129., 132., 134., 142., 146., 147., 148., 150., 151., 152., 154.
Halas	Kovácsháza
18.	14.
Háromfűl	Körös folyó
14.	9., 11., 12., 17., 18., 20., 21., 26., 31., 33., 4., 46., 48., 49., 50., 111., 138., 145., 148., 156.
Irinta	Körösladány
14.	29., 30.
Izsák	Köröstarcsa
12.	29., 127.
Eger	Kunágota
19., 49., 77., 90., 110.	14.
Jászberény	Látván
69., 70., 107.	14.
Jenő	Maglód
19.	39.
Kaba	
55.	
Kakucs	
14.	

Majmat	Péli
14.	14.
Kiskőrös	Pelsőc
76., 77., 82., 84.	73., 74.
Marján	Mezőberény
14.	25., 26., 29., 36., 41., 42., 43.,
Mártély	44., 45., 46., 113., 114., 116.,
14.	129., 137., 138., 142., 143.,
Mezőberény	155.
25., 26., 29., 36., 41., 42., 43.,	Püspöki
44., 45., 46., 111., 114., 117.,	14.
129., 137., 138., 142., 143.,	Sarkad
155.	10., 30.
Mezőtúr	Szarvas
11.	15., 16., 27., 30., 33., 35., 36.,
Mikalaka	45., 47., 48., 50., 51., 52., 53.,
14.	54., 87., 88., 89., 98., 114.,
Murány	115., 116., 129., 135., 142.,
33.	143., 145., 146., 148., 156.,
Nagy-Iratos	161.
14.	Sikola
Nagytelek	14.
14.	Sima
Nagyvárad	33.
9., 16.	Simasziget
Nemeskereki	33.
26., 33., 34., 45., 46., 114.,	Sopron
130., 131.	14., 15.
Nyíregyháza	Soprony
111., 114.	33.
Orosháza	Sorján
33., 36., 98., 101., 127.	14.
Ocsova	Százazér (Százaz-ér)
70.	15., 99., 103., 104., 110., 122.
Öcsöd	Szeghalom
29., 47., 130.	29., 31.
Ötvenablak	Szélhalom
24., 27.	12.
Papi	Szent-Miklós
14.	14., 51.
Pécska	Szentbenedek
104.	12.

Szent-Pál	Tiszaöldvár
14.	76., 77.
Szenttamás	Tompa
14.	14.
Szenttornya	Tótkomlós
14.	55., 56., 59., 60., 66., 93., 94.,
Szerhet	99., 100., 101., 103., 104.,
12.	109., 111., 113., 114., 122.,
Szionda	123., 124., 125., 134., 137.,
14.	142., 143., 146., 147., 148.,
Szolnok	150., 151.
19., 76.	Tövis
Szeged	14.
20., 24., 32.	Turgony
Szenttornya	12.
14.	Vári
Szentetornya	28., 31.
24., 27., 34., 132.	Varjas
Szőlős	14.
14.	Vásárhely
Szömlak	19., 82., 86., 91., 99., 101., 111.
14.	Vésztő
Szőny	29., 31.
14.	Vizes
Temesvár	14.
49.	Varbók (Varboc)
	43., 71.

Személynévmutató

- Abaffy
63.
- Andrássy Zsigmond
130.
- Balassa Pál
27., 48., 50., 82., 84., 85.
- Balás Jakab
87.
- Baronyai Decsi János
17.
- Bél Mátyás
4., 8., 34., 89.
- Boczkó Dániel
142.
- Budinszky György
141.
- Burian Dániel
142., 144.
- Casparides Sámuel
153.
- Daróczy Katalin
24.
- Deutschensmid Dániel
142.
- Dubovszky András
143.
- Farkas Gergely
142., 145.
- I. Ferdinánd
13.
- Furdeli János
153.
- Galga kán
19.
- Grassalkovich Antal
141.
- Harruckern Ferenc
48.
- Harruckern János György
24., 25., 26., 27., 30., 32., 33.,
35., 46., 47., 90., 137.
- Havran István
86.
- Hrdina András
142., 145.
- Chovan Márton
142., 144.
- Jánoky Zsigmond
62.
- Jánovszki Mihály
(Michael Janovszki)
152., 154.
- Járossy Pál
142.
- II. József
141.
- Karácsonyi Kristóf
24.
- Karkus János
86.
- Károlyi
82., 99., 115.
- Klecsányi János
143.
- Koháry – Coburgok
36., 160.
- Koháry István
36., 81., 82.
- Koník
142.
- Kuczian György
142.
- Kulcsár Pál
56., 103., 129.
- Lénárd Mihály
142.

Löwenburg Jakab János	Seres Huszain
31., 32.	18.
Markovicz Mátyás	Sporer János
138., 156.	35., 143.
Mária Terézia	Szarkóczy János
107., 130.	142., 143., 146., 150.
Mehmet bég	Savoyai Jenő
17., 18.	55.
Mocsári Pál	Száraz György
27., 48.	24., 27., 55.
Mravik Péter	Severini György
142., 146.	88.
Návay	Szlovák János (Szlovák, Ján)
36.	86.
Német Lovagrend	Szoboszlai Sámuel
79., 90.	87.
Nigrelli tábornok	Szolimán, temesvári pasa
19.	17.
Orczy	Sztankovics Sámuel
75., 76., 80.	142., 143.
Paksyak	Teleki Mihály
24.	16., 21.
Pápai János	Tessedik Sámuel (id.)
61.	141., 142., 145., 155., 161.,
Pekri Zsófia	162.
16.	Than Ádám János
Petkó Sámuel	32., 33.
142.	Thököly Imre
Plathy	12., 15., 16., 19., 60.
63.	Tomka Mihály
Podmaniczky	143., 152., 154.
27., 47.	Tompá Farkas
Podmaniczky János	126.
52., 53., 76.	Urbány János
Rákóczi	70., 71.
23., 27., 45., 46., 141.	Vágner Péter
Rudnyánszky József	154.
55., 56., 124., 125., 132., 134.,	Vajas Márton
137., 148., 149., 150.	58., 142.
Ruman György	Wallaszky Pál
125.	15., 143., 156.
Sallacz Pál	Wattay István
129.	82.

Wattay János

82.

Zacharides Dániel

142.

Zmeskal

63.

Zsingor Péter

153., 154.

(Od konca 17. do konca 18. storočia)

Výber z prameňov

Redigoval a úvodné štúdie napísal:

Ján Gomboš

Békéšská Čaba 2008

SLOVÁCI V JUŽNEJ ČASTI DOLNEJ ZEME

**Výber z prameňov
(od konca 17. do konca 18. storočia)**

SLOVÁCI V JUŽNEJ ČASTI DOLNEJ ZEME

Výber z prameňov
(od konca 17. do konca 18. storočia)

Redigoval a úvodné štúdie napísal:

Ján Gomboš

Békešská Čaba 2008

Vydanie publikácie podporili:
Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí SR
Dokumentačné centrum Celokrajinskej slovenskej samosprávy

Odborní recenzenti:

Anna Divičanová
Miroslav Kmet
Ferenc Szabó

Jazykoví lektori:

Mária Mayerová
Miroslav Kmet

Preklady:

Ján Gomboš (slovenčina a maďarčina)
Előd Nemerkenyi (latinčina)
Valéria Princzingerová (nemčina)
Alexander Ján Tóth (nemčina)

Prípravné práce:

Zuzana Kunovacová-Gulyássová
Magdaléna Laczová

Návrh obálky:

László Lonovics

ISBN: 978 – 963 – 87342 – 3 – 5

Vydavateľ:

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba

Za vydanie zodpovedá:

Alžbeta Uhrinová-Hornoková

Typografia:

Ancsin és Társa Bt., Szabadkígyós

Tlačiareň:

Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba

Zodpovedný vedúci:

Garai György

Obsah

Predslov	7
I. Región pred Slovákmi	9
Použitá literatúra	20
II. Pôvod (útek, osadenie, vandrovanie)	23
a.) Znovuzrodenie Békésskej župy	28
b.) Cesta z Horniakov na Dolnú zem	57
c.) Osud jednotlivca v zrkadle dokumentov	78
Použitá literatúra	81
III. Pracovné všedé dni	85
Použitá literatúra	101
IV. Každodenné konflikty	103
Použitá literatúra	123
V. Cirkev, školstvo	127
Použitá literatúra	141
Súhrn knihy v nemeckom jazyku – Zusammenfassung	143
Skratky, značky	144
Na knihe spolupracovali	145
Miestny register	147
Menný register	151

Predslov

Vážený čitateľ drží v rukách prvý zväzok seriálu naplánovaného do viacerých zväzkov. Knižka podáva výber z pramenného pozadia dejín južnodolnozemských Slovákov z 18. storočia bez nároku na komplexné vyčerpanie problematiky. Publikácia slúži viacerým cieľom. Rovnako, ako zbierky dokumentov dejín Békešskej župy znamenitých predchodcov (Ľudovíta Haana, Jánoša Karácsonyiho, Gyulu Kristóa, Józsefa Imploma, Lászlóa Eleka) editorským zámerom bolo, aby aj naša zbierka poslúžila jednak výučbe a jednak vedeckému bádaniu. V záujme toho kniha je v zásade dvoj-
jazyčná (nerátajúc s latinskými a nemeckými textovými časťami). Jazyk väčšiny dokumentov je maďarský, ale nájdú sa medzi nimi aj pramene písané latinčinou, súdobým úradným jazykom, respektíve po slovensky písané žiadosti predstaviteľov slovenských osád. Tento zväzok je zároveň aj plodom ťažkej práce objasnenia a preštylizovania týchto jazykovo zastaralých textov do dnešnej slovenčiny. Južná časť Dolnej zeme „terén“ nášho výskumu v našom prípade znamená predovšetkým juhovýchodný región dnešného Maďarska, najmä časti Békešskej, Čongrádskej a bývalej Čanádskej župy, obývané Slovákami. Kniha predstavuje dejiny južnodolnozemských Slovákov z 18. storočia zaradením dokumentov do piatich kapitol (resp. do piatich tém). V jednotlivých kapitolách pomocou doteraz menej známych, resp. ešte nepublikovaných dokumentov sa odhaľujú dejiny každodenného života Slovákov žijúcich v regióne v 18. storočí: ich pôvod, cesta do nového domova, problémy vytvárania nového životného prostredia, ich boj za vytvorenie a zachovanie vlastnej kultúry a za slobodné vyznávanie viery.

Ďalšie zväzky seriálu do roku prevratu (1989 – 1990) sa zaoberajú najväčšími obdobiami dejín južnodolnozemských Slovákov v zrkadle dobových prameňov. Časové hranice jednotlivých zväzkov sú zároveň aj dátumami takých udalostí, ktoré majú dobový význam tak z hľadiska dejín miestnej Slovače, ako dejín celej krajiny.

Nasledujúci zväzok predstaví dobu od 80. rokov 18. storočia, od zavádzaniu urbára, od ukončenia doby masovej migrácie do revolučných rokov 1848/1849, po ktorých sa značne zmenilo zloženie spoločnosti južnodolnozemských osád obývaných Slovákami tak zo spoločenského, ako aj z etnického hľadiska.

Tretí zväzok sa snaží zachytiť obraz kapitalizujúceho sa vidieka v rámci Monarchie od roku 1849 do 1919.

Štvrtý zväzok by predstavoval život Slovákov žijúcich v regióne v rámci pozmenených zemepisných a politických okolností medzi rokmi 1920 a 1945.

Záverečný zväzok plánovaného seriálu od oslobodenia do roku preratu bude zameraný na dejiny slovenských komunít v békešskom regióne.

Nakoniec touto cestou ďakujem lektorom knihy: univerzitnej profesorky Anne Divičanovej, riaditeľovi župného archívu a múzea Dr. Ferencovi Szabóovi a Dr. Miroslavovi Kmetovi, vysokoškolskému pedagógovi z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Zvláštna vďaka patrí dvom kolegyniam: Zuzane Gulyásovej Kunovacej a Magde Laczovej, ako aj učiteľke Márii Mayerovej, rodenej Petrovskej, ktoré mali veľký podiel v pripravení rukopisu do tlače. Osobitná vďaka patrí Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí SR, Dokumentačnému centru Celoštátnej slovenskej samosprávy za hmotnú podporu, respektíve za ochotnú pomoc pracovníkov jednotlivých archívov a knižníc (tak na Slovensku, ako v Maďarsku).

Editor

I.

REGIÓN PRED SLOVÁKMI

Osadnícka štruktúra, rozptýlenosť obyvateľstva, etnický obraz južnej časti Dolnej zeme a v nej Békešskej stolice sa výrazne zmenili v dôsledku tureckej okupácie. Nebezpečná blízkosť Osmanov (Turkov) a životná neistota prinútila obyvateľstvo tohto kraja sťahovať sa do väčších miest a osád.¹ Napriek pomalému zániku malých dedín a externých sídel osadnícka štruktúra regiónu do posledného desaťročia 16. storočia sa podstatne nezmenila.² Ďalej pokračoval proces pustnutia, najmä v centrálnych častiach Békešskej stolice. Opustené dediny s ich chotárom pohltilo susediace väčšie mesto, pripojenú zem si prisvojili jeho obyvatelia. V tomto období vznikali základy širokého chotára neskorších agrárnych miest.³ Popri obrábaní pôdy mal čoraz väčší význam chov dobytky. Okolo väčších agrárnych miest vznikali trhové pásma.

Počas 15-ročnej vojny (v roku 1596), keď turecko-tatárske vojská natrvalo zostali v krajine, osady v trojuholníku Kereš – Tisa – Maruša väčšinou spustli, osadnícka štruktúra sa podstatne preskupovala.⁴ Etnický obraz vtedy vyludneného medziriečia Kereša, Tisy a Maruše sa tiež zmenil, keď sa prisťahovali z juhu Srbi a z východu Rumuni. Čo sa týka ich životného spôsobu a zamestnania, boli väčšinou pastieri, ktorých usadzoval miestny osmanský (turecký) zemepán na svoje vyludnené majetky. Takto sa usiloval zveladiť svoj majetok.⁵ Pôvodné zemianstvo Békešskej stolice po páde gyulianskeho hradu v roku 1566 a neskôr po dobytí Veľkého Varadína Turkami bolo vytisnuté zo svojich majetkov.⁶ Po odchode župného zemianstva zmenili sa len spôsob a forma vyberania daní. Utečení zemepáni a vojaci hradov z Horniakov a severného Maďarska pre seba a pre kráľa

¹ Csipes Antal: Békés megye élete a XVI. században. Békéscsaba, 1976., 16. p.

² Blazovich László: A Körös – Tisza – Maros köz középkori településrendje. Békéscsaba, Szeged, 1985. (Dél-Alföldi évszázadok), 82. p.

³ Karácsonyi János: Békésvármegye története II., 1896., Gyula, 31. p.

⁴ Blazovich László: c. d., 61. p.

⁵ Borovszky Samu: Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (In: Értekezések a történelmi tudományok köréből, 1901., Budapest, MTA) 168. p.

⁶ Szilágyi Sándor: A békés vármegyei hódoltság történetéből. (In: A Békésvármegyei Régészeti és Múzeumi Társulat Évkönyve, 1881/82., 25. p.)

vyberali dane so silným ozbrojeným sprievodom.⁷ Situácia bola skomplikovaná aj tým, že v druhej polovici 17. storočia Békešská, Čanádska a Čongrádska stolica platili štátne dane Sedmohradsku a dostali sa do jeho mocenskej sféry.⁸

Navzdory tomu vtedy ožili niektoré osady Aradskej, Békešskej, Čanádskej, Čongrádskej a Zarádskej stolice.⁹

V období po skončení 15-ročnej vojny do konca osmanskej éry mapa regiónu bola značne zmenená. Výrazne ubudnuté obyvateľstvo žilo jednak v niekoľkých väčších osadách – ako Gyula, Sarkad, Békés – a v stále sa meniacom počte malých obcí. Tieto osady pre svoju bezbrannosť sa často vyludnili a neskôr boli osídlené zväčša novými a novšími prisťahovalcami. Mnoho z týchto obcí spustlo práve následkom oslobodzovacích vojen z konca 17. storočia.

Utečení zemepáni pre veľkú vzdialenosť, pre vojnové pomery, respektíve pre neustálu prítomnosť Osmanov museli sa zrieknuť niektorých služieb svojich poddaných. Taká bola napríklad robotná renta, namiesto ktorej si žiadali od svojich poddaných dane v jednej sume.¹⁰ Pätnásťročnú vojnu môžeme pokladať za mŕtvičku nielen z hľadiska vývoja osadníckej štruktúry regiónu, ale aj z hľadiska vývoja právneho postavenia poddaných. V dôsledku zdĺhavých, rabujúcich, vražedných a pustošiacich vojen rozutekaných obyvateľov tohto kraja len málokto z zemepán (Osman či Uhor) dokázal pozháňať. Keďže nemohol do zničených dedín navrátiť k pôde pripútaných nevoľníkov, kvôli výnosnosti majetku musel sa uspokojiť s takzvanými taxalistami,¹¹ ktorí po vyplatení celoročnej dane v jednej sume mohli voľne odísť.

V dôsledku vojenských pustošení vznikol nedostatok pracovných síl, čím sa nadhodnotila práca poddaného a vznikla neprimeranosť z hľadiska roztrieštenosti pracovných síl medzi oblasťami vojnou postihnutých a nepostihnutých.¹² Popri vzniku poddanskej kategórie s voľným sťahovaním aj naďalej existoval stav večnej pripútanosti, čo chcel udržať nielen uhorský, ale aj turecký zemepán.¹³ Východisko z tohto stavu pospolitý ľud

⁷ Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában, Pest, 1864., 309. p.

⁸ Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981., 223. p.

⁹ Borovszky Samu: c. d., 184. p.

¹⁰ Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig, Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981., 162. p.

¹¹ Borovszky Samu: c. d., 168. p.

¹² Varga János: Jobbágyszármazék a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556 – 1767., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969., 264. p.

¹³ Salamon Ferenc: c. d., 224. p.

našiel v úteku. Utekali predovšetkým z tých dedín, ktoré osmanskí dôstojníci, úradníci dostali za svoje zásluhy na vlastnú osobu nezdediteľne (majetky ziamet a timár) a následkom čoho sa usilovali majitelia získať čo najväčší zisk z danej osady.¹⁴ Pred tiahnutím vojskom, pred zvýšenými daňami, pred večným pripútaním k pôde, pred robotnou povinnosťou a pred bezmocnosťou hľadali poddaní často východisko v úteku. V týchto prípadoch sa utiahli spravidla na území pod osmanskou nadvládou na dolnozemske majetky sultána, na tzv. khásové majetky, čím tieto osady značne vzrástli.¹⁵ Také boli napr. v regiónoch: Kecskemét, Körös, Cegléd, Jászberény, Mezőtúr, ale boli aj v dnešnej oblasti Békešskej župy, ako napríklad Dévaványa¹⁶ Békés,¹⁷ respektíve Békésszentandrás.¹⁸ Priaznivejšie právne postavenie, respektíve fakt, že ich bezpečie si mohli vykúpiť v jednej sume od najmocnejšieho zemepána – od sultána, prilákalo do týchto osád utečencov vo veľkom počte. Z iného hľadiska zase utečený poddaný v týchto mestách sa lepšie vedel ukryť pred očami po ňom pátrajúceho zemepána.

Po prelome 16.-17. storočia, keď spustnutie dedín nadobudlo najväčšie rozmery, azda najrozšírenejší spôsob hospodárenia a vôbec jestvovania v regióne bolo extenzívne pastierstvo. Pastier, potulujúci a skrývajúci sa so svojimi zvieratmi na opustených pozemkoch spustnutých osadách, sa ľahšie mohol vymaniť spod tiarch rozličných daní,¹⁹ než roľník, ktorého skôr našiel osmanský, uhorský a sedmohradský vyberač daní. Spomedzi činiteľov posilňujúcich rozšírenie extenzívneho chovu dobytká bol najdôležitejším oživený dopyt po jatočnom dobytku na západných trhoch. Na tých chotárnych častiach, ktoré sa v dôsledku veľkého spustnutia dedín uvoľnili a dostali sa k dolnozemským mestám, vytváral sa široký priestor na chov dobytká. Znakom posilňovania tejto tendencie bolo, že sami osmanskí zemepáni (spáhiovia) prinútili svojich poddaných na opustenie svojich pozemkov a opustené územia dávali do prenájmu susedným obciam ako pastviská. Osmanský zemepán takýmto spôsobom naraz sa dostal k istým peniazom a oslobodil sa od povinností vyzbrojenia vojakov z príjmov svojho majetku.²⁰ Súdobý osmanský systém vyberania daní na oku-

¹⁴ Karácson Imre: Sátorozó ráják. (In: Századok, Budapest, 1908., 920. p.

¹⁵ Salamon Ferenc: c. d., 224. p.

¹⁶ Tamtiež, 222. p.

¹⁷ Karácsonyi János: c. d., II. zv., 34. p.

¹⁸ Tamtiež, II. zv., 307. p.

¹⁹ Karácson Imre: c. d., 920. p.

²⁰ Salamon Ferenc: c. d., 221. p.

povaných územiach tiež napomáhal rozšíreniu chovu dobytku.²¹ Dolnozemské mestá obklopené veľkými pustatinami mali z toho značný osoh. Tento vývoj celkom pozmenil tvár Dolnej zeme. Niekdajšie viac ako desaťrodinné osady z doby Arpádovcov zanikli, ich miesta zarástla tráva, zmizli v pustatine. Ich niekdajší obyvatelia, respektíve noví prišielci sa nasťahovali do dolnozemských osád s veľkým chotárom.²²

Do druhej polovice 17. storočia osmanská vláda „zjemnela“, následkom čoho niektoré osady z Békešskej stolice tak organizovane, ako spontánne sa znovu zaľudnili. Toto však umožnil iba provizórny niekoľko desaťročí trvajúci mier. V dôsledku oslobodzovacích vojen z konca 17. storočia väčšina týchto obcí sa stala obeťou pustošiacich bojov. V týchto bojoch sa často zúčastnili aj Tatári v spojení s Turkami a s I. Thökölym, ktorí prešli celú Dolnú zem. Počas ich prepádov natoľko spustošili medzi riečie Kereša, Tisy a Maruše, že sa nenašiel nikto v kraji, od koho by bolo možné rekvirovať stravu tak kresťanskými dobyvateľmi, ako osmanskými obrancami gyulianskeho hradu začiatkom 90. rokov 17. storočia.²³

Obyvateľstvo Békešskej stolice v 16. storočí

„Podľa nášho odhadu v dnešnej oblasti Békešskej župy v 16. storočí bolo 104 osád, ku ktorým ale treba ešte pripočítať dediny prináležiace k gyulianskemu panstvu, určené do služieb hradu: Szerhet, Turgony, Izsák, Szélhalom, Ketegyháza, Szentbenedek, Boldogfalva. Teda celý počet osád prevyšuje 110, kým počet obyvateľstva sa približuje k 30 tisíc dušiam.“²⁴

Osud jednej osady z Čanádskej stolice v druhej polovici 16. storočia

„V časoch tureckého panstva obyvateľstvo iba sčasti utieklo pred dobyvateľmi. Vieme, že v rokoch 1557 – 1558 v dedine „Kaszaberek“ (Kaszaper), patriacej k békešskej nahiji, 45 port platilo dane, z nich 5 je uvádzaných ako nových. V tom istom roku na základe dikálnych zoznamov aj

²¹ Tamtiež, 230. p.

²² Tamtiež, 224. p.

²³ Kristó Gyula: c. d., 202. p.

²⁴ Csipes Antal: Békés megye élete a XVI. században, Békéscsaba, 1976., 21. p

vyberači daní kráľa Ferdinanda I. zozbierali 40 zlatých pre kráľovskú komoru.

Z roku 1563 sa zachovali nám aj mená 70 obyvateľov dediny. (...) V nasledujúcom roku už 48 port platilo dane. Osada sa vyvíjala len do- vtedy, kým gyuliansky hrad kládol odpor Turkom. Hneď ako hrad padol v roku 1566, aj dedina začala pustiť, až napokon v roku 1599 definitívne zanikla. Jestvovanie dediny do doby Ferdinanda I. dokazujú mince, náj- dené v hroboch.”²⁵

Obyvatelia starého Komlóša v druhej polovici 16. storočia

„Incltyi Comitatus Csanadiensis de Anno 1561. per Regium Dicato- rem Stephanum Feoldvárii peracta.”²⁶ (Súpis Štefana Földváriho, kráľov- ského vyberača daní Čanádskej stolice z roku 1561.)

Komlóš	Portae ²⁸	Flor. ²⁹	Denar ³⁰
Relic. ²⁷ Ladislaus Glecsán	3	3	30
Lucae Jász	4	4	33
Georgius Köblös	2	2	20
Demetrius Egös	3	3	30
Petris Ravossi pauper ³¹	—	—	—
Demetrius Kovács deserta ³²	—	—	—

²⁵ Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. Makó, 1938. (In: Csanádvarmegyei Könyvtár, 34. köt.), 33. p.

²⁶ OL, A27 Litterae Comitatum. No. 138/1754.

²⁸ porta – tu daňová jednotka

²⁹ florenus – zlatý florén (forint)

³⁰ denarus – denár (strieborný peniaz)

²⁷ relictus – pôvodný obyvateľ

³¹ pauper – bezmajetný

³² deserta – prázdna usadlosť

Obraz južnej časti Dolnej zeme v druhej polovici 17. storočia

„...spomedzi starých dedín, spustnutých koncom 16. storočia, do roku 1667 sa znovu zaľudnili nasledujúce:

V Čanádskej župe: Nagy-Iratos, Tompa, Bán-Kamarás, Csató-Kamarás, Látván, Majmat, Szent-Miklós, Kovácsháza, Dombiratos, Fűperek, Kaszaperek, Basarága, Kis-Fecskés, Szőlős, Sorján (niekdajší Serjén), Torna, Kis-Batonya, Szömlak, Szionda, Dombegyház, Irinta, Kunágota, Pécska a Varjas.

V Congrádskej župe: Mártély.

V Aradskej župe: Vizes alebo Füzes, Papi, Félegyház, Szenttamás, Péli, Szent-Pál, Háromfűl, Mikalaka, Szőny, Marján, Csoprony a Tövis.

V Békešskej župe: Kakucs, Szenttorna, Bélmegyer, Nagytelek, Alattyán és Püspöki; napokon

v Zarándskej župe: Szőlős a Sikola.”³³

Spoločnosť poddaných na územiach obsadených Osmanmi

„Známa je vec, že v období tureckej okupácie v Uhorsku turecká verejná správa a najmä rozličné neznesiteľné formy daní boli jednými z príčin zániku dedín. (...) Roľnícky ľud utekal predovšetkým z takých osád, ktoré patrili k majetkom tzv. ziamet a timár, ktoré dostali tureckí dôstojníci a úradníci za svoje zásluhy namiesto platu. (...) Tento majetok bol nezdediteľný, čiže viazal sa len k úradu. To znamená, že kým bol v rukách daného majiteľa, zatiaľ sa ten usiloval vyťažiť z neho maximálny zisk. (...) Jedna časť utečených obyvateľov sa utiahla do miest, lebo boli erárnym majetkom, kde na obyvateľov okrem pravidelných daní neboli zvalené iné ťarchy. Časť utečených obyvateľov, ktorá sa nedokázala utiahnuť do niektorých miest, vybrala si životný spôsob tulálov. Títo zbehlí Maďari, respektíve pastieri z oblastí Rumunov a Srbov sa stali... stanujúcimi rájami (poddanými – red.).³⁴

³³ Borovszky Samu: Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföldi XVII. századi történetéhez. (In: Értékezések a történelmi tudományok köréből, 1901. Budapest, MTA) 176. p.

³⁴ Karácson Imre: Sátorozó ráják. (In: Századok, Budapest, 1908.) 919 – 920. p.

O zániku starého Komlóša

„Niekdajší obyvatelia (pravdepodobne Maďari) dávnej dediny Békés-Komlós tak pre prenasledovanie Turkov, ako aj pre neprestajné povodne riečky Szárazér opustili dedinu. Čas jestvovania tejto osady Walaský³⁵ kladie do 16. storočia, kým Ludovít Haan do pätnásteho.

Ja stojím na strane Walaského s tým dodatkom, že táto dedina existovala ešte aj v 17. storočí”³⁶

Spoločenské a mocenské pomery v južnej časti Dolnej zeme v druhej polovici 17. storočia

„...na Turkami obsadenom území už aj pred vojnou získala dominantnú pozíciu sumarizovaná forma zdanenia. Za svoj úspech mohla ďakovať jednak nevyhnutnému uvoľneniu a problémom vyplývajúcim zo vzdialenosti daňového poplatníka a vymáhača daní, jednak pustnutiu a roztrieštenosti usadlostnej štruktúry, a napokon vnútorným zmenám odohrávajúcim sa v užívaní roľníckej pôdy. Do kompaktného celku osád, ktoré platili dane sumarizovanou formou a ktoré zaberali skoro celú oblasť Turkami obsadeného územia, len kde-tu sa vkladali obce, v ktorých sa platila daň podľa poddanských usadlostí (...).

Békešská, Čanádska a Čongrádska stolica v druhej polovici 17. storočia platili štátnu daň Sedmohradsku, patrili do jeho mocenskej sféry.”³⁷

Sarvašský hrad v rukách Turkov – spojencov Thökölyho

„Imrich Thököly sa v spojení s Turkami postavil na čelo nespokojných, keďže krivdy krajiny neboli napravené ani na sneme v roku 1681 v Šoproni. S veľkou vytrvalosťou pokračoval v boji, ktorý trval 17 rokov. Počas tejto vojny obsadili Turci Sarvaš znovu – ak môžeme veriť tvrdeniu

³⁵ Odvolávanie sa na latinské záznamy evanjelického farára Pavla Walaského v matrikách evanjelickej cirkvi z roku 1779. Maďarský preklad uvádza Pavol Gajdács v ročníku Békés Megyei Régészeti és Múzeológiai Évkönyve, 1882/83.

³⁶ Jankó János ml.: Tótkomlós (Magánrajz). Irodalmi források. (In: A Békésvármegyei Régészeti és Múzeológiai Évkönyve, 1885/86.), 67. p.

³⁷ Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981., 189. p.

Hellebrantha³⁸ – v roku 1677. Vtedy už Turci ako spojenci Thökölyho sa už nesprávali nepriateľsky voči obyvateľstvu, ba skôr uprednostňovali obranu proti spoločnému nepriateľovi, to jest proti vojskám nemeckého cisára. Vtedy vyzvali ľudí na obnovu oslabnutých hradieb hradu a na znovupostavenie bášť. Pracovníci denne dostali za odmenu od nich aj 2 groše. Aga, ktorého meno nepoznáme, užíval nad obyvateľstvom ozajstné právo zemepána. On rozdeľoval pozemky svojvoľne a uchádzačom za väčší dar udeľoval väčší kus zeme.”³⁹

Vyberanie daní na južnej časti Dolnej zeme v druhej polovici 17. storočia

„22. február 1671 v osade Felső Méra (Boršodsko-Abovsko-Zemplínska župa) som bral dane za užívanie mojej pustatiny v Bánréve od obyvateľov sentandrášskych, z Békešskej stolice od Mateja Majora a Michala Sütőa v sume sedemdesiatich siedmich toliarov. Toliar bol rátaný za 2 forinty a 24 podľa hodnoty dnešných peňazí...”⁴⁰

O starom Komlóši (druhá polovica 17. storočia)

„Poddaní z dolných krajov všetci prišli, len z Basarágu a z Tompy⁴¹ neprišli. Komlóšania tiež iba jedného človeka poslali so siedmimi toliarmi a s niekoľkými peniazmi ...”⁴² (Úryvok z listu Žofie Pekriovej písaného Michalovi Telekimu, Veľký Varadín, 29. december 1659.)

³⁸ „ Ján Hellebranth, advokát a notár, vyvolal pozornosť malou monografiou, ktorú napísal v roku 1822 o meste Sarvaš a o tamojšom hrade z príležitosti osláv stého výročia založenia mesta.” (Zsilinszky Mihály: Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása, Déjepis mestečka Sarvaš a opis nynejšího jeho poměru, resp. Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov. Békešská Čaba, 2004. 124. p.)

³⁹ Tamtiež, 19. p.

⁴⁰ OL, Fáy család levéltára (archív rodu Fayovcov), P1729, kr. č. 2.

⁴¹ Obe pustatiny ležia v Čanádskej župe, blízko k Battonyi

⁴² Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I. zv. Budapest, 1905. 447. p.

Zánik medziriečia Kereša, Tisy a Maruše na konci 16. storočia

„Jedine Ján Baronyai Decsi pokladal za zaznamenania hodnú smutnú pamiatku tejto vojenskej výpravy, keď temešvársky paša Solimán s veľkým obočím obliehajú hrad Lippa poslal rozkaz Tatárom, ktorí prezímovali pri Gyóri, aby mu prišli na pomoc. Tatári – ako píše horeuvedený kronikár – aby svojim príchodom nastrašili tak sedmohradské knieža, ako aj veliteľov v kráľovskom Uhorsku, pod zámienkou mieru nečakane vyplienili oblasť medzi Kerešom a Marušou. Tu žijúce obyvateľstvo sčasti porazili, sčasti odviekli do otroctva a celý kraj kruto vyrabovali (to jest na jar v roku 1596).“⁴³

Veliteľ osmanskej posádky hradu Gyula vyzýva rozutekaných obyvateľov Dévaványe, aby sa vrátili domov⁴⁴

„Nech vás Pán Boh živí, richtárov a obyvateľov z Dévaványe!

Ja, veľký veliteľ – inšpektor hradu Gyula, Mehmet beg, spolu s gyulianskymi zemepánmi, s agami a s veľkomožnými emenkami, ktorí sedia na našej cisárskej súdnej stolici a vydávajú správne uznesenia; pozorovali sme vašim veľkým škodám a vidiac váš mizerný stav a ľutujúc vás každému, tak maličkému, ako aj dospelému, kto býva medzi vami, posielame náš list s pečaťou. Prisaháme na našu tureckú vieru, na nášho jediného Boha, na veľkého Mohameda, na naše zbrane, na mlieko svojej matky, na našu dušu a na náš život, že my, vás obyvateľov Dévaványe berieme teraz pod našu ochranu. Pre terajší váš útek sa nemusíte báť, len prídte domov, my vás neopustíme, ba ochránime a vašu daň znížime. V mene Božom vám prisaháme a kým žijeme, za našu vieru dodržíme. Prečítajúc tento náš pečiatkou potvrdený list, okamžite sa vráťte naspäť a mňa o všetkom informujte. Nech Pán Boh zostáva s vami a nech vás zavedie do vašich domovov.

⁴³ Borovszky Samu: Egy alajbég telepítése. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (In: Értekezések a történelmi tudományok köréből, 1901., Budapest, MTA), 165. p.

⁴⁴ Osada Dévaványa, patriaca predtým k župe Heves-Külső Szolnok, dnes k župe Békešskej, za obdobie Turkov patrila k majetkom sultána.

Písali sme tento list v hrade Gyula na našej Veľkomožnej súdnej stolici. 9. február 1691.

Veľkomožný Mehmet beg, agovia a veľkomožní emenkovia a váš zemepán Veľkomožný Šereš Husajn.”⁴⁵

O vzniku dolnozemských miest so širokým chotárom

„Mapu našej Dolnej zeme, kde sa nachádzajú nadozerné pustatiny a niekoľko husto obývaných miest, zmenila turecká nadvláda ešte vo väčšej miere ako to vidno dnes (totiž v 19. storočí – red.). Mestá sa rozrastali na úkor dedín. (...) Prestahovanie sa z dedín do miest zriedka sa mohlo uskutočniť bezprostredne. Moslimské zákony nedovolili poddaným voľné sťahovanie, čo aj v Uhorsku dodržiavali. (...) Sultánsky erár sa volal khasiné a majetok, z ktorého príjem pritekal sem, sa menuje khas. Takýmto boli na Dolnej zeme Kőrös, Kecskemét, Czegléd, Halas, Jász-Berény, Mező-Túr, Déva-ványa. Nakolko je nám známe, tieto mestá a ešte ďalšie práve tomuto mohli vďačiť za svoj rozkvet v tureckej dobe.”⁴⁶

O dvojitom zdanení

„Ak v niečom pomohol v hospodárstve daňový systém Turkov, tak to bol chov zvierat. Za stáda bola taká nízka daň, že to sotva pocítili a po spustnutí osád tým, ktorí zostali, táto okolnosť prospela. Preto aj dolnozemské osady vynikli nie kvôli obrábaniu pôdy, ale skôr pre chov dobytká. (...) 21. septembra v roku 1567 vyslanci objaviac sa pred veľvezirom Mehmetom spomenuli mu pustnutie Uhorska a utláčanie poddaných, čo ich privádza do konečného zániku. Veľvezír ani nevypočujúc ich dokonca, s veľkou veľavravnosťou povedal, že sultán už nikdy viacej nedovolí, aby jeho poddaní platili daň aj uhorskej strane a slúžili jej. Nech si Uhri dajú ruky preč z majetkov dovtedy spoločných. (...) Turek zaznačiac si mnoho dedín vzdialených od hradov, zaistoval si takýmto spôsobom svoje pozície. Slúbil obyvateľom, ako bolo v predpise, že sa uspokojí s polovičkou daní a služby dávanej uhorskému zemepánovi. Takéto rozdelenie daní posmelilo aj Uhra, aby túto delbu presunul čím hlbšie do tureckého územia, sčasti mierovou

⁴⁵ Uvádza Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313 – 1800), Budapest, 1938, 446. p.

⁴⁶ Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864., 222 – 224. p.

cestou a sčasti násilím. Preto v tých časoch ťažko sa dajú určiť hranice mocenskej sféry uhorských zemepánov a uhorského kráľa na území obsadenom Turkami, respektíve hranice tureckej rozpínavosti.”⁴⁷

Vojenské spravodajstvo zo Szolnoku o pustošení Tatárov v dedinách okolo mesta Gyula

„25-eho (25. januára roku 1691 – red.) hlásili zo Szolnoku, že značný počet Tatárov prebrodilo Tisu a priblížilo sa k tunajším mostom. Z našich sedliakov povraždili mnohých a viac ako tisíc kusov zvierat – tak drobných, ako aj väčších – odohnali. Kým sa naše vojsko postavilo do šíku, už opäť boli na druhom brehu a tiahli smerom na Vásárhely, kde je ináč usadených 5000 Tatárov pod velením chána Galgu. Toto náhle napadnutie a rýchlosť protivníka vyvolali nepokoj v celej krajine. Obyvatelia osád v okolí Jágru utiekli smerom na Budín. Aby tohto krutého a chytrého protivníka zastavili na brehu Tisy, generál Nigrelli rozkázal lámať ľad na rieke, kým je to možné.”⁴⁸

Posledné dni tureckej moci na južnej časti Dolnej zeme

„Začiatkom 90. rokov 17. storočia sa okolo mesta Gyula ďalej zúžila obruč. Turci stratili v roku 1692 Varadín, roku 1693 mesto Jenő. Síce v zásobovaní potravín pomáhalo im vojsko Thökölyho, prichádzajúc z ďalekých krajov, a Tatári pustošiaci v chotári Debrecína a Karcagu, kde získali veľkú korisť, turecká posádka predsa bola postihnutá nedostatkom potravín. V krajnej rozhorčenosti napísali prísny list mestám (Mező)Túr, (Déva)Ványa, Kecskemét, (Nagy)Kőrös a Cegléd kvôli splneniu záväzku dodávok obilia.”⁴⁹

„...Týmto cisárskym znakom dávame na známosť, že mestá Túr, Ványa, Kecskemét, Kőrös a Cegléd, patriace do gyulianskeho sandžaku, niekoľko rokov neplatia daň. Keďže sú ale týmto povinné, preto im rozkážem, aby podľa svojich usadlostí a možností pre gyuliansky hrad zadová-

⁴⁷ Tamtiež, 230., 290. p.

⁴⁸ Súdoby výtlačok. Viedeň. „Extra Schreiben. 1691. No. (Aus Wien/vom 11. februarii) . Uvádza Szita László (Red.): A török kiűzése a Kőrös – Maros közéről 1686 – 1695., Gyula, 1995, 84. p.

⁴⁹ Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig, Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981. 203 – 204 . p.

žili čím skôr nadostač obilia. Keď obyvatelia spomenutého mesta i naďalej budú slúžiť a dane platiť podľa predpisov a vojsku hore uvedeného hradu zadovážia v tomto roku obilie, vtedy tak oni, ako aj ich rodina budú žiť v bezpečí a na svojom majetku nebudú vyrušovaní. Toto im dajte vedieť, že v prípade ak požadované obilie do toho hradu nechcú priviezt' a protivia sa voči ľudu islamu a môjmu vysokému rozkazu, spomenutá ochrana bude odvolaná a tamojším víťazným vojskám bude rozkázané, aby ich zajali a ich majetok zničili.”⁵⁰

Použitá literatúra

BLAZOVICH László.

A Körös – Tisza – Maros köz középkori településrendje. Békéscsaba – Szeged, 1985. (Dél-Alföldi évszázadok)

Megjegyzések a Körös – Tisza – Maros köz középkori településrendjéhez (X-XIV. század) (In: Falvak, mezővárosok az Alföldön, Nagykovács, 1986)

BOROVSKY Samu:

Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (In: Értekezések a történelmi tudományok köréből, 1901. Budapest)

CSIPES Antal:

Békés megye élete a XVI. században. Békéscsaba, 1976. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból)

GERGELY Sándor:

Teleki Mihály levelezése (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára). Budapest. 1905. I. Zv.

HAAN Lajos:

Békés vármegye története (Rukopis v Archivé Békésskej župy)

JANKOVICH B. Dénes – ERDMANN Gyula:

Békéscsaba története, Békéscsaba, 1991. I. Zv.

KARÁCSON Imre:

Sátorozó ráják (In: Századok, Budapest, 1980. 919 – 923. p.)

KARÁCSONYI János:

Békés vármegye története I-II. zv., Gyula 1896.

KRISTÓ Gyula:

Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból)

⁵⁰ List gyulianskeho sudcu Ahmeda ben Aliho z Belehradu tureckým vodcom v Gyule, 16 – 26. október 1693, turecký originál, po maďarsky uvádza: Haan Lajos – Zsilinszky Mihály: Békés megyei oklevéltár, Budapest, 1877., 214 – 215. p., resp. Kristó Gyula: c. d., 203 – 204. p.

MADAY Pál:

Békés megye története. Békéscsaba, 1960.

PACH Zsigmond Pál (Hl. red.):

Magyarország története 1526 – 1686. 3/2. zv., Budapest: Akadémiai Kiadó 1985.

SALAMON Ferenc:

Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864.

SZAKÁLY Ferenc:

Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest: Akadémiai Kiadó 1981.

SZILÁGYI Sándor:

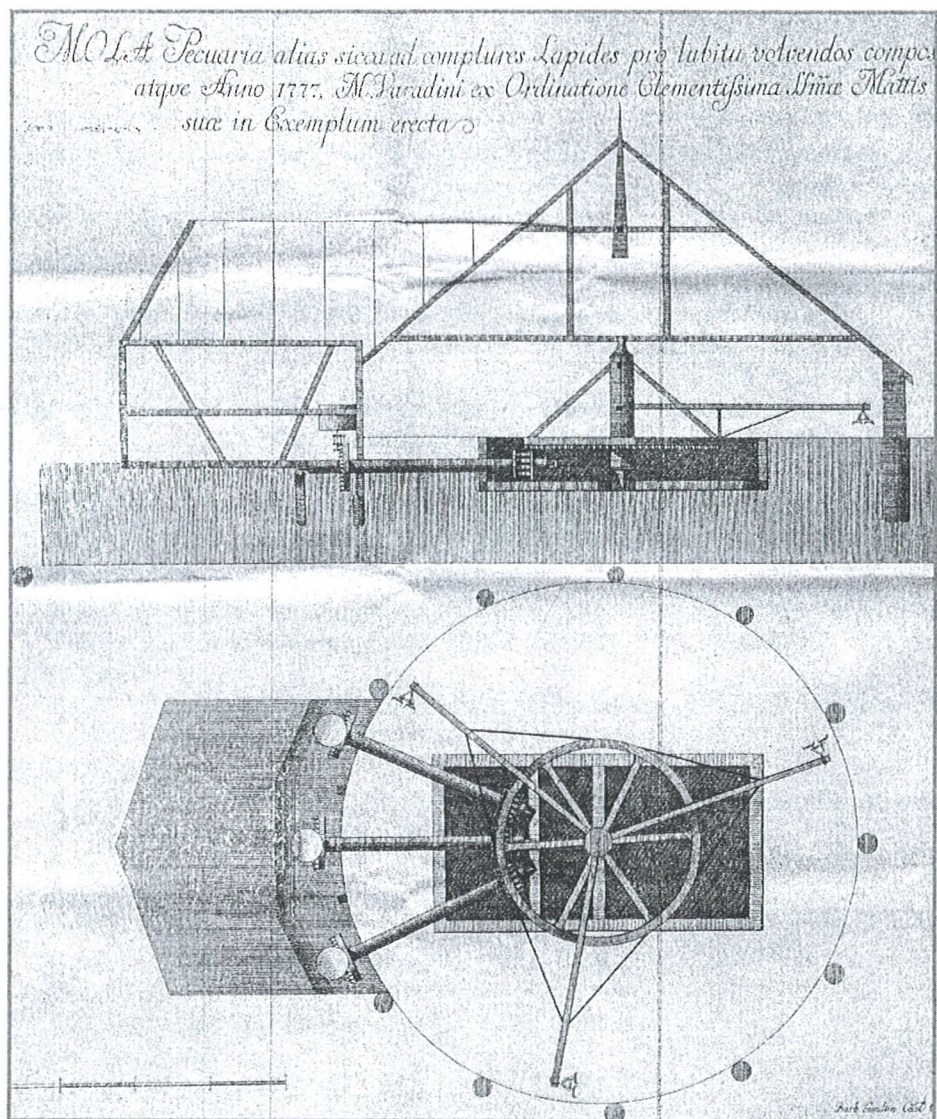
A békésvármegyei hódoltság történetéből (In: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, 1881/82.)

SZITA László (red.):

A törökök kiűzése a Körös – Maros közéről 1686 – 1695. Gyula 1995. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 19.)

VARGA János:

Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556 – 1767. Budapest: Akadémiai Kiadó 1969.

Plán suchého mlyna
(B M. Levélt., IV. A. 1. b. No. 86. 1780.)

II. PÔVOD (ÚTEK, USADENIE SA, MIGRÁCIA)

Po vyhnaní Turkov a po potlačení rákócziovského povstania celá Bé-
kéšska a Čanádska župa bola vyludnená a v ruinách. Obyvatelia kedysi
existujúcich osád sa rozutekali pred drancovaním v krajine sa neustále
pohybujúceho vojska, aby si našli svoje útočisko buď v najbližšej väčšej
obývanej osade (medzi Dunajom a Tisou, v Jazygo-kumánskom dištrikte,
v Sabolčskej a Bihorskje župe, v Sedmohradsku), alebo ďaleko na severe.
Rozutekané obyvateľstvo len po uzavretí szatmárskeho mieru sa začalo
vracať do svojich pôvodných sídlisk. Najskôr ožili osady na okraji župy,
ktorých obyvatelia prežili presuny vojsk v prirodzených prírodných útoči-
skách okolitých lesov a trstia. V močaristých a lesnatých krajoch južnej
časti Dolnej zeme sa ukrýval ešte dodnes neznámy počet prežitého oby-
vateľstva, ktoré sa vrátilo po utíchnutí bojov do svojich pôvodných byd-
lísk. Prispôsobujúc sa vojnovým pomerom jeho hlavným zdrojom živobytia
bol chov dobytká. Poddaní boli v nejakom nájomnom vzťahu tak s turec-
kým, ako aj s uhorským, ďaleko na severe žijúcim zemepánom danej oblas-
ti. Svoju daň ročne splácali v jednej sume. Ako predohra útekov na juh
v 18. storočí ešte v posledných desaťročiach osmanskej doby sa objavovali
„robotníci“ na dočasné práce z oblasti dnešného Slovenska. Tým vznikol
svojrázny vzťah medzi dvomi oblasťami. Kým napr. Sabolčská stolica v ro-
ku 1676 sa obrátila s prosbou na jágerského pašu, aby umožnil prechod
gemerských poddaných na žatvu, zatiaľ Gemerská stolica od toho istého
hodnostára žiadala dovoliť gemerskej chudobe získať potraviny na Dolnej
zemi, lebo jej hrozí nebezpečenstvo vypuknutia hladomoru. Takéto „ná-
vštev“ Dolnej zeme v prvých desaťročiach 18. storočia mohli byť už pravi-
delné. Na území južnej časti Dolnej zeme, vyludnenej následkom proti-
tureckých, respektíve kurucsko-labaneckých vojen, stal sa dominantným
studený chov dobytká. Pre rožný statok, držaný za ohradami, kosili a na-
hromadili seno Slováci, prichádzajúci z Horniakov na dočasné práce. V sú-
vislosti s chovom dobytká vzrástla úloha studní, ktoré v prípade znovo-
usadených obcí často sa stali predmetom súdnych sporov, respektíve slú-
žili chotárnym znakom v materiály dobových chotárnych sporov. V týchto

časoch obrábali iba zlomok celého chotára, aby tam obylie nasiali pre vlastnú výživu.

Majiteľom Békešskej a Čanádskej župy oslobodenej spod Osmanov medzi rokmi 1695 – 1720 bol erár. Majetky, opustené zväčša následkom vojen, spravoval jeden povereník, komorský prefekt so sídlom v meste Segedin. Zeme si prenajali cudzí obchodníci s dobytkom, hlavne južnoslovenského alebo arménskeho pôvodu. V týchto oblastiach, ktoré využívali predovšetkým ako pastviská, držali veľký počet dobytku, najmä jatočného. V tejto dobe sa objavila v Békešskej stolici aj rodina Karácsonyovcov, ktorá bola arménskeho pôvodu a dlhé desaťročia prenajímala zeme v békésszentandráskom panstve v priebehu 18. storočia.

V pomaly sa zaľudňujúcej Békešskej stolici existovali tri veľké panstvá: gyulianske, békésszentandráske a kétégyházske. Gyulianske panstvo, ktoré bolo najväčšie v stolici, sa začalo vytvárať po roku 1719, keďže v tom roku Ján Juraj Harruckern ako odmenu za svoje zásluhy, respektíve ako výmenu za kráľovské dlhy si žiadal od panovníka majetky v Békešskej stolici. Dostal ich do zálohu v roku 1720, až napokon, keď sa stal uhorským zemepánom, 10. augusta roku 1723 Jána Juraja Harruckerna zaviedli do gyulianskeho majetku, ktorý svoj konečný rozsah získal až v druhom zavedení, v roku 1736.

Dejiny poosmanského obdobia békésszentandráskeho panstva siahajú až do roku 1560, keď rodina Paksyovcov z Paksu podľa svedectva vtedy vzniknutej donačnej listiny sa stala majiteľom panstva. Keď Paksyovci v polovici 17. storočia vymreli „po meči“, ich rozsiahle majetky zdedili dediči v ženskej línii („po praslici“). Časť paksyovského majetku v Békešskej stolici (Komlós, Szentetornya, Ötvenablak, Csabacsüd, Békésszentandrás) zdedila vnučka Zigmunda Daróczyho. Proces dedenia však nebol jednoduchý. Na békésszentandráske panstvo, ktoré po vymretí Paksyovcov zostalo bez majiteľa, „položila svoju ruku“ kráľovská komora. Katarína Daróczyová dokladmi musela dokázať a peniazmi vykúpiť svoje právo na majetok. Ak by náhodou nebola bývala manželkou Juraja Száraz, člena sedemčlenného kráľovského tabulárneho súdu, možno aj tento majetok by bol získal Ján Juraj Harruckern pre seba. V tomto prípade však barón Juraj Száraz vykúpil békésszentandráske panstvo od eráru a tým predídúc Harruckerna v roku 1719 na toto panstvo dostal donačnú listinu.

Bádateľ, ktorý hľadá konkrétne pôvod slovenských osadníkov prichádzajúcich na južnú časť Dolnej zeme a čas ich príchodu, stojí pred veľkým problémom. Vo väčšine prípadov ide o zbehov, ktorí sa skrývali pred sto-

ličnou administráciou, respektíve pred niekdajším zemepánom. O ich jestvovaní vieme z niekoľkých zlomkovitých daňových súpisov a matričných záznamov. Osudy a cesty slovenských osadníkov v Békešskej župe na stranách písomných zdrojov najskôr môžeme sledovať od roku 1717. Predchodcami južnodolnozemskej slovenských osadníkov boli pastieri, kosci, želiari-zbierači sena, bíreši, ktorí sa na Dolnej zemi objavovali už v posledných desaťročiach osmanskej doby, aby si zarábali na chlieb tzv. sezónnou prácou. Tým si dopĺňali zárobok domácej zlomkovitej porty z územia dnešného Slovenska.

Kým Ján Juraj Harruckern ešte pred zavedením do majetkov začal zaľudňovať svoje sčasti alebo celkom vyludnené majetky, zatiaľ Juraj Száraz to urobil len po svojom zavedení do majetkov.

Prvá Slováckmi osídlená osada v Békešskej stolici bola Békešská Čaba, ktorá sa prakticky od roku 1718 „naplňala“ navzdory stratám zapríčinených migrantami. Cesta slovenských osadníkov, ktorí sa pohli zo vzdialených severných obcí, viedla predovšetkým cez Novohradskú a Peštiansku stolicu, respektíve cez stolicu Heves-Külső-Szolnok na juh s niekoľko-ročnými prestávkami. Náš predpoklad o hlavnom smere migrovania Slovákov iba potvrdzuje bilancia prišlých do Békešskej Čaby v 18. storočí. Podľa toho do osady v tomto storočí prišli utečení poddaní z dvadsiatich štyroch žúp.

Najviac osadníkov prišlo z Novohradu, z Hontu a z Peštianskej stolice. Druhá cesta útekov Slovákov na juh viedla z Gemeru (respektíve cez Gemer), cez Boršodskú a cez Heves-Külső-Szolnockú stolicu do Békešskej. Takto približne naraz prišli do Békešskej Čaby, respektíve do jej okolia aj Gemerčania z Boršodskej stolice so zbehmi z Peštianskej, z Novohradskej a Hontianskej stolice. V Peštianskej stolici, respektíve v južnejších stolicach Horniakov nielen následkom spontánnych útekov, ale aj s pomocou osídľovacích akcií zemepánov oživovali sa vyludnené dediny. Oproti tomu do južnej časti Dolnej zeme, na majetky Harruckerna v Békešskej stolici, sa dostávali takí poddaní, ktorí už aj vo svojich predošliých domovoch boli utečenými poddanými.

Po roku 1720, keď už v Békešskej Čabe počet nových osadníkov dosiahol dostatočnú mieru, utvorilo sa vedenie a začal sa samostatný život osady. V činnosti znovuosídľovania aj v prípade Békešskej Čaby mali leví podiel impopulátori. Výsledok ich práce je dobre badateľný v značnom vzostupe počtu čabianskych osadníkov medzi rokmi 1717 a 1723 (30 až 40 rodín ročne). Z rokov pred 1720 sa zachovala v pamäti ľudu postava troch poddaných Dunu, Valenta a Sekerku, ktorí sa dobrovoľne hlásili za impo-

pulátorov. Od roku 1720 už z priameho poverenia Harruckerna sa ujal impopulátorskej činnosti Mikuláš Thúroczy (Turčiansky).

Osadu Poľný Berinčok sa tiež viackrát zemepáni pokúsili znovuosídliť. Prvý pokus bol v roku 1702, keď na krátky čas sa tu usadilo 26 maďarských rodín, prívržencov reformovanej cirkvi v opustených, znivočených domoch dediny. Predošlí majitelia ich museli opustiť po roku 1686 následkom taktiky „zničenej zeme“ kresťanských vojsk namierenej voči osmanskej posádke v Gyule. Aj tento „druhý Berinčok“ existoval len do roku 1703, keď Srbi z južnej časti Dolnej zeme vyplienili tak Berinčok, ako aj celú stolicu. Tri ramená rieky Kereš tvorili front medzi kurucmi a Srbmi. „Tretí Berinčok“ sa taktiež zaľudnil v menších-väčších skupinách v priebehu viac rokov, resp. desaťročí. Tak napríklad podľa Ondreja Školku už okolo roku 1716 sa zastavilo v Berinčoku niekoľko slovenských rodín. V tom im mohla pomôcť aj osídľovacia činnosť baróna Harruckerna, ktorú začal ešte pred jeho zavádzaním do vlasníctva majetku. K vzniku novej osady prispeli viacerí. Osobami, ktoré rozniesli Harruckernovo pozvanie predovšetkým medzi Slovákami žijúcimi na Horniakoch, respektíve na území dnešného severného Maďarska, boli Ondrej Madarász a Michal Balázs. Oni boli impopulátormi (osídľovateľmi), ktorých mená sa zachovali pre budúce pokolenia v archívnych prameňoch. Požiadavky prišlých slovenských poddaných, vzťahujúce sa na možnosť usadenia sa, respektíve na začatie života, Harruckernovi sprostredkovali do gyulianskeho panstva dvaja v Békešskej Čabe usadení učitelia, Ján Grenercius a Vavríneec Matheides. K Slovákom v Poľnom Berinčoku v roku 1725 sa pridali evanjelickí (luteránski) nemeckí osadníci a na jar v roku 1731 z okolitých osád sa k nim prisťahovalo asi 21 maďarských rodín.

Spomedzi majetkov znovuosídlených či znovuoživených majetkov Jána Juraja Harruckerna v Békešskej stolici jedine osada Nemeskereki bola osadou, ktorú barón osídlil katolíckymi Maďarmi a predovšetkým Slovákami. Čas znovuosídlenia sa kladie na rok 1721. Obyvatelia, ako v prípade ďalších znovuosídlených južnodolnozemskej osád, aj sem prišli z rôznych lokalít. Na rozdiel od ostatných osád Harruckernových majetkov v Békešskej stolici v prípade Nemeskereki sám barón usadzoval ľudí, snažiac sa o to, aby sa tam usadili ľudia jedného vierovyznania, katolíci. Znovuosídlenie možno uľahčilo odvandrovanie rozsiahlo poddaných z Gemerskej župy, ktorý sa rozšíril v tých časoch. Medzi rokmi 1711 a 1736 ušlo z Gemeru 646 poddanských rodín a pohlo sa predovšetkým smerom do Boršodskej stolice. Menšie skupiny (asi 15 rodín) sa dostali ďalej, až do Békešskej, Bihorskej, respektíve Sabolčskej stolice. V dedine znovuosídlenej Slo-

vákmi a Maďarmi už od začiatku vážnym problémom boli neprestajné povodne Kereša. Po viac ako desaťročnej biede obyvatelia Nemeskereki sa rozprchli. Ich väčšia časť (okolo dvadsať rodín) sa presídlila na pustatinu Endrőd so svojim kňazom a učiteľom, aby od roku 1732 začali nový život v oživujúcej sa osade.

Starodávny Sarvaš opustili jeho málopočetní obyvatelia po roku 1686 naraz s ostatnými obyvateľmi ešte obývaných obcí Békešskej stolice vtedy, keď útočiace kresťanské vojská v rámci veľkej oslobodzovacej vojenskej výpravy obklúčili Gyuliansky hrad a vypálili turecké palisády v Sarvaši. Aj do Sarvaša prichádzali osadníci z Horniakov v tzv. komorskom období na výzvu Harruckerna. Postupne sa zaľudňujúci Sarvaš údajne bol založený v roku 1722, tento dátum je prakticky totožný s rokom podpísania osadníckej zmluvy. Vtedy – 23. júla 1722 – súčasne a skoro s totožným obsahom zmluvy Berinčanov vznikla aj osadnícka zmluva Sarvašanov, podpísaná hospodárskym správcom Jánom Sporerom. Bola zároveň aj odpoveďou na päťbodovú žiadosť sarvašských osadníkov s podobným obsahom ako žiadosti Berinčanov. Prví obyvatelia znovuosídleného Sarvaša, okolo 34 rodín, prišli z viacerých žúp z Horniakov a z územia dnešného severného Maďarska. Boli to zväčša utečení poddaní. Približne štyridsať rodín z Asódu, znovu zaľudnenom po Rákócziho povstaní, potom ako sa dozvedelo o osídľovacích zámeroch Harruckerna, vydalo sa na cestu do Sarvaša. Barón Podmaniczký, aby dostal naspäť svojich asódskych poddaných, v roku 1734 začal deväť rokov trvajúci súdny proces proti Jánovi Jurajovi Harruckernovi. Výsledkom sporu sa mu podarilo získať späť jednu časť (17 rodín) svojich poddaných, ktorí väčšinou boli jeho večne pripútanými poddanými. Za 16 poddanských rodín mu J. J. Harruckern zaplatil iba odškodné.

Asódski poddaní, tvoriaci značnú časť obyvateľstva vtedajšieho znovu osídleného Sarvaša, sa usadili na jednom mieste. Túto časť osady ešte aj o storočie neskôr nazývali Sarvašania „Asódskou stranou” po tu usadených asódskych utečencoch. Druhú časť osady, tzv. Tušiacku stranu, obývali tí utečení poddaní, ktorí utiekli z Novohradskej, Gemerskej a Hontianskej stolice, respektíve cez ne do Sarvaša. Osadníci z Novohradskej stolice vo veľkom počte prišli po Asódčanoch asi o pätnásť-dvadsať rokov neskôr do Sarvaša z majetkov Pavla Balassu a Pavla Mocsáriho. Kvôli svojim utečeným poddaným v roku 1747 aj Pavol Balassa a Pavol Mocsári sa pustili do sporu tentokrát už so synom Jána Juraja Harruckerna – s Františkom. Tentoraz však právne zvíťazil práve on.

Hneď ako Juraj Száraz získal donačnú listinu na majetky békésszentandráskeho panstva (Békésszentandrás, Csabacsüd, Szentetornya, Ötvenablak, Komlós) v roku 1719, začal ich zaľudňovať. V roku 1735 v Békésszentandrási z roztrpčenia poddaných vypuklo povstanie, krátko po ňom v roku 1739 nasledovala morová epidémia. Jozef Rudnyánszky ešte počas života svojej testinej ako nájomca začal znovuosídľovať Békésszentandrás. Prví slovenskí osadníci sa tu objavili už v roku 1742. Utečení, respektíve prechodne sa usadení poddaní s voľným pohybom v centrálnych stoliciach Horniakov (Novohrad, Gemer, Hont) získali zvesti o tom, že Rudnyánszky na békésszentandráscky majetok hľadá osadníkov. Tak ako v prípade viacerých znovuosídlených dolnozemskej osád (od Peštianskej po Békešskú stolicu) aj v Békésszentandrási miestnych evanjelických Slovákov k opätovnému migrovaniu podnecovalo napätie vznikajúce zo znovuosídľovacej akcie.

Keď Slováci následkom spomenutých problémov museli opustiť Békésszentandrás, napokon sa stala ich novým domovom pustatina Komlós. Keď 8. januára 1746 podpísali kontrakt s barónom, ešte na jar toho istého roku prišlo 45 rodín z Békésszentandrásu na Komlós. Druhá skupina osadníkov, okolo 58 rodín, už prišla na Komlós priamo bez prechodného pobytu v Békésszentandrási.

A) Znovuobnovenie Békešskej stolice

Bilancia morovej epidémie – pustošiacej v Békešskej župe v rokoch 1738 – 1739¹

In Oppido Gyula (v meste Gyula) Ā. 15 ^{ia} Julii 1738. usque 17 ^m Decembris 1738. (Od 15. júla 1738 do 17. decembra 1738)	Mŕtvi 1059
In Possessione Csaba (v dedine Csaba) Ā. 1 ^a Julii 1738. usque 6 ^{am} Septembris 1738. (Od 1. júla 1738 do 6. septembra 1738)	61

¹ OL, Litterae Comitatum. „Comitatus Bekesiensis 1699 – 1769“ „ad No. 28. Litt. Comitatum 1740.“

In Possessione Vári (v dedine Gyulavári) Ā. 1 ^a Novembris 1738. usque 15 ^{tam} Februarii 1739. (Od 1. novembra 1738 do 15. februára 1739)	300
In Possessione Gyoma (v dedine Gyoma) Ā. 15 ^{ta} Januarii 1739. usque 26 15 ^{ta} Mai 1739. (Od 15. januára 1739 do 16. mája 1739)	485
In Possessione Szent András (v dedine Békésszentandrás) Ā. 15 ^{ta} Januarii 1739. usque 25 ^{tam} Mai 1739. (Od 15. januára 1739 do 25. mája 1739)	228
In Possessione Öcsöd (v dedine Öcsöd) Ā. 28 ^a Novembris 1738. usque 3 ^{am} Mai 1739. (Od 28. novembra 1738 do 3. mája 1739)	440
In Possessione Tarcsa (v dedine Köröstarcsa) Ā. 22 ^{da} Mai 1739. usque 12 ^m Novembris 1739. (Od 22. mája 1739 do 12. novembra 1739)	341
In Possessione Berény (v dedine Mezőberény) Ā. 6 ^{ta} Julii 1739. usque 2 ^{dam} Augusti 1739. (Od 6. júla 1739 do 2. augusta 1739)	28
In Possessione Doboz (v dedine Doboz) Ā. Paschate usque 1 ^{am} Augusti 1739. (Od Velkej noci do 1. augusta 1739)	171
In Oppido Békés (v meste Békés) Ā. 15 ^{ta} Septembris 1739. usque 5 ^{tam} Januarii 1740. (Od 15. októbra 1739 do 29. decembra 1739)	1185
In Possessione Körösladány (v dedine Körösladány) Ā. 15 ^{ta} Octobris 1739. usque 29 ^{am} Decembris 1739. (Od 15. októbra 1739 do 29. decembra 1739)	220
In Possessione Gyarmath (v dedine Füzesgyarmat) Ā. 6 ^{ta} Julii usque 29 ^{am} Decembris 1739. (Od 6. júla 1739 do 29. decembra 1739)	521
In Possessione Szeghalom (v dedine Szeghalom) Ā. 1 ^a Septembris usque 26 ^{tam} Decembris 1739. (Od 1. septembra 1739 do 26. decembra 1739)	512
In Possessione Vésztü (v dedine Vésztő) Ā. 12 ^a Augusti usque 18 ^{am} Decembris 1739. (Od 12. augusta 1739 do 18. decembra 1739)	269

In Possessione Faás (v dedine Fás) Ā. 14 ^{ta} Julii usque 2 ^{am} Novembris 1739. (Od 14. júla 1739 do 2. novembra 1739)	163
Universalis summa demortuorum (Celkový počet zosnulých)	5983

Oslobodenie a znovuoobnovenie Békešskej stolice

„9. januára 1695 turecká posádka odovzdala hrad (totiž gyuliansky) obliehajúcim, a tým zároveň bola oslobodená aj stolica spod tureckého panstva.

Po oslobodení sa stolica nedostala pod civilnú správu, ale v roku 1698 vytvorili z nej Gyuliansky obvod pod správou budínskej administrácie viedenskej kráľovskej komory. Zároveň spravovanie obvodu prevzal cisársky hospodársky správca. Celý obvod patrilo pod jeho správu až do roku 1715, keď 92. článok zákona vyhlásil existenciu Békešskej stolice (...)

Stolica však naďalej zostala v rukách komory a ako kráľovský majetok bola darovaná Karlom III. Jánovi Jurajovi Harruckernovi.”²

„Opis tých osád, ktoré patria k Gyule, konkrétne:³

Na hodinku leží odtiaľto jeden fungujúci mlyn s tromi kameňmi, čo dal opraviť plukovník von der Porthen a z čoho má aj užívacie právo.

Ďalej je tu na brehu Fekete-Körös (Čierneho Kereša) mesto Sarkad, ktoré sa volá aj mestom hajdúchov. Nachádza sa tu jeden veľký, ale trochu zborený kostol bez strechy. Stojí tu ešte 20 domov, kde predtým stálo asi 60.

Jedna ďalšia osada Tobos (Doboz) leží na pol míle na brehu Fekete-Körös celkom zničená.

Mesto Pikesch (Békés) ležalo na dve míle odtiaľto na brehu. Stálo tu 200 domov, ktoré ležia teraz v ruinách.

Osada Piry (Poľný Berinčok) leží pri brehu Fekete-Körös na 3 míle odtiaľto. Je to dedinka pozostávajúca z 20 poničených domov.

² Kismarjai-Konrád Emil. Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. 10. p.

³ Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1694-1848). Békéscsaba, 1971. 10. p.

Dedina Körös (Körösladány) je malá, na 3 a pol míle odtiaľto ležiaca osada, pozostávajúca z 20 poničených domov.

Täetch (Köröstarcsa) leží odtiaľto na 4 míle. Vyzerá celkom tak ako Körösladány.

Endrickh (Endrőd) už veľmi dávno je neobývanou pustatinou.

Jedna malá dedinka, ktorá sa volá Joma (Gyoma) a pozostáva zo 16 poničených domčekov.

21. Sarobasch (Szarvas) bolo mesto obklopené hradbami, také veľké ako Gyula.

Teraz však je všetko spustošené.

22. Szent Andres (Békésszentandrás) je dedinka pozostávajúca z 50 domčekov, ktoré teraz ležia v ruinách.⁴

„Po vyhnaní Turkov táto dŕžava začas podliehala vojenskému veleniu, keďže nebolo ľudí pre správu, ba ani pre poslušnosť.⁵ Celý kraj sa stal neobývanou pustatinou. Napokon bol tento kraj zaľudnený s privedenými osadníkmi, pričom išlo o snahu presvedčiť Jeho Majestát cisára a najmilostivejšieho kráľa, aby sa táto župa v celosti pripojila ku krajine, hneď ako sa zrodilo o tom uznesenie v sneme.“⁶

O najhlavnejšom úradníkovi Békešskej stolice⁷, o jejéi erbe, o obyvateľoch po roku 1715

„Prvou osobou, ktorá dostala od kráľa hodnosť hlavného župana, bol veľkomožný gróf Jakub Ján Löwenburg, radca kráľovskej komory, predsedá komorskej komisie uhorských záležitostí, ktorý s úplným súhlasom stolice aj dnes vedie úrad.“⁸

⁴ Lindner Ferdinánd Krisztián na rozkaz budínskeho riaditeľstva Kráľovskej komory prešiel osadami patriacimi mestu Gyula a o svojich skúsenostiach r. 1696 napísal hlásenie. Nemec-ký originál sa nachádza v knihe: Veress Endre. Gyula város oklevéltára (1313 – 1800). Gyula, 1938. 463. Preložil Implom József

⁵ Bél Mátyás: Békés vármegye leírása. (Originálny titul diela: Historica Comitatus Bekesien-sis) Preložili: P. Szalay Emőke a Pánczél Barnabás. Vydala Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1993. 12. p.

⁶ Podľa zákonného článku 126. z roku 1723.

⁷ Bél Mátyás: c. d., 13. p.

⁸ „Aj keď Leopold I. 2. decembra 1699 vymenoval Jakuba Jána Löwenburga, dvorského a ko-morného radcu, za hlavného župana župy, ktorý bol 29. marca 1700 aj uvedený do úradu a vtedy sa aj konalo prvé valné zhromaždenie obnovej stolice vo Veľkom Varadíne. Lö-wenburg na zhromaždenie poslal namiesto seba zástupcu. (...) Pravá reštavrácia stolice sa uskutočnila na podklade zákonného článku č. 92, schválenom 10. mája 1715. Löwenburg

„Erb,⁹ darovaný župe v roku 1723,¹⁰ zobrazuje leva, ktorý bol erbo-
vým zvieraťom rodu Löwenburgovcov, a pod ním symboly troch Kerešov.”

„...keď v roku 1715 župa znovu ožila tam, kde pred tureckým pan-
stvom prosperovalo 110 dedín a po ich vyhnaní ešte ich bolo 40, vo väčšine
s kostolmi, tam teraz okrem osady Békés a Gyula už iba sedem ošarpa-
ných dedín živorilo, menovite Gyarmat, Szeghalom, Vésztő, Ladány, Do-
boz, Gerla, Vári. Obyvateľov týchto osád podľa súpisu z roku 1716 spolu
bolo 520 rodín. Ak na každú rodinu pripočítame šesť duší, tak v tom čase
žilo v Békešskej stolici dokopy 3120 ľudí.”¹¹

Inštrukcie snemovým poslancom Békešskej stolice, s ktorými vyhľadali hlavného župana Jakuba Jána Löwenburga (1716)¹²

„1. Z Božej milosti milostiví páni prídú do Viedne, predovšetkým
v mene stolice ponížené pozdravte dôstojného a velebného pána hlavného
župana a zaželajte mu šťastlivý nový rok.

V mene horeuvedenej stolice odovzdajte mu dva általagy¹³ samotoku
a bažanty a ospravedlňte sa za skromnosť daru.

Milostiví páni predneste dôstojnému pánovi hlavnému županovi čo
najvýstižnejšie spustnutý stav župy, malý počet obyvateľov a pýtajte od
neho záštitu v prospech stolice.

Keďže pre falošnosť segedínskeho prefekta pána Cometa bola na chu-
dobný ľud zvalená povinnosť stravovania a ubytovania vojakov. Na dotyč-
ných miestach, ak to bude možné, nech Jeho Excelencia sa snaží túto vec
napraviť. (...)

zomrel v roku 1732. Po ňom titul a moc hlavného župana sa dostal do rúk Jána Juraja
Harruckerna (Kereskényiné Cseh Edit, tamtiež, 34. p.)

⁹ Bél Mátyás: c. d., 13. p.

¹⁰ Rok 1723 je mylný dátum. Stolica dostala erb v roku 1724. O novom erbe pozri: Karácsonyi
János: Békésvármegye... I. 328. p; Haan Lajos: Regesták... BRMTÉ XI. 117.” (Kereskényiné
Cseh Edit, tamtiež, 35. p.)

¹¹ Haan Lajos: Békés vármegye története, 1890 – 1891. (Rukopis v Archíve Békešskej župy v
Gyule)

¹² Po uzavretí satmárského mieru podľa zákonného článku č. 92 z roku 1715 definitívne
znovuzaložili Békešskú stolicu. Hlavným županom znovuzaloženej Békešskej stolice sa stal
Jakub Ján Löwenburg, ktorý počas svojho 32-ročného úradovania len raz bol osobne v
„svojej” stolici. V januári roku 1716 stolica poslala k nemu do Viedne dvoch ľudí s darmi.

¹³ „Átalag... tuzemská produkcia, 16. storočie. Menší sud. (...) 67,14 – 75,54 litrový” (Bogdán
István: Régi magyar mértékek. Budapest, 1987. 85. p.)

Kolko porcií (prostriedkov na stravu vojakov) pripadalo na stolice a kolko vojakov je aktuálne ubytovaných, nech o tom referujú milostiví páni Jeho Excelencii...”¹⁴

Ján Juraj Harruckern sa stal majiteľom v Békešskej stolici

„Ján Juraj Harruckern ako odmenu za svoje zásluhy v roku 1719 si žiadal väčšiu časť Békešskej stolice od kráľa”¹⁵ (...)

„Po prevzatí tohto hlásenia cisárska a kráľovská komora oslovila Adama Jána Thana, hospodárskeho správcu segedínskej prefektúry, aby odovzdal v kráľovskej donačnej listine vymenované dediny a pustatiny Jánovi Jurajovi Harruckernovi, cisárskemu komorskému radcovi. To sa stalo 25. októbra 1720. V roku 1721 (...) okrem miest Gyula a Szentes opäť vyslali Thana oceniť hodnotu niekoľkých pustatín.(...) Okrem toho hlási (totiž Than), že sú v stolici ešte ďalšie pustatiny: Murány, Orosháza, Sima, Simasziget, Soprony, Szarvas... Podľa neho aj tieto by mali dať Harruckernovi, lebo jednak sú neupotrebitelné, jednak bezcenné, lebo sú to pustatiny bez zavlažovania.”¹⁶

„Panstvo veľkomožného pána Jána Juraja Harruckerna:

1. Čaba je veľmi rozľahlou dedinou. Je obývaná Slovákmi v dôsledku osídľovacej činnosti Harruckerna. Za jedinou chybu tejto novej osady môžeme pokladať, že trpí častým odchodom jeho obyvateľov. Prišielci, ktorí sotva sa tu usadili, ihneď si hľadali nový domov, čo môžeme zazlievať tomuto stále vandrujúcemu ľudu. Ozdobou osady voľakedy bol kaštieľ.¹⁷

3. Berinčok kedysi bol veľmi zaľudnenou dedinou, ale následkom vojen z predošlého obdobia sa stal pustatinou. V roku 1721 (1723. – J. G.) preto Slováci a Nemci ju začali znovuosídľovať.¹⁸

5. Nemes Kerék (Nemeskereki); kedysi ju obývali Maďari, ale počas vojen boli vyhnaní, preto nedávno prisťahovaní Slováci sa tu začali usadzovať. Osade, ležiacej v susedstve osady Békés, tiež hrozí stále nebezpečenstvo povodne.”¹⁹

¹⁴ BML, zápisnica stoličného valného zhromaždenia, 1716. 32. p. z latinčiny preložil a cituje Implom József: c. d., 13. p.

¹⁵ Kismarjai-Konrád Emil: Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. 14. p.

¹⁶ Tamtiež, 15. p.

¹⁷ Tamtiež, 26. p.

¹⁸ Tamtiež, 26. p.

¹⁹ Tamtiež, 26. p.

„Sarvaš ani trochu nie je majetnejšou osadou než Čaba. Žijú tu ľudia ako v poľných mestách. Obyvatelia sú už Slovákmi. Keďže sú usilovnými roľníkmi, sú pravdepodobne aj preto takí úspešní, že na poľné hospodárenie lepšia zem by sa na okolí nenašla. Kedysi bol poľným mestom Lajosovcov, Székelyovcov a ostatných. Tu sa nachádza najrušnejší priechod cez Körös. Turek, aby zabránil stálemu znepokojovaniu jeho hraníc kresťanskými vojskami, postavil hrad z palisád z juhu posilnený hradbami. Dodnes stoja pozostatky mohutného opevnenia. Teda následkom vtedajších častých vojen sa stal známym chotár týchto dedín.”²⁰

Matej Bel o Slovákoch usadených v južnej časti Dolnej zeme

„Slovákov usadili zemepáni v predošlých rokoch v takom veľkom počte, že zámožnejší osadníci už založili viac dedín. Medzi nimi je Čaba, Nemeškereki a časť Berinčoku. Táto národnosť dokazuje takú usilovnosť v obrábaní pôdy, že niet takého zemepána s opusteným majetkom, ktorý by nedával prednosť slovenským osadníkom oproti iným pre ich nepreskúšanú vytrvalosť v práci. Napriek tomu mnohí z nich sa navrátili na sever ku krajanom, báli sa totiž barbarov, ktorí už mnohokrát zničili tento kraj. Počuli o nich od tých, ktorým vadilo ich tamojšie usadenie sa.”²¹

Stručne o majetku Juraja Száraza

„1. Szent András (Békésszentandrás) je spomenutiahodný ani nie natoľko pre svoju veľkosť, ale skôr pre znamenitosť a výhodné polozenie svojho úrodného chotára.

2. Sz.(ente)Tornya

3. Csaba Csüd spolu s predošlou pustatinou sú neobrábané.”²²

²⁰ Tamtiež, 26. p.

²¹ Bél Mátyás: c. d., 10. p.

²² Tamtiež, 28. p.

O vzniku južnodolnozemskeých slovenských osád podľa rakúskej publikácie z 19. storočia²³

„Slovakische Colonien in Unter Ungern. Die erste und bedeutendste slavische Niederlassung in dieser Gegend erfolgte.

1. Zu Csaba. Bereits im dreizehnten Jahrhunderte bestand eine Ortschaft dieses Namens: während der Türkenherrschaft jedoch ging sie zu Grunde.

Erst im Jahre 1715 begann Thuróczy Miklós einige ungrische Familien daselbst anzusiedeln, im Jahre 1717. zählte man bereits 22 Bewohner. Auch kam in diesen Jahre der erste evangelische Pastor, Johann Schuhajda, in diesem Dorf. Im Jahre 1720. endlich kam der Ort in's Aufblühen, als der nachmalige Freiherr Johann Georg Harruker die grossen Fiscal-Güter im Békeser, Csongrader und Zarander Komitate von Karl VI. erhielt.

Nun kamen slovakische Bewohner aus verschiedenem oberem Komitate, und in diesem Jahre erhielt der Ort auch einen Magistrat und ein Siegel. Im Jahre 1748. bestand der Rath bereits aus 24 Persones; – im Jahre 1750. wurde eine katholische Kirche gebaut. Die Bevölkerung des Ortes hatte sich so gemehrt, dass von dort schon in der ersten Hälfte des achtzehnten Jahrhunderts mehre slovakische Töchter-Colonien auswanderten. Dessenungeachtet blieb Csaba das volkreichste Dorf in Ungern, welches bereits im Jahre 1820. über 20.000 Einwohner zählte. In letzterem Jahre wurde Csaba zum Marktflecken erhoben.(...)

3. Gleichzeitig mit Szarvas erhielt auch das Dorf Mező-Berény seine slovakischen Bewohner durch Johann Sporer, den herrschaftlichen Bevollmächtigten.

4. Im Jahre 1744 wurde Oroszház durch slovakische Ankömmlinge aus Lem Raaber, Eisenburger, Salader, Vesprimer und Stuhlweisenburger Komitate bevölkert.

5. Im Jahre 1746. erhielt die schwache ungarische Bevölkerung zu Komlos einen Zuwachs an einer slovakischen Colonie, die aus St. Andrásdalim zog, sich aber nicht durch Heirathen mit den Ungern vermischte, daher der Ort auch Tót-Komlos genannt wurde.”

²³ Czoernig, Karl Freiherrn v.: Etnographie der Oesterreichischen Monarchie. Bécs, 1855. III. zv., 104. p.

„Slovenské osady v dolnom Uhorsku. Osadenie významnejších slovenských osád na okolí sa uskutočnilo nasledovne:

1. V Čabe už v 13. storočí existovala pod týmto názvom osada: pod tureckou nadvládou bola zničená. Len v roku 1715 začal Mikuláš Thuróczi usadzovať niekoľko maďarských rodín. V roku 1717 mala osada 22 ľudí. V tomto roku prišiel aj prvý evanjelický duchovný pastier Ján Šuhajda. V roku 1720 začala osada rozkvitať, keď slobodný pán Ján Juraj Harruckern dostal od Karola VI. svoje majetky v Békešskej, Congrádskej a Zarándskej stolici.

Vtedy prišli slovenskí obyvatelia z rozličných severných stolíc a v tomto roku dostala osada magistrát a pečiatku. V roku 1748 už mala 24-člennú radu, v roku 1750 bol postavený katolícky kostol. Obyvateľstvo sa natoľko rozmnožilo, že už v prvej polovici 18. storočia mnohí sa vyrojili a založili nové slovenské kolónie – filiálky. Napriek tomu Čaba zostala najľudnatejšou dedinou Uhorska, v roku 1820 už mala viac ako 20.000 obyvateľov. V posledných rokoch Čabu pozdvihli na trhové miesto.

3. Súčasne so Sarvašom aj Poľný Berinčok dostal slovenských osadníkov prostredníctvom Jána Sporera, vymenovaného panovníkom.

4. V roku 1744 Orosháza bola zaľudnená²⁴ slovenskými osadníkmi so žúp Győr, Zala, Veszprém a Fehér.

5. V roku 1746 k malej hŕstke maďarského obyvateľstva Komlóša pribudli Slováci z (Békés) Szentandrásu, ktorí následkom sobášenia sa s Maďarmi pomiešali, preto nazývali osadu aj Slovenským Komlóšom.”

O príčinách úteku poddaných z koháryovských majetkov na Horniakoch do Békešskej Čaby

„Boli sme ubytovaní v mohutnom kaštieli Koháry-Coburgovcov v Svätom Antone (Antole). Každý z nás mal vlastnú izbu a vlastného sluhu (t. j. ako člen Maďarskej historickej spoločnosti autor textu bádala v antolskom archíve – J. G.). Stravovali sme sa u hospodárskeho správcu.

Tento mohutný kaštieľ dal postaviť gróf Štefan Koháry, známy krajinový sudca. Tento Štefan Koháry bol priamym zakladateľom mojej békešabianskej evanjelickej cirkvi. On totiž bol fanatickým katolíkom a ako taký kruto prenasledoval evanjelických poddaných žijúcich na jeho majetku. Šťastí v tejto veci sa zaangažoval jeho hospodársky správca Návay,

²⁴ Medzi nimi sa utiahlo niekoľko slovenských rodín, presídlených sa neskôr do Komlóša.

ktorého ešte i dnes (o 150 rokov neskôr) spomínajú Čabania ako prenasledovateľa svojich otcov. Od neho som našiel viacej listov v archíve. Keď teda v roku 1718 Kráľovská komora a neskôr Juraj Harruckern začali kolonizovať pustatiny v Békešskej župe, húfne prichádzali sem evanjelici, predovšetkým z koháryovských majetkov, lebo tu im bolo sľúbené slobodné vyznávanie viery. Býval som teda tri dni v kaštieli prenasledovateľa mojich spoluveriacich a obsluhovali ma, evanjelického farára, hajdúsi jeho potomkov. Veru, neraz som si pomyslel, keď som si bral každé ráno za náručie z jeho listov do svojej izby, aby som ich tam preštudoval, že keby videl prenasledovateľ evanjelikov evanjelického farára, farára jeho prenasledovaných poddaných, čítať jeho tajnú korešpondenciu, bol by sa hádam aj skrútol vo svojom hrobe.”²⁵

Zbehovia z Hontianskej stolice v Békešskej Čabe

„Primus Testis: *Nobilis Franciscus Martonszki alias Inclyti Comitatus Hontensis Jurassor sub Juramento examinatus fassus est ad 1um Ex quo Fatens saepius ad Possessionem Csaba condescendere soleret cognoscat ibidem praetit. Domini Baronis profugos subditos ex possessione Szelcze, et quidem de Comitatu hocce Hontensi nominanter Cziczelly ac Sikora sic dictos.*

Ex Cserencsen Paulum Brezói cum filiis Luca, Andrea et Joanne; Ex Rima Brezo Petri Franko Filium Joannem; Mathaeum Danko cum duobus Filiis Andream, Mathaegi cum Fratre Joanne Brezoviensis (...)

Tertius Testis: *Georgius Szabó in Possessione Rimabrezó commorans Annorum 60 examinatus fassus est praemissa Deutri puncta. Ex in Deutro specificatis profugis subditis seu fatens quod in praesentiarum etiam in Csaba habitent, cum quibus conversatus et collientus fuit, signanter ex Szelcze: Martinus Csicselly, Thomas Szikora, cum duobus Filiis, Georgius Varga cum Filio, Michael Polyak, alias Dienes, aut Lengyel, Petrus Csicsely cum Filio uno, Petrus Szikora cum demortui filii, duobus filiis; Ex Cserencseny Paulus Brezói cum Filiis Luca, Andrea et Joanne; Ex Rimóczy Stephanus Cziran cum Filio. Ex Rimabánya Georgius et Jacobus Hollo alias Kovács Fabri Ferarii praedicti Pagi Csaba, Ex Rimabrezó Petri Franko Filiis Joannes, Matheus Danko cum duobus Filiis Andreas, Mat-*

²⁵ Úryvok z knihy pamäti Ludovíta Haana, OSZK, Quart. Hung. 1952.

haei cum Fratre Joanne qui ex praedictis hujus Comitatus pagi profugiendo ad Dictam Possessionem Csaba, in Comitatu Bekesiense existen...(...)

2 ndus Testis Nobili Michael Rutény Annorum circit. 27 sub Juramento fassus est ad praescripta Deutri puncta: Ex in Deutro Specificatis subditis nimirum alium noscit fatens, praeter Andream Ambrus alias Hréka, ac Thomam Ambrus qui ex Possessione Szelcze profugerunt, ut et Gregorium Kiptak ex Fölső Pokorágy ad toties Nominatam Possessionem Csaba de praesentique ibidem existerent, qui alias subditi haereditarii praetitulata Dominae Baronissae sunt (totiž barónky Du Jardin) profugii (...)

3 lius Testis Georgius Szabó in Possessione Rimabrezo Commorans Annorum Circiter 60 sub juramento examinatus fassus est ad praescripta Deutri puncta, scit Fatens conversatus atque colloensus est cum in Deutro specificatis profugis subditis titulatae Dominae Baronissae in Possessione Csaba signanter ex Szelcze profugis cum defuncti Stephani Jakubovek, Filiis Thoma et Martino Jakubovek Georgio Likerecz et fratre Joanne, Georgio Méhes, Andrea Angyal ac Filio ejus Valentio et Georgio Demortui Georgii Angyal cum Duobus filiis, Georgio Botto cum filio Georgio, Andrea Angyal Filio Jakobo; Itidem Georgio Angyal cum duobus Filiis, Joanne et Thoma; Andrea Ambrus cum filiis Joanne Ambrus alias Hroka, et Thoma Ambrus nec non ex Fölső Pokorágy, Gregor Banschky, Michael Varga, Joanne Gajdos cum duobus Filiis, quos praespecificatos profugos subditos jure haereditario ad praetitulatam Dominam Baronissam, ac praedecessores ejusdem pertinuisse ac spectasse, scit erandivít fatens.

„Prvý svedok:

František Martonszki, zeman, prisázný veľaváženej Hontianskej stolice vypočúvaný pod prisahou najprv povedal, že často cestuje na čabiansky majetok, kde spoznal poddaných spomínaného baróna z usadlosti Selce, menovite Čičeľa a Sikoru z Hontianskej stolice, z Čerenčian Pavla Brezovského so synom Lukáčom, Ondrejom a Jánom, z Rimavského Brezova Petra Franka so synom Jánom, Matúša Danku s dvomi synmi, Ondreja Matúša z Brezova s bratom Jánom (...)

Tretí svedok: Juraj Szabó, žijúci šesťdesiat rokov na panstve rimavskobrezovskom, vyšetrojúc ho, priznal sa k predošlým bodom výsluchu.

O osobách spomenutých vo výsluchu tak sa vyjadruje, že na Čabe bývajú blízko pri ňom, stretol sa a zhováral sa s nimi, menovite zo Seliec s nasledujúcimi: Martin Čičeľ, Tomáš Sikora s dvomi synmi, Juraj Varga so synom, Michal Poliak, alias Dienes, tiež Lengyel, Peter Čičeľ so synom,

Peter Sikora s dvomi synmi; z Čerenčian Pavol Brezovský so synmi, s Lukáčom, Ondrejom a Jánom; (z Rimavice) Štefana Cirana so synom; z Rimavskej Bane Juraja a Jakuba Holló alias Kováč, sú kováčmi z oblasti spomenutej Čaby; z Rimavskej Brezovej Jána, syna Petra Franka, Matúša Danka s dvomi synmi, Ondreja Matúša s bratom Jánom, ktorí z oblasti tejto spomenutej župy utiekli na majetok spomenutej Čaby a žili v Békešskej stolici...(.)

Druhý svedok, asi 27-ročný zeman Michal Rutény pod prisahou uznal nasledujúce body výsluchu. O poddaných, zaznačených vo výsluchu sa tak zmienil, že nikoho spomedzi nich nepozná okrem Ondreja Ambruša, alias Hréka, Tomáša Ambruša a Gregora Kryptáka z Hornej Pokorádze, ktorí utiekli zo selčianskeho majetku na územie viackrát spomínanej Čaby a žijú tam aj teraz a ktorí ináč utiekli ako poddaní spomenutej barónky (...)

Tretí svedok, Juraj Szabó, žijúci šesťdesiat rokov na panstve rimavskobrezovskom, po výsluchu pod prisahou sa priznal k spomenutým bodom, čiže stretol sa a zhováral sa s utečenými poddanými spomenutej barónky, zaznačenými vo vypočúvaní na území Čaby, konkrétne zo Seliec: so synmi nebohého Štefana Jakuboveka, s Tomášom a Martinom Jakubovek, s Jurajom a bratom Jánom Likercom, s Jurajom Méhes, s Ondrejom Angyal a s jeho synom Valentom, so synom nebohého Juraja Angyala, s Jurajom a s jeho dvomi synmi, s Jurajom Bottom a so synom Jurajom, s Ondrejom Angyalom a so synom Jakubom, tamtiež s Jurajom Angyalom s dvomi synmi, Jánom a Tomášom, s Ondrejom Ambrušom, alias Hréka, a s Tomášom Ambrušom, taktiež z Hornej Pokorádze s Gregorom Bánskym, s Michalom Vargom, s Jánom Gajdošom a s dvomi synmi. Priznal sa, že vie: horeuvedení utečení poddaní na základe dedičného práva patria spomenutej barónke a aj patrili jej predkom.”²⁶

Utečení poddaní v Békešskej Čabe z Maglódu v Peštianskej stolici

„Veľavážený milostivý Pane!

V nedávno uplynulých dňoch so svojimi záležitosťami som navštívil Segedín. Boli by sme to riešili hádam aj pomocou listu v súvislosti s pá-

²⁶ O čabianskych utečených poddaných, 30. december 1727. (OL, P 418 Harruckern család levéltára, 11. cs. Fasc. N., No. 49.)

nom inšpektorom Jánom Thanom,²⁷ lenže mal som na mysli aj problém utečených poddaných Vašej Excelencie z Maglódu, ktorí, ako som o tom informovaný, odišli na Zátisie, do komorskej osady Čaba. Keďže osada je pod úradným dozorom spomínaného pána kamerálneho inšpektora Thana, preto v dôstojnom mene Vašej Excelencie pozdravil som milostivého pána, ktorý sa rozhodol pomáhať nám, len aby vedel ich mená a miesto ich terajšieho pobytu, sľubuje Vašej Excelencii, že Vám pomôže. Mne zase to prišlo na um, že u pána Bánhidiho sú spísané mená utečených poddaných. Vaša Excelencia ak by sa rozhodla poslať ku mne hodnoverného svedka z Vyšných majetkov, ktorého by som odviezol do Čaby potajomky a ktorý by identifikoval zbehov. Pomocou zhovievavosti spomínaného pána Thana razom by sme ich mohli pochytať. Ináč podľa starých priezvisk ich nenájde, dali si totiž iné mená. (...) K službám Vašej milostivej Excelencie Štefan Baitay. Sidó (Vácegres) die (deň) 13. mája 1720.”²⁸

Jedna časť poddaných z Békešskej Čaby pre zvýšenie daní (domácu a vojenskú daň – domestica a contributia) vrátila sa do svojich predošlých domovov

„Conscriptio Ruralium Processus Tarnensis Anni 1735. (Súpis gazdov procesu Tarna z roku 1735.)

Domoszló (Hevešská župa)

Actualis Hospites

Michael Kovács,	Andreas Teperka,
Martinus Kovács,	Joannes Rusznyák,
Georgius Nádasdi,	Thomas Teperka,
Georgius Kokovai,	Gregor Kurila,
Andreas Kuvik,	Georgius Polyak,
Nicolaus Oroszi,	Joannes Hegedüs,
Stephanus Martincsek,	Andreas Kusnyír,
Mathias Lipták,	Michael Palinko alias (čiže) Fűrész,
Joannes Rosko,	Daniel Hazdik,

²⁷ Ján Than bol vtedy prefektom segedínskej komory.

²⁸ ŠOBA, BB. KC. III. No. 6674.

Georgius Konyar,
Adamus Grunas,
Stephanus Bordás,
Joannes Zazrivecz,
Joannes Kosicska,
Martinus Kocsis,
Paulus Bányai,

Mathias Kovács,
Andreas Ocsovai,
Georgius Buzai,
Mathias Klenoszki,
Michael Banszki,
Martinus Banszki,
Georgius Zlesak.

Inquilini (želiari):

Martinus Kutlik,

Georgius Szedlak²⁹

O znovuobnovení Békešskej Čaby

„1 ^o *Observatur in hacce Possessione, quod Impopulatum coepissent conscripti hospites in Anno 1718.*

Tempore vero apprehensionis per Illustrissimum Dominum Domini Terrestrem jam in Anno Immediate subsequente sufficienter impopolata estitit.

2 ^o *Quoad vero taliter, usi in Regesrae Profugorum appareret, ab Anno 1722 in Dies desolaretur, rationem ejusmodi desolutionis, vel maxime comitatense contributionale Onus Quartirios in Personis officialibus eosdem obdefectum sylvarum (quandoquidem ex venioris locorum Terminus ad aliquot Centerios currus praeter etiam gratuitam Domini Terrestris sublevamen administrare cogebantur) incomoda et agravia incusarent.*

3 ^o *Domino Illustrissimo Terrestri conventionaliter debita Taxa pro Anno praeterito moriori ex parte pro currente vero integraliter et in exacte haerente...*”

„1. Stalo sa evidentným, že spísaní osadníci ju začali zaľudňovať v roku 1718. Hneď v nasledujúcom roku po získaní tejto oblasti veľmi úctyhodným zemepánom náležite ju zaľudnili.

2. Ako vysvitlo zo záznamu zbehov, od roku 1722 začali opúšťať túto oblasť. Toto odvandrovanie vysvetľovali ako následok trpkých a neznesiteľných vecí: veľmi ťažkého bremena stoličných daní, núteného ubytovania úradníkov, ubúdania lesov (keďže z určeného chotára tejto oblasti

²⁹ HML, IV. 1 b. No. 126/1735

okrem zvyčajných zemepanských naturálií v hojnom počte museli aj drevo dodávať).

3. Veľmi úctyhodnému zemepánovi podľa kontraktu vlani vyplatili daň vo väčšine, v tomto roku zase na čas celú sumu..."³⁰

O znovuosadení Poľného Berinčoku

„Poľný Berinčok sa ako pustatina mesta Békés dostal do Harruckernovho majetku. Síce v donačnej listine z roku 1723 tiež sa spomína ešte ako pustatina, ale pokusy o znovuzaloženie už boli v roku 1722. Vtedy sem prišlo niekoľko rodín z Horniakov... Tieto s pomocou učiteľa Vavrinca Matheidesa a Jána Grenerciusa podali žiadosť Harruckernovi, v ktorej si žiadali usadiť sa na tomto majetku... Pôvodný latinský text žiadosti je nasledujúci:

„Body žiadosti osadníkov z Poľného Berinčoku podané gyulianskemu panstvu sú nasledujúce:

Užívanie vlastného vierovyznania, ako sa o tom zmienil krajinský zákon, aby bolo slobodné.

Čo sa týka voľnosti – ako u každého nového majiteľa – ponížene sa prosí, aby tak v znášaní verejných tiarch, ako v urbáriálnych a iných by boli vyhlásení za imunitných pre dané roky.

Taktiež ponížene prosíme, aby po uplynutí imunity dali by ste nám vedieť, že ktoré sú tie povinnosti, čo sa majú vykonať.

Prosíme, aby ste nám dovolili postaviť pre našu obec suchý mlyn na vlastné náklady a aby sa príjmy z toho i do budúcnosti vždy boli nezdanené – a aby tie príjmy výlučne boli venované verejnému blahu, na fungovanie a opravu mlyna. Príjmy z krčiem, jatiek, z rybárstva tiež nech zostanú pri obci.

Predovšetkým v mene najnovších osadníkov ponížene vás prosíme, aby sme si pre stavbu kostola a iných budov z panského lesa drevo zadarmo mohli zaopatriť a taktiež v budúcnosti pre kúrenie aj suché drevo. (...)”

Odpoveď hospodárskeho správcu gyulianskeho panstva bola nasledujúca:

„Úlavy:

Čo sa týka tohto bodu sú uistení, že zo strany panstva nebude im nikto prekážať.

³⁰ OL, P 418, Fasc. S. No. 31., Súpis Békešskej stolice z roku 1730.

Pre túto obec, hocikolko osadníkov sa tam usadilo (očakáva sa aspoň 20-30 osadníkov) sa sľubuje, že zo strany panstva budú oslobodení na celé dva roky spod všetkých urbárskych povinností. Taktiež sa vyhradzuje, že zo strany župy nebudú celkom zatažení porciami a inými povinnosťami.

Len to sa od nich očakáva, čo je v praxi a vo zvyku u iných v tejto krajine.

Zemepán, Jeho Dôstojnosť im dovoľuje postaviť mlyn a z toho čerpať zisk za viac rokov, ba na večnosť, kým si to nerozmyslí. V prípade, ak neskôr bude treba postaviť viacej mlynov, ich slobodné fungovanie, respektíve zemepanské povolenie na základe dohody bude určené. Príjmy z krčiem, mäsiarstiev, rybárstva a iné urbáriálne príjmy sa dávajú do prenájmu stolici, podobne ako v prípade iných osád. Po uplynutí imunity sa dohodnú na danej sume.

Drevo na postavenie kostola sa dáva zadarmo. Taktiež k stavaniu nových domov. Popri tom ale treba pripomenúť, že tolko zvyškov dreva niet. Odporúča sa, aby radšej k stavbe používali tehly, aspoň na dolnú časť. Drevo by zostalo na vyhotovenie strechy. Vo veci zužitkovania odpadového dreva v domácnostiach sa treba dohodnúť s dôstojným pánom. Pre väčšiu istotu a bezpečnosť tohto návrhu a dohody sa tento spis vydal v dvoch rovnakých exemplároch s potvrdením nášho zápisu. Vydané v Gyule 23. júla 1722. M. P. Ján Sporer, hospodársky správca békeškého panstva.”³¹

„Prví osadníci vo väčšine prišli z Gemerskej stolice, z osád Hrachovo, Príboj a Vrbovce nad Rimavicou. K nim sa pridružilo niekoľko novohradských osadníkov z okolia Legédu. Títo osadníci všetci boli evanjelikmi, ku ktorým prišli tiež evanjelickí Nemci v roku 1725 z okolia Würtenbergu. (...) V apríli roku 1731 prišlo sem ešte 21 maďarských rodín.”³²

Spoločnosť raného obdobia znovuosídleného Poľného Berinčoku v zrkadle súpisu

„Haec Possessio prout recenter, ante videlicet biennium, per Illustrissimum Dominum Domini Terrestrem impopolata ab Inclytoque Comitatu ad Tempus Triennii ac per Illustrissimum Dominum similiter immunitata neque in Registro Comitatus quo ad communia ejusdem onera comprehenderetur. Intuitu tamen gratiosa excelsae Regiae commissionis, in serie

³¹ Kismarjai-Konrád Emil. Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935. 35. p.

³² Tamtiež, 37. p.

modernae indagacionis Nostrae apponenda et adscribenda videbatur. Cujus quidem possessionis Incolae ex dupplici Slavonica et Franconica nationibus consisteret, Primae reperiuntur Hospites 28 alterius vero hospites No. 18. sumptibus ac Pane Domini Terrestris hac tenus obmiserum eorundem statum intertenti.”

„Poľný Berinčok

Táto oblasť, ktorú nedávno, čiže pred dvomi rokmi zaľudnil veľmi úctyhodný zemepán a ktorú veľavážená stolica a veľmi úctyhodný zemepán na tri roky oslobodili spod platenia daní, podľa župných daňových zoznamov bola zbavená spoločných tiarch. Lenže v záujme uznesenia Jeho Milostivej Kráľovskej Výsosti museli sme ich predsa zaradiť medzi naše nové úlohy a zaznačiť ich. Obyvatelia tejto oblasti pochádzali jednak z rodu slovanského, jednak z rodu Nemcov-Frankov, z toho prvého dvadsiati ôsmi osadníci, z toho druhého osemnásť osadníci, ktorí doteraz žili z nákladov a z chleba zemepána za mizerných okolností.”³³

O znovuosídlení Poľnom Berinčoku z roku 1784

„Berény

Otázka: V tomto čabianskom obvode ktorej osade dávame druhé miesto?

Odpoveď: Dedine Berinčok.

Otázka: Kde a ako ďaleko leží od Čaby táto dedina?

Odpoveď: Nie tesne pri Kereši, ale neďaleko od neho vedľa planiny zaplavenej občas Kerešom, na jednu míľu od Čaby smerom na severozápad.

Otázka: Aká veľká je to osada a tam žijúci ľudia koľkými jazykmi hovoria a ku koľkým vierovyznaniam sa hlásia?

Odpoveď: Podľa veľkosti a zaľudnenosti patrí medzi najväčšie poľné mestá a dediny našej župy. Žijú a bývajú v nej Maďari kalvínskej viery a hovoria svojím jazykom.

Po druhé, žijú tu evanjelickí Slováci a Nemci tej istej viery, z ktorých každý hovorí svojím vlastným jazykom. Z týchto troch národností pozostáva táto osada, ktorá sa spravuje 12-mi prísažnými. (...) ...ba najmä mládež hovorí všetkými tromi jazykmi.”³⁴

³³ Súpis Békešskej stolice z roku 1730, OL, P 418 Fasc. S. No. 31.

³⁴ Petik Ambrus: Békés megye leírása, 1784. (Gyula, 1961.), 35. p.

O slovenských obyvateľoch Poľného Berinčoku

„V čase druhého osídlenia, po chaotickej dobe Rákócziho povstania, keď popri navracajúcich sa Maďaroch prišli sem z Horniakov z Liptovskej, z Turčianskej a z Nitrianskej stolice aj evanjelickí Slováci kvôli prisľúbenej slobode vierovyznania...”³⁵

„Evanjelickí Slováci prakticky tvoria takú kolóniu, do ktorej sa prisťahovali jednak zo susednej preludnenej, zo západu na štyri hodiny vzdialenej osady Sarvaš a ktorí tvorili tu prirodzený prírastok, jednak prišli sem neskôr zo severných Slováckmi obývaných stolíc noví osadníci. Preto aj ich slovenské nárečie sa len trochu odlišuje od nárečia rodného kraja. Následkom dlhšieho spolunažívania s Maďarmi do svojej slovenskej matickej reči prebrali hodne maďarských slov a výrazov. K nim pridávali slovenské koncovky a prípony. Ich reč napokon pre Slovákov z Nitrianskej, Turčianskej, Liptovskej a Oravskej stolice, odkiaľ pôvodne pochádzajú, spolu so Sarvašanmi, musí byť celkom nezrozumiteľná.”³⁶

Slovenskí osadníci rímskokatolíckeho vierovyznania v osade Nemeskereki a neskôr v Endrőde

„Okolo roku 1740 popritom prišlo aj niekoľko katolíckych rodín do Sarvaša, ktoré sa s prosbou obrátili na Harruckerna, aby im dal postaviť kaplnku. Keďže sa Harruckern dozvedel, že ich prítomnosť znepokojuje ostatných obyvateľov... nahovoril ich, aby sa presídlili do blízkej osady Endrőd ... (...) Dnešná osada Endrőd bola znovuzaložená na jar 1731 z osady Nemeskereki... Približne 30-40 rodín prišlo sem vtedy, aby sa vyhýbali škodám zapríčinených stálymi povodňami. Neskôr prišlo viac ďalších osadníkov z Detvy a z iných častí krajiny.”³⁷

„Takto ležal Endrőd v ruinách až do roku 1718. Vtedy sa začala stavať druhá, dnešná dedina. Totiž obyvatelia z Nemeskereki, keďže ich dedina bola bežne ohrozovaná záplavou, sa hufne presťahovali do osady Endrőd. Onedlho sa k nim pridružil značný počet slovenských rodín z Detvy, z Rimavských Zalužian, z Čaby a z niektorých častí Novohradskej stolice. Následkom toho dnešná osada Endrőd pôvodne bola maďarsko-slo-

³⁵ Skolka András: A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása („Fekete könyvek” 12.) Békéscsaba, 1988., 120. p.

³⁶ Tamtiež, 157. p.

³⁷ Kismarjai-Konrád Emil: c. d., 34. p.

venská katolícka osada. V školách miešane sa vyučovala maďarčina a slovenčina, na bohoslužbách v kostole sa striedali tieto dva jazyky.(...)

Posledný kňaz, ktorý kázal po slovensky bol Peter Bikályi.”³⁸

„Za čias Turkov a počas Rákócziho povstania bola zničená, potom v roku 1731... s rímskokatolíckymi Maďarmi a Slovákmí z Nemeskereki bola znovuzaložená. V roku 1732 žilo tu 251 ľudí, v roku 1764 1222. Urbáriálne spisy z roku 1772 všetky sú po maďarsky písané, spomedzi 350 spísaných duší väčšia časť bola maďarská, kým Slovákov bolo iba 107.”³⁹

„V roku 1723, keď Harruckern dostal gyulianske panstvo, Endrőd bol ešte pustatinou. Predkovia, ktorí založili dnešnú osadu prišli na staré miesto dediny Endrőd z Nemeskereki, ktorá ležala v chotári Poľného Berinčoku.

Boli to osadníci z Rimavských Zalužian⁴⁰ a z Novohradskej župy. Keďže osadníci dediny Nemeskereki mali hodne problémov pre neprestajné povodne Kereša, preto sa obrátili s prosbou na pána Jána Juraja Harruckerna (...), aby im dovolil obsadiť opustenú dedinu Endrőd. (...) tak sa presťahovali v roku 1730 na Juraja katolícki Maďari a Slováci z Nemeskereki so svojim kňazom Imrichom Pocsukom a so svojim učiteľom Štefanom Zsábokom, ktorý sa stal aj notárom znovuzaloženej dediny.”⁴¹ (...)

„Nová osada rozkvitla, keď po kňazovi Pocsukovi nastúpil kazateľ Sztankovics. Bolo to v roku 1733, keď v dedine bývalo 89 manželských párov, spolu 244 duší... (...) Sztankovics už v roku 1733 začal viesť matriky (...) v záznamoch prvých troch rokov sa vyskytovali nasledujúce priezviská: Balogh, Bacsa, Bónus, Balázs, Balina, Bálint, Bíró, Bindis, Baksa, Borbás, Búza, Benko, Benedek, Barna, Bakó, Bohácsik, Budi, Bottó, Czmarko, Csányi, Cserenyecz, Cserni, Csordás, Dudás, Dávid, Deák, Draho, Dányi, Filep, Fekécs, Faggyas, Farkas, Füleki, Fazekas, Gombos, Gyepes, Gácsí, Geric, Gulyás, Gál, Gyuricza, Gyulai, Goda, Hornok, Horváth, Hegedüs, Hanyecz, Iványi, Juhász, Kovács, Király, Katona, Kulik, Mastala, Mészáros, Medvegý, Molnár, Márkus, Mokány, Nagy, Nándori, Novák, Német, Pelva, Pohorelec, Rubcsó, Rácz, Szalkai, Szulyó, Szakálos, Sztancsik, Salamon, Smir, Sipos, Szabó, Sztanyik, Timár, Talán, Tóth,

³⁸ Haan Lajos: Békés vármegye hajdانا I. köt., Pest, 1870., 170. p.

³⁹ Petrov, A.: Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII – XIX. století, Praha, 1928., 256. p. (Preložil.: J. G.)

⁴⁰ Pravdepodobne ide o Hrnčiarске Zalužany z Gemersko-Malohontianskej župy.

⁴¹ Hunya Sándor. Endrőd története a gyulai uradalomban. Szeged. 1934., 26. p.

Tamási, Turcsányi, Tyelár, Uhrin, Urban, Varga, Zalovecz, Valastyán, Vaszkó, Vrana, Vass.”⁴²

O poddaných (utečených na Sarvaš) a o znovuzaložení osady

„1722 bol rokom, keď na ruinách niekdajšieho Sarvaša sa začala stavať nová osada. Začiatkom toho roku niektorí Čabania a k nim pridružení obyvatelia z Horniakov sa obrátili k hlavnému vedeniu vtedajšieho panstva, ...aby sa mohli usadiť na území Sarvaša. Ich povolenie bolo vydané... spolu s Berinčanmi v jeden deň a v tej istej forme 23. júla v roku 1722. Zdá sa, že väčšina osadníkov pochádzala z Gemerskej stolice, ktorí vo svojom nárečí namiesto *nuž* hovorili *tuš* a preto ich prezývali tušiakmi.”⁴³

„Dnešná osada Sarvaš bola založená v roku 1722. V roku 1720 ešte ako pustatina patriaca k osade Öcsöd stala sa majetkom Jána Juraja Harruckerna. Za krátky čas sa objavilo viac novohradských evanjelických Slovákov pred hospodárskym správcom Jánom Sporerom, aby sa mohli usadiť v Sarvaši. Svoje prosby zhrnuli do piatich bodov. (...) Osadnícku zmluvu uzavreli v takom zmysle, aby sa to dalo každý tretí rok obnoviť.”⁴⁴ „V roku 1734 totiž barón Podmaniczky, asódsky zemepán, si žiadal pri navrátiť svojich utečených poddaných od Harruckerna zo Sarvaša. Nebolo to celkom úspešné, totiž vtedy Kráľovská tabuľa prijala také rozhodnutie, že Harruckern má vrátiť 17 rodín, kým za 16 rodín musel platiť odškodné v hodnote 1600 zlatých a 300 zlatých za súdne trovy. Slovom, napokon Harruckern „kúpil za peniaze” 16 poddanských rodín.

Tieto, takýmto spôsobom „kúpené” utečené poddanské rodiny boli: Štefan Benko, Martin Nagy-György, Alžbeta Nagy-György, Martin Kurucz, Ondrej Kónya, Ján Kurucz, Peter Masznik, Matyej Komarik, Ján Szabavits, Ondrej a Ján Kolompár, Martin Moravszky, Ján a Pavel Moravszky, Michal Darabos a vdova Ondreja Kurucza.

Podobná bola situácia aj v roku 1747, keď Pavol Balassa a Pavol Moesári, zemepáni z Novohradskej stolice, viedli spor proti Františkovi Harruckernovi, lebo aj od nich utiekli poddaní do Sarvaša. Tieto spory vyhral

⁴² Tamtiež, 28. p.

⁴³ Haan Lajos: c. d., 280. p.

⁴⁴ Kismarjai-Konrád Emil: c. d., 30. p.

pred Kráľovskou tabulou syn Jána Juraja Harruckerna František, ktorý v roku 1743 po otcovi sa stal hlavným županom Békešskej stolice.”⁴⁵

„Otázka: Aká osada tu nasleduje pod číslom päť?”

Odpoveď: Sarvaš, od ktorej väčšie poľné mesto v tomto čabianskom obvode nejestvuje.

Otázka: Odkiaľ má mesto svoj názov a na akom mieste leží?

Odpoveď: V časoch tureckých rieky Körös a rieka Berettyó sa už spojili do jedného veľkého toku. Mesto sa nazýva Sarvaš po Turkami postavenej štvorhrannej pevnosti, ktorá vyčnieva na západnom vysokom brehu rieky.

Otázka: Okrem zemských hradieb zostali nejaké znaky o pobyte Turkov?

Odpoveď: Je tam jedna stredne vysoká kamenná budova kúpeľov na brehu rieky Körös za plotom domu hospodárskeho správcu Dôstojného Zemepána. Predpokladá sa, že viac podobných tureckých domov bolo za hradbami a okolo.

Otázky: Aký národ býva v tomto poľnom meste, akým jazykom hovoria a akej viery sú?

Odpoveď: Aj toto mesto obsadili evanjelickí Slováci z horných žúp asi pred 60 rokmi a slovenským jazykom hovoria. Málo je medzi mužmi takých, ktorí čo by i len trochu nevedeli po maďarsky, lebo bez toho sa nezaobídu ani v susednej dedine.

Otázka: Veľká je to osada?

Odpoveď: Nie natoľko pre veľký rozmer chotára, ale pre hustotu domov a predovšetkým pre veľký počet obyvateľov sa pokladá za významné a znamenité mesto.

Otázky: Bývajú tam katolíci?

Odpoveď: Služný oboch obvodov Békešskej stolice a dištriktuálny hospodársky správca Dôstojného Zemepána spolu so služobníctvom sú katolíkmi. Okrem nich mnohí sú v meste na Pravej Kresťanskej viere, ktorí na opateru duší svojich dostanú, na základe kráľovského nariadenia, kaplnku a farára v tomto meste.

Otázka: A tí, na inom vierovyznaní akú modlitebňu majú?

Odpoveď: Na mieste rozpadávajúceho sa starého kostola medzi hradbami dali postaviť väčší, ku ktorému v posledných rokoch z povolenia vyššej moci bola postavená 21 metrov vysoká veža z kameňa (...). Veža je

⁴⁵ Maday Pál: Szarvas története, Szarvas 1962. 53. p.

ozdobená viacerými zvonmi a veľkými bijúcimi hodinami. Tým je ozdobené toto poľné mesto.

Otázka: Aké zaznamenaniahodné veci nájdeme ešte v tomto poľnom meste?

Odpoveď: Bývajú v ňom tri celokrajinské trhy. Popritom cezeň vedie cesta z Budína, z Pešti a z Jágru do Gyuly, Aradu a Temešváru. Tu sa dá prejsť cez rieku Körös kompou s vozmi a s rožným statkom aj tým, ktorí z tohto kraja cestujú do Zátisia (...)

Otázka: Aké význačnejšie budovy sa nachádzajú v tomto poľnom meste?

Odpoveď: Služobný dom stolice, dom podslúžneho, dom hospodárskeho správcu zemepána a kazateľov, spolu s domami majetnejších gazdov, ktoré sú krajšie, ale menej cenné.

Otázka: Príliš úzky chotár tohto poľného mesta ako môže vyživiť toľko ľudí?

Odpoveď: Podľa zvyku Slovákov z Horniakov gazdovia s veľkou rodinou, niektorí s tromi, štyrmi, piatimi, šiestimi ženatými synmi žili dlhé roky spolu vo svojich veľkých, dlhých domoch. Popri tom aj domy stoja husto vedľa seba, ktoré sú obývané s rodinami.

Otázka: Aký osov má toto poľné mesto z rieky tečúcej v jeho chotári?

Odpoveď: Okrem príjmov z prechodu cez prevoz, majú dobré príjmy z rybolovu. Obidvoje mali v prenájme od zemepána, ale čerpá z nich pekný osov tak mesto, ako i miestni rybári.⁴⁶

Utečení poddaní z Novohradu v Sarvaši

1 *mus* Prvý svedok Šimon Dudáš, 38-ročný sluha rodiny Jeho Excelencie Zichyho z Balašských Ďarmôt, svedčí pod prísahou.

Ad 1 *um* (k prvej otázke) vie istotne, že z poľného mesta Balašské Ďarmoty v Novohradskej stolici poddaní Jeho Excelencie dôstojného grófa Pavla Balassiho z Ďarmôt ako Martin Hruško, Matej Rakša a Samuel Motovský asi pred 10, alebo 11 rokmi, tretí (totiž Samuel Motovský) pred tromi rokmi ušli do Sarvaša v Békešskej stolici, a tam žijú i dnes.

Ad 2 *um* (k druhej otázke) Horeuvedenej rodine podľa svedka vždy ako poddaní slúžili..."⁴⁷

⁴⁶ Petik Ambrus: Békés leírása. 1784. (Gyula, 1961. 9. p.)

⁴⁷ Úryvok z vyšetrovacej zápisnice v súvislosti s utečenými poddanými z novohradského majetku Balassovcov na Sarvaš, 17. január 1747. (OL P 418 Harruckern család levéltára, 6 cs. Fasc. N., No. 53.)

Utečení poddaní z Gemera v Sarvaši

„*Primo (po prvé)*: Či vie a počul svedok, koľko večne pripútaných poddaných ušlo spomedzi poddaných dôstojného pána grófa Andreja Koháryho, Jeho Excelencie z Budikovian, z tejto Gemerskej župy?

„*Secundo (po druhé)*: Koľkí ušli, dnes, v ktorých župách, v ktorých osadách a pod jurisdikciou ktorého pána žijú a či pod tým istým menom aj dnes?

„*Tertio (po tretie)*: Koho pokladáte v tejto veci za dobrého svedka?

„*Primus Testis (Prvý svedok)*: Ondrej Antal, 50-ročný poddaný z Budikovian vznešeného pána Antona Szentmiklóssiho, svedčí pod prisahou. Svedok hovorí, že Tamás András Lukács, večne pripútaný poddaný dôstojného pána grófa Andreja Koháryho odtiaľto z Budikovian ušiel pred dvomi rokmi do Sarvaša v Békešskej stolici pod jurisdikciu vznešeného pána Jeho Excelencie baróna Harruckerna. Žiadnych potomkov nemá. Matej Takács už asi päť rokov žije v Hrachove. Odišiel pred dvadsiatimi rokmi, lebo ešte za detstva osirel a v Rimavskej Seči sa vyučil za tkáča...”⁴⁸

Cesta utečených poddaných do Sarvaša z Novohradu

„Prvý svedok: Ján Mravik (50-ročný obyvateľ Ábelovej) istotne vie, že voľakedy v Ábelovej býval Pavol Képeš so synom Jurajom, Ondrej Garai s tromi synmi – s Jánom, Ondrejom a Jurajom, Tomáš Mravik, Ján Mravik so synmi Jurajom a Jánom, Juraj Mravik, Matej Marčok s dvomi synmi, so Štefanom a Pavlom, Peter Marčok, Matej Sivok, Martin Liska, syn Tomáša Lisku a Matúš Marčok. Všetci boli večne pripútanými poddanými divínskeho panstva. Vie, že Pavol Képeš asi pred piatimi rokmi odišiel do Szajle v Hevešskej stolici so svojím synom Jurajom. Ondrej Garai asi pred dvadsiatimi rokmi odišiel do Csőváru v Peštianskej stolici s tromi synmi – s Jánom, Ondrejom a Jurajom. Tomáš Mravik pred štyridsiatimi rokmi prišiel do Péterky (?) v Békešskej stolici. Ján Mravik s dvomi synmi Jurajom a Jánom asi pred šiestimi rokmi odišiel do Csőváru, ale už býva v Sarvaši. Juraj Mravik začas slúžil v Gute, ale už býva v Sarvaši. Matej Marčok s dvomi synmi Štefanom a Pavlom ešte za hospodárskeho správcu pána Mikulaiho odišiel s dovolením dôstojného

⁴⁸ Úryvok z vyšetrovacej zápisnice v súvislosti s utečenými poddanými koháryovských majetkov v Gemerskej župe, 20. september 1745, Ratková. (ŠOBA, BB. No. 2238/1745.)

zemepána do Guty. Matej Sivek asi pred dvadsiatimi šiestimi rokmi odišiel do Csőváru, on sám už zomrel, ale jeho synovia žijú. Syn Tomáša Lis-ku, Martin, pred piatimi rokmi odišiel slúžiť do Csőváru.”⁴⁹

Slovenskí osadníci v Sarvaši z peštianskeho Asódu⁵⁰

„Podľa horeuvedeného:

Po prvé: Nech povie svedok pred asi koľkými rokmi ušli asódski poddaní Juraj Benko, Martin Nagy György, Juraj Kolompár, Ondrej Kurucz, Gregor Konya, Martin Konya so staršími bratmi, Ján Kurucz, Martin Moravszki, Ján Moravszki, Pavel Moravszki, Ján Racsco, Peter Masznich, synovia Bertalana Goliáta, Michal Darabos, Matúš Komarich, Ján Szabovich, Juraj Badin, Juraj Sutnya do Sarvaša v Békešskej stolici?

Po druhé: Nech nám povie svedok, či každý hore uvedený bol asódskym poddaným? Pred koľkými rokmi asi prišli, respektíve ich predkovia do Asódu, koľko rokov je tomu, že sú poddanými tak oni, ako ich predkovia?

Po tretie: Či si je istý v tom, že všetci horeuvedení bývajú v Sarvaši alebo nie? Prvý svedok Michal Hudík, asi 50-ročný asódsky obyvateľ, poddaný dôstojného pána Podmaniczského svedčí pod prisahou.

K prvej otázke: Martin Konya, Ján Szabovich a Juraj Badin len minulú jeseň na svätého Mikuláša (5. december) utiekli z Asódu. Ostatní, ktorí boli spomenutí v úvode, už asi pred 4 rokmi ušli.

K druhej otázke: Martin Nagy György, Juraj Benko, Ondrej Kurucz, Gregor Konya, Martin Konya, Ján Kurucz, Ján Racsco, Peter Masznich, synovia Bertalana Goliáta, Matúš Komarik, Ján Szabovich, iste vie svedok bývajúci s nimi. Juraj a Ondrej Kolompár asi pred 24 rokmi, Michal Darabos pred 23 a Juraj Badin asi pred 20 rokmi mohli prísť do Asódu (boli prišielcami). Juraj Sutnya býval v Asóde krátky čas, kým slúžil.

K tretej otázke. Počul, že v úvode spomenutí aj teraz bývajú všetci v Sarvaši v Békešskej stolici.

Druhý svedok: Ján Osvár, asi 95-ročný asódsky obyvateľ slúžiaci u horeuvedeného zemepána.

⁴⁹ Úryvok z vyšetrovacej zápisnice v súvislosti s utečenými poddanými z 20. mája 1748 v Luboreči.

⁵⁰ Úryvok z vyšetrovacej zápisnice svedkov v spore medzi Jánom Podmaniczkým a Jánom Jurajom Harruckernom v súvislosti s Podmaniczského utečenými poddanými z Asódu z roku 1734. (OL, P418 Harruckern család levéltára 6. cs. Fasc. M. No. 1.)

K prvej otázke: Prisvedčuje svedok, že Martin Konya, Ján Szabovich a Juraj Badin minulú jeseň na dňa svätého Juraja ušli. Martin Nagy György a Peter Masznich ušli asi pred 11 rokmi. Ostatní pred 3 a 4 rokmi.

K druhej otázke: Ondrej a Juraj Kolompár, Pavel, Ján a Martin Moravszki asi pred 26 rokmi, pred dobou kuruckou prišli sem, ale na presné roky sa nepamätá. Juraj Sutnya krátky čas býval v Asóde, aj ten strávil v službe. O ostatných istotne vie, že sa narodili v Asóde ako večne pripútaní poddaní, aj ich rodičia boli poddanými.

K tretej otázke: Istotne vie, že bývajú v Békešskej stolici, v Sarvaši. Aj preto to vie, lebo často chodievajúc tam, utečení poddaní sami mu to povedali. Už zomrel.

Tretí svedok: Juraj Szaszko, 90-ročný Asódčan, poddaný pána Jána Podmaniczského, svedčí pod prísahou.

K prvej otázke: Svedok priznáva, že v úvode menovaní asódski poddaní ako Juraj Benko, Martin Nagy György, Ondrej a Juraj Kolompár, Ondrej Kurucz, Gregor Konya, Ján Kurucz, Pavel, Ján a Martin Moravszki, Ján Racsko, Peter Masznich, synovia Bertalana Goliáta, Michal Darabos, Matúš Komarik a Juraj Sutnya asi pred 6 rokmi ušli. Martin Konya, Ján Szabovich a Juraj Badin ušli len na jeseň, na svätého Mikuláša v minulom roku.

K druhej otázke: Vie, že Juraj Benko, Martin Nagy György, Ondrej a Juraj Kurucz, Martin a Gregor Konya spolu s bratmi, Ján Racsko, Peter Masznich, Matúš Komarich, Ján Szabovich a synovia Bertalana Goliáta tu v Asóde boli večne pripútanými poddanými; Ondrej a Juraj Kolompárovci za kuruckej doby sa dostali do Asódu, ale v ktorom roku, to už nevie. Ján, Martin a Pavel Moravszki taktiež. Otcovia Michala Darabosa a Juraja Badina pred 30 rokmi sa dostali sem. Juraj Badin krátky čas strávil v Asóde.

K tretej otázke: Istotne vie, že všetci horeuvedení bývajú v Sarvaši.”

Komlós pred Slovákmi

„Prípis na Kráľovskú tabuľu... Krištof Karácsony, 53-ročný arménsky nájomník pustatiny Csabacsüd, od roku 1733 prenajímajúc najprv od nevohej barónky pani Szárazovej, potom od veľkomožného pána Jozefa

Rudnyánszkeho až do roku 1744 v úvode spomenutú komlóšsku pustatinu vie, že v tomto období patrila k Békešskej stolici...”⁵¹

**Palatín, aby neodstrašil osadníkov znovuosídlených
pustatín, odporúčal oddialiť termín vyhlásenia pustatiny za
dedinu (respektive vyrubenie stoličných daní)**

„Tu a teraz mali by sme sa varovať zatiaľ premeneniu pustatín na dediny, zaľudnených novými osadníkmi na rozkaz kráľovský, kým si ľudia nevšimajú zmenu stoličnej dane. Treba vyčkať, kým si títo poddaní poriadne „nepustia korene”, lepšie bude sa s nimi namáhať postupne. Nazdávam sa, že časom sa to bude dať.”⁵²

**Barón Jozef Rudnyánszky, bojac sa
preľudnenia a sporu, do Békésszentandrásu⁵³ nepúšťa
zbehov, ale iba majetných gazdov**

„Milý pán hospodársky správca!

24-eho v minulom mesiaci zomrela moja svokra, nezabudnite sa každý deň pomodliť na jej pamiatku. Čo sa týka Slovákov, pridržiavajte sa toho, čo som Vám v predošlom liste písal. Ako ste mi písali, už nás vyhľadali zemepáni niektorých utečených, preto sporných poddaných nepúšťam do osady. Nájdú sa aj iní...”⁵⁴

Títo vždy len preto horekujú, aby viacerí mohli prísť do dediny z toho istého kraja. Aby som túto ich prosbu podobrotky mohol odmietnuť, povedal som im, že mnoho nepríjemností mám okolo ich prinavrátenia a len takých môžem prijať, ktorí priam od svojho zemepána prinesie prepúšťací list, preto aj vy sa toho pridržiavajte.”⁵⁵

⁵¹ Úryvok z vyšetrovacej zápisnice svedkov v spore o komlóšsky chotár (16. júl 1746. – BML. IV. 1. b. 14. cs. No. 20.)

⁵² List palatína Leopolda Nádasdyho barónovi Jozefovi Rudnyánszkemu (Viedeň 25. máj 1752) – OL, P590 Rudnyánszky család levéltára, 21. cs. Fasc. D. No. 108.

⁵³ Békésszentandrás bol neskôr prechodným domovom neskorších komlóšskych Slovákov v rokoch 1740 – 1746.

⁵⁴ Z listu baróna Rudnyánszkeho jeho hospodárskemu správcovi (9. marec 1743). Zo sporových spisov Pavla Kulcsára, hospodárskeho správcu br. Rudnyánszkeho, BML, Békés vármegye törvényszékének iratai, Polgári peres iratok IV. A. 1. C./a. 1. No. 14/1749.

⁵⁵ Z listu baróna Jozefa Rudnyánszkeho hospodárskemu správcovi (Tétény 16. november 1743). Tamtiež

O predošlom bydlisku Komlóšanov

„Keďže princ Eugen Savojský v roku 1717 vybil Turkov z dolnej časti tejto krajiny, v rokoch 1719, 1720 a 1721 celá Békešská stolica sa začala zaľudňovať a taktiež vtedy sa začala zaľudňovať pustatina Szent András, majetok baróna Juraja Száraz, člena Kráľovskej tabule. Najprv prišli sem obyvatelia kalvínskej viery z Kaby z Bihorskej župy, ktorí v Szent Andrási bývali spolu so Slovákmí, s dnešnými Komlóšanmi...”⁵⁶

O príčinách odchodu békésszentandrászkych (neskorších komlóšskych) evanjelických Slovákov

„Zo sporu o náhradu škody Jozefa Rudnyánszkeho, víťaza so zlatými šarluhami, szentandráskeho zemepána, proti svojmu hospodárskemu správcovi Pavlovi Kulcsárovi.”

Zo svedectva Pavla Ribárskeho (53-ročného Komlóšana):

„Prisvedčuje svedok, že keď prišiel na Szent András, od pána hospodárskeho správcu kúpil jeden dom za 10 zlatých, ktorý predal, keď sa presídlili na Komlós. Z týchto peňazí zadržal jeden toliar pán hospodársky správca. K piatej otázke: Raz cez sviatky, keď sluhovia svedka bránili, svedok bol pokutovaný na dva forinty. Ďalej svedčí svedok, že Martina Lechu pán hospodársky správca zatiaľ nepustil do Szent Andrása, kým za neho nevyplatil jeden zlatý.”

Zo svedectva Juraja Cerovského (40-ročného Komlóšana):

„Keď svedok spolu s Pavlom Ecetom a Pavlom Jancsikom prišiel na Szent András, zatiaľ im neukázal pán hospodársky správca ich stavebný pozemok, kým od nich nedostal dva nemecké forinty a jednu líšku v hodnote dvoch forintov.”

„Jeho ovčiar Michal Vajda s viacerými ovčiarimi stretnúc sa občas v chotári, zvyčajne na jar podpálili burinu...”

Zo svedectva Juraja Bogára (komlóšskeho obyvateľa):

„Vie svedok, že konfiškujúc dom jeho brata Martina Bogára, sám hospodársky správca ho predal inému, to jest človeku pod menom Sinkó za

⁵⁶ List predstavených kalvínskej szentandráskej cirkvi písaný Rudnyánszkovcom. 26. apríl 1804 – OL, P590 (Rudnyánszky – család levéltára). Fasc. D.

12 forintov... Komlóšanov si pán hospodársky správca vôbec nevážil, ba neprestajne ich prenasledoval...”

Zo svedectva Ondreja Roszkosa (60-ročného Komlóšana):

„Aj svedok predal dom dajakému prišielcovi a prijal závdavok v hodnote 5 zlatých. Keďže sa o tom dozvedel pán hospodársky správca, zobral päť zlatých od svedka a jeho dom predal inému... keď ho po prvýkrát pán hospodársky správca pustil do Szent Andrása... na vlastnej koži pocítil, že kto mohol platiť, toho pustil, kto nie, toho poslal preč...”

Zo svedectva Jakuba Ancsika (30-ročného Komlóšana):

„Svedčí svedok, že z ôsmich zlatých, čo dostal za predaný dom, jeden zlatý pán hospodársky správca zadržal pre seba.”

Zo svedectva Mateja Tótha (24-ročného Komlóšana):

„Aj otec tohto svedka, keď si dom predal, dva forinty dal pánovi hospodárskemu správcovi. Raz, keď otec svedka na sviatočný deň z poľa vozil proso, bol pokutovaný hospodárskym správcom na dva forinty.”

Zo svedectva Ondreja Kosku (42-ročného Komlóšana):

„Svedok taktiež predal svoj dom za 13 forintov, jeden toliar z toho pán hospodársky správca zadržal pre seba.”

Zo svedectva Jakuba Rimavského (55-ročného Komlóšana):

„Svedok, keď spolu s ostatnými odišiel na Komlós, na svoj zanechaný dom v Sz. Andrási našiel kupca z Apáthi, ktorý zaň slúbil 21 forintov a dal na závdavok šesť forintov, čo pán hospodársky správca od svedka zobral rieknuc, nech ide spokojne svojou cestou, lebo kupec nákupnú cenu mu iste vyplatí. Lenže spomínaný kupec z Apáthi neprišiel a pán hospodársky správca závdavok pri sebe zadržal a ešte k tomu dom predal Michalovi Papovi za dvadsať forintov...”

Zo svedectva Ondreja Petrinu (32-ročného Komlóšana):

„Svedčí svedok, že zunujúc poľutovanie a mizerné vyčkávanie v chotári, keďže ich pán hospodársky správca nechcel pustiť do dediny, dal mu jeden toliar v hodnote dvoch forintov a jeden pár dievčenských číziem...”

Zo svedectva Petra Bancsika (obyvateľa a richtára komlóškeho):

„Svedčí svedok pod prísahou, že keď zo Szent Andrása na Komlós sa Slováci presídlili, z opustených domov niektoré obyvatelia predali... meno-

vite: Ján Kovács, ...Ďurko Paulik... Jakub Lehotai, taktiež vie svedok, že od Pavla Lehoczkého, Mateja Roszkosa, Michala Mathaisa, Michala Leginského, Mateja Tóta, Františka Kissa istotne zadržal pán hospodársky správca z nákupnej ceny domov po dva forinty... Ďalej vie, že Matej Turcsán, Juraj Koska, komlóšski obyvatelia, tiež dali po jednom toliari... tak- tiež Ján Pokorágyi dal štyri mariáše,⁵⁷ ...keď Juraja Bogára, neskoršieho Komlóšana, švagrov Ondreja Motyovszkého a Beňadika Vargu do Szent Andrása nechcel pán hospodársky správca pustiť, oni mu kúpili za 20 mariášov jeden pár oviec...

Komlóšania, ešte bývajúci v Szent Andrási, rôznymi spôsobmi prestra- šení pánom hospodárskym správcom, ...on povedal, že Slováci by sa mali vysťahovať z osady a len Maďari by zostali, na čo sa Slováci zľakli a kúpili za 27 zlatých jedného koňa pánovi hospodárskemu správcovi, aby ich d'a- lej nechal na pokoji. (...)

Vie svedok, že pán hospodársky správca v chotári Szent Andrása občas aj s dvomi pluhmi dal zorať a zasiať... zo sena mával osoh raz 100 toliarov, inokedy 100 forintov...

Zo svedectva Mateja Rivnáka (29-ročného Komlóšana):

Svedok istotne tvrdí, že po predaní jeho domu za 20 zlatých, pán ho- spodársky správca 2 forinty zadržal.”⁵⁸

Zbehovia z Hontianskej stolice do Békešskej stolice v druhej polovici 18. storočia

„Súpis tých zbehov, ktorí ušli z Hontianskej stolice do Békešskej sto- lice, mesiac máj 1764.

Z Badína, z bzovického panstva jezuitov, do Békešskej Čaby alebo na Gerendáš Ondrej Antalov a Matej Bartik.

Takisto z Trpína, z toho istého panstva, takisto do Békešskej Čaby alebo na Gerendáš Pavel Kutik, Ján Kutik.⁵⁹

⁵⁷ Minca pod názvom „máriáš forint” vyšla v Nemecku v hodnote 20 groší. „Máriás garas” sa dostal do obehu v roku 1506 ako strieborná minca s obrazom Panny Márie. Dostali sa do obehu z Goslaru, potom zo Saska a mali hodnotu okolo 8 vtedajších fenigov. Prestali sa raziť v roku 1700 a zostalo iba meno (In: Révai Nagy Lexikona, XIII. zv. Budapest, 1915, fak- simile vydanie, Babibts Kiadó, 1993) BML, IV. A. 10 a/1., No.14/1749.

⁵⁸ BML, IV. A. 10 a/1., No.14/1749. (Békés vármegye törvényszékének iratai, Polgári peres iratok)

⁵⁹ Spomínané rodiny Kutikovcov a Bartíkovcov patrili medzi katolícke slovenské rodiny, ktoré koncom 40. a 50. rokov 18. storočia sa začali usadzovať v Békešskej Čabe. Neskorší

V júni roku 1765 z Oždian od Gabriela Korponayho na Komlőš išiel Ján Szánto s 2 volmi.

Taktiež z Lehoty nad Rimavicou od Pavla Prónaiho na Komlőš Ján Kosznovecz s 2 volmi. Taktiež z Lehoty nad Rimavicou od Jána Srétera na Komlőš Ján Batyovecz s tromi synmi. Taktiež z Lehoty nad Rimavicou od Jána Ruthényiho na Komlőš Lukáč Krekus s dvomi dcérami.

V apríli roku 1766 z Hnúšte na Komlőš neznámy s tromi dcérami, s jednou kravou a s jednou jalovicou.

V júni roku 1766 z Kocihy od Mikuláša Szent Iványiho Ján Rusznák s dvomi synmi a so 4 volmi, do voľaktorých osád spomedzi horeuvedených. Taktiež z Kocihy Peter Urbanov od Ladislava Pelargusa s dvomi synmi do voľaktorých osád spomedzi horeuvedených.

V máji 1766 z Veľkých Teriakoviec od baróna Alexa Lusinszkého do Békešskej Čaby Peter Szucho so 4 synmi a s dvomi volmi.

Taktiež z Veľkých Teriakoviec od Petra Batika Martin Valent s dvomi ženatými synmi a so 6 volmi do voľaktorých osád spomedzi horeuvedených.

V máji roku 1766 z Čerenčian od Jána Jekelfalusyho na Komlőš Adam Betes s dvomi synmi, s Jánom a Pavlom..."⁶⁰

B) Cesta z Horniakov na Dolnú zem

**Imrich Thököly (v protihabsburskom boji
ako spojenec Turkov) chcel odvolať z Turčianskej stolice
svojho neposlušného dôstojníka s jeho vojakmi**

„V týchto dňoch som odpovedal na váš list. Práve teraz sme dostali váš nový list. Doteraz sme len preto neposlali pešiakov na priesmyky v Lip-tovskej a Oravskej stolici, lebo boli pri Dunajci, ale iba do zajtra, lebo ich hneď pošleme tam. Ak sa nájdú medzi nimi nám verní ľudia, tak hajdúsi hádam neurobia toľko nepríjemností dvom stoliciam. Gyöngyössiho zase odvolajte z Turčianskej stolice. Ak neposlúchne, nahuckajte proti nemu pospolitý ľud. Nás nezaujíma, čo aj každého zabijú, lebo aj teraz bez náš-

potomkovia spomenutých dvoch rodín žijú dodnes v Békešskej Čabe, respektíve v susednom Békési.

⁶⁰ Dopis Hontianskej stolice Békešskej vo veci svojich utečených poddaných. (BML, Bvm. Nem. Kgy. Ir., 125/1766)

ho rozkazu sa tam potulujú. V prípade, ak sa obráti, pošlite ho tam, kde myslíte ...⁶¹

Úteky z majetkov Koháryho koncom 17. storočia

„...Chudobný ľud je tu všade vo veľkom zmätku, lebo také chýry sa k nám dostali, že niekoľko tisíc Turkov a Tatárov sa chystá k rieke Ipel', preto roľníci prerušili letné práce, rozutekali sa a opustili dedinu...“⁶²

„Po rozlúčke sudcov dvoch stolíc sa dám do prinavrátenia utečených poddaných v Hevešskej stolici... 24. júna 1672.

Ponížený sluha Vašej Veľkomožnosti

Ján Pápai⁶³

Utekajúci poddaní z vojnou postihnutej Zvolenskej stolice v poslednom desaťročí osmanského obdobia

„...neviem čo mám robiť skrz Nemcov. Nemám ani štvrthodinu pokoj. Prišiel k nám Caraffa so svojím vojskom. Jeho prítomnosť chudobný ľud ešte oľutuje. Ešte je v Radvani,⁶⁴ Boh vie čo chce a kam pôjde, (...) v osade Litke⁶⁵ býva Juraj Hucsok, jeden z mojich večne pripútaných poddaných. Vlni bol tam pastierom, ale teraz len tak býva v dedine a neslúži ani vašej veľkomožnosti...“⁶⁶

Dlhá a kľukatá cesta utečených poddaných v 17. – 18. storočí

„Svedčí svedok pod prisahou, že otec v úvode spomenutého Jána Kysela, tiež Ján Kysel', ešte v prvej núdzi, keďže tu nemohol žiť, odišiel na

⁶¹ List Imricha Thökölyho Menyhartovi Szent-Iványimu, Levoča 24. apríl 1683. (OL, G 2 Thököly Imre iratai, II. 3. Thököly levelei)

⁶² List Farkasa Koháryho, Sítina (Hontianska stolica) 19. júl 1686 (ŠOBA, BB. KC. Pars. I. No. 334)

⁶³ List hospodárskeho správcu Jána Pápaiho Štefanovi Kohárymu (ŠOBA, BB. KC. Pars. I. No. 645)

⁶⁴ Radvan' je dnes súčasťou Banskej Bystrice.

⁶⁵ Litke bola osada v Noyohradskej stolici.

⁶⁶ List Juraja Bezegha Štefanovi Kohárymu, Zvolen august 1680. (ŠOBA, BB., Kc. III. 2860/1680.)

Moravu a keď sa krajina rozšírila,⁶⁷ vrátil sa a v osade Šáp, tu v Novohradskej stolici, sa usadil... takisto Hudík, alebo Krajčír Matej⁶⁸ ešte za mladí sa pustil na juh, aj teraz žije pod podriadenosťou vacovského biskupa v osade Sáp..."⁶⁹

Poddaní z Horniakov hľadali živobytie na Dolnej zemi na konci 17. storočia

„V týchto dňoch hrachovského richtára turecký zemepán postavil pred alajbega,⁷⁰ ktorý ho zavrel do klady a dal ho zbiť, lebo jeho poddaní zemepánovi nepriniesli šindle. Richtár sa bránil s tým, že Vaša Veľkomožnosť im nedovolí slúžiť Turkom šindľami. Nato Turek odpovedal, že tak prečo nosia k nim iní šindle a ďalšie veci. Napokon alajbeg zložil prísahu na vlastnú bradu, že ak počas 10 dní nebudú tam šindle, tak pošle jazdcov k nim, ktorí sa vrátia s poviazanými gazdami. Toto som chcel napísať vašej veľkomožnosti, prosiac vás, aby ste riešili túto vec, aby sa títo ľudia nedostali do beznádejnej situácie. Nad nimi už panuje alajbeg, dobre vie totiž, že ako on, tak aj Uhor je pánom poddaného. Spredu oheň, zozadu voda (...) z dedín pod Rimavskou Sobotou počul som, že teraz chodievajú potajomky s vozmi ľudia cez Mátru. (...)

Hrachov 4. októbra 1676

Váš sluha Zigmund Jánoky"⁷¹

Osadnícka štruktúra a majetkové pomery v Oravskej stolici v 18. storočí

„V tomto čase bolo na Orave 96 obcí rôzneho druhu a pôvodu. Prevažnú časť z nich (73) tvorili poddanské obce, založené pôvodne na valaskom a sedliackom práve, menšiu časť tvorili zemianske osady (20) a najmenej

⁶⁷ Po vyhnaní Turkov.

⁶⁸ Tak Ján Kiseľ, ako aj Matej Hudík prišli z Veľkého Lomu v severnom Novohrade.

⁶⁹ OL, P 1769 – Balassa család levéltára, 70. tétel 25. cs. Z vyšetrovacej zápisnice z Veľkého Lomu, 20. január 1747.

⁷⁰ Alajbeg – slovo „beg“ znamená pán, je to vlastne titul, ktorý získali synovia pašov, respektíve tureckí vojenská a civilní úradníci. (Pozri heslo „bej“, Révai nagy lexikona, II. zv., Budapest, 1911)

⁷¹ List Zigmunda Jánokyho Štefanovi Kohárymu (ŠOBA, BB, KC., Pars. I. No. 684)

bolo mestečiek (3). Z celkového počtu obcí najväčšie množstvo v počte 76 (73 dedín a 3 mestečká) bolo v poddanskom pomere k oravskému panstvu. Ostatná časť sa nachádzala v područí oravských alebo cudzích šľachtických rodín (Zmeškalovcov, Plathyovcov, Abaffých a i.).”⁷²

O masovom charaktere útekov oravských poddaných zo začiatku 18. storočia

„Na základe uvedených údajov ušlo z Oravy okolo roku 1716 spolu 1456 poddaných.

Skutočný stav ušlých poddaných bol, pravda, omnoho väčší. Vyšet-rovania o útekoch z roku 1723 zahrnovali iba dediny oravského panstva, aj to nie všetky. (...) Poddaní utekali z Oravy, ako sme videli, rôznymi smer-mi. Z nich prevažovali predovšetkým dva prúdy, jeden do okolia Pešti a Gyöngyösa, druhý na Pohronie do oblasti Banskej Bystrice a Zvolena.”⁷³

O ťažkom položení oravských poddaných, o príčinách ich útekov

„O útekoch poddaných z Oravy máme správy už z konca 17. storočia, no najväčší, priamo masový charakter dosiahli v dvadsiatych rokoch 18. storočia a z tejto doby sme o nich i najlepšie informovaní. Bezprostredný podnet k týmto hromadným útekom dala strašná neúroda, ktorá postihla celý kraj v rokoch 1715 a 1716. V týchto rokoch boli veľmi drsné klimatic-ké pomery, leto bolo chladné a často i v júni mrzlo a padal sneh. V sep-tembri 1716 zničil ľadovec na poli temer celú nedozretú úrodu. V celej sto-lici sa takmer nič neurodilo a obyvateľstvo upadlo do veľkej biedy. (...) Poddaní, aby si zachránili aspoň holý život, utekali do susedných stolíc a zanechávali opustené domy.”⁷⁴

„V Zázrivej napr. všetká úroda bola zničená ľadovcom. Chlieb, ktorý si obyvateľstvo pripravovalo zo zomletej sečky, nedal sa podľa záznamu

⁷² Pavol Horváth: Úteky poddaných z Oravy v prvej polovici 18. storočia. (In: Historický časo-pis č. 3. 1955) 191. p.

⁷³ Tamtiež, 202. p.

⁷⁴ Tamtiež, 193. p.

komisie, vôbec požívať. (...) Aj v dedinách Vasilov, Ťapešov a Lokca bolo všetko na poli zničené, takže obyvateľstvo nemalo nijakú potravu.”⁷⁵

„Podobne to bolo aj v dedinách Breza, Krušetnica a Klín. Aj tu poddani zvyšky jačmenných a ovsených klasov spolu so slamou sekali na sečku, odvážali ju do mlynov a mleli na múku. (...) Najhorší stav, ako sa zdá, bol v dedinách Mútne, Novot a Veselé. Chotáre všetkých troch dedín boli úplne zničené.”⁷⁶

Gemerskí poddaní chodili na Dolnú zem na žatvu

„Z vyšetrovacej zápisnice z 9. júna roku 1737 o zabití poddaného Štefana Simonya, obyvateľa padarského v pustatine Kis Hegymeg. V súvislosti s tým vypočuli obyvateľov v Tóthegymeg:

Michal Kibzik, obyvateľ z Tóthegymegu, bol prítomný, ale na žatvu odišiel na Dolnú zem...

Pavol Gregorec tiež na žatvu odišiel na Dolnú zem...

Juraj Gregorec bol prítomný pri bitke, ale tiež je na žatve na Dolnej zemi...

Štefan Gregorec bol prítomný, ale tiež je na Dolnej zemi na žatve...

Telo Štefana Simonya zanesli do domu Mateja Gregorca, ktorý tiež je na žatve na Dolnej zemi...”⁷⁷

Slovenskí poddaní z gemerských Budikovian na dočasnej práci v Zátisi⁷⁸

„*Štvrtý svedok* Michal Bornai, statočný obyvateľ z Budikovian, poddaný urodzeného pána Štefana Bornemisszu de Minzay, 40-ročný svedok, svedčí pod prisahou:

K prvej otázke nič.

K druhej otázke: Od dedinčanov počul, že v spomínanej záhrade bol hovädzí dobytok, ale žeby bola v nej mláďa a žeby to bol dobytok zožral o tom nepočul a nevie nič svedok, lebo bol v tom čase v Zátisi na žatve.”⁷⁹

⁷⁵ Tamtiež, 193. p.

⁷⁶ Tamtiež, 194. p.

⁷⁷ ŠOBA, BB. KC. No. 1938/1737

⁷⁸ Zo spomínanej osady v tých časoch prišlo do Slovenského Komlóša v Békešskej stolici (do Zátisia) niekoľko rodín (J. G.)

Bratia Kolompárovci po niekoľkoročnej službe sa stali večne pripútanými poddanými⁸⁰

„My Juraj Kolompár a Ondrej Kolompár⁸¹ prisvedčujeme, že niekoľko rokov tu slúžiac v Asóde a nekôr sa usadiac, dali sme sa do večne pripútaného poddanstva pani Judite Justhovej a jej potomkom spolu s našimi potomkami, so synmi a dievčatmi a s ich potomkami. Spolu so svojimi manželkami a so svojím všelijakým dobytkom úplne podliehame na večnosť jej urodzenosti a jej potomkom z oboch pohlaví a dovolíme im, aby v prípade úteku nás jej urodzenosť prinavrátila naspäť z hocijakého miesta. 27. apríl 1713 Asód...”

Gemerskí poddaní pod záštitou sezónnej práce utekali na južnú časť Dolnej zeme (Slovenský Komlôš)

„Prvý svedok, Martin Beňo, poddaný z panstva urodzeného pána Juraja Szetera, obyvateľ z Rimavských Zalužian, asi 52-ročný.

Rovno k druhej otázke: Keď horeuvedený Lukáč Čepko utiekol na Dolnú zem, svedok nebol doma, len od iných počul, že chcel ujst.

K tretej otázke: Mnohí zalužianski obyvatelia odišli na Dolnú zem obchodovať. Pavol a Ján Jankovie, Matej Lamoš, Ondrej Palik spolu odišli so spomenutým Lukášom Čepkom. Okrem jeho, Michala Bodnára a Maguša, ktorí zostali na Komlóši, ostatní sa vrátili domov...

K štvrtej a piatej otázke: Predtým ako bol odišiel Lukáš Čepko na Dolnú zem, mal štyri pružné voly, s ktorými odišiel na Dolnú zem. Mal desať sviň a dve jalovice, ktoré pán Ján Ruthényi, zemepán Lukáša Čepku, po jeho úteku zhabal. Okrem toho spomínaný mal aj kotlík na varenie páleného...”⁸²

⁷⁹ Úryvok zo sporovej zápisnice datovanej 13. apríla 1746 v gemerskej osade Chvalová, ktorá sa týka škody zapríčinennej niekoľkými poddanými Juraja Viczenya z Budikovian (ŠOBA, BB. KC. No. 2239/1746)

⁸⁰ BML. IV. A. 10. 1. b./1. cs. 2 jkv. sz.

⁸¹ Obaja po niekoľkých rokoch utiekli do Sarvaša.

⁸² Úryvok zo zápisnice panskej stolice datovanej 27. mája 1767 v gemerských Rimavských Zalužanoch (ŠOBA, BB. DMH. II. Súdne písomnosti, I. Spisy, Fons IV. Fasc. 4. No. 160.).

„Sezónni robotníci” z Malohontského dištriktu v južnej
časti Dolnej zeme v prvej polovici 18. storočia

„*Inquisitio Magistratualis contra Martinum Matyasovjech (...)*

Primus Testis Stephanus Szikora, Incola Szelicensis, Libertinus, An-
norum circiter 80. Juratus examinatus fassus est. ()

Ad 1 mum Wge dobre swedek od malička znawse predgmenovaného Matyasowech Martina wiznawa že sa wgegich dedine pekne sprawal a wžadnem zlodegstwy se nikdy neobiral, ani wpožičani penizoch od ginich Lidi, že nikdy postiženy nebil.

Ad 2 um Wiznawa swedek že hore doloženy Matyasowech Martin, wten čas, kdy pominuleg zimy na den Swateho Pawla, z Mladzowa Kacs-jár András sem na Szelcze na swadbu, k Liker Palowy bol prisel, any tu na Szelczy nebol než po nedluhem čase slišal swedok, že bol na ten čas na Čabe prj Dunagi u Bezeridy Lukacsza mesiara tak rečeniho.

Ad 3 tium Wge dobre swedek, že kreme od gedneho aspon Roka na Komlosy ano y na dolneg Čabe se pridržawal, než y tam žeby bil w nega-koweg kradežy postiženi, nikdy neslišal...”

„Úradné vyšetrowanie proti Martinovi Maťašoviech

Prvý svedok: Štefan Szikora, slobodný obyvateľ selčiansky, 80-ročný. Svedčí pod prisahou.

K prvej otázke: Svedok dobre vie, od malička poznajúc spomínaného Martina Maťašoviech, a tvrdí, že sa v ich dedine pekne správal a so žiadnym zlodejstvom sa nikdy nezaoberal, ani peniaze si nepožičiaval od iných ľudí.

K druhej otázke: Vyznáva svedok, že horeuvedený Martin Maťašoviech za ten čas, keď po minulej zime na svätého Pavla z Mládzova Ondrej Kačiar sem do Seliec na swadbu k Pavlovi Likeroovi prišiel, ani tu v Selciach nebýval dlho, ale počul svedok, že bol aj na Čabe pri Dunaji (?) u mäsiara Lukáča Bezeridyho.

K tretej otázke: Svedok dobre vie, že okrem jedného roka stráveného v Komlóši zdržiaval sa aj na dolnej Čabe. Aj tam, žeby bol v krádeži pristihnutý, nikdy o tom nepočul...”⁸³

⁸³ ŠOBA, BB. DMH. II. Súdne písomnosti, I. Spisy, Fons III. Fasc. 3 č. 68

Gemerská župa vyhľadávala svojich utečených poddaných v stolicich, ktorými viedla cesta na Dolnú zem

„K vašim službám. Doteraz sa nám nedarilo prinavrátenie našich utečených poddaných na Dolnú zem pre viaceré prekážky, ba deň čo deň rastúce ťarchy chudoby ich zahnali tam, kde tušili menej tiarch. V takejto núdzi nemajúc nijaké prostriedky, obrátili sme sa na vašu stolicu a odvolali sa na povinnosť suseda. Keďže cesta utečenej chudoby odtiaľ z Malého Hontu vedie cez vašu stolicu, preto vás okamžite vyzývame na vyhľadávanie a prinavrátenie utečených poddaných predovšetkým pomocou tých, ktorí bývajú v osadách ležiacich cestou. Dúfame, že máte na splnenie stoličného príkazu náležitých ľudí. Domnievajúc sa, že náš list bude úspešný, obrátili sme sa aj Novohradskú stolicu. (Hrachovo, z príležitosti nášho valného zhromaždenia, 22. apríla 1717)”⁸⁴

Obyvateľstvo utekalo pred znepokojovaním zo strany kuruckej armády

„V minulom roku sme zistili, že pospolitý ľud našej stolice vo veľkom počte sa presídlil a sa presídľuje i teraz do Peštianskej a Hevešskej stolice jednak pre nadmierne ťarchy, jednak pre mor. Popri tom z ponôš našich chudobných ľudí sme porozumeli, že keď v uplynulých rokoch bezbožní a neporiadni kuruci chodievali sem a ta, nielen cestou, ale aj v dedinách kradli a odohnali mnoho koní, rožného statku...”

Dolné Strháre 13. januára 1711 ⁸⁵

Utečenci zo Zvolenskej stolice do Novohradskej a Peštianskej stolice

„Z Detvy do novohradského Rimovca ušli: Juraj Muolčan (Môlčan) so synom Martinom Muolčanom okolo roku 1698, otec už nežije. Adam Libjak so synom Jánom Libjakom tiež okolo roku 1698. Ondrej Golian so synom Ondrejom Golianom tiež v tých časoch. Tomáš Murin okolo roku

⁸⁴ Úryvok zápisnice zo zasadnutia Gemerskej stolice. (ŠA, BB. Fond G. Ž. Kongregačné spisy, Kongregačné zápisnice, 23. V. 1717. No. 6)

⁸⁵ List Hontianskej stolice Gemerskej stolici (ŠA, BB. Fond G. Ž., Kongregačné spisy, kongregačné zápisnice, 13. november 1721. No. 13)

1713. Martin Gombica so synmi Jurajom a Jánom Gombicom okolo roku 1698. Juraj Kobila so synom Jánom Kobilom okolo roku 1699, rodič už je mŕtvy. Ján Lajčiak okolo roku 1698. Martin Muolčan a brat Juraj Muolčan okolo roku 1698. Horeuvedení teraz bývajú v spomenutej dedine.

Taktiež z Detvy ušli do Ecsegu v Novohradskej stolici Pavol Hvistra v roku 1698. Pavol Detvan so synmi Jánom a Paľom do novohradského Berczelu okolo roku 1698. Ján Havjar so synmi Matejom a Tomášom Havjarom tamtiež okolo roku 1697. Rodič je už mŕtvy. Ondrej Poljak so synmi Ondrejom a Matejom do novohradského Sülyi okolo roku 1698. Rodič už je mŕtvy. Juraj Forusz do Málinca v Novohrade okolo roku 1698.

Ondrej Kicsin so svojim bratom Jakubom Kicsinom do novohradskej Marokházy okolo roku 1713. Pavol Valovec do novohradského Ecsegu v roku 1698. Tomáš Kulich s dvomi neznámymi synmi do novohradského Sülye okolo roku 1698. Ondrej Genza utiekol do novohradského Bujáku okolo roku 1699. Juraj Kristiak so svojimi neznámymi synmi do novohradského Legéndu v roku 1698. Jakub Vidiečan do novohradského Lúdányu okolo roku 1716. Ivan Gogol do novohradského Dengelegu v roku 1698. Ján Csabrda so synom Jánom, rodič už zomrel. Tamtiež Ondrej Leňo okolo roku 1698 do novohradského Rimovca. Juraj Vrana v minulom roku do novohradskej Marokházy. Tomáš Forusz s Matejom Plvom v tom istom roku utiekol do novohradského Berczelu...

Ondrej Gonda v roku 1698, Ján Krivoústý s dvomi neznámymi ženatými synmi v roku 1698, respektíve Martin Pulas so synom Jurajom do novohradského Rimovca v roku 1698. Rodič už je mŕtvy. Juraj Barga býva v Balašských Ďarmotách a v roku 1698 tam utiekol. Tomáš Ďurica a Ján Spišiak bývali v novohradskom Berczele, ale v tomto roku utiekli a teraz bývajú v Sujne, v tej istej stolici.

Tamtiež svedčia svedkovia, že z Detvy do Peštianskej stolice išli: Juraj Chovan do Tatárszentgyörgyü v roku 1699. Adam Crkoň so synom Adamom v roku 1697 do Jászberényu (Jazygo-kumánsky dištrikt). Rodič už je mŕtvy. Juraj Kobelka z Tatárszentgyörgyü okolo roku 1698. Juraj Benda v tom istom roku do Jászdózsü (Jazygo-kumánsky dištrikt). Rodič už zomrel v Sülyi. Ján Svor v tom istom roku odišiel do Jászdózsü, aj teraz tam býva...

Očová 22. apríla 1717

Ján Urbán, hlavný notár Zvolenskej stolice”⁸⁶

⁸⁶ OL, P108 Repositorium 22. Fasc. L. No. 340 713. Obyvateľské meno Mólčan pravdepodobne podľa názvu obce Mólča v Zvolenskej stolici (blízko Banskej Bystrice).

Utečení poddaní z Hontu do Gemerskej stolice

„...Deviateho dňa minulého mesiaca, v júni, sme dostali list vašej urodzenej stolice, napísaný na vašom zasadnutí v Plešivci. Vyrozumeli sme z jeho obsahu, že z vašej urodzenej stolice utečených a v nám poslanom súpise figurujúcich ľudí, ak sa v našej stolici nachádzajú, vaša stolica si žiada prinavrátiť podľa kráľovského rozkazu. Keďže aj naša stolica má podobné záležitosti s inými stolicami a aby sa nám ony darili, preto sa budeme usilovať podporovať vyšetrovanie vašej stolice, len nám dajte vedieť, že v ktorých spomenutých obciach hore uvedení zbehovia a za akých okolností bývali. Dajte nám ďalej vedieť ich právne postavenie, aby oslobodenie, či iné zákonné okolnosti neprekážali v ich prinavrátení...

Datované vo Vrbovke na našom valnom zhromaždení 26. augusta 1721.”⁸⁷

Gemerská stolica žiadala od Hevešskej stolice svojich utečených poddaných

„...Dozvedeli sme sa od našich statočných rodákov, zemepánov a z hlásení okresných slúžnych a popritom na vlastné oči sa môžeme presvedčiť, že v uplynulých rokoch z mnohých obcí veľa našich poddaných utieklo a pravdepodobne i dnes utekajú. Zemepáni, od ktorých utiekli, neprestajne sledujú stopy svojich utečených poddaných. Nové miesto niektorých už poznajú.

Niektorí z nich, ako sme to počuli, presídlili sa do vašej stolice. Kvôli ich prinavráteniu ich zemepáni sa vydali na cestu, respektíve vyslali svojich ľudí. Kým sa tam nezastavia u Vašej Velkomožnosti sa informovať, najprv informujte podžupana, keď sa uňho zastavujú naši rodáci alebo ich splnomocnenci, nech im pomôžu vo vyhľadávaní a v prinavrátení utečených poddaných, aby sme sa takto vyhýbali zdĺhavému procesu. Nech to vedia urobiť v záujme zákona o prinavrátení utečených poddaných z minulého snemu...”⁸⁸

⁸⁷ List Hontianskej stolice Gemerskej stolici (ŠA, BB. Fond G. Ž., kongregačné spisy, kongregačné zápisnice, 1721. 13. november. No. 13.)

⁸⁸ List Gemerskej stolice Heves-Külső-Szolnockej stolici datovaný v Plešivci 21. augusta 1715 (HML, IV. 1. b.,) No. 52/1715

List Gemerskej stolice Hevešskej stolici vo veci svojich utečených poddaných

„Vo veci zbehov náš milostivý korunovaný kráľ, Jeho Veličenstvo, v liste písanom 2. novembra 1719, vydal rozkaz, čo vám iste je známe. V záujme tohto sme sa hlásili u juráta Jeho Excelencie, urodzeného pána tabulárneho sudcu, z vyšetrovania ktorého vysvitne, že odkiaľ a v akom počte sa chudoba utečená z našej stolice dostala do vašej stolice. O tom sa môže dozvedieť vaša milosť z doloženej prílohy...

Datované v Plešivci na valnom zhromaždení 9. júla 1721.”⁸⁹

List Gemerskej stolice vo veci svojich utečených poddaných do Hevešskej stolice

„...vidiac útek našich poddaných, ich pobyt v iných stolicách, neznesiteľnú ťarchu ostatných pre ich útek, písali sme list nášmu milostivému pánovi, Jeho Veličenstvu. Našej oprávnenej prosbe Jeho Veličenstvo vyhovel a jeho rozkaz z nášho listu porozumiete, a môžete si v doloženom zozname prečítať, že koľkí a kam odišli do vašej stolice z našej. Datovaný list v Plešivci na našom valnom zhromaždení 5. júna 1696. V Hevešskej stolici v nasledujúcich osadách sú gemerskí zbehovia:

Z Hostíc Anton Máté, Tomáš Balajti v osade Jászapáti.

Z Gemerských Dechtár Ján Orban, Ondrej Tajti, Farkas Tajti, Michal Borbás, Jakub Borbás v osade Jászapáti.

Z Hodejova Albert Dosa, Ondrej Dosa, Lőrinc Dosa v osade Jászapáti.
Z Husinej Michal Dosa, Ján Dosa v osade Jászárokszállás.

Z Blhoviec Štefan Mihály v osade Jászárokszállás.

Z Hostíc Lukaš Czank a z Vlkyne Ján Jacoz v osade Felső Szállás.

Taktiež z Hostíc Jakub, Tomáš a Peter Czank v osade Pétervására.

Z Vlkyne Štefan Jaczó v osade Erdőtelek.

Z Chrámca Michal Domonkos v osade Poroszló.

Z Polomu Juraj Kárász, Ondrej Miklós, Pavol Bricz, Martin Poproczi, Beňadik Kevler v osade Tiszanána, Michal Nagy a Pavol Szabó v osade Jászkisér.

Z Nižných Valíc Gregor Csömök v osade Tiszanána.

⁸⁹ HML, IV. 1. b., No. 52/1721

Z Polomu Mikuláš Gergely, Juraj Hajdúr, Martin Hegedűs, Mikuláš Csaga v osade Alattyán.

Z Gemerských Michaloviec Štefan Fodor v osade Tiszanána.

Z Figy Martin Kostyán, Ján Pavol Nagy, Pavol Szabari v osade Átány. Pavol Dege v osade Kisér.

Z Vyšných Valíc Martin Kalya v osade Átány.”⁹⁰

Slovenskí osadníci v Hevešskej stolici

„Lesmi premiešaný viničný kraj pod Matrou počas oslobodzovacích vojen takmer sa vyludnil. Prázdne dediny v rokoch 1695 – 1742 sa zaľudnili so slovenskými osadníkmi, hűfne prichádzajúcimi z Gemeru, z Hontu, z Oravy a zo Zvolena. Zemepáni týchto osád – Domoszló, Markaz, Kisnána – Bossányiovcí (dediči Nyáryovcov) a nájomca Nyáryovského dedičstva Enczinger pomáhali zo svojich hornouhorských majetkov usadiť sa tu svojim poddaným, respektíve privábili sem poddaných od iných zemepánov. (...) Presídlení Slováci v Hevešskej stolici sa nestali automaticky roľníkmi. Tak ako v pôvodnej hornatej domovine aj tu sa zaoberali spracovaním dreva, s výrobou drevených nástrojov, s kolárstvom, s debnárstvom, s furmančením, s pálením dreva a vápna a s výrobou potaše a slajky. Počas leta sa hlásili na žatvu, na mlátačky, na kosenie. (...) Do rovinatých majerov v lete prichádzali početné skupiny slovenských žencov a mlatcov z Gemeru a Zvolena so svojimi ženami – žnicami. Niektorí z nich tu zostali. Nyáryovskí dediči Hallerovci, Orvayovci, Bossányiovcí radi prijímali slovenských želiarov na okopávanie ich majerských vinogradov vo vinárskom kraji okolo Gyöngyösa. Svoje dočasné salaše si postavili na pastvisku... vedľa dediny...”⁹¹

Právne postavenie nových osadníkov v Hevešskej župe v 18. storočí

„Etapu sťahovania sa poddaných z hľadiska stálosti nových osád.

V prvých troch desaťročiach 18. storočia noví osadníci naďalej často menili svoje bydlisko... Na usadlosti nezostávajú, bydlisko natrvalo nesta-

⁹⁰ HML, IV. 1. b., No. 64/1696

⁹¹ Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig, Eger, 1975. 37. p.

vajú, ale bývajú... na spoločnej zemi osady, v dočasných salašoch, v jamách na pastvisku. K zemepánovi majú veľmi voľný vzťah, ani zem ich nepripúta k danému miestu, veď typická forma užívania zeme pre vandrujúcich roľníkov je voľné užívanie... noví usadlíci sa v novom domove len pomaly stávajú roľníkmi, veď sprvu k tomu nemajú ani záprah. Na získanie tohto najdôležitejšieho výrobného prostriedku potrebovali dlhé roky tvrdo pracovať ako sluhovia.”⁹²

O osade Domoszló – ako o predošlom bydlisku niektorých békešcabianskych slovenských rodín

„Napokon v roku 1696 zapísali v Domoszló 15 nových obyvateľov. Podľa svojich svedectiev len pred tromi mesiacmi začali prichádzať do osady... 2 Babinskovci, 2 Kohánskovci, Kolár, Kovács, Lukovský, Lehocký, Polgár. 4 Nemcovci, Mathiason a Ragován boli noví osadníci. (...) Do roku 1720 z malohontského Tisovca, Klenovca, z Rimavskej Píle, z Oroszu, z Lehoty, z Rimavskej Bane, z Hačavy, z Kokavy nad Rimavicou, z tamojších majetkov Orczyovcov a Kubínyiovcov okolo 30 rodín sa presídlilo do osady Domoszló, odkiaľ zase v rokoch 1720 – 1723 sa vyrojili menšie skupiny do Békešskej Čaby. V rokoch 1739 – 1740 desať rodín prišlo sem zo zvolenského Osrblia a Valaskej, jedna z oravskej Stratenej, jedna z Rimavskej Bane, jedna z gemerských Blhoviec. (...) Chotár bol žirny a nadostač široký. Na dva ňomáše rozdelený chotár v roku 1737 obrábali šiestimi volmi. Zožali štvornásobok zasiateho obilia. V chotári sú krásne dubové lesy. Úžitky z týchto lesov dali do prenájmu. Suché drevo na kúrenie, na stavbu a na predaj na Dolnej zemi dostali na mieste. Obyvatelia osady Domoszló boli známi ako šikovní ľudia, ktorí tak pre seba, ako aj pre iných na predaj vedeli šikovne urobiť koleso, voz, fúrik, drevený pluh, chliev pre svine, stĺpy, koly, ktoré predávali za obilie a za peniaze.”⁹³

⁹² Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után, Eger, 1955., 8. p

⁹³ Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig, Eger, 1975. 147. p.

**List Jána Podmaniczkého Hevešskej stolici vo veci
svojich utečených poddaných z majetku Malého Kereša do
Tiszaöldváru, respektíve ďalej do Békešskej stolice**

„In gratiam praetitulatarum Dominationum vestrarum servitorum meorum humillimorum comendationem. Ad gratias, in puncto Colonorum meorum Augustanae confessioni addictorum ex Comitatu Pesthien-si signanter Possessione Kis Kóres ad Possessionem meam Tisza Földvár, in hisce I. Comitatus Hevesiensi et Exteriori Szolnok unitis existentem, penes ea tenus habitam legalem facultatem transmigrantium ex Generali Congregatione sua, die 30 adhuc Mensis Octobris celebrata emanatas, mihi eatenus sonantes praetitulatarum Dominationum vestrarum Literas, Responsi loco cum omni debita submissione humillime rescribendum habui: Eisdem Incolas, bi conventionis me cum habitu, in conformitate articuli 101, Anni 1715, alias cuique colonorum, erga ibidem definitam liberum migrationis facultatem licitam colonicalem conditionem assumpsisse, ac ideo etiam eosdem quoad eorundem personas, penes mecum conditio-nate initam conventionem, coram omni Jure, manutenere, et deffendere possem, nihildominus siquidem, Ipsis una me cum conditionem habendi ibidem liberi Religionis suae Exerutio consequi nequeuntibus inita, vigore suo destituta esset, liberam omnino inde migrandi facultaten eisdem res-titui pronti jam non nulli, in Inclytum Comitatum Bekesiensem transmig-rarunt etiam...”

„Horeuvedení páni, do vašej priazne odporúčam svoju pokornú služ-bu. S mojou najväčšou úctou nasledujúcu odpoveď dávam na váš milosti-vý list poslaný mne 30. októbra vo veci mojich osadníkov augsburského vierovyznania, ktorí z Malého Kereša v Peštianskej stolici sa presídlili na môj majetok v Tiszaöldvári, kam podľa spoločného súdu stolice Heves-Külső-Szolnok majú právo odísť. Títo obyvatelia, ktorí dohodnúť sa so mnou v súlade so zákonným článkom 101. z roku 1715, čiže v súlade so zákonným článkom o osadníkoch, využili právo voľného sťahovania a voľ-ného usadenia sa, ba aj tie osoby, ktoré sa so mnou dohodli o svojom práv-nom postavení, každým právom patria ku mne a sú pod mojou ochranou. Popri tom sme sa nevedeli dohodnúť o slobodnom užívaní vierovyznania na novom mieste. Preto naša dohoda stratila svoju platnosť. V plnej miere

som im zabezpečil možnosť voľného sťahovania, veď mnohí z nich sa už presídlili do Békešskej stolice.”⁹⁴

Hevešská stolica zavádza prísne opatrenia v prospech zastavenia ďalšieho úteku poddaných

„Nech vás Boh požehná, páni!

Urodzená stolica na svojom valnom zhromaždení 29. októbra tohto roku v Jágri vydala uznesenie, v záujme ktorého libertínovia, poddaní s právom voľného sťahovania sa môžu presťahovať len s cestovným pasom a len po vyplatení svojej dlžoby. V prípade, ak zemepán takýmto libertínom nedovolí presťahovanie, urodzená župa môže vec napraviť, a to tak, že dotýčný len s dimisionálom (prepúšťacím listom) môže opustiť župu. V inom prípade celý jeho majetok bude zhabaný. Popritom, ak richtári a ostatní obyvatelia spomenutých dedín pustia gazdu chcejúceho utiecť bez zemepanského a stoličného dovolenia a cestovného pasu, musia si byť toho vedomí, že celá tarcha pripadajúca na utečeného gazdu bude na nich zvalená dovtedy, kým ho nenavrátia. Prísne je prikázané všetkým obyvateľom, že každého utečeného poddaného bez pasu, ktorý prejde cez ich územie, majú zadržať s celým jeho majetkom.

Ak to neurobia, respektíve nenahlásia slúžnemu, ba ešte pomáhajú utečencom, každý bude v zmysle tohto uznesenia trestaný na údery sto palíc...

Taxalisti zároveň nech bývajú na vlastnej či na inej zemepanskej usadlosti a bez žiadnej prekážky sa môžu presídľovať, len sa toľko od nich žiada, nech u zemepána, u ktorého bývajú, alebo u podžupana zahlásia svoj odchod, aby stolica takýmto spôsobom bola informovaná, že kto a kam sa presídlil...”⁹⁵

Békešská stolica žiadala o spoluprácu zlúčenú Heves-Külső-Szolnockú stolicu v záujme zastavenia emigrácie, respektíve kvôli návratu poddaných

„...Spočítajúc kvótu zimného ubytovania vojakov sme zistili, že v súvislosti s tým obyvatelia, daňovníci v tejto našej spustnutej stolici sa usi-

⁹⁴ List Jána Podmaniczského predstaviteľom Heves-Külső-Szolnockej stolice, Asód 7. január 1735 (HML. IV. 1/b. No. 4/1735).

⁹⁵ Obežník Hevešskej stolice prednostom svojich osád. Datovaný v Jágri 6. novembra 1733. (HML. IV. 1/b. No. 96/1733)

lujú vymaniť spod povinností ubytovania vojakov spôsobom využitia krátkodobej nezdanitelnosti, po ktorej sa potajomky vydajú na cestu do ďalšej stolice. S týmito prípadmi sme sa hojne stretli v našej spustnutej stolici. Preto kvôli zachovaniu počtu a životnej úrovne daňovníkov takéto úteky z hocijakého dôvodu sa majú včas odhaliť. Preto sme si dovolili obrátiť sa na vašu stolicu s našim listom a poprosiť vás, aby v záujme vlastného blaha, existovania a taktiež v záujme zachovania susedského pokoja ste nám vrátili našich daňovníkov potajomky k vám prisťahovaných. My vám takisto sľubujeme usilovné stráženie kvôli dobrým vzťahom...”⁹⁶

Jazygo-kumánsky dištrikt ako lákavý cieľ utečencov z Horniakov

„Rád nemeckých rytierov si bol vedomý, že poddaní usadení na území dištriktov podľa zákona krajiny na niekoľko rokov boli oslobodení od dane, aj zemepanský príjem sa mohol zveľaďovať len v súvislosti so zvýšením počtu poddaných, preto prišielcov v Jazygo-kumánskom dištrikte podporoval Orczy, ktorého majetky ležali v susedstve zlúčenej Heves-Külső-Szolnockej stolice... on bol bezprostredne hmotne zaangažovaný v zaľudňovaní dištriktov, predovšetkým v zaľudňovaní kumánskych pustatín. Plat hlavného kapitána Jazygo-kumánskeho dištriktu za rádu rytierov bol určený podľa spomenutej menovacej listiny v šesťpercentnom podieli zemepanskej dane dištriktov.

(...) Orczy pre pozdvihnutie platobných schopností Jazygov a Kumánov od začiatku organizoval viacej väčších-menších osídľovacích akcií, rešpektíve dovoľoval (ba občas aj podnecoval) usadenie sa poddanských rodín z Horniakov so záprahom.”⁹⁷

Pohyb obyvateľstva na koháryovských majetkoch

„...pokladám za veľké šťastie, ak budem môcť stráviť týždeň v Szécsényi. Nebudem ale čas márneť, lebo stále prichádzajú ku mne chudobní ľudia Vašej Excelencie, musím si dopisovať v ich veci raz s jednou, raz

⁹⁶ List Békešskej stolice Hevešskej stolici datovaný v Gyule, 9. november 1723 (HML. IV. 1/b. No. 89/1723)

⁹⁷ Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979., 113. p.

s druhou stolicou. Keby som sa ich nezastával, neviem do akého stavu by sa dostali niektoré osady. Keďže spory sa zrejme začali, preto aj zo strany Vašej Excelencie máme svoje záležitosti v Peštianskej, Hevešskej, Novohradskej a Gemerskej stolici, takisto aj druhí vedú spory proti nám, ako aj teraz z Kecskemétu⁹⁸ si žiada vrátiť Vznešený pán biskup vacovský dvoch poddaných, z Űri⁹⁹ dvoch, z Dömsödu¹⁰⁰ jedného. Aby sme mali dostatočné poverovacie listiny ráčte Vaša Excelencia s vašou pečatou poslať tri poverovacie listiny ako hlavný župan Hontianskej stolice...

Ecseg 13. marca 1713”¹⁰¹

Štefan Koháry si vyhľadával svojich utečených poddaných v Peštianskej stolici prostredníctvom Hontianskej stolice

„Najvynikajúcejší a najvýznamnejší Pán hlavný župan, nami zvlášť ctený a obľúbený náš pán, zdravíme Vás a ponížene a s pocitom povinnosti odporúčame svoju službu.

Na našom dnešnom zasadnutí milostivý pán podžupan prečítal nám list Vašej Excelencie vo veci Malohontského dištriktu. Pochopili sme z neho, akú žiadosť predniesli pred Vašou Excelenciou...

Vo veci utečených poddaných sme sa najnovšie obrátili listom na Peštiansku stolicu, aby utečencov navrátili naspäť bez žiadnej ďalšej trovy a námahy. V tomto zmysle sme napísali list slávnej stolici a pánovi Jánovi Krucsayovi...

Datované na našom valnom zhromaždení 27. marca 1721 v Hontianskych Tesároch.¹⁰²

O novohradských poddaných, ktorí pre stúpajúce feudálne ťarchy, pre mor a pre drancovanie vojska utiekli do Peštianskej a Hevešskej stolice

„V minulom roku sme zistili, že pospolití ľudia našej stolice pre zvýšené ťarchy, respektíve pre mor vo veľkom počte sa presídlili do Peštian-

⁹⁸ Kecskemét – osada v Peštianskej stolici.

⁹⁹ Űri – osada v Peštianskej stolici.

¹⁰⁰ Dömsöd – osada v Peštianskej stolici.

¹⁰¹ List Štefana Baitayho Štefanovi Kohárymu (ŠOBA, BB. KC. III. No. 3342/1713).

¹⁰² ŠOBA, BB. ŽH. Hlavný župan. Rozličné spisy r. 1708 – 1756.

skej a Hevešskej stolice a aj v dnešnom čase tam bývajú roztrúsene... Po-
pri tom sme sa dozvedeli z trpkých ponôš mnohých našich úbohých ľudí,
že keď v minulých rokoch bezbožní a neporiadni kuruci sa potuľovali ho-
re-dolu a nielen po ceste, ale aj v dedinách odoberali im mnoho koní a
volov.”¹⁰³

Bilancia migrácie ľudí v Novohradskej stolici v 18. storočí

„Vedenie stolice v roku 1720 a 1723 dalo spísať mená poddaných
svojvoľne utečených do iných stolíc, ich predošlé a vtedajšie bydlisko, rok
odšťahovania a vyplatené dlžoby. Podľa toho pred rokom 1700 utiekli do
Hontianskej stolice 33, do Nitrianskej 10, do Zvolenskej 4 poddanské ro-
diny. Do vzdialenejšej Békešskej a Čongrádskej stolice vtedy ešte len 4
rodiny prišli. Do Peštianskej stolice ušlo do roku 1700 81, medzi rokmi
1700 a 1711 62, medzi rokmi 1711 a 1723 285 novohradských poddanských
rodín. Je charakteristické, že v najväčšom počte utekali z dedín ostrihom-
ského arcibiskupa, vacovského biskupa a grófa Štefana Koháryho... z pan-
stiev s majerským hospodárením. (...) Podľa výkazu Novohradskej stolice
z 873 poddaných, ktorí do roku 1720 utiekli zo stolice, prišlo 222.”¹⁰⁴

Zbeh z Novohradskej do Čongrádskej stolice

„...z Brezovej... Mikuláš Kutej... poddaný Pavla Balassu..., utiekol do
ktorej osady a župy.

(odpoveď) ...poddaný Mikuláš Kutej utiekol do poľného mesta (Hód-
mező)Vásárhely v Čongrádskej stolici... pod právomoc (jurisdictio) Jeho
Excelencie grófa Károlyiho a býva tam i dnes. Tak utečenec, ako aj jeho
predkovia slúžili dôstojnému panskému rodu Balassovcov odjakživa ako
večne pripútaní poddaní. Jeho súrodenci tam slúžia i dnes.”¹⁰⁵

¹⁰³ Úryvok z listu písaného Novohradskou stolicou Hevešskej stolici 13. januára 1711 v Dolných Strhároch.

¹⁰⁴ Belitzky János: Nógrád megye története. I. zv., 232. p.

¹⁰⁵ OL, P1769 – Balassa család levéltára, 70. tétel, 25. cs. (z vyšetrovacej zápisnice z 20. ja-
nuára 1747 vo Veľkom Lome).

Slovenskí evanjelici z Malého Kerešu v Peštianskej stolici sú prinútení na útek smerom na južnú časť Dolnej zeme¹⁰⁶

„Kiskőrös, sídlo okresu, obec ležiaca pri železničnej trati Budapešť-Zimun. (...) Osadu osídlili Ján Wattay a Štefan Wattay v roku 1718 evanjelickými Slovákmi z Novohradskej, Hontianskej, Nitrianskej a Turčianskej stolice. Ich kostol bol postavený v rokoch 1723 – 1724. Avšak užívanie vlastného vierovyznania nečakane im bolo prekazené v roku 1730. V tomto roku totiž jednej noci zbúrali do základov evanjelický kostol, duchovného pastiera a učiteľa vyhnali.”¹⁰⁷

Noví osadníci migrujú z jednej dediny do druhej, aby si zachovali výhodnejšie právne postavenie

„Vo veci tých obyvateľov, ktorí opúšťajú jednu osadu idú do druhej, aby na štyri, päť rokov boli zbavení všetkých tiarch, dnešnou poštou prišiel taký rozkaz, že ako za čias nebohého cisára Karola,¹⁰⁸ tí poddaní, ktorí prišli z vonkajších držav, dostali spomínanú slobodu. Tí zase, ktorí prišli po konsolidácii v krajine a z jednej osady do druhej sa presídľovali, na nich sa táto úľava podľa spomenutého opatrenia nevzťahuje a taký potulujúci sa ľud by musel platiť dane usadiac sa v hociktorej stolici.”¹⁰⁹

Poddaní Koháryho sa vykupovali spod večnej pripútanosti vlastným majetkom

„Čo sa týka prinavrátenia poddaných v Malom Kereši (Kis Kőrös) od rodiny Wattayovej o dohode a o podrobnostiach vám píšem toto...

¹⁰⁶ Borovszky Samu (Szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I. zv., 85. p.

¹⁰⁷ Najprv utiekli z majetku Wattayho do Tiszafelede, potom na majetok Podmaniczského, stadiaľ zase utiekli do Békešskej stolice, kde mohli slobodne praktizovať svoje vierovyznanie. – HML, IV. 1/B. No. 4/1735

¹⁰⁸ Uhorský kráľ Karol III. (ako rímsko-nemecký cisár Karol VI.). Bol posledným členom rodu Habsburgovcov v mužskej línii (1.10.1686 – 20. 10. 1740).

¹⁰⁹ List palatína Leopolda Nádasdyho barónovi Jozefovi Rudnyánszkemu, Viedeň 2. máj 1752.

Mathias Dengelgaczky, alias Petroviech, asi 62-ročný, má jedného syna a 4 junce a jednu kravu. Vykúpil sa svojimi najkrajšími siedmimi juncami a 6 zlatými.

Joannes Bottyanszki, alias Bartok, osamotený, asi 43-ročný, chorľavý, chudobný človek. On mal 2 voly, 2 junce a jednu kravu. Vykúpil sa za dva voly a za tú jednu kravičku.

Mathias Bartok, alebo Bottyanszki, okolo 68-ročný, zrejme osamotený. Okrem jednej kravičky nemal nič. Aj tú nám dal.

Mathias Priska, alias Močiansky, 70-ročný, býva vedľa svojho zata, ktorý mal dva junce. Aj tie som zobral.

Thomas Krajcsi, mládenec, syn zosnulého Štefana Krajcsiho, slúži aj teraz, aj on je chudobný. Pre kaucie dal jednu kravu a jedného chorého koňa. Iné nič.

Mathias Rohoska, asi 72-ročný, ktorému som nemohol pomôcť ani úradnou cestou, ani osobne pre jeho zajatie. Má 2 synov... 6 volov, 4 kravy, 37 oviec. Dal za svoje vykúpenie 100 zlatých.

Johannes Rohoska, 43-ročný, osamotený. Má 4 voly, 2 kravy, čo sme od neho nežiadali, ale prinútil som ho podpísať dohodu. Dal peniaze v hotovosti 40 zlatých.

(...) Juraj Fabian, alias Sadocky, hneď v minulom roku jednu noc utiekol z Malého Kereša. Predtým nemal žiadny majetok. Na môj predbežný rozkaz hneď zhabali jeho 2 voly, 4 jalovice, 3 kravy a 1 teľa."¹¹⁰

Záručný list – ako právny prostriedok na zabránenia útekov poddaných

„Mi niže podepsany dawame na wedomy komu bi koliw nižeg dolożenu wecz prinależelo wediety: że my z nicsieho prisileny, ale z naseg dobreg wule wzali sme na porukowenstwy poddaného gehu Excellentie pana Groffa, pana Balassa Pála Gyurcsó Gyura obiwatele Horno Strharskeho, ktery z pricsiny teg, že sestru swogu Racskowú, a poddanú Welkomożne-ho pana Balassa Ferenca z Dolnich Strehár na dolniu zem odwiedel, a skrzewa ten skutek ne len trestaný od Slawneg Stoliczy proti takowim, ktery poddanich panskich, aneb kterich kolwek obiwateluw stolicy tegto Nogradskeg opoważugu sa odwracat, a gim ku skożeny pričzinu, a pomocz dawat, ...zanho teda ručime sa ponagpruw: abi powinen bol oznamit

¹¹⁰ ŠOBA, BB. KC. Pars. III. č. 8995, bez datovania (začiatok 18. storočia).

kde jeho sestra na obidleny sa osadila. Po druhe: že on sam, a jeho diety z panstwy nie uskočy, nak li bi on aneb Diety jeho uskočily powinny gich budieme panstwu ustawit z nassim wlasnim nakladkom Čo, gestli bi sme zamesskaly dawame plnomoczenstwy, abi z gakoweho kolwek statku, a gimany nasseho gak pohnutedlného, tak nie pohnutedlného za dwe sto zlatih za dosty i z nakladki predtitulowany pan Groff sebe mohel dat ućinit skrz gedneho pana szolgabírowa;... W zamku Modro-Kamenskem 4. máji 1744.”

„My doleuvedení dávame na známost každému, ktorého sa doleuvedená vec týka, že my z vlastnej vôle berieme na seba zodpovednosť za hornostrhárskeho obyvateľa Juraja Ďurču, poddaného nášho pána grófa Pavla Balašu, lebo horeuvedený svoju sestru Račkovú, poddanú vznešeného pána grófa Františka Balašu, odviezol z Dolných Strhár na Dolnú zem. Následkom čoho nielen pre tento čin je trestaný vznešenou stolicou, takisto trestaný bude aj za napomáhanie poddanému hociktorého zemepána v Novohradskej stolici v úteku... preto berieme na seba zodpovednosť, že po prvé: povie, kde sa jeho sestra usadila, po druhé: tak on, ako jeho deti neutečú z panstva. V prípade ak on alebo jeho deti utečú, sme prinútení ich vrátiť za vlastné náklady na panstvo. V prípade ak to neurobíme, tak horeuvedeného grófa splnomocníme, aby z hociktorých našich hnutelností a nehnuteľností v hodnote dvesto zlatých získal zadostučinenie pre seba pomocou pána slúžneho...

Datované v Modrokamenskom hrade 4. mája 1744.”¹¹¹

Vo veci prinavrátania utečených poddaných prekážalo zvykové právo

„...Chvála Bohu, tunajšie panstvo Vašej Excelencie, vyjmúc Rimavskú Seč a Dobocu, sú ľudmi obsadené natoľko, že niekde sa ani nepomes-tia. Ak Vašej Excelencii vyhovuje tento spôsob, dobre by bolo, ak pán prefekt bude zaneprázdnený, niekomu dať splnomocnenie tak, žeby z toho bola dohoda, vďaka potvrdeniu Vašej Excelencie, lebo poniektorí, ktorí strávia u nového zemepána dovedna 32 rokov, tých prinavrátiť už nie je

¹¹¹ Záručný list obyvateľov z Horných Strhárov za Juraja Gyurcsu (OL, Balassa család levéltára, P1769 62. tétel, 25. cs. No. 158).

možné. V tejto veci som písal list aj pánovi prefektovi (hospodárskemu správcovi) v tomto mojom liste..."¹¹²

C) Osud jednotlivca v zrkadle dokumentov

Zo spomienok 31-ročného békeščabianskeho rodáka Štefana Havrana

„Ako je si toho vedomý, pred 8 alebo 9 rokmi bola osídlená osada Komlőš. Minulú jeseň po mlátení (obilia) svedok odišiel z Komlőša do Čaby, predtým dva roky plynule slúžil ako paholok, rok u Juraja Urbana, u Petra Benčíka ďalší a v treťom roku už hospodáril na svojom..."¹¹³

Zo spomienok békeščabianskeho rodáka 23-ročného Jána Slováka

„Asi pred 8 rokmi bola osada Komlőš osídlená. Teraz, šiesty rok je tomu, od minulého roku dňa svätého Juraja (24. apríl), na Komlőši bol pastierom."'¹¹⁴

Zo spomienok 23-ročného pastiera v Csabacsüde Jána Karkuša

„Svedok ešte za svojho detstva sa odtrhol od svojho rodiska, z osady Hnúšťa. Od tých čias býval 4 roky v Tőszegu, stadiaľ odišiel slúžiť rok do Vásárhelyu. Z Vásárhelyu odišiel na Komlőš slúžiť rok... pred ôsmimi rokmi napokon slúžil 3 roky u pána Andrásyho na Kaszaperi, stadiaľ zase sa vrátil na Komlőš, kde strávil ďalší rok. Od tých čias je pastierom v Csabacsüde. V Komlőši prvýkrát slúžil u Gulášov, druhýkrát len tak býval u svojho brata..."¹¹⁵

¹¹² Z listu hospodárskeho správcu Ondreja Koháryho z hontianských Bátoviec, 23. jún 1741 (SOBA, BB. KC. II. No. 5041).

¹¹³ OL, E162, Neo registrati processus, 8. cs. No. 61/1754

¹¹⁴ Tamtiež

¹¹⁵ Tamtiež

Zo spomienok 28-ročného sarvaškého obyvateľa Jakuba Baláša

„Pred desiatimi rokmi sa Slovenský Komlôš zaľudnil. Hneď v druhom roku od zaľudnenia, za richtárstva Petra Bencsika, prišiel svedok bývať na Komlôš a od tých čias býval tam, len v tomto roku prišiel na Sarvaš.

(...) Svedok sa narodil v Balašských Ďarmotách, tam žil počas svojho detstva a 17 rokov je tomu, odkedy zo spomenutých Balašských Ďarmôt na Dolnú zem odišiel. Najprv býval v Cegléde, kde jeden rok slúžil. Neskôr stadiaľ odišiel do Endrődu v Békešskej stolici. Aj tam slúžil rok a štyri mesiace. Stadiaľ zase sa vrátil na Komlôš, kde dovedna býval 7 rokov. Na Turíce bol rok, čo sa z Komlóša presídlil na Sarvaš. V Komlóši svedok bol samostatným gazdom...”¹¹⁶

Zo spomienok 25-ročného békeščabianskeho obyvateľa Samuela Szoboszlaiho

„Štvrtý rok je tomu, čo z Komlóša odišiel do Čaby, predtým tri roky najprv bol pastierom pri stáde, neskôr dva roky bol bítešom u Martina Bogára...”¹¹⁷

Zo spomienok 32-ročného orošházskeho obyvateľa Gregora Bosého

„...keďže v tých časoch, keď Komlôš patrila Pérovi (pred rokom 1735), svedok býval na Horniakoch, v Hontianskej stolici. Ako pastier v osade Komlôš vedel, že Komlóšania si prenajímali horeuvedenú pustatinu od pána Rudnyánskeho...”¹¹⁸

¹¹⁶ Tamtiež

¹¹⁷ Tamtiež

¹¹⁸ Tamtiež

Zo spomienok 27-ročného békeščabianskeho obyvateľa Juraja Severíniho

„Tretí rok je tomu, čo odišiel z Komlóša do Čaby. Predtým tam dva roky bol bírešom u Petra Benčíka...”¹¹⁹

Utečení poddaní z modrokamenského okresu (Novohrad)

„6. Samuel Motyovszki (Môťovský, J. G.) pred siedmimi rokmi utiekol, vtedy sa nedalo zistiť, že kam... teraz býva v Sarvaši. (...)

8. Martin Hraško s pastierom Štefanom Cerovským už 8 rokov sú na úteku, teraz sú na Sarvaši...”

Z Dolných Strhár:

„1. Ján Frečka, alebo Gubáň, so synom Pavlom pred 30 rokmi odišli do Békésszentandrásu. Otec medzitým zomrel, syn slúžil a teraz je... gazdom v Békésszentandrási...”¹²⁰

Utečení poddaní v Sarvaši z Novohradskej stolice

„*Prvý svedok:* Ján Mravik, 50-ročný poddaný ábelovský obyvateľ v divínskom panstve...”

K prvej otázke: Vie istotne, že v Ábelovej v Novohradskej stolici bývajúci Pavol Kiepeš so synom Jurajom, Ondrej Garaj s tromi synmi, s Jánom, Ondrejom a Jurajom, Tomáš Mravik, Ján Mravik so synmi Jurajom a Jánom, Juraj Mravik, Matej Marčok s dvomi synmi, so Štefanom a Pavlom, Peter Marčok, Matej Sivok, Martin Liška, syn Tomáša Lišku a Matúš Marčok boli večne pripútanými poddanými veľaváženého pána divínskeho.

K druhej otázke: Vie svedok, že Pavol Kiepeš pred piatimi rokmi prešiel so svojím synom Jurajom do Szajle v Hevešskej stolici. Ondrej Garaj asi pred 20 rokmi odišiel s tromi synmi Jánom, Ondrejom a Jurajom do Csóváru v Peštianskej stolici (zrejme ide o osadu Péteri v tejto stolici, kde dodnes žijú Slováci – J. G.). Ján Mravik s dvomi synmi Jurajom a Jánom ušli asi pred šiestimi rokmi do Csóváru, ale teraz už bývajú v Sarvaši.

¹¹⁹ Tamtiež

¹²⁰ NML, IV. 7. b. 2. Súpis utečených poddaných (Öi: 27) z roku 1746.

Matej Marčok s dvomi synmi, so Štefanom a Pavlom, ešte za úradovania hospodárskeho správcu pána Mikulaiho odišiel s dovolením dôstojného zemepána do Guty. Peter a Matúš Marčokovci taktiež s dovolením nebohého hospodárskeho správcu pána Jána Mikulaiho odišli do Guty. Matej Sivok asi pred 26 rokmi odišiel do Csóváru. On sám zomrel, ale jeho synovia žijú. Martin, syn Tomáša Lišku, pred piatimi rokmi odišiel slúžiť do Csóváru...¹²¹

Použitá literatúra

BÉL Mátyás:

Békés vármegye leírása. Red. Ondrej Krupa Gyula 1993. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 18.)

BELITZKY János:

Nógrád megye története. I. zv.

BELLA, Ján:

Slováci v Békésskej stolici 1718 – 1900. (In: Slovenské Pohľady, 1902.) red. Ondrej Krupa Bibliotheca Bekesiensis: Szlovákok Békéscsabán. „Slováci v Békešskej Čaby“ Békéscsaba, 1980.

CZAMBEL, Samuel (Főszerk.):

Dejiny Slovenska II. zv. (1526-1848.) Bratislava: Vydavateľstvo Veda 1987.

CZOERNIG, Karl Freiherrn v.:

Etnographie der Oesterreichischen Monarchie. Bécs, 1855. II. zv.

EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv (Főszerk.):

Magyarország története 1686 – 1790. 4/1. zv., Budapest: Akadémiai Kiadó 1989.

FÜGEDI Erik:

Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. (Agrártörténeti Szemle roč. 8. č. 3. 1966.)

GAJDÁCS Pál:

Tót-Komlós története. Gyoma, 1896.

HAAN Lajos naplója. (Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár Quart. Hung. 1952.)

HAAN Lajos: Békés vármegye hajdana. Pest, 1870. I. zv.

HORVÁTH, Pavol:

Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia. Bratislava: SAV 1963.

¹²¹ Úryvok z vyšetrovacej zápisnice v súvislosti s útekmi poddaných, Luboreč 20. máj 1748. (OL, P707 – Zichy család levéltára, 171. cs. Fasc. 192. No. 104).

HORVÁTH, Pavol:

Úteky poddaných z Oravy v prvej polovici 18. storočia. (In: Historický časopis č. 3. 1955.)

IMPLOM József:

Olvasókönyv Békés megye történetéhez. II. zv. Békéscsaba, 1971.

KISMARJAI-Konrád Emil:

Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935.

KISS József:

A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979.

KUČEROVÁ, Květoslava:

Etnické zmeny na Slovensku od 16. do polovice 18. storočia. (In: Historický časopis 31. ročník, 1983. č. 4.)

PETIK Ambrus:

Békés megye leírása. 1784. red. Dankó Imre. (Gyula, 1961.)

PETROV, Alexander:

Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII-XIX. století. Praha, 1928.

SCHNEIDER Miklós:

Adalékok a XVIII. század elején Békés megyébe vándorolt Nógrád megyei jobbágyokról. In: Békési Élet. Gyula: Dürer Nyomda 1973. 3. 588 – 591.

SIRÁCKY, Ján:

Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. (In: Dlhé hľadanie domova. Matica slovenská, 1985.)

SOÓS Imre:

Heves megye benépesülése a török hódoltság után. (Heves megyei füzetek 3.)

SOÓS Imre:

Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975.

TÁLASI István:

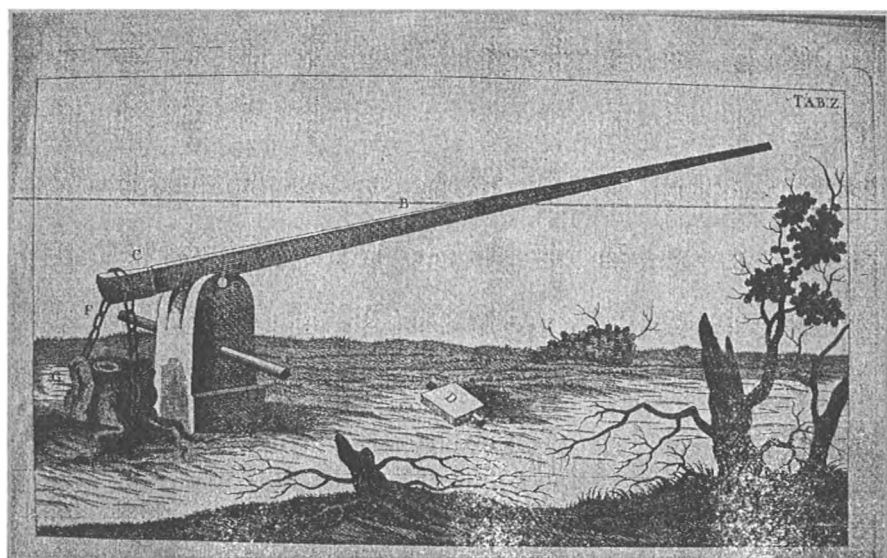
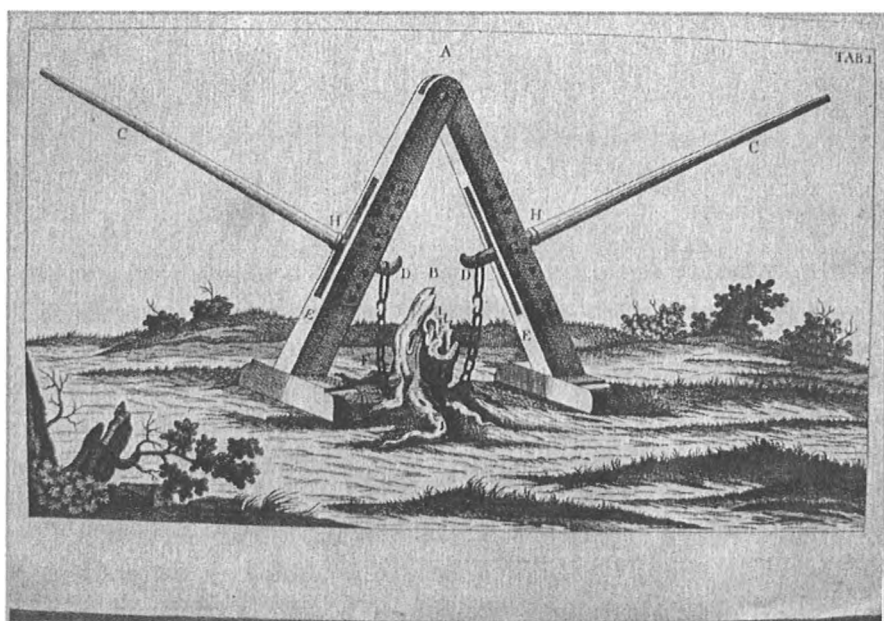
Vásárhely helye a magyar népi kultúra fejlődésében. (In: Kiss Lajos Emlékkönyv. Red. Dömötör János – Tárkány Szűcs Ernő. Hódmezővásárhely, 1983.)

VARGA János:

Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556 – 1767. Budapest: Akadémiai Kiadó 1969.

ŽILÁK, Ján:

Úteky poddaných z Malohontu vo svetle súpisu z roku 1719. In: Slováci v zahraničí 17. Zost. František Bielik a Claude Baláž. Martin: Matica slovenská 1994. 147 – 167.

Prístroje na vyberanie pňa
(Békés Megyei Levéltár, IV. A. 1. No. 259/1771.)

III.

VŠEDNÉ PRACOVNÉ DNI

Slovenskí osadníci sa v južnej časti Dolnej zeme zaoberali prevažne chovom dobytká. V záujme toho vlastnili zem v tzv. salašskom systéme. To znamenalo, že poddaný voľne mohol užívať daný kus zeme buď na chov dobytká s kŕmením, alebo na obrábanie, na pestovanie obilnín. Salaše vznikali pre intenzívnejší chov zvierat. To znamenalo, že síce dobytok na vykrmovanie naďalej prezimoval vonku, ale kondíciu zvierat zachovali, respektíve zlepšovali v zimných mesiacoch nahromadeným senom okolo stajne. Taktiež na salašských zemiach „sa ustálili“ aj parcely oráčín, existujúce v úhorovom systéme, pohyblivé spočiatku v celom chotári. Na salašských zemiach sa stavali spočiatku menej náročné a skromné chatrče, ktoré slúžili ako bydlisko pre pastiera a pre zvieratá. Boli zároveň predchodcami roľníckych „taní“. Aj zemepáni z blízkeho okolia si dali kŕmiť voly na salašoch vytvorených na svojich pustatinách. Väčšia časť stáda prezimovala vonku. Rastúci počet svojich zvierat neskôr držali na okolitých prenajatých pustatinách. Tvár celého chotára sa podstatne zmenila len na rozhraní 18.-19. storočia, keď následkom napoleonských vojen narástol dopyt po obilninách a vzrástla plocha oráčín. Aj prví obyvatelia Komlóša mohli byť pastieri, bíteři panstva, kosci, ktorí slúžili na pustatine pre chov zvierat zemepána, respektíve nájomcu. Obraz neskoršieho Slovenského Komlóša z 18. storočia môžeme pokladať za typický. Podľa toho osadu obklopovali oplotené záhrady. Boli pre Komlóšanov dôležitým pracovným miestom. Dom a k nemu patriaca záhrada s maštalami tvorili jadro poddanského pozemku ako zložený vnútorný pozemok. V akovoch (maštaliach) postavených v záhradách chovali ťažné a domáce zvieratá. Sem zväžali obilie z polí, rozprestrelí ho na rovnú zem a vytláčali ho koňom alebo mlatom vymlátili zrná. V časti záhrady zakopali vyprodukovaný hnoj a v tomto priestore spočiatku pestovali kukuricu, neskôr zeleninu. Keďže ťažné a domáce zvieratá potrebovali stálu opateru, bývali práceschopní muži vonku v záhrade pod jednou strechou so zvieratami. O zvieratá sa starali členovia rodiny alebo najatí bíteři. Strážnu službu vykonávali často bratia hlavy rodiny, ktorí prišli na Dolnú zem „skúsiť šťastie“, najskôr spravidla boli slobodní. Po príchode do Komlóša už nemali mož-

nosť získať vlastný pozemok, a preto sa zjednali pracovať u svojej rodiny. Zámožnejšie rodiny si zjednávali bítešov z iných obcí na 2-3 roky.

Za opлотenými záhradami sa nachádzali vnútorné pasienky, kam sa vyhánali ťažné a domáce zvieratá. Vnútorné pastvisko ako tu, tak aj v iných Slováckmi obývaných osadách užívali spoločne až do druhej polovice 19. storočia.

Za vnútornými pasienkami sa rozprestierali oráčiny. Polia mohli využívať dvomi spôsobmi. Jednu časť obrábali systémom opätovného rozdeľovania. Druhá časť bola zem salašská, zem taní (samôt). Spočiatku, v dobe hojnosti pozemkov, oráčiny obrábali tzv. úhorovým systémom. Gazda daný kus zeme dovtedy užíval, kým ju nevyčerpal. Potom ju nechal ležať úhorom a pustil sa do obrábania ďalšej časti chotára. Na zemiach ležiacich úhorom sa neskôr pásol dobytok.

Na salašoch prezimoval dobytok určený na predaj, tu bývali pastieri a nachádzal sa tu aj objekt používaný na skladovanie krmiva. Salašské pozemky boli rozdelené na hony. Podľa pomeru rozdelenia salašskej pôdy boli pridelené aj pozemky na pestovanie konopí a kapusty. Na vnútorných pastviskách držali ťažné zvieratá, mladý dobytok, dojnice a ošípané. Kŕmne býky chovali na salašských pozemkoch.

V druhej polovici 18. storočia sa objavili vinohrady v chotároch obcí. Boli prevažne vo vlastníctve poddaných, ale v prípade Čaby v oblasti dnešnej mestskej štvrte Erzsébethely (Vinice, Jamina) dal nasadiť zemepán hrozno a vinice dal do prenájmu. Vinice dal obkopať hlbokým jarkom, aby sa tam chudoba nemohla nasťahovať.

V 70. a 80. rokoch 18. storočia sa stal čoraz nutnejším problémom prenájom okolitých pustatín, lebo zužujúci sa chotár už nestačil vyživiť veľký počet dobytku. Zvlášť ťažkým problémom to bolo v Slovenskom Komlóši, ležiacom na južnom okraji Békešskej župy, ktorá po strate asi polovičky svojho chotára (v roku 1754), rad-radom prenajímala okolité pustatiny: Pitvaroš, Székegyházu, Szentetornyu, Kaszaper a Pusztaföldvár. Zároveň pomaly nastali zmeny v osadníckej štruktúre v užívaní pozemku a v spôsobe života.

Doposiaľ organická súčasť vnútornej poddanskej usadlosti – ohradená záhrada – sa dedením alebo predajom začala odčleňovať a často sa z toho vyvinul želiarsky pozemok bez oddelenej ornej pôdy a pasienka. Postupne začínali sa obrábať zeme okolo salašov. Zo salaša pre chov zvierat sa pomaly stávala taňa (samota).

Tak obyvatelia Slováckmi obývaných osád, ako aj ostatných osád v Békešskej stolici s inoetnickým obyvateľstvom, boli v prevažnej väčšine rol-

níkmi. Málopočetná skupina remeselníkov pracovala len cez zimu, po skončení poľnohospodárskych prác. Príčinou toho bol jednak fakt, že aj oni sa živili hlavne z pôdy a jednak ako v súpisoch zaregistrovaní želiari počas roka aj slúžili robotnou rentou svojim zemepánom. Mzdy remeselníkov boli určené limitáciou župy.

Kľúčovými postavami obchodu v župe v 18. storočí boli Gréci. Boli obchodníkmi s predajňou, ktorú si prenajímali od zemepána. Od tridsiatich rokov 18. storočia tvorili zvláštne združenie pod názvom „Consortium Graecorum”. Daň bezprostredne platili do pokladnice župy. V roku 1743 si vymohli od župy uznesenie, aby vtedy nastupujúcej konkurencii, t. j. Židom, bol zakázaný vstup do osád v Békešskej stolici. Naproti tomu Židia žijúci v Hódmezővásárhelyi v susednej Čongrádskej stolici, už koncom 18. storočia mali finančné transakcie s Komlóšanmi, totiž dávali im pôžičky na úkor tohoročnej vlny.

Ceny nehnuteľností v druhej polovici 18. storočia

„Ja niže podepsaná wiznawam, że ać prawe po smrti neboheho man-
žela meho giż bilo konečne dokončene, że Dom náš spoločny otcowsky
Wargowsky tri sto zlatih stogi...”¹

(„Ja dolu podpísaná uznávam, že práve po smrti môjho nebohého
manžela už bolo konečne určené, že náš spoločný otcovský dom vargovský
stojí tristo zlatých...”)

„Ja niže podepsanj wiznawam že sem wedle z gednanj prodal mug
wlastnj Dom... Belko Martonowy za zlatih Rímskich dwesto čtiricat, id
est pro florenis R. 240...”²

(„Ja dolu podpísaný uznávam, že som môj vlastný dom predal podľa
dohody... Martinovi Belkovi za 240 rýnskych zlatých...”)

¹ „Protocollum Csabensae anni 1749 – 1804.” (Úryvok z vyhlásenia Marišky Gulyásovej, ča-
bianskej obyvateľky), 116. p. Archív evanjelickej cirkvi v Békešskej Čabe.

² Tamtiež (úryvok z vyhlásenia čabianskeho obyvateľa Tomáša Leska), 121. p.

Ceny hnuteľností a nehnuteľností v druhej polovici 18. storočia

„Co pak sem mu dala do Dedictwy nasledujici Wecj Dum samotnj w 100 zlotoch, krawu z lanskim téletyom a dwa Junce tretygaki v zl. 23. Item 7. Lonskich swin, Winicu we 40 zlotoch. On pak donesel čtiri krawy, dwe Lanske télce w zlotoch 70 ^{tich}. Na což pro lepší jistotu sprawu tuto w pritomnosti tuto podepsanich Lidj podpísala sem...”³

(„Čo však som mu dala do dedičstva sú nasledujúce veci: samotný dom v hodnote 100 zlatých, kravu z vlašajším telaťom a dva junce tretia-ky v hodnote 23 zlatých. Taktiež 7 sviň vlašajších, vinicu v hodnote 40 zlatých. On zase doniesol (totiž do manželstva) štyri krawy, dve vlašajšie telce v hodnote 70 zlatých. Na čo pre väčšiu istotu túto správu som podpísala v prítomnosti tu uvedených ľudí ...”)

Výkaz platu sluhov a pastierov

„1 ^a *Solarium Servi Optimi est Imputatis Vestibus seminata fl: Rhenenses 30 ^a cum Intertentione Pecorum 4 quod si vero Pecora talia non haberet, in locum cujus vis frusti, participabit florenum ad eoque in toto cum Intertentione optimus servus habebit florenos Rhenenses 34*

2 ^a *Solarium Servi Mediocris est Imputatis Vestibus seminata, et quibus vis aliis rebus florenor. Rhen. 24 addita Intertentione hiemali duorum Pecorum; quod si vero non habuerit Pecora participabit pro Intertentione florenos 2. adeoque in toto florenos Rh. 26.*

3 ^a *Solarium Servi Infini est Rhens. Floreni 15 et Intertentio hiemalis unius Pecori, aut in Locum intertentionis unus florenus, in toto proinde floreni Rhenus: 16 In majus robur Limitationis hujus, majoremque firmitatem et in futuros quoque Annos Scriptam observantiam sequens secus agentibus poena dictanda statuitur Hospes, aut oconomus servo plura promittens quam Limitatio admittit ad poenam 6 Rh. fños deponendos, subeundam obligabitur. Et ipse quoque servus plura praetendes aut acceptans tenebitur*

6 Rh: fños deponere.

³ „Protocollum Csabensae anni 1749 – 1804.” (úryvok zo závetu Heleny Szamporszkej, vdovy Ondreja Bellu, Békešská Čaba, 17. marec 1785. Archív evanjelickej cirkvi v Békešskej Čabe.

Armentariorum vero, Equatii Pastorum Limitatur solarium taliter. Quantum habenbebant Anno 1768° solarium, dempta quarta illius parte, participabunt in sequentes Annos, Quod si habebant Anno 1768° 80 Rhenus. Fños in sequentes Annos habebunt 60 ergo quarta pars ex 80 fñis ejecta est”.

1. „Plat najkvalifikovanejšieho sluhu stojí spolu so šatstvom siatinu v hodnote tridsať rýnskych forintov a náklady na chov štyroch kráv. V prípade ak takýto dobytok nemá, namiesto kráv po jednom forinte dostane, takže spolu s chovou dobytku 34 forintov.

2. Plat sluhu stredného stupňa stojí spolu so šatstvom, siatinou a s ostatnými vecami stojí dvadsaťštyri rýnskych forintov.

3. Plat sluhu dolného stupňa stojí pätnásť rýnskych forintov a náklady na chovanie kravy na zimný spôsob, alebo namiesto chovu forint, takže spolu šesťnásť rýnskych forintov. Kvôli ďalšiemu potvrdeniu a upevneniu tejto limitácie v nasledujúcich rokoch proti priestupníkom pravidla a kvôli jeho zachovaniu bude vymeraná prísna pokuta. Ten osadník alebo gazda, ktorý sľúbi viac sluhovi ako to umožňuje limitácia, povinný bude platiť pokutu šesť rýnskych forintov. Sluha, ktorý žiada alebo prijme väčšiu sumu, tiež bude povinný platiť šesť rýnskych forintov.

Plat majstrov koniarov a správcoz žrebčince sa nasledovne vyvíja. Suma ich platu poklesne o jednu štvrtinu platu z roku 1768. Toľko dostanú v nasledujúcich rokoch. Teda, keď dostali v roku 1768 osemdesiat rýnskych forintov, v nasledujúcich dostanú šesťdesiat, čiže o štvrtinu menej osemdesiatich forintov.”⁴

Pomer katolíkov a evanjelikov v Békešskej Čabe

„Domy Evangelicke wezmuze do summi winalezli sme...	1032
Domy Catholicke tež wezmuze do summi winalezli sme	<u>114</u>
In Summa	1146” ⁵

Csaba, 1785. XI. 20.

⁴ Tamtiež, záznam z 20. decembra 1769, 16. p.

⁵ „Protocollum Csabensae anni 1749 – 1804”, 117. p. Archív evanjelickej cirkvi v Békešskej Čabe.

„Domov evanjelikov sme spolu napočítali	1032
Domov katolíkov tiež spolu sme napočítali	<u>114</u>
Celkom spolu	1146

20. 11. 1785 Békešská Čaba.”

Salaše z 18. storočia ako predchodcovia neskorších taní

„V druhej polovici 18. storočia sa už dá nakresliť aj rozšírenosť salašov – taní. (...) V Békešskej stolici v chotári osád Gyula, Szarvas, Orosháza, Békešská Čaba; v Čongrádskej stolici v osade Makó, Szentes v začiatočnej fáze; v prípade Hódmezővásárhely už zväčša v obývanej forme (...)

Na salaši je jedna veľká maštal pre kŕmnych volov; dobytok chovaný extenzívnym spôsobom celý rok je na pastvisku, prezimuje pod holým nebom. Cez zimu ich zaženú k stohom sena, tak ich chovajú. (...) Jedna časť pustatiny bola pastviskom, druhú časť využívali na kosenie trávy. Trávu kosili slovenskí kosci.”⁶

O chlievných záhradách ako o typickom južnodolnozemskej jave z 18. storočia

„K záhrade a ku skupine neplotených domov sa pripájali rad akovových záhrad, oddelených od nich v podobe kruhu, ktoré taktiež prejdúc cestou zintenzívnenia sa stali akovmi-záhradami.

(...) Obrábanie pôdy aj tu sa hlási v podobe roztrúsených škvrn, ale bez toho, aby sa vzdialili od chlievných záhrad, (...) čo bolo pastviskom stáva sa oráčinou, respektíve lúkou alebo opačne celkom bez usmerňovania, nepravidelne. Odvetvia spracovania pôdy splývajú, chotáre taktiež. Všetko je ešte v tekutej podobe: pokolenia sa hýbu sem a ta, noví osadníci často len prechodne zotrvávajú v určitej znovuzaloženej osade. (...) Voľné obsadzovanie zeme bolo bežným javom, každý obsadzoval svojvoľne. (...)

⁶ Balogh István. Tugurium – szállás – tanya. (In: Ethnographia, 1 – 2. sz., 1976. 12. p.

Rozšíreniu obrábanej zeme prekážala chudoba, nedostatok ťažného dobytku, čo pôsobilo aj na spôsob a systém obrábania zeme.”⁷

Autor z 18. storočia o Komlóšanoch

„...*Odpoved'* Komlós, ktorý leží medzi urodzenou Čanádskou stolicou a našou (to jest Békešskou) na veľkej pustatine vedľa toku Száraz-ér, ktorá vyteká z Maruše. (...)

Odpoved' Obývajú ju Slováci z horných urodzených žúp, ktorí pred 40 rokmi obsadili túto osadu. Sú na Lutherovej (evanjelickej) viere a po slovensky hovoria. (...)

Odpoved' Ešte nijaké iné vierovyznanie, iná národnosť, iný jazyk sa nedostal do osady, ak len potajomky nie. Napriek tomu muži, ktorých väčšia časť sem i ta cestuje, aj po maďarsky dobre hovoria. (...)

Odpoved' Sú jednoduchým, pospolitým ľuďom. Majetnejší, aj keď len z hlíny, ale žijú v krásnych vylíčených domoch...”⁸

Používanie chotára na vásárhelyskej pustatine – susediacej so Slovenským Komlóšom

„Údaje vzťahujúce sa na Vásárhely z rokov 1715 a 1720 označujú ešte nedeliteľné spoločné užívanie veľkého širokého chotára. (...) Popri nomadizujúcom, periodicky si miesto meniacom spôsobe obrábania pôdy na spôsob chovu dobytku zostalo príznačným v tomto období tiež vandrovanie. (...) nazývali to aj „prenášaním maštale”. (...) Rodina Károlyiövcov neprestajne povzbudzovala pastierov, aby svoje stáda vyhнали čoraz ďalej od mestských hraníc, lebo obsadenie pastviska zároveň im dalo aj oprávnenie na rozšírenie chotára vlastného majetku. Obdobie vandrovníckeho pastierstva na východných a južných hraniciach sa skončilo len vtedy, keď v roku 1743 orošházsku a v roku 1747 aj komlóšsku pustatinu rozdelili medzi nových osadníkov.”⁹

⁷ Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. (Agrártörténeti tanulmányok 6.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1979., 45. p.

⁸ Petik Ambrus: Békés megye leírása. 1784. Gyula 1961. 44 – 45. p.

⁹ Tárkány Szűcs Ernő: A vásárhelyi „baromgazdaság” (In. Kiss Lajos Emlékkönyv, Hódmezővásárhely, 1983., 141. p.)

O jednom prastarom spôsobe skladovania obilnín

„Chlapec skočil dnu s košiarom a vydával obilie. Podľa Jána Korima jamy vykopávali na vyšších častiach chotára, ktoré nezaplavila voda. (...) Iba vymlátené obilie skladovali v jamách. Toto obilie nebolo úplne čisté, obsahovalo aj plevy. Keď žito vysypali do jamy, plevy sa prilepili k stene a izolovali jamu. Keď boky namokli, plevy prevzali vlhkosť a tým žito zostalo suché. Obilie prevážali vozom v sypanej forme. Zastavili voz nad jamou, vytiahnuť spodnú dosku pustili žito do jamy. Tvar jamy bol hruškovitý a priemerne sa do nej vpratalo 25-30 gbelov (priemerne 1 gbel = 93 kg,¹⁰ čiže 2325 – 2790 kg)...¹¹

Na povrch jamy dali kužeľ, čím zavreli otvor. Keď jama bola hotová, napchali ju plevami a zapálili ju. Horela občas aj dva týždne. Do jednej jamy sa vmestilo priemerne 38 q.¹²”

Stopy premien užívania chotára a štruktúry osady v 80. rokoch 18. storočia v Slovenskom Komlóši¹³

„Denník o vymeraní pozemku od 6. februára v roku 1788 do konca toho istého roku pre dôstojnú barónsku rodinu Rudnyánszku, pre osady Sz.(ent)András a Komlós.

12. februára v roku 1788 som išiel na Komlós	1 deň ¹⁴
13. februára oplotené záhrady som rozmeral na jutrá...	5 dní
1. apríla šiel som na Komlós	1 deň
9.-10. apríla pracoval som na rozmeraní konopísk	2 dni
13. novembra všetky salašské pozemky som rozdelil na	64 častí 3 dni ¹⁵

¹⁰ Bogdán István: Régi magyar mértékek. Gondolat, Budapest, 1987. 96. p.

¹¹ Boross Marietta: Mezőgazdaságra vonatkozó adatok, levéltári kiegészések, stb. Gyula, Doboz, Tótkomlós, 1962. (In: Ethnográfiai Adattár, Néprajzi Múzeum, Budapest, EA 2057, 29. p.)

¹² Tamtiež, 10. p.

¹³ Začiatkom roku 1754 zememerač vymeral oplotené záhrady dediny s tým cieľom, aby sa tam mohli vytvoriť nové porty, keďže v roku 1754 osada stratila skoro polovicu svojho chotára. (J. G.)

¹⁴ Pozemok s domom, ktorý územne nesúvisel s akovom, často veľmi vzdialenom po ohradení, bol vhodným na držanie zvierat. Teda akov v danej miere sa stával zbytočným, osamostatňoval sa a taktiež sa stával osobitnou usadlosťou s domom. Spomedzi dvoch synov po otcovi jeden zdedil pozemok s domom, druhý zase pozemok s akovom... akov, čiže oplotená záhrada so všetkými svojimi funkciami, bol vytlačený do rozparcelovaného chotára a tam sa z neho stala taňa." (Győrfy István: Alföldi népélet. Gondolat, Budapest. 1983. 331. p.)

Ťažkosti prvých rokov po osadení Slovenského Komlóša

„...Včerajší deň, hneď po mojom príchode Vásárhelyčania z komlóškeho chotáru od Orosházy odohnali 2 voly, 1 koňa. To vám hlásim ponížené v ich mene. Nebožiaci sú vo veľmi ťažkom položení, lebo nedokážu súperiť s každým susedom, keď orú v komlóšskom chotári aj vtedy skoro každý gazda má pri svojom pluhu osedlaného koňa – a vojak zemepána stráži v čase orby... Komlós 5. 5. 1747”¹⁶

„Keď Komlóšania sa pomaly dostali do chotára Tót Kutas stalo sa asi pred 7 rokmi, ale dobre vie svedok, že za tých čias vedľa tých chotárov bez vyrušenia ani neorali, ani nesiali, veď obyvatelia Vásárhelyu siatiny rozkopali hneď po ich príchode a stadiaľ ich vyhánali...”¹⁷

O užívaní chotára Komlóšanov v 18. storočí

„...nikto predtým do chotára Tót Kutas násilne sa nedostal, len odkedy Slováci osídlili Komlós, tam sčasti orali, sčasti púšťali svoj rožný statok, čo prekážalo Vásárhelyčanom, ktorí dali pošliapať stádom koní ich obilie...”¹⁸

Limitácia cien v 50. rokoch 18. storočia v Čanádskej župe

1 libra ¹⁹ hovädzieho mäsa	1 polturák
1 libra teľacieho mäsa	1 groš
1 libra baranieho mäsa	2 grajciare
1 libra bravčového mäsa	3 grajciare
1 libra slaniny	8 grajciarov
1 libra loja	1 grajciár

¹⁵ OL., O 19, Rudnyánszky család pere, 3. kr. Fasc. II. No. 114 – Úryvok z diáru zememerača Michala Kállayho.

¹⁶ Komlóšania hneď v prvých rokoch po usadení mali veľké roztržky so susedmi spravidla pre užívanie chotára. O vtedajších pomeroch sa dozvedáme z listu Ladislava Steoszela napísaného Jozefovi Rudnyánszkemu (In: OL, P 590 Rudnyánszky család levéltára, 4. cs. Fasc. 35. 133. l.).

¹⁷ OL, E 162. Neo registrati processus (úryvok zo zápisnice vo veci chotárneho sporu), No. 385/1753.

¹⁸ OL, tamtiež

¹⁹ Libra – jednotka váhy v Taliansku a na Sicílii: 0,327 kg. (In: Marta Hlušíková: Latinsko – slovenský slovník. Bratislava, 2003.

1 kus morky	30 grajciarov
1 kus husi	15 grajciarov
1 kus kačice	7 grajciarov
1 kus sliepky	6 grajciarov
1 kus kohúta	9 grajciarov
1 pár mládok	5 grajciarov
15 vajec	3 grajciare
1 merica ²⁰ jačmeňa	45 grajciarov
1 merica ovsa	25 grajciarov
1 merica prosa	25 grajciarov
1 libra masla	9 grajciarov
1 libra mladého kapra	2 grajciare
1 libra šťuky	1 polturák ²¹
1 libra menších rýb	1 grajciar
biely chlieb	9 grajciarov
riadny čierny chlieb	6 grajciarov
riadny menší chlieb	3 grajciare ²²

**Slováci usadení na komlóšskej pustatine
kúpili dar hospodárskemu správcovi Pavlovi Kulcsárovi
z vd'aky, že im ukázal pozemok,
respektíve k nim patriace vonkajšie časti majetku**

„My dolu podpísaní richtári a prisažní osady týmto naším písmom dokazujeme, že urodzenému pánovi, hospodárskemu správcovi Pavlovi Kulcsárovi z našej dobrej vôle sme darovali jedného dvojročného koňa za jeho vernú službu, za usilovné vymeranie nášho chotára. Datované v Komlóši 3. augusta 1747. Richtár Peter Bancsik s ostatnými prisažnými.“²³

²⁰ „Metreta (merica) – bola dutá miera nemeckého pôvodu, drevená nádoba, rozšírená v celej krajine...; 31,0 – 155,2 litra; 23,2 – 116,4 kg;prešporská merica...62,08 litra; 46,56 kg;...” (In: Bogdán István: c. d., 98 .p.

²¹ „Polturák – alebo poltra....uhorská mena z doby Leopolda I., Jozefa II., Františka Rákócziho II., Karla III. a Márie Terézie; mala hodnotu jedného groša, čiže polovičky troch grajciarov, teda zodpovedala poldruha grajciaru. Do roku 1760 sa razila ako riadny strieborný drobný peniaz, ale boli pokusy už za Karla III. na razenie medených polturákov, ...mincu chceli zaviesť v Uhorsku ako jednotnú menu. (...) Po panovaní Jozefa II. prestali s razbou polturákov.” (In: Révai nagylexikona, 15. zv. Babits Kiadó, Budapest, 1994., faksimile vydanie.)

²² OL., A 27 Litterae Comitatu, No. 20/1753. „Cathalogus Rerum comestibilium Praetii in Comitatu hocce Csanadiensis actu currens...”

²³ BML., IV. A. 1. c/a. 1. (Békés vármegye törvényszékének iratai, Polgári peres iratok. No. 14/1749.)

Obraz komlósskeho chotára v rokoch po príchode Slovákov (1754)

„V druhom roku po osadení Komlóša obyvateľa z Battonye, medzi inými Sztopa Nadasky, Szubota Popa a svedok so svojim bratom najali komlóssku zem. Tí prví počas dvoch liet, kým títo za jedno leto. Aj to istotne vie, že za tokom Száraz-ér od pitvarošskej pustatiny až po čierny pahorok (fekete halom) nad komlósskou studňou... ich stádo sa pokojne páslo spolu s komlósskym stádom a za pasenie platili počas richtárčenia Petra Bancsika (Bencsika) za každé zviera sedem groší,²⁴ svedok a horeuvedení dvaja gazdovia z Battonye. Toho leta, ako o tom horeuvedený hlásil, skoro každý týždeň bol na komlósskej zemi, kam tak pre stádo a kravy, ako aj pre pastierov nosil stravu, na vlastné oči videl, že za stádo okolo studne za čiernym pahorkom... niektorí gazdovia z Pécsky a z Battonye za užívanie chotáru za tokom Száraz-ér platili 7-7 groší za 100 kusov rožného statku.”²⁵

Obraz komlósskeho chotára na rozhraní 18. – 19. storočia

„Chotár Slovenského Komlóša môžeme rozdeliť na štyri časti. Prvá časť je oráčina, z ktorej získavajú obilie a ktorá je najväčšia. Popri tom gazdovia môžu mať majetok vo „viniciach”, ktoré sú rozsahom 150 jutár a táto časť je najzaľesnenejšou časťou osady; ďalej tok Száraz-ér, ktorý ročne dodáva veľa trstiny a rohoža a napokon „ňomáše”. Bola totiž okolo Slovenského Komlóša jedna väčšia oblasť, na ktorej sa zvyčajne pásol rožný statok, to nazývali „ňomášom”; v posledných rokoch ale celú oblasť rozdelili medzi obyvateľmi, ktorí túto oblasť taktiež využívajú na oranie a sebu, tak ako ostatné.”²⁶

²⁴ Groš – „od 13. storočia predstavoval hrubú mincu, ktorú najprv razili v Čechách (pražský g.) a to 60 kusov 1 markového striebra, 15 lótového (stará váhová jednotka, asi 17,5 g – Slovník slovenského jazyka, II. zv. Bratislava, 1960.). Dnešná hodnota okolo 77 filierov. Neskôr groš strácal tak z váhy ako aj z akosti, napokon to boli drobné strieborné peniaze. Mal rozličné pomenovania: Mária, anjel, biely, atď. V Uhorsku a v Rakúsku do roku 1858 bol 1/20-inou vtedajšieho forintu, ako dva grajciare...” (In: Révai nagylexikona, 8. zv. Babits Kiadó, Budapest, 1994, faksimile vydanie.)

²⁵ Zo svedectva Illia Popo, 44-ročného obyvateľa z Battonye (OL, E 162 – Neo registrati processus. 8. cs. No. 91/1754).

²⁶ Ifj. Jankó János: Tótkomlós (Magánrajz) (In: A Békésvármegyei Régészeti és Múvelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 1885-1886. Gyula, 1887., 74.p.).

Užívanie chotára v 18. storočí v južnej časti Dolnej zeme

„Sprvu ešte bol nedostatok pracovnej sily, kým rozsah zeme pre obrábanie vzrástol následkom pričlenenia území susedných spustnutých obcí, takže každý mohol vlastniť kus zeme tam, kde chcel, a taký kus, aký dokázal obrábať. S prispením obyvateľstva regulácia často prispela k tomu, že kým jednu časť chotára obrábali, druhá si oddýchla: sčasti slúžila ako lúka na kosenie, sčasti ako pasienok. Tieto dve časti každých 3 až 6 rokov vymieňali; z toho so skrátením periód obrábania a odpočinku bol ľahký prechod k dvojpoľnému systému. Jestvovali však výrazne prechodné, resp. aj miešané formy, keď na oráčinách blízko osady už existovalo dvoj-, či trojpoľné hospodárenie, zatiaľ na vzdialenejších častiach chotára úhorové hospodárenie.”²⁷

Obraz „životného prostredia” chotára ležiaceho okolo osady v 18. storočí

„V 18. storočí tak v Békešskej stolici, ako po celej Dolnej zemi v osadách s rozsiahlym chotárom sa vytvorila svojrázna pásmová štruktúra chotára... Obytnú štvrť obklopilo uzavreté pásmo humien – záhrad, kde tu aj s akovmi. Za záhradami nasledovala zóna vnútorných pasienkov, asi v 3-4 kilometrovom polomere, kam chodieval rožný dobytok, dojné kravy a stádo. V pásme vnútorného pastviska na vhodnom mieste, na suchých vyvýšeninách vytvárali vinice a ovocné sady ohradené jarkami. Za pásmom vnútorného pastviska, na najlepších, ale vždy suchých častiach chotára ležali oráčiny. K oráčinám v lúčovitej podobe viedla sieť ciest, ale cesty v záhonoch sa končili na okraji pásma oráčin. Za oráčinami ležali vonkajšie pustatiny. Boli to zväčša zimné a letné pastviská zvierat chovaných extenzívnym spôsobom.”²⁸

O vzniku a typoch taní

„Salaše na Dolnej zemi vznikali v rozličných etapách a s rozličnou funkciou. Na niektorých miestach nájdeme neobývané, prechodné, iba na

²⁷ Wellmann Imre: Földművelési rendszer Magyarországon a XVIII. században (Főként az 1745. évi összeírás alapján) (In: Agrártörténeti Szemle, 1961. č. 3-4., 355. p.)

²⁸ Balogh István: Tanyák és majorok Békés megyében a XVIII – XIX. században (Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 25., Gyula, 1961, 5. p)

letné poľnohospodárske práce postavené akovy. Inde sú domy vhodné aj na stále bývanie, ale predsa len prechodne boli obývané, na ďalších miestach okolo obytného domu už postavili aj chlievy, akovy, oplotené záhrady a záhrady pre seno... diferencované pracoviská mali cez leto poľné práce, cez zimu chov dobytka.”²⁹

Vznik veľkorodiny ako hospodárskeho celku

„...keďže deleniu pozemku rovnako bránil zemepán aj obec, preto gazdov brat často zostal v hospodárstve a pomáhal svojmu bratovi...”³⁰

Obraz chotára v 18. storočí

„Zabezpečenie výrobnými prostriedkami: Z tohto hľadiska... dva fakty ovplyvnili rozvrstvenie:

Chotár obcí až do urbáriálnej regulácie nebol rozdelený na poddanské usadlosti a nerozdeľovali každoročne v užšom zmysle slova chotár osady a ani oráčiny na pustatinách. Sprvu každý mohol obrábať toľko zeme, koľko mal „schopností”, čiže nakoľko bol majetný.

...spočiatku zemepáni pre nedostatok pracovných síl... nedokázali vytvoriť na svojich rozsiahlych pustatinách majere, a preto ich dávali do prenájmu békešským osadám. Šťasti od svojich zemepánov, šťastí od komory prenajímali tieto oblasti a ... platili za ne dane.”³¹

O veľkosti poddanskej usadlosti

„...prešporská merica ako plošná miera v prípade celého radu osád znamenala oblasť väčšiu ako 600 štvorcových siah, preto zapisovatelia, keď prevažne do 1200 štvorcových siah ráтали 2 prešporské merice, nechtiac zaznačili menšiu oblasť za urbáriálny majetok, aký prakticky vlastnili poddaní.”³² (...)

²⁹ Balogh István: c. d., 7. p.

³⁰ Révész László: A Békés megyei jobbágyság rétegződése a 18-19. században (In: Kőrös Népe I. 1956. 73. p.)

³¹ Révész László: c. d., 67. p.

³² Varga János. A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767 – 1849 (Értekezések a történeti tudományok köréből. 41. 13. p.)

Od začiatku 14. storočia do jednej sesie okrem vnútornej časti pozemku tiež patrili vonkajšie časti (*sessio cum pertinentiis*): oráčina, lúka, ďalej užívanie lesov a pastvísk v rámci chotára osady v nerozdelennej forme. (...) Vnútrotnú časť pozemku tvorilo stabilné jadro a jedno z meradiel jej veľkosti... súčasťami boli stavebný pozemok s domom, dvor s hospodárskymi budovami, potom k dvoru patriace zeleninové záhrady, vinice, oploštené záhrady... veľkosť vnútorného pozemku, čo bolo základom celého pozemku, pred urbáriálnou reguláciou Márie Terézie v rokoch 1767 – 1772 určil zemepán a miestne zvyky. Jeho veľkosť neskôr vo všeobecnosti bola určená na 1200 štvorcových siah, kým polovička v 600 a štvrtina v 300 štvorcových siahach.

...oráčinová časť celého pozemku bola 30-40 jutrová, ale kolísala medzi 10 a 70 jutrovými extrémnymi hodnotami. Lúka vo všeobecnosti bola 10-20 jutrová. Po roku 1767 – závisiac od úrodnosti pôdy – v prípade celého pozemku oráčina bola určená na 26-32, lúka na kosenie na 8-10-12 jutár.

Na rozhraní 15.-16. storočia už polovičný pozemok sa pokladal za všeobecný rozsah poddanskej usadlosti, kým o jedno storočie neskôr už 4 poddanské hospodárstva sa rátali za jednu usadlosť... sústava pozemku... sa nezrušila ani vtedy, keď pozemok rozdrobili, alebo sa dostalo viac pozemkov do rúk jedného poddaného a zvlášť boli zaregistrované okrem obývaných miest aj pusté pozemky.”³³

O vzniku taní

„Ten, ktorý vykopal studňu v chotári, stal sa zároveň aj majiteľom okolo ležiacej zeme v rozsahu 120 štvorcových siah, kde postavil maštal, k čomu neskôr sa „pridružila“ aj oráčina. (...) Aj v osade Jászberény v 50. rokoch 18. storočia salaše nazývané „okopanými akovmi“ podľa prameňa z roku 1764 získali poľnohospodársky charakter.”³⁴

Miesta chovu dobytky

„Vo vytvorenom systéme hospodárenia a užívania pôdy zachovali sa tri časti chotára na pasenie: vonkajšie pastvisko – čiže pustatina, vnútorné pastvisko – čiže ňomáše, a lúky (zeme pre kosbu).

³³ Bán Péter: Magyar történelmi fogalomgyűjtemény. II. kötet, 404. p.

³⁴ Rácz István: A tanyarendszer kialakulása (In: Pölöskei – Szabad: A magyar tanyarendszer múltja, Budapest, 1980. 118. p.

Lúky preto môžeme zaradiť do radu pastvísk, lebo občas ich prepustili zvieratám a tráva skosená na lúke bola nenahraditeľná chova v zimnom maštalnom chove zvierat. (...) V niektorých etapách 18.-19. storočia zvyčajne ju užívali: cez leto natrvalo, vo väčšej časti zimy zase vyhánali na ne rožný statok, voly, ovce atď.”³⁵

Obraz chotára v 18. storočí

„a/ V roku 1743 zrušili pastviská poddaných vedľa ich oráčín a v rozdelenej forme vytvorili systém vonkajších (pustatina) a vnútorných (ňomáše) spoločných pastvísk. Od oráčín a pastvísk oddelili spoločne užívanú lúku, oblasti vhodné na kosenie, ďalej vinice, vytvorené v tzv. vrchárskom systéme (hegyrendszer). Vysekanie viníc vytvorených na salašoch naria dili len v roku 1835. (...)

b/ V rokoch 1756 – 1768 pre každého poddaného sa ustálil salašský pozemok (neskôr sa na tomto podklade vytvorila sústava taní, ktorú ani urbár nevedel vtlačiť do rámcov feudálneho pozemkového systému); vymerali pozemky pre kapustu a konope so spoločným užívaním, ktoré dočasne prepustili na rodinné užívanie. Taktiež zaznačili pozemky prenájaté od zemepána (prináležiace ku krčme a mäsiarstvu atď.) a tzv. verejné pozemky, slúžiace potrebám mestského hospodárenia.”³⁶

Salaše s chovom dobytká ako predchodcovia taní

„f/ Maštalný chov dobytká sčasti na salašoch, na taniach a sčasti pri dome v meste doplňoval chov na pastviskách. Pod pojmom maštal (akov) nájdeme v chotári už na začiatku 18. storočia rozličné objekty. Ich rozšírenie vo väčšom meradle a prispôbovanie sa predpisom priniesla potreba povinného ubytovania vojsk.”³⁷

³⁵ Tárkány Szűcs Ernő: A vásárhelyi „baromgazdaság” (Kiss Lajos Emlékkönyv, Hódmezővásárhely, 1983, 144. p.)

³⁶ Tárkány Szűcs Ernő: A vásárhelyi „baromgazdaság” (Kiss Lajos Emlékkönyv, Hódmezővásárhely, 1983, 142. p.)

³⁷ Tárkány Szűcs Ernő: A vásárhelyi „baromgazdaság” (Kiss Lajos Emlékkönyv, Hódmezővásárhely, 1983, 143. p.)

O nevyvinutosti dobových chotárov obcí

„Z toho síce ešte nenastala zvada medzi dobromyseľnými susedmi, keď z jednej alebo druhej strany zahnali zvieratá na niekoľko krokov medzi hraničné znaky, respektíve za hranice. Ale často sa za týmto činom skrývala snaha získať dané územie. Totiž, ak druhá strana vedela dokázať polročné a jeden deň trvajúce nerušené užívanie určitej zeme, mohla si uplatňovať na ňu právo. Na dôkaz takéhoto „usu“... vždy sa našiel nejaký svedok.“³⁸

Prosba Komlóšanov (ktorí v roku 1754 stratili polovicu svojho chotára) na Čanádsku župu vo veci ďalšieho prenájmu pre nich veľmi dôležitej pitvarošskej pustatiny

„Veľavážená župa, naši milostiví páni patróni!

„(...) Čo sa týka nášho stáda, podľa povolenia Kráľovskej komory už od roku 1754 sme platili, nakoľko sme mohli, všelijaké ťarchy za pustatiny Pitvaroš a Székegyháza. Teraz v tomto roku nám vzali tretinu pitvarošskej pustatiny a dali ju Nadlačanom. Po odobraní tretiny nielen naše stádo sa muselo stiahnuť, ale nevedeli sme pre obec v tomto roku ani voz sena nazbierať v pustatinách. V našom chotári sme nedokázali nakosiť ani pre vojakov, ktorých sme často museli zásobovať. Museli sme kosiť trochu aj v makovskom chotári z polovičky. Pre toto naše mizerné postavenie, nevediac si pomôcť, ponížené sa obraciame na váženú župu, keďže obe pustatiny sú v našom susedstve, aby vo veci pustatiny Pitvaroš sprostredkovala u Kráľovskej komory, aby svojou vplyvnou pomocou nám dopomohla k prenájmu na ďalšie roky. Za to zostávame i naďalej poníženými chudobnými sluhami Veľaváženej župy.

Komlóšski richtári a obyvatelia“³⁹

O znovuobnovení života na komlóšskej pustatine

„Ôsmy rok bude tohto leta /:hneď v druhom roku po osadení Komlóša, keď mali už aj dobytok:/ slúžil v Komlóši ako pastier...

³⁸ Wellmann Imre: Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében (In: Történelmi Szemle, 1980. 23. évf., 3. sz. 377. p.)

³⁹ BML., IV. A. 1. b. No. 239./1772

Svedok v tom roku nenapájal v spomínanej studni, ale pri rieke Száraz-ér /:kde je teraz komlóšsky mlyn:/ pri tamojšej studni.”⁴⁰

Použitá literatúra

BALOGH István:

Tanyák és majorok Békés megyében a XVIII-XIX. században. Gyula, 1961. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 25.

Tugurium-szállás-tanya. (In: Ethnographia, č. 1.-2. 1976.)

BÁN Péter (Szerk.):

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I-II. Eger, 1980.

BARABÁS Jenő:

A szállásföldtől a tanyáig. (hozzászólás) (In: Ethnographia, č. 1.-2. 1976.)

BOGDÁN István:

Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest: Akadémiai Kiadó 1978.

EPERJESSY Kálmán:

A magyar falu története. Budapest: Gondolat 1966.

ERDEI Sándor:

Az alföldi tanyarendszer szemlélete. (Agrártörténeti Szemle, 1974.)

GYÓRFFY István:

Alföldi népelet. Budapest. Gondolat 1983.)

HAAN Lajos:

Békés vármegye hajdana. Pest, 1870. I-II. zv.

Ifj. JANKÓ János:

Tótkomlós (Magánrajz). (In: A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődés-történelmi Társulat évkönyve 1885 – 1886. Gyula, 1887.)

KOMA, Ján:

Etnografický výskum Slovákov – „Tirpákov” na salašoch v okolí Nyíregyházy. (In: Nyíregyházi szlovák („tirpák”) nyelvjárási és néprajzi emlékek II. (Red.: Németh Péter) Nyíregyháza, 1981.

MARKUS, Michal.

Az alföldi és a hegyvidéki szállások problémájához. (hozzászólás) (In: Ethnographia, č. 1.-2. 1976.)

PETIK Ambrus:

Békés megye leírása 1784. red. Dankó I. (Gyula, 1961.)

RÁCZ István:

A tanyarendszer kialakulása. (In: Pölöskei F. – Szabad Gy.: A magyar tanyarendszer múltja, Budapest 1980.)

⁴⁰ Zo svedectva Juraja Boszého, obyvateľa z Orosházy. (OL, E 162. Neo registrati processus. 1754 8. cs. No. 91.)

RÉVÉSZ László:

A Békés megyei jobbágyság rétegződése a 18-19. században. (In: Körös Népe. I. Red. Maday – Tábori 1956.)

TÁRKÁNY Szűcs Ernő:

A vásárhelyi „baromgazdaság”. (In: Kiss Lajos Emlékkönyv, Hódmezővásárhely, 1983.)

VARGA János:

A jobbági földbirtoklás típusai és problémái 1767 – 1849. Budapest, 1967. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 41.)

Jobbágyság a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767. Budapest: Akadémiai Kiadó 1969.

WELLMANN Imre:

A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. (Agrártörténeti tanulmányok 6.) Budapest: Akadémiai Kiadó 1979.

Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században. (főként az 1745. évi összeírás alapján) (In: Agrártörténeti Szemle, č.3.-4. 1961.)

Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében. (Történelmi Szemle, roč. 23. č. 3. 1980.)

Tessedik és a magyar agrárfejlődés. (In: Agrártörténeti Szemle, roč. III. 1961.)

Prvá pečiatka a erb Slovenského Komlóša

IV. KAŽDODENNÉ KONFLIKTY

Slovenskí osadníci prichádzajúci do južnodolnozemskej osady so širokým chotárom spočiatku boli vo výhodnejšom postavení v porovnaní s obyvateľmi ostatných osád regiónu. Určujúcimi elementmi vzťahu poddaného a zemepána boli poddanské povinnosti (daň, robná renta, ťarchy z ubytovania vojakov), respektíve zo strany zemepána zabezpečenie usadlostí a rozličných úľav (právo voľného sťahovania, vydávanie jatiek, suchého mlyna a krčmy do prenájmu). Po prečítaní urbáriálnych súpisov tak Slovenského Komlóša, ako Békešskej Čaby, respektíve Poľného Berinčoku, možno konštatovať, že poddaní svoje povinnosti voči zemepánovi konali väčšinou v naturáliách. Zemepáni v každom prípade, keď navštívili Dolnú zem, od každej svojej osady žiadali „dary“, potraviny, ktoré slúžili na ich stravu. Pôvodné majetky oboch zemepánov Slovákmi obývaných osád rozprestierali sa ďaleko od regiónu, preto na svojich majetkoch v Békešskej stolici nevytvorili majerské hospodárenie a vyhovovala im príležitostná bezplatná práca poddaných na svojich panstvách. Taktiež poddaní slúžili svojim zemepánom furmankou zdarma.

Spočiatku pred zavedením urbára miera štátnej a župnej dane dosť prevýšila mieru povinností voči zemepánovi. Naraz bola zvýšená štátna (vojenská) aj župná daň. V rokoch 1723 a 1725 následkom zvýšenej vojenskej a župnej dane z Békešskej Čaby utieklo 135 rodín. Pred násilným prinavrátením poddaných, pred ťarchou ubytovania vojakov a násilnými verbovačkami Čabania v roku 1732 sa chceli presídliť do Békésszentandrása na majetok Juraja Száráza. Od tohto úmyslu ich odvrátila stolica, respektíve Harruckern, ktorý im prepustil na užívanie svoju gerendášsku pustatinu.

Slovenskí osadníci v Békešskej stolici sa usadili v znovuoobnovených osadách, ktorých chotáre začali využívať v systéme voľného užívania. Každý dostal zem podľa svojich schopností, čo pri zintenzívnenom prístahovalectve po roku 1720 viedlo k tomu, že neskôr prichádzajúcim už sa alebo neušiel dostatočný kus zeme, alebo si mohli vyberať z menej hodnotných, už vyčerpaných zemí. Po niekoľkoročnom trápení sa napokon museli presídliť inde. Podobný osud zastihol aj dospelého, ženatého člena veľ-

korodiny. Išlo o hlbšiu príčinu tohto procesu, následkom čoho tak Békésska Čaba, ako Poľný Berinčok, Sarvaš alebo neskôr Slovenský Komlós v niekoľkoročných, resp. desaťročných časových intervaloch „vypúšťali“ takýmto spôsobom „oslobodený“ nadbytok ľudí. S menšími-väčšími skupinami sa potom stretneme v Nemeškereki, v znovuosídlenom Sarvaši, v Poľnom Berinčoku, v Mokrej (Apateleke), respektíve v Níredháze.

Slováci kvôli lepšiemu uplatneniu, prispôsobeniu sa, využili rámec veľkorodiny a pustili sa smerom na juh. Do Békešskej Čaby, Sarvaša, respektíve Békésszentandrásu ako predvoj zvyčajne sprvu prišiel slobodný chlap z rodiny. Po niekoľkých rokoch ho nasledovali ďalší členovia rodiny, respektíve susedia. V prípade Békésszentandrásu, kde Maďari, žijúci tam už niekoľko rokov, si vytvorili svoj životný priestor, čo zapríčinilo vážne napätie. Obmedzený rozsah voľnej zeme, ktorý neumožnil zaviesť systém voľného užívania zeme, bol hlavnou príčinou, ktorá týchto Slovákov prinútila k odchodu. V roku 1754, keď sa naskytla možnosť vďaka Károlyiovcovi na osadenie pustatiny Níredháza, popri Čabanoch, Sarvašanoch, Berinčanoch aj Komlóšania sa vydali na cestu, keďže v tom roku osada následkom sporov stratila polovicu zo svojho 15.000 jutrového chotára. V prípade Čabanov, Sarvašanov a Berinčanov medzi príčinami figurovalo aj sklamanie v zemepánovi, respektíve v jeho úradníkoch. Po reorganizovaní žúp južnej časti vtedajšieho Maďarska sa im núkali nové možnosti. Na jar v roku 1782 prišli do Békešskej župy verbovači Kristófa Nákóa, statkára z Torontálskej stolice. Následkom ich agitácie 109 rodín sa pohlo, medzi nimi 29 komlóšskych, vo väčšine chudoba žijúca v akovoch, aby sa ešte v tom roku usadili v torontálskom Komlóši (v Slovenskom Novom Komlóši – Tótújkomlós).

Spoločnosť južnodolnozemskej slovenskej osád v 18. storočí bola v podstate jednotná, prevažne roľnícka spoločnosť. Vo vzniku a zachovaní jednoliatosti hral významnú úlohu zemepán, ktorý sa snažil, aby sa na jeho majetku usadili poddaní len s rovnakým vierovyznaním, s majetkom a s cestovným pasom od svojho predošlého zemepána. Meradlom majetnosti bol počet zvierat. Preto do 70. rokov 18. storočia sa dá majetková diferenciácia zistiť len z toho. Keďže každý gazda mal viac alebo menej zvierat, vyhovel zväčša kritériám „poddaného“ v očiach vyberačov daní. Za poddaného sa pokladal ten, kto k vykonaniu robôt mal nadostač zvierat a k plateniu daní potrebný majetok. Ak hociktorá podmienka, ale najmä tá prvá chýbala, pokladali ho za želiara.

Súpisy nezachytili, resp. ani nemohli zachytiť vrstvu potulujúcich sa bírešov bez dostatočného majetku, medzi ktorými sa našli v značnom počte

sluhovia, ktorí prídu z mnohopočetných poddanských rodín z Horniakov sa stávali sluhami. Neskôr preputujúc časť krajiny sa oženili a s povolením zemepána sa usadili na prázdnej poddanskej usadlosti, čím sa stávali opäť poddanými. Bíreši slúžiaci v dedine po niekoľkých rokoch sa vracali domov. Ak sa im podarilo získať väčší-menší majetok, pokúsili sa na mieste usadiť ešte v dobe „hojnosti zeme“. Keďže veľkosť získateľnej zemi závisela predovšetkým od počtu vlastneného ťažného dobytku, podarilo sa im získať len menší kúsok. Takíto bíreši, sluhovia so zlomkovitým pozemkom s malým počtom ťažného dobytku alebo bez neho, tvorili základnú časť vrstvy želiarov.

Ako poddanskí gazdovia, aj oni sa pustili do intenzívneho chovu zvierat (hoci len v skromnej miere) s nádejou na pozdvihnutie životnej úrovne. Máloktorým z nich sa tento sen uskutočnil. Pokým majetnejší gazda ľahšie sa dostal zo škody zapríčinennej stratami zvierat následkom chorôb, zatiaľ nádej želiarov na lepší život, na zbohatnutie, na dlhé, ba večné časy sa stratila.

Do 70.-80. rokov 18. storočia spadalo obdobie rozdelenia chotárov osád, prípravy urbára, ustrnutia vlastníckych vzťahov k pôde. Zmizli voľné pozemky, začínalo sa drobenie usadlostí. Zároveň sa začala meniť dedinská pospolitosť, zem, pôda začala byť meradlom majetnosti. V rámci celého obyvateľstva klesal podiel poddaných, naopak stúpala podiel želiarov vlastniacich dom a želiarov bez domov.

Žiadosť poddaných (ktorí sa chceli presídlieť zo Sarvaša do Níred'házy) o voľný odchod na podžupana Békešskej stolice

„Urodzený pán podžupan!

Srdečne vám želáme, aby vás, pán podžupan, náš Pán Boh svätý požehnal a udržal pri živote ešte na dlhé roky. Pre niektoré príčiny v tomto roku sme nesiali v sarvašskom chotári, ale radšej sme s veľkými nákladmi a námahou siali na jeseň v chotári Níred'házy v Sabolčskej stolici. Tisíc gbelov týchto jesenných siatin (93.120 kilogramov – J. G.) sme pýtali od dôstojného pána grófa, Jeho Exelencie Ferenca Károlyiho de Nagykaroly. V tom prípade, ak nás pán podžupan neprepustí, tak horeuvedené žito buď v naturáliách, alebo v hotovosti sme povinní vrátiť, alebo predať svoj majetok, a tým pádom sa zas so svojimi deťmi (ako je to pre Vás, pán podžupan, známe) staneme žobrákmi až do smrti. Preto s prosbou sa obraciať na vás, pán podžupan, aby ste nám preukázali svoju priazeň, ráčte brať

do úvahy naše úbohé polozenie a dovoľte nám s pomocou zabezpečenia cestovného pasu usadiť sa v Níredháze. Týmto spôsobom zostávame vašími sluhami, pán podžupan, my sarvašskí obyvatelia a vystaľovalci do Níredházy, očakávajúc od vás posledný rozkaz.”¹

Pomer Berinčanov k svojmu zemepánovi v zrkadle odpovedí na urbáriálne otázky

„...1 ^o Urbár v našej osade nikdy nebol zavedený, ale slúžili sme podľa kontraktu.

2 ^o Kontrakt, ktorý bol platný tri roky, za ten čas ani v jednom článku nebol pozmenený. Od nás sa viac nežiadalo a pred naším kontraktom nebola žiadna urbáriálna úprava.

3 ^o Náš záväzok k zemepánovi spočíva v tom, že všetko čo je skoncipované v kontrakte splníme. Okrem toho štyrikrát do roka plníme svoju robotnú rentu so štyrmi vozmi a so šestnástimi ľuďmi, ako inokedy, na rozkaz nášho vznešeného pána sme boli ochotní slúžiť.

4 ^o Náš chotár, porovnávajúc s počtom našich obyvateľov je úzky, väčšia časť je oráčina, ktorá je úrodná, z nej jedna štvrtina je pod vodou. Na nej, keď tomu čas žičí, sa pasú naše stáda. Keď je suchota, vmestí sa tam do tristo koní alebo kráv. Iné pastvisko ani nemáme okrem tých dvoch záhonov vedľa osady, na ktoré chodia naše zvieratá. Preto náš rožný statok od jari chodí na úhorom ležiace polia, kým nepozvážajú obilie. Potom každoročne až do jesene obec vysieva ovos pre župnú milíciu a pre vlastnú potrebu v rozsahu 80-90 prešporských meríc (40-45 malých jutár). Pre obec nemáme možnosť seno kosiť, ale na prenajatej pustatine máme tolko hrozna, že sa nám každoročne urodí 3 000 akovov (okolo 161.160 litrov J. G.) vína, ktoré je kvalitné. Trstinu a šachorinu nemáme. Lúku v chotári nemáme, seno získavame z úhorov, čo pozostáva z kôrovia a z divého ovsa.

Obec má štyri suché mlyny v prenájme. Tu chudobný človek z furmančenia si nezarobí, len niečo z kopania.

5 ^{to} Oráčiny v chotári sú rozdelené podľa domov už dávno na základe schopností jednotlivcov. Je medzi nami sedem gazdov, ktorí majú 62 jutár (1200 kvadrátové), štyroch, ktorí majú 46 jutár (1200 kvadrátové) oráčiny. Ostatní majú 31 jutrové (1200 kvadrátové) alebo menšie kusy oráčiny.

¹ BML, Békés vármegye nemesi közgy. ir. 40/1754

Lúku zvlášť nemajú, len ak si ju oddelia z oráčiny. Mládzu si nemôžu nakosiť.

6 ^{to} Robotnou rentou podosiaľ sme ešte neslúžili, iba s tým, čo je nariadené v treťom bode nášho kontraktu.

7° S deviatkom vždy sme slúžili, raz vo forme obilnín, raz vo forme árendy. Takisto dežmu, určenú v kontrakte, sme odovzdávali buď v natúrálách, buď vo forme daní v hotovosti.

8 ^o Pustý dom nemáme žiadny.

9 ^o Taxalisti sme s právom voľného sťahovania.”²

Rozkazy zemepána, ktoré spravujú každodenný život poddaných (žijúcich v osadách gyulianskeho panstva) (1739)

„Keďže môj vznešený Pán, Jeho Excelencia, naplnený otcovskou láskou a snažiac sa podporou pre svojich poddaných zabezpečiť a uchovať verejné blaho, usiloval sa zmenšiť ťarchu týchto úbohých ľudí. Na základe toho ma poveril vydať pod svojou pečatou nasledujúce príkazy pre všetky jeho osady.

1 ^{mo} Predovšetkým upozorňujeme richtárov a prísazných osád, aby ako vodcovia nielen oni žili príkladným a bohabojným životom, ale aby na to prinútili aj ostatných!

2 ^{do} Vážená stolica bude povinná slušne sa správať tak voči úradníkom zemepanským, ako voči iným sprostredkujúcim úradníkom a musia sa podriaďovať ich rozkazom na základne predpisov a schopností.

3 ^o Čo sa týka dane vyrúbenej stolicou a zemepanskej časti, treba ich spravodlivo a súmerne upraviť, aby v prospech jedného či druhého niektorému chudobnému človeku neuškodili. Preto každú nedeľu a každý sviatočný deň sú povinní ponáhľať sa s vyberaním spomenutých platieb. Aby sme nemuseli platiť za exekúciu pre nedbanlivosť richtárov, tento rozkaz sa má svedomite splniť.

4 ^o Zvlášť sa im predpisuje, aby bez potvrdenky žiadne peniaze nevýdávali z rúk a aby výdavky boli presne a jasne zdokumentované.

² Odpovede Poľného Berinčoku na otázky urbáriálne, 25. október 1769 (BML, V. 326 A. b./5. krabica – currensek)

5 ^a Každý rok okolo Juraja (24. apríla) sa odporúča spolu so susedmi – totiž tam, kde sú pustatiny pridelené k osade, hoci aj skrz kontraktu alebo skrz prenájom – jasne určovať hranice spomenutých pustatín.

6 ^{to} Oráčiny a lúky na kosenie nech budú rozdelené rovnomerne medzi všetkých obyvateľov, ale nech majú na zreteli aj pribúdanie obyvateľstva, v čo veríme, a nech aj im sa časť ujde.

7 ^a Furmančenie (forspont) je jedna spomedzi najťažších tiarch, preto nech každý slúži jeden po druhom na základe svojich schopností.

8 ^a Vojakom prezimujúcim na salašoch v žiadnom prípade nech nedávajú richtári osád viacej, len podľa predpisov a pod pokutou prinavrátania peňazí nesmú zamlčať žiadne previnenia, respektíve na úkor osady nesmú nič darovať.

9 ^{no} Pri zvolení nového richtára treba pripomenúť, aby sa niektorí ľudia vo vedení zmenili a aby polovica z predošlých prísazných zostala v polovičnom počte a nech si potom od zemepána prosia potvrdenie!

10 ^{mo} Povinní sú poslať nadostač a súcich ľudí na kosenie a vysušenie sena zemepána.

11 ^{mo} Ďalej nie sú nútené osady na bezplatnú prácu hocikomu, čo znamená, že richtári osád nesmú najímať robotníkov okrem povinných prác zemepánovi a podľa uznesení stolice. Nech každému zostáva slobodná vôľa.

12 ^{mo} Dúfam, každému obyvateľovi je jasné, že náš dôstojný zemepán má právo meča a každý hriech dôsledne sa môže trestať len panstvom. Povvedané je richtárom všetkých osád, aby každý trestný čin zahlásili úradníkom najbližšieho panstva a previnilcov s ozbrojeným sprievodom tam majú poslať.

13 ^{io} Odteraz bez môjho vlastnoručne podpísaného potvrdenia peňaznú pokutu nikomu inému platiť nebudú!

14 ^{to} Potulujúci sa rožný statok viac ako tri dni pod prísnou pokutou nesmú si ponechať, ale povinní sú ho odovzdať zemepánovi.

15 ^{to} Síce už dávno je vydaný rozkaz tak stolicou, ako aj zemepánom, že mestskí richtári na dva forinty, kým dedinskí richtári len na forint môžu pokutovať svojich obyvateľov, ale tento rozkaz zopakujeme, aby to zostalo v platnosti i naďalej!

16 ^{to} Aby sa nemusela vyrubovať daň v hocijakých naturáliách pre menej dôležité príležitosti, nariaďuje sa im, aby v každej osade sa pre osadu kosilo seno a sialo žito a ovos rovnomerne natoľko, koľko sa dá zachovať pre mimoriadnu situáciu.

17 ^{mo} Každému je známe, že každý richtár za svojho úradovania musí odovzdať vyúčtovanie o všetkom úradníkom zemepána, takisto musí urobiť vyúčtovanie aj krčmových príjmov na základe tu doložených predpisov.

18 ^{vo} Zemepán len preto dovoľí osadám užívať krčmu za nízky nájom, aby z tých príjmov mala osoh celá osada, lenže ako som bol informovaný, veľmi málo osohu dokázali získať, menej ako mali predtým, čo teraz nechcem kontrolovať. Prekážať ich budem v tom, aby richtári osád len tak ľubovoľne zadarmo rozdávali víno ľuďom a aby tým dôsledne roztrácali osoh. Pre zemepána nabudúce spíšem zisk osady, koľko sa im nazbiera. Richtári nebudú povinní bez môjho poverenia nikomu slúžiť ani jedlom, ani nápojom a ani furmančením, ale len vtedy, keď niekto ich vyhľadá vo záležitosti stolice alebo panstva.

19 ^{no} Bez cestovného pasu je každému zakázané cestovať. Takisto prísne je zakázané bez pasu cestujúcich ľudí pustiť do dedín a najmä ich tam usalašiť!

20 ^{mo} Obávajúc sa požiaru, čím nás Pán Boh môže potrestať, rozkazuje richtárom osád, aby prezreli každý komín a aby rozkázali po dvoch týždňoch zrútiť každý zlý, neopravený komín.

Preto:

21 ^{mo} Prísne je zakázané strieľať v osadách a fajčiť mimo domov!

22 ^{do} Ten, kto zámerne hotové domy zrúti, nech bude uväznený, kým namiesto zrúteného domu nový nepostaví!

23 ^{to} Aby nikto nesmel bez vedomia zemepána ani dom, ani vinicu predať, je zakázané pod prísny trestom.

24 ^{to} Ak je niekto chytený pri úteku z majetku zemepána, jeho celý majetok bude zhabaný a rozdelený na tri časti. Prvá časť patrí zemepánovi, druhá stolici a tretia tomu, kto chytil utečenca.

25 ^{to} Nech každá zdochlina je hlboko zakopaná, aby povetrie nebolo nakazené odpudzujúcim smradom, tak rozkazuje Jeho Excelencia.

26 ^{to} Taktiež Jeho Excelencia s pomocou Kráľovskej miestodržiteľskej rady rozkazuje aj to, aby páni stoliční úradníci a richtári osád zadarmo vydávali pasy, ako som sa o tom zmienil minulú jeseň na zasadnutí Békešskej stolice. Pred každým prítomným som vysvetlil... ak niektorý úbohý človek nedostane zadarmo pas, nech sa na mňa obráti so svojou ponosou!

27 ^{mo} Koľko škody spôsobí predčasné podpálenie siatiny je dosť známe, ako je to aj skoncipované v protokoloch stoličných zápisníc, a ak

nechcú i naďalej trpieť, musia to prísne zakázať a polia dozorcami usilovne strážiť!

28 ¹⁰ Každý úbohý človek so svojou biedou sa môže hocikedy u mňa ohlásiť, ale v každom prípade v písomnej podobe. Každý si môže byť istý, že u mňa nájde svoju pravdu bez toho, aby mi hocijaký dar prinášal. Ja sám zakazujem osadám, aby pre toto robili výdavky!

29 ²⁰ Nakoniec prísne prikazujeme aj pod telesným trestom dodržať horeuvedené body!

Tento príkaz pre lepšiu znalosť prostým ľuďom sa má prečítať počas budúcich troch nedelí kantormi pred kostolom. To sa odporúča richtárom osád...”³

Život Komlóšanov v zrkadle odpovedí na urbáriálne otázky

1 ² Urbár sme nikdy nemali, ani k poddanským povinnostiam sme neboli prinútení zemepánom, ale na základe obojstrannej dohody podľa spísaného kontraktu sme slúžili dvadsaťštyri rokov.

2 ⁴⁰ Naša dohoda ináč nebola pozmenená, ale následkom prehry sporu o chotár bola suma nájomného zemepánom znížená. Neskôr sme podpísali zase kontrakt, slovom od začiatku máme iba kontrakt. Od tých čias ani sme neboli prinútení k inému, totiž pred jeho uzavretím urbáriálska úprava (regulácia) nebola.

3 ¹¹⁰ Naše povinnosti voči zemepánovi pozostávajú z tých predpisov, ktoré sú skoncipované v dohode. Okrem toho, keď je potrebné pomôcť na panstve alebo pri obnovení domov, od začiatku sme v pohotovosti.

4 ¹²⁰ Naš chotár je veľmi úzky, jeho väčšia časť je oráčina, ktorá i v najlepšom prípade dodáva úrodu stredného stupňa a ani sa neurodí viac, iba dvojnásobok žita, ovsu a jačmeňa. Obyčajných pastvísk máme iba toľko, že na nich sa môžu pásť jedine telce našich dojníc a kone do záprahu. Stádo kráv musíme vyháňať na pastviská pustatín v Székegyháze a Pitvaroši v Čanádskej stolici, prenajatých od Kráľovskej komory. Lúku (na pasenie) a lúku na kosenie nemáme, len ak si ju oddelíme z oráčiny. V našom chotári pre obec ani nesejeme, ani nekosíme, ani vinicu, ani trstie, ani dreva nadostač nemáme. Tak drevo, ako trstinu sme odkázali si zadovážiť na iných miestach a namáhavou prácou ich pozvážať. Okrem

³ BML, V.326. A. c./2. Zemepanské príkazy z roku 1739

vodného mlyna v ruinách na rieke Száraz-ér má obec päť suchých mlynov v prenájme. Na pustatinách, keď tráva rastie, chudoba si môže zarobiť na kosení trávy.

5 ^{to} Náš chotár nie je rozdelený na usadlosti, ale oráčiny sú rozdelené medzi ľuďmi, každému podľa „schopnosti“. Ten, kto má najväčšiu usadlosť, má spolu s lúkou na kosenie 88 prešporských meríc (okolo 44 tzv. malých jutár). Mládzu i preto nemožno kosiť, lebo naše záprahové voly v dobe zväžania musíme nechať na lúke pre kosenie.

6 ^{to} Keďže chotár nie je rozdelený na usadlosti, ale každý gazda slúži podľa toho, koľko rožného statku má a koľko jutár zeme vlastní. Preto robotnú rentu splňajú hospodári nie podľa dní, ale aj celý týždeň, keď je to potrebné. Na tieto služby sú povinní ísť ľudia raz s tromi, raz s dvomi volmi. V priebehu celého roka nepríde rad na každého obyvateľa osady.

7 ^{mo} Deviatok sme nedávali, ale namiesto toho sme dávali žito v danom počte prešporských meríc, respektíve iné naturálie.

8 ^{vo} Keďže osada nie je rozdelená na usadlosti, nevieme či máme pusté usadlosti. Hádám ich ani nemáme.

9 ^{no} Nie sme večne pripútaní poddaní, ale taxalisti...”⁴

Komlóšania prosia svojho zemepána, aby sa postavil proti pripojeniu osady k Čanádskej stolici

„Ctený náš Zemepán, milostivý náš Patrón!

18. dňa tohto mesiaca urodzený pán Ján Návay, slúžny Čanádskej stolice, bol u nás s jedným prísažným. Nariadenie, ktoré nám prečítal, sme vám chceli ponížené poslať cez našich ľudí. Popritom spomínaný pán slúžny z ďalšieho papiera nám prečítal i to, že táto naša dedina bola oddelená od Békešskej stolice a bola pripojená k Čanádskej stolici. Tieto dve veci našich úbohých ľudí tak zdesili, že každý sa chystá na odchod. Ledva ich vieme zadržať, aby dočkali našich poslov, poslaných k Vám. Čakáme ich s potešujúcou odpoveďou, veď ťažko sme vedeli utíšiť a zadržať ľudí v dedine. Preto sa my na Vás, Vážený pán, obraciame ako na vlastného otca, aby ste s týmito našimi poslami nás obveselili čím skorej a dali nám vedieť o veci, lebo ak budeme pripojení k Čanádskej stolici, tak môžete si byť istý, že sa rozídeme, nevydržiak tento trpký obrat. Kvôli tomu očaká-

⁴ BML, D16. Tótkomlós – Odpovede Komlóšanov na otázky urbáriálne, 9. nov. 1769.

vajúc vašu priaznivú odpoveď zostávame vašimi poníženými poddanými, komlóšski richtári a celá obec.”⁵

Výdavky súpisu a sedriálnych zasadnutí v Slovenskom Komlóši

„Účet kuchynských výdavkov z príležitosti vyhotovenia súpisu a sedriálneho zasadnutia úctyhodnej administrácie v Komlóši.

Hovädzie mäso (cena 1 funtu ⁶ 13,5 gr.	spolu	48,5 gr.
Tri justy ⁷ masla, cena 1 justy 27 grajciarov,	spolu	1 fl 21 grajciarov
(florenus – forint) ⁸		
Jeden kapún		11 grajciarov
Štyri sliepky po 8 grajciaroch,	spolu	32 grajciarov
Tridsať vajec	spolu	15 grajciarov
Bravčové mäso 2 ¼ funty po 4 grajciare,	spolu	9 grajciarov
Jedná klobása	za	3 grajciare
Staré víno 16 just ⁹ po 8 grajciaroch,	spolu	2 fl 8 grajciarov
Staré víno (pre čelaď) 14 just po 8 grajciaroch,		1 fl. 19,5 gr.
Celá suma		7 fl. 19,5 gr. ¹⁰

Barón Jozef Rudnyánszky listom vyzýval svojich komlóšskych poddaných na odpor voči Čanádskej stolici

„Slovákom zase povedzte, že keď pôjdeme tam a dozvieme sa, že čo aj len trochu podľahnú právomoci Čanádskej stolici, ihneď ich rozoženieme a všetko, čo si postavili, dám spáliť. Ak náhodou sa zastaví u nich vojak horeuvedenej stolice so spomenutou žiadosťou, pekne mu treba vysvetliť, že nepatria k Čanádskej stolici. Ak si počína násilne, treba ho sputnať a

⁵ OL, P590 4. cs. 35. Fasc. 94. p. List Komlóšanov svojmu zemepánovi z roku 1747.

⁶ Funt, libra, merica platné pre celú krajinu: 0,38 – 0,61 kg (In: Bogdán István: Régi magyar mértékek. Gondolat. Budapest, 1987.).

⁷ Icce, justa, media, modius, Halbe. Z tekutej icce sa stala suchá icce v pomere 5/4, alebo 6/4. Používali ju okrem tržného obratu pri mierovej revízii. 0,76 – 1, 33 l; 0, 57 – 1,0 kg. (In: tamtiež)

⁸ 1 zlatý forint: 60 grajciarov (In: tamtiež)

⁹ Icce, justa, media, modius, Halbe. „Vytvorilo sa z drevenej, kovovej a sklenenej nádoby na pitie, predovšetkým používali v krčmách v celej krajine... 2 meszely; 0,65 – 1,67 l.” (In: tamtiež)

¹⁰ OL, O19 Spisy sporov rodiny Rudnyánszkej, 3. cs. Fasc. 1. No. 119, 29. január 1788

priviesť ho do (Békés) Szentandrásu. Ak príde k nim dôstojník Čanádskej stolice, aj jeho nech pošlú preč. Zostávam vašim priaznivcom.”¹¹

Pešť 10. marca 1746

Jozef Rudnyánszky

**Komlóšski richtári svojvoľne dali
cestovný pas manželke Juraja Rumana, aby mohla
odísť za mužom na prácu**

„Vážená urodzená stolica, naši milostiví Otcovia!

Teraz nedávno sme poslali náš list Váženej urodzenej stolici, v ktorom sme Vám opäť skoncipovali našu prosbu, aby ste sa zmlovali nad naším úbohým osudom, totiž tých 40 forintov pokuty, čo ste nám vymerali, odpustte nám celú, pretože tú zakázanú vec by sme neboli urobili, ale vidiac biedny stav úbohej manželky Juraja Rumana s piatimi či šiestimi deťmi, sme to museli. Na mnohé prosíkanie nášho mäsiara sme museli jeho žene vydať pas, aby mohla odísť za svojím manželom, aby sa dokázala postarať o svoje deti. Pre Vašu otcovskú milosť, Vážená stolica, budeme Vám doživotne vďační.

Váženej urodzenej stolici, milostivým našim otcom, veční chudobní sluhovia, komlóšski richtári.”¹²

**Uznesením obmedzili, respektíve zakázali obchodovať
Židom v Békešskej stolici**

„Keďže sa sťažovali u nás na Židov, preto v tejto stolici od týchto čias je Židom zakázané hocikaké produkty kupovať, predávať a s nimi obchodovať pod pokutou 12 forintov a zhabania tovaru. Môžu obchodovať jedine len s kožami, a preto hocikaké kože môžu kúpiť a predávať. Touto cestou ponúkam sa vám do vašej priazne i naďalej.

Čaba 7. októbra 1767

K vašim službám obvodný slúžny Tompa Farkas.”¹³

¹¹ Úryvok z listu Jozefa Rudnyánszkeho napísaného hospodárskemu správcovi Pavlovi Kulcsárovi, BML. IV. A. 10. I. b/1. cs. 10. jkv. Sz. No. 24.

¹² BML., IV: A. 1. b/No. 106/1754

¹³ BML., V. 326 A. b/5. krabica – Currenssek (Mezőberény)

**Hospodársky správca gyulianskeho panstva
v liste vyzýval richtárov štyroch osád, aby priniesli potraviny
pre zemepána do Gyuly, kam sa on chystá**

„Statoční dobrodušní páni richtári!

Začiatkom budúceho mesiaca pravdepodobne sa očakáva príchod náš-
ho zemepána do Gyuly. Predtým, ako dôjde, rozkazujeme vám, ako zvyčaj-
ne, richtárom statočných osád, pripravte a doneste nám potraviny a to
nasledujúce:

	Vajce (kus)	Sli- epka (kus)	Kura (kus)	Kohút (kus)	Mor- ka (kus)	Hus (kus)	Ka- čica (kus)	Holub (kus)	Maslo halba (icze)	Cma- rové maslo funt	Tela (kus)	Prasa na ražen (kus)
Békés	500	12	40	10	4	8	10	10	30	12	1	2
Polný Berin- čok	400	10	30	8	4	6	6	6	30	40	1	1
(Körös) Tarcsa	200	6	14	4	3	4	4	6	8	—	—	1
Doboz	100	6	10	—	1	4	2	—	—	—	—	—

Rozkazuje sa, aby ste dostanúc môj list, ihneď doniesli polovičku hy-
diny, lebo kým nepríde Jeho Excelencia s rodinou, zatiaľ bude krmená na
gyulianskom panstve, a tak podliehajúci rozkazu, v každom prípade pri-
neste nám polovičku hydiny. Ináč horeuvedený zoznam bude rozposlaný
hospodárskemu správcovi a každému richtárovi osobne. Touto cestou že-
lám vám od Boha zdravie a pokoj. Békés 22. júla 1770.”¹⁴

**Poddaní gyulianskeho panstva vlastnými vozmi a koňmi
prevážali svojho zemepána z Pešti do Gyuly**

„...náš Dôstojný zemepán do tohto panstva onedlho príde z Viedne.

Už sa aj pohol, ako sme sa o tom dozvedeli z jeho nedávno písaného
listu. Pustí sa z Pešti 1. septembra do Gyuly. Na prevážanie jeho batožiny

¹⁴ BML, V. 326 A. b/5. krabica – Currensenk (tamtiež)

už boli vybraté a poslané vozy z osád do Pešti a podľa doleuvedeného zoznamu boli rozdelené kone a vozy v danom počte k jednotlivým zastávkam. Tí, ktorí idú k vzdialenejšej stanici, budú sa púšťať 27-eho, tí ktorí idú bližšie 28-eho dňa tohto mesiaca nasledovne:

Do Pešti na prvú stanicu osady Öcsöd a Poľný Berinčok majú poslať dva vozy pre štyri kone a 36 zápražných koní. To znamená, že osada Öcsöd dá jeden voz a 26 zápražných koní, kým Poľný Berinčok tiež jeden voz pre štyri kone a 10 zápražných koní. Majú viezť po osadu Ócsa.

Do Ócse, čiže na druhú etapu, majú zabezpečiť furmanku Gyoma a (Körös) Tarcsa. Osada Gyoma dá jeden voz pre štyri kone a 26 zápražných koní, Tarcsa zase jeden voz pre štyri kone a 10 zápražných koní. Ich stanica bude v Örkényi.

Do Kecskemétu má poslať osada Endrőd spolu s Békésom dva vozy pre štyri kone a 36 zápražných koní: Endrőd jeden voz pre štyri kone a 26 koní, kým Békés jeden voz a 10 zápražných koní. Ich stanica bude v osade (Berettyó) Újfalu.

Na ostatné stanice zabezpečujú furmanku osada Szentes a Orosháza. Posledný deň tohto mesiaca je tým dňom, keď sa má každý dotýčný podľa horeuvedeného zoznamu dostaviť na svoju stanicu, kde predstavenstvo osád v záujme svojej cti má poslať vhodných ľudí s koňmi.

Popri tom pripájam zoznam potravín do kuchyne od osád Poľný Berinčok a (Körös) Tarcsa pre Jeho Excelenciu, zároveň vás upozorňujem, že hydinu na kúpenie okamžite prineste do Gyuly, telce, prasce, barany atď., len vtedy načím priniesť, keď bude potrebné. V nádeji splnenia horeuvedených žiadostí od obcí zostávam vo vašej priazni.

Békés 25. júla 1770.

Váš verný sluha Jozef Vandlík, hospodársky správca”¹⁵

Príkaz v prospech zachovania privilégií zemepána a poriadku osád

„Na základe prísneho rozkazu nášho dôstojného zemepána a spoločnej dohody osád z roku 1768 pod prísnou kontrolou je zakázané, aby ho-

¹⁵ BML., V. 326 A. b/5. krabica – Currensek (tamtiež)

cikto okrem gyulianskej pálenky inú kupoval, do svojho domu odniesol, predával, alebo z toho potajomky užíval. (...)

Taktiež prísne je prikázané, aby nikto spomedzi obyvateľov buď v dedine, alebo na salaši, respektíve pri strážení rožného statku, koní a oviec prijal potulujúcich, neznámych, podozrivých ľudí, ľudí bez pasu. Takýchto škodlivých ľudí musia páni richtári zahlásiť. V prípade, keď sa domáci rozhodnú inak, nech sú zatknutí, ako podporovatelia zločincov. Slobodným poddaným a miestnym sluhom nech je povedané, aby tak v osade, ako mimo osady strážili verne a usilovne deň a noc.

Horeuvedený rozkaz nášho dôstojného zemepána nezabudnite na budúcu nedeľu na známych miestach vyhlásiť pred ľuďmi. Prajem vám i zatiaľ od Boha zdravie a pokoj a zostávam vám dobroprajným sluhom.

Datované v Békési 2. marca 1770 Pavol Sallacz, správca Békeškého dištriktu”¹⁶

Pavol Kulcsár poštal békésszentandrászkych Maďarov proti nedávno prišlým Slovákom, aby im prekážal v usadení sa (1749)

„Martin Lecho:

Svedok vypovedá pod prisahou, že príduc sem pred siedmimi rokmi z horných končín, Pán hospodársky správca ho nechcel pustiť do dediny, preto švagor svedka, Tomáš Gyemnáró (Gyebnár) sľúbil mu jeden zlatý forint v obave pred Maďarmi, ktorí ho chceli na rozkaz hospodárskeho správcu do Kereša zhodiť. Ostatní, tak ako spomenutý švagor svedka, odišli do Poľného Berinčoku...”¹⁷

Hospodársky správca Kulcsár trestal násilnosť peňažnou pokutou

„Komlőš 4. októbra 1749

Pán Boh nech Vás, pán hospodársky správca, požehná so všetkým dobrým!

Dobre sa pamätám, ako som to pod prisahou povedal pánom, že keď Martin Mataisz bránil s bránou Michala Angyala, Angyal dobyl Mataisza,

¹⁶ BML., V. 326 A. b/5. krabica – Currensek (tamtiež)

¹⁷ Spisy súdneho sporu proti Pavlovi Kulcsárovi, BML., IV. A. 10. a/1. cs. No. 14/1749.

začo bol na šesť forintov nemeckých potrestaný pánom hospodárskym správcom; okrem toho zobral mu jeden toliar z peňazí za predaný dom. Ak sú o tom nejaké pochybnosti, nablízku je Sarvaš, kde býva Martin Angyal na svedectvo. Týmto zostávam...

Juraj Orban.”¹⁸

**Mária Terézia dala peňažnú odmenu obyvateľom
z Öcsödu a z Békésszentandrásu, ktorí skrotili žoldnierov
vyčíňajúcich v okolí Cibakházy¹⁹**

„Vážená urodzená stolica!

Naša korunovaná Výsosť, milostivá kráľovná, preukazujúc svoju veľkú kráľovskú milosť voči nám všetkým, ktorí sme boli prítomní na akcii v Cibakháze a taktiež tam bol z tej urodzenej stolice (to jest Békešskej – J. G.) Pavol Kulcsár, ktorý mňa, aj iných informoval o zlomyseľnom čine spomenutých pešiakov. Aj on dostal od Jej Výsosti kráľovský dar, taktiež obyvatelia osady Öcsöd a Békésszentandrás boli 25 zlatými odmenení za verné zásluhy... Aby sa tieto odmeny dostali do rúk dotýčným, nech pošle Urodzená stolica k nám niekoľko statočných ľudí a tí nech ich odovzdajú na valnom zhromaždení stolice a prevzatie nech zdokumentujú u Vysokej kancelárii. Týmto sa vám ponížene odporúčam do milosti Urodzenej stolice a zostávam natrvalo poníženým sluhom váženej Urodzenej stolice

Ányás 6. októbra 1742

Žigmund Andrassy”²⁰

Prísaha večnej pripútanosti poddaných v Nemeškereki

„*Nos infrascripti subditi in Possessione Nemeskereki degentes Andreas Hornyok et Georgius Kuracsik Illustrissimi Domini Domoni ab Har-ruckern subditus obligamus et perpetuus Fideiis subditis illustrissimo Domino Supratitulato Nec non ejusdena Illustrissimae Dominationis con-*

¹⁸ BML., IV. A. 10. I. b/1. cs. 10. jkv. sz.

¹⁹ Z tejto odmeny si kúpili neskôr Slováci z Békésszentandrásu svoj zvon, ktorý neskôr dobrodružnou cestou prepašovali na Komlós.

²⁰ BML., IV. 1. b/13. krabica, No. 278/1742

jugi Filii et Filiabus et successoribus utriusque se X ūs inhaereditarios jobbagiones: et super Temporum mutationem ex eorundem loco transferre cogemur non aliorum quam ad bona suae Illustrissimae Dominationis veniam ad habitandum ubi si contrarium facerem tanquam haereditarios et perpetuos subditos ex oporum cuncta bonis emanibus offerre liberae et captivare pretali attentatione nostra (v. vestra?) possit...(?) et haeredes utriusque sexus ursos captivare. Super qua nostra perpetua obligatione et haereditaria subditali serviture has nostras Literas contractuales eiusdem illustrissime Dominatione et haeredibus posteritatibusque utriusque sexus versus manum propriis X ūs attractione corroborantes de di presentes Literas jobbagionales Areem Gyulae 3 junii 1726."

„My dolupodpísaní poddaní žijúci na majetku Nemeškereki, Ondrej Hornyok a Juraj Kuracsik, dávame sa do služieb veľmi úctyhodného pána Harruckerna a budeme vernými, večne pripútanými poddanými horeuvedeného veľmi úctyhodného pána, taktiež aj jeho manželky, synov, dcér a všetkých potomkov oboch pohlaví, ktorí sa podieľajú na vlastníctve jeho panstva časťou ich dedičstva. Časom neodchádzame z ich oblasti nikam, len na ich majetky odchádzame bývať. Ale ak budeme konať protikladne tomu, tak nás ako večne pripútaných poddaných, ktorí ušli z jeho milostivých rúk, môže uväzniť a držať vo väzení... a môže chytiť aj našich potomkov oboch pohlaví. Tento náš list o našom záväzku večnej poddanskej služby pre tohto istého veľmi úctyhodného pána, pre jeho dedičov a potomkov oboch pohlaví vlastnoručne sme potvrdili.

Tento poddanský list bol vydaný 3. júna 1726 v hrade Gyuly.”²¹

Záväzok obyvateľov osady Nemeškereki

„Judex (bíró) Sziűcs János, Juhos András, Latkovics János, Német Mihály, Marko János, Molnár György, Csernes György, Kukla Ádám, Pohorelec Jakab, Kuratsik György, Hornok András, Nagy György özvegye, Varju György, Muzska György, Császni István, Csordás János.

Aque possessio haec impopolata extitit, non pluris nisi tres Anni e` medius numerantur, eademque impopulatio propria Industria Dominum Terrestris Illustrissimi exoperata est.

²¹ OL, P418 Harruckern cs. Levéltára, 11. cs. Fasc. N. Nro? 9.

Profugium vero quod ex Regestro e` facta eatenus investigatione apparet, non Dominorum Inclyti Comitatus, aut Domini Officialium duriori agendi modo, verum oneris insupportabilitate causante.

Taxam Annualet e` (et) moderno de toto restantiaras esse, ac in suspenso apud Incolas haevere fatentur.

Contributionale Comitatus quantum secundum limitationem iisdem obventum, quot Annis sine aliqua immunitatione se solvisse specificet tamen quantum e`pro quot Mensibus ab iisdem per alternatas Comitatus Perceptores exactum fuisset receptis ab iisdem quietantiis se met reflectere non possent...”

„Richtár Ján Szűcs, Ondrej Juhos, Ján Latkovics, Michal Németh, Ján Marko, Juraj Molnár, Juraj Csernes, Adam Kukla, Jakub Pohorelec, Juraj Kuratsik, Ondrej Hornok, vdova Juraja Nagya, Juraj Varju, Juraj Muzska, Štefan Császni, Ján Csordás.

Táto oblasť v priebehu troch rokov bola zaľudnená, k čomu dopomohli ľudia vlastným úsilím u veľmi úctyhodného pána.

Podľa vyšetrovania konanom na základe záznamu dosiaľ to vyzerá tak, že útek nezapríčinilo prísne zaobchádzanie župných pánov alebo správcov zemepána, ale neznesiteľné ťarchy.

Hovorí sa, že ročnú daň, nový a odsunutý nedoplatok obyvatelia platili v celosti.

Časť župnej dane, vyrubenej podľa určenia, ktorú ročne platili bez žiadnej úľavy, a najmä tú časť, ktorú striedavo vymohli stoliční vyberači daní výmenou za potvrdenku, nedokážu platiť...”²²

Békésszentandráske panstvo sa dostáva do prenájmu na päť rokov barónovi Jozefovi Rudnyánszkému

„My dolu podpísaní uznávame týmto naším listom, menovite ja, Katarína Darócziová z Királydarócu, vidiac usilovnosť môjho zaťa, Urodzeného a udatného pána Jozefa Rudnyánszkeho v mojich záležitostiach, dala som mu do árendy moju osadu Békésszentandrás v Békešskej stolici s prináležiacimi pustatinami: Csabacsüd, Szentetornya a Komlós na päť rokov s nasledujúcimi podmienkami:

²² OL, P418 Fasc. S. No. 31. (Súpis z roku 1730)

1. ^o Urodzený pán, ktorý má k dispozícii horeuvedenú obec a horeuvedené pustatiny, nech ľubovoľne využíva tak na vode, ako na suchu všetky príjmy.

2. ^o Dozvediac sa, že spomínaná osada bola osadená s kadejakými neslušnými ľuďmi, pre ich úbytok²³ tak ja, ako tam privolaní nájomcovia sme utrpeli veľa nepríjemností, a preto som poverila môjho zmieneného syna(-zťa)²⁴ a poprosila som ho, aby spomenutú pustatinu sa usiloval osadiť a zveľaďovať s inými bohobojnými gazdami.

3. ^o Otázka tamojších hraníc sčasti je vybavená. Ďalšiu zodpovednosť riešenia roztržiek berie na seba spomínaný môj zť, veď aj tak má zo strany svojej manželky prístup k majetku. I preto som mu navrhla spravovanie.

4. ^o Zas ja, Jozef Rudnyánszky, veľmi si vážiac jej náklonnosť a milosť za spomenutý majetok, som jej samej alebo jej poverencovi sľúbil 800 rýnskych forintov, polovičku na Juraja (24. apríl) a polovičku na Michala (29. septembra).

5. ^o Beriem na seba zodpovednosť vybavenia a úpravy chotára, takisto za osadenie a zveľadenie Békésszentandrásu.

6. ^o Keď sa platnosť tohto kontraktu bude chýliť ku koncu a niektorá zo zmluvných strán nebude chcieť ho predĺžiť, povinní sme tento zámer dať vedieť jeden druhému.

Nakoniec kvôli dodržaniu horeuvedeného kontraktu za predpísaných podmienok obaja ho podpisujeme vlastnoručne a svojou pečaťou potvrdzujeme.

Datované v Tétényi 18. mája 1740 Katarína Darócziová (vlastnou rukou)

(L. S.)²⁵

(M. P.)

²³ Odvoláva sa na Pérovo povstanie z roku 1735, v ktorom sa zúčastnili aj Békésszentandrásania pod vedením richtára. Potom v roku 1739 morová epidémia skoro zdecimovala obyvateľov osady.

²⁴ Zastaralé oslovenie, ktoré znamená *zť*.

²⁵ Ol, P590 Fasc. A. 17. cs., No. 90/1740

Tútorstvo Békésszentandráskeho panstva sa dostalo do rúk Jozefa Rudnyánszkeho

„...Po desiate: Na Tétény, Szent András (Békésszentandrás) a Battu²⁶ boli získané niektoré palatínske a kráľovské donácie pomocou môjho nebohého muža,²⁷ ako je to aj uvedené.

Po jedenáste: Čo sa týka Szent Andrása (Békésszentandrása) a Batty mám iné predstavy. Chcela by som, aby zostali v celku, ale ak moje snahy nedokážem uplatniť, tak prijímam také rozhodnutie, aby moja dcéra Katarína mala právo na 4000 forintov z mojej majetkovej časti. (...)

Po šestnáste: Môjho manžela baróna Ladislava Wattayho a zaťa Jozefa Rudnyánszkeho som poverila, aby boli tútormi mojich dvoch maloletých detí, syna Tomáša a dcéry Kataríny (...). V prípade, ak ...môj manžel sa nechce ...starat' o hospodárstvo, nech ono zostane celkom v rukách pána zaťa Jozefa Rudnyánszkeho.

Datované 17. júna 1742²⁸

Komlóšania podľa príkazu baróna Rudnyánszkeho bránili svoj chotár pred cudzími, ktorí tam pásli

„Dňa 10-eho tohto mesiaca dostal som váš list...

Čo sa týka osady Komlós, podľa môjho rozsudku patrí Čanádskej stolici dovtedy, kým v konaní ďalšieho sporu Békešská stolica nedokáže fakt, že spomenutá osada patrí k Békešskej stolici. Zatiaľ jurisdikciu Čanádskej stolice musím dodržiavať. Aj momentálne sa mi ponosuje táto stolica, že podľa vášho rozkazu z pustatiny Fecskés niekoľko volov Komlóšania neponúkli Čanádskej, ale Békešskej stolici, a teda bola porušená jurisdikcia, ktorá bola ustálená podľa môjho rozsudku...

Királyfalva 14. jún 1747²⁹

²⁶ Dnes je časťou osady Százhalombatta.

²⁷ Ide o prvého manžela Juraja Szárazu.

²⁸ OL, P590, 2. cs. 14. fasc. No. 232

²⁹ OL, P590, 4. cs. fasc. 35. No. 615

Pomer Sarvašanov k svojmu zemepánovi v zrkadle odpovedí na urbáriálne otázky

„Nikdy od nikoho žiadne urbárium, čiže zaregistrovanie poddanskej povinnosti u nás nebolo zavedené v mieste, ale boli sme zavedení podľa dohody.

Dohoda, čiže dorozumenie medzi dvomi stranami, ktorá bola platná pre toto obdobie, nebola zmenená v žiadnych bodoch v priebehu troch rokov a ani nebola pred ňou žiadna urbáriálna regulácia.

Okrem platu v naznačenom kontrakte tri vozy s pešími, alebo na týždeň pätnásť vozov a s 54 ľuďmi (najmä vtedy, keď zemepán niečo stavia), inokedy dvanásť vozov a dvadsaťpäť ľudí sme museli vystaviť. Keďže sme bližšie k Pešti ako ostatné osady našej stolice, musíme občas aj tam robiť furmanku a iné prevozy.

My sarvašský chotár nepoznáme, aj rožný statok sa pasie na prenajatej pustatine. Takisto na týchto pustatinách máme svoje oráčiny a lúky, ktoré sú úrodné. Máme aj vinič. Jedna časť je v pustatine Káka, druhá v pustatine Halásztelek. Neurodí sa nám tam viac ako dvesto akovov vína ani v dobrom roku a nevydrží ani do jari. Nemáme ani trstinu, ani páľku na žiadnej našej prenajatej pustatine. Po materiál na prístrešie a na palivo musíme chodiť do susednej Hevešskej stolice. Tam si kupujeme trstie za peniaze a 3-4 míle musíme precestovať, kým sa s ním dostaneme domov. Lúku nemáme zvlášť, ale každý si ju musí vytvoriť z úhoru na prenajatých pustatinách. Mesto má sedem suchých mlynov. Pre mesto zožneme ročne asi šesťdesiat prešporských meríc³⁰ ovsa a nakosíme asi dvesto vozov sena.³¹ Robili sme to pre verejnú potrebu, ale najmä pre milíciu. Z furmančenia nemáme žiadny zisk, iba vtedy, keď chudoba privezie víno do mesta pre jeho potrebu a jej poplatok sa vráta buď do daní alebo sa vypláca v hotovosti. Chudoba za výživou musí chodiť až do Báčky a okolia Debrecínu.

Naša celá obec sa nedá rozdeliť na usadlosti, ale žijeme na prenajatých pustatinách, kde každý má oráčinu podľa svojich schopností a z tej oráčiny si vyčlení úhor pre lúku. Aj najmajetnejší gazda spomedzi nás nemá viacej zeme spolu s lúkou ako na 80 prešporských meríc.³²

³⁰ Prešporská merica: 46, 56 kg (In: Bogdán István: citované dielo, 98. p.)

³¹ Voz: veľkosť miery závisela od druhu voza (seno: 4,6 – 38, 4 m³)

³² Prešporská merica (ako plošná miera) 1 jutro (In: Bogdán István: citované dielo, 72. p.).

Zatiaľ nebolo medzi nami nutné rozdeliť robotnú povinnosť, lebo do-
teraz sme boli dohodnutí s naším dôstojným zemepánom a každý roboto-
val vtedy, keď prišiel naňho rad.

Aj deviatok bol vydaný na niekoľko rokov do prenájmu a keď vypršal
termín našej dohody, občas sme dali deviatok v naturáliách, a to vo forme
obilí. Okrem malého deviatku zachyteného v dohode žiadne naturálie a
dary sme neboli povinní dávať, čo nám ani nebolo predpísané. Pustú usad-
losť nemáme žiadnu. Sme taxalistami a dosiaľ voľne sme sa mohli presta-
hovať.

Datované predomnou: Ján Kovács, richtár

Ján Farkas, miestny notár

Prísazní: Juraj Tószeczki
Tomáš Maginecz
Peter Szappanos
Ján Kiszeli”³³

Použitá literatúra

CSEH Edit:

A Békés vármegyei parasztok válasza az úrbéri kérdőpontokra (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 3., Gyula, 1989.)

CSIZMADIA János:

A Bartakovich-, Justh-, Rudnay- és Rudnyánszky-családok és részben azok rokonsága. Késmárk, 1905.

FEKETE Nagy Antal:

A báró Rudnyánszky-család levéltára. (In: Levéltári Közlemények, 1934.)

GAÁL Jenő:

Békés megye. Budapest, 1892.

GAJDÁCS Pál:

Tót-Komlós története. Gyoma 1896.

GOMBOS János:

A XVII-XVIII. századi felvidéki népességmozgás és Tótkomlós újratelepítése szlovákokkal. (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből 3., Gyula, 1989.)

³³ OL, P 418 Harruckern cs. Lt. – a 25. cs. Fasc. S. No. 177 (Odpoved' Sarvašanov na urbáriál-
ne otázky – 30. október 1769)

- HARSÁNYI Margit:
Harruckern (János György) és Békés vármegye újjáépítése. Budapest, 1932.
- PIRENNE, Henri:
A középkori gazdaság és társadalom története. Budapest. Gondolat 1983.
- JANKOVICH L. – ERDMANN Gy. (red.):
Békéscsaba története. Békéscsaba, 1991. I. zv.
- JESZENSZKY Károly:
Vázlatok Mezőberény múltjából. (A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. 1877/78.)
- JESZENSZKY, Karel:
Osada Mező-Berény a jeji cirkew ew. augsp. wyzn. slowenská. Arad, 1861.
- KARÁCSONYI János:
Békés vármegye története. III. Zv., Gyula, 1896.
- KISMARJAI Konrád Emil:
Harruckern János György báró és telepítései. Gyula, 1935.
- KOSÁRY Domokos:
A paraszti „familia” kérdéséhez a XVIII. században (Agrártörténeti Szemle, roč. V. 1963. 1-2.)
- D. LEISZT Emma:
Békés megyei háziadó összeírások 1744 – 1758 (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 3., Gyula, 1989.)
- PANCZÉL Barnabás (inf.):
Markovicz Mátyás leírása a Maros – Körös közéről és az ottani evangélikus egyházközségről (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből 3., Gyula, 1989.)
- SKOLKA András:
A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása. (Prelož.: Soós István) Békéscsaba, 1988. „Fekete könyvek” kultúrnohist. séria 12.
- WALASZKY Pál:
Adatok Tót-Komlós egyházának s községének történetéhez (z lat. prekl.: Gajdács Pál) (in: A Békés vármegye Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyvei, 1882/83.)

V. CIRKEV A ŠKOLSTVO

Evanjelici mohli zvolať synodu pod záštitou krajinských zákonov len po uzavretí viedenského mieru (1608). Evanjelik (luterán) gróf Juraj Thurzo bol hlavným ochrancom protestantov. V druhej polovici 17. storočia, po vyhnaní Turkov, silnejúca ústredná vláda opäť pokračovala v prenasledovaní protestantov. Po porážke Rákócziho povstania do roku 1780 patent Karola III. (Carolina resolutio r. 1731) usmerňoval fungovanie protestantských cirkví a zabezpečoval ich existenciu, čo aj v obmedzenej miere. Znovuzaložené zbory v Békešskej stolici (t. j. r. 1718 čabiansky, 1722 sarvašský a berinský, 1744 orošhátsky, 1746 komlóšsky, plus 1748 mokriansky založený Čabanmi v Aradskej stolici) do roku 1727 patrili do Novohradského (resp. novohradsko-peštiansko-békešského) seniorátu. V roku 1727 sa Novohradský seniorát rozdelil na dva. Cirkevné zbory v Békešskej stolici od roku 1735 patrili do Peštiansko-békešského seniorátu, neskôr od roku 1791 cirkevné zbory Békešskej stolice a Banátu sa združili do samostatného Békešského seniorátu. V nasledujúcom období tvorilo Békešský seniorát 12 cirkví: Čaba, Sarvaš, Komlós, Orosháza, Berinčok v Békešskej stolici, Mokrá (Apatlek, Mocrea) v Aradskej stolici, Libling, Aradáč, Ečka, Stamora a Szőlös v Banáte, avšak posledné tri uvedené čoskoro po zriadení zanikli.

V regióne bol najskôr založený békeščabiansky evanjelický cirkevný zbor. Čabania po svojom usadení sa v roku 1718 si postavili modlitebňu na mieste dnešného malého kostola. Bola to jednoduchá budova z omazaného prútia a slamenou strechou. V roku 1723 namiesto nej už postavili väčšiu modlitebňu z váľkov, ktorá už bola pokrytá šindľami. Vďaka charizmatickej postave miestnej evanjelickej cirkvi Samuelovi Tešedíkovi staršom a grófovi Antonovi Grassalkovichovi, kráľovskému personálovi, už 10. novembra 1745 vysvätili nový kostol postavený z tehál, čo s ohľadom na vtedajšie politické a spoločenské pomery nebola maličkosť. Neskôr kostol rozšírili bočnou loďou, ku ktorej ešte neskoršie pristavili vežu, čo im umožnil Tolerančný patent Jozefa II. z roku 1783.

Paralelne so založením evanjelickej cirkvi sa zorganizovala aj výchova detí. Cirkev sprvu mala iba jedného učiteľa, ale čoskoro (v roku 1728)

sa k nemu pridal rector (riaditeľ) a praeceptor (pomocný učiteľ). Rector pravdepodobne vyučoval staršie, kým praeceptor mladšie deti. V roku 1774 v Čabe už pôsobili štyri evanjelické školy.

Za evanjelikmi v roku 1744 prišli do Békešskej Čaby katolícki Slováci z Novohradu a z Hontu. Sprvu pre odpor evanjelikov bývali v pustatinách okolo Čaby. Inaugurácia ich prvého farára Juraja Budinského bola 22. januára 1750. Ich prvá škola sa spomína v roku 1756. Rímski katolíci zo župy patrili do veľkvaradínskej diecézy.

Evanjelickí Slováci, ktorí prišli z Horniakov do Poľného Berinčoka v roku 1723, ešte v tom istom roku si postavili malý kostolík z hlíny a prútia a zaopatrili si malý zvonec. Do tohto malého kostola chodievali aj Nemci, ktorí sa v obci usadili v roku 1725. V roku 1740 začali stavať väčšiu modlitebňu z válkov, ktorá napriek zákazu župy bola hotová v roku 1741. Slovenskí a nemeckí evanjelici v Poľnom Berinčoku do roku 1745 tvorili pod jedným kazateľom spoločný zbor. Nemci v roku 1788 a Slováci v roku 1797 si postavili namiesto už časom poznačeného spoločného kostola vlastné kostoly. Prvým farárom bol R. Koník (Konitsek). Po ňom nasledoval Farkaš (alebo Ondrej Dubovský), Martin Chovan a Daniel Burian. Posledným spoločným nemecko-slovenským farárom bol Samuel Petko. Farármi osobitnej slovenskej evanjelickej cirkvi boli neskôr Daniel Zacharides a Juraj Kucian.

Prvým kazateľom znovuosídleného Sarvaša v roku 1722 bol Ondrej Hrdina. Slováci hneď v tom istom roku si postavili modlitebňu z válkov. V roku 1759 na tom istom mieste si postavili nový kostol. V rokoch 1734-1762 farárom osady bol vzdelaný muž Matej Markovitz (Markovic), ktorý zaviedol pravidelné vedenie matrík, usmerňoval život osady a cirkevného zboru. Dal priviezť prvý zvon a postaviť drevenú zvonnicu vedľa kostola. Po ňom nasledoval jeho syn Ján. V rokoch 1767 – 1820 v Sarvaši pôsobil ako kazateľ Samuel Tešedík mladší a popri ňom pôsobili Pavol Járossy a neskôr Daniel Bocko.

Prvá škola bola založená v Sarvaši v roku 1723. Prvými učiteľmi boli Daniel Deutschensmid a Gregor Farkaš. Samuel Tešedík v roku 1780 otvoril svoju Praktickú hospodársku a priemyselnú školu, ktorá sa stala významnou a povestnou v celej krajine. K škole dostal od miestneho zemepána 6 jutár zeme s účelom vytvoriť záhrady pre praktickú výučbu.

Keď na jar v roku 1746 podpísali Slováci s Békešszentandrásu s barónom Jozefom Rudnyánszkym zmluvu, usadili sa na pustatine Komlóš aj so svojím kazateľom Jánom Szarkóczym, s učiteľom Petrom Mravikom, notárom Michalom Lénárdom a richtárom Martinom Vajasom. Zemepán,

aby sa vyhli náboženským treniciam, im navrhol, žeby medzi seba prijímali iba ľudí s totožným vierovyznaním. Aj v dôsledku tejto skutočnosti si Slovenský Komlôš počas jedného storočia zachoval čisto evanjelický charakter.

Sotva sa Slováci usadili na Komlóši vypukol spor medzi Čanádskou a Békešskou stolicou. Obe vzniesli nároky na Komlôš. Čanádská stolica v roku 1748 dala svoju pečať na modlitebňu a zakázala bolohslužby v osade. Onedlho sa objavila pečať aj Békešskej stolice na modlitebni, ba ešte chcela aj kazateľa zatknúť. Po troch rokoch zvíťazila Békešská stolica a modlitebňu vrátili cirkevnému zboru. V roku 1767, aby sa lepšie zmestil zvýšený počet veriacich, postavili druhú modlitebňu, teraz už z tehál. Ján Szarkóczyho na kňazskej dráhe nasledoval Ján Klecsányi (1754-1762), potom Samuel Sztankovics (1763 – 1769). V roku 1769 bol zvolený za komlóšskeho farára Pavol Wallaszky (Valaský). Popri cirkevnej činnosti bola významná aj jeho vedecká práca. Po latinsky napísal prvé dejiny uhorskej literatúry, ktoré obsahujú zoznam uhorských spisovateľov od najstarších čias bez rozdielu etnickej príslušnosti.

V roku 1758 deti oboch pohlaví chodili do jednej školy, až neskôr boli oddelené. Chlapcov vyučoval učiteľ Michal Tomka a dievčatá zase výpomocný učiteľ Peter Vágner. V roku 1766 a 1775 boli postavené nové školy. V tom čase vlastnila cirkev tri školy a tri učiteľské domy.

Z raných dejín evanjelickej cirkvi v Poľnom Berinčoku

„Na pustatine Kisberény v tom istom roku sa začali usadzovať evanjelici, podobne ako v Sarvaši. Totiž prví impopulátori pre prisťahovalcov jednak v Sarvaši, jednak na pustatine Kisberény (Poľný Berinčok) získali naraz 23. júla 1722 povolenie od gyulianskeho panstva v prítomnosti zmieneného splnomocneného hospodárskeho správcu Jána Sporera, podľa svedectva zmluvného zápisu vydaného v hore uvedenom mieste.

Keď sa predošlá modlitebňa vyhotovená z prútia a z blata zrútila, Berinčania v roku 1741 si postavili novú, omnoho vyhovujúcejšiu z válkov. Na vysvätení nového kostola dňa Panny Márie bol som prítomný aj ja, potom ako som vlastnoručne položil aj základný kameň a zarecitoval slová Ezdráša, hlásal som v eucharistickej modlitbe¹ slávu Boha.

¹ T. j. eucharistickú predikáciu.

Miestny farár Daniel Burian, pán vznešený, môj veľavážený kmotor, ktorý aj teraz slúži tam, na dvore modlitebne povedal veľmi pôsobivé napomenutie.²

Táto cirkev ináč obsahuje v sebe dve národnosti: Slováka a Nemca. Voľakedy slúžil obidvom ten istý duchovný pastier. Hneď prvým po usadení bol Ondrej Dubovszky, druhým Matthaei N., ktorý teraz Hybanom káže evanjelium, potom ďalší bol Martin Chovan, ktorý teraz je kňazom v Irši, napokon štvrtým bol Daniel Burian. On slúžil dlhé roky obidvom národnostiam, kým v roku 1754 pán vznešený Rudolf Walter, pôvodom Nemec, pekne rozlúčiac sa so slovenskou národnosťou, uspokojil sa s nemeckou a ponechal za sebou veľmi bohaté dielo.

V tejto osade majú modlitebňu a duchovného pastiera aj kalvinisti.”³

Z raných dejín békešcabianskej evanjelickej cirkvi

„Na čabiansku pustatinu ležiacu na jednu uhorskú míľu západne od Gyuly prišli v roku 1718 evanjelickí Slováci, a to krátko po oslobodení Temešváru kresťanskými vojskami. Obyvatelia rozsiahleho poľného mesta, ktoré má iba jedného božieho kazateľa, svoju modlitebňu postavenú z váľkov roku 1745 zbúrali. Keďže modlitebňa potrebovala tri brány kvôli lepšiemu pohybu početných veriacich, postavili ju s uzavretou pavlačou a s diametrálne vytvorenými vchodmi z východu, juhu a zo západu.

Posvätili ju na deň biskupa svätého Martina troma bohoslužbami ku cti Svätej Trojice a z tejto príležitosti sa nahromadil huf ľudí oboch pohlaví, medzi nimi boli aj osadníci (...)

Od začiatku založenia čabianska spoločnosť po farároch Jánovi Šuhajdovi, Jánovi Salajovi a Samuelovi Burianovi (tento posledný 16 rokov slúžil tu, teraz je seniorom peštiansko-békešského seniorátu) už štvrtým duchovným pastierom bol Samuel Tešedík, vynikajúci katechéta (profesor viery), môj nezabudnuteľný kamarát z môjho študijného pobytu v Bratislave a v Jene, môj kolega v Božej vinici, môj veľavážený kmotor. Nech žije!

² Mravné poučenie.

³ „A Maros – Körös közti táj sajátos természeti viszonyainak rövid ismertetése, valamint az ott alakult ágostai hittvallású egyházközségek történetének áttekintése. Írta: Markovicz Mátyás szarvasi lelképásztor. Az Úr 1748. esztendejében” (In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből, Közlemények, Gyula, 1989., 61. p. Z latinčiny preložil: Pánczél Barnabás)

Po smrti Tešedíka za kňaza bol zvolený Martin Vandlík, ktorý po štyroch rokoch musel prepustiť svoje miesto pánovi farárovi Jánovi Ďurčekovi.”⁴

Z raných dejín sarvašskej evanjelickej cirkvi

„Do poľného mesta Sarvaš, ktoré leží tesne na východnom brehu Kereša, severozápadne od Gyuly na 6, od osady Csongrád, kde sa Kereš spája s Tisou, na 2 uhorské míle prišli evanjelickí Slováci v roku 1722.

Sarvašská pustatina s Kisberényom (Poľným Berinčokom) naraz (v roku 1722) bola zaľudnená; totiž literát Laurinc Mattheidesz a Ján Grenert (Grenercius), neskorší školský kantor v Poľnom Berinčoku, naraz dostali povolenie na usadenie sa spolu s ostatnými osadníkmi spomínaných osád.

Popri tom sarvašská cirkev, ktorá aj keď je skoro taká početná ako čabianska, má iba jedného duchovného pastiera. Teraz som ja, z Božej pomoci druhým farárom od usadenia; prvého bohabojného farára volali Ondrej Hrdina. Jeho prežitý dlhý vek mu dodal autoritu. Bol vynikajúcim rečníkom. Štrnásť rokov prešlo odvtedy, ako šírim Božie slovo v tomto spoločenstve, nosiac taktiež už mnoho krížov. Je to obec veľmi pestrá tak z nárečového hľadiska, ako z hľadiska pôvodu obyvateľov, veď prišli sem z rozličných krajov krajiny. Máme svoju modlitebňu, faru a školu pre chlapcov (totiž máme aj druhú školu pre dievčatá), teraz ju spravuje vážený pán Gregor Farkaš, kantor slovenských piesní, vynikajúci rečník...

Tam, kde na brehu Kereša v susedstve hradu na západ od neho stála turecká mešita, kde asi 150 rokov oslavovali Mohameda...

Ďalej máme vlastný oltár, organ, máme lavice, sčasti na galérii, sčasti na prízemí, máme strieborný kalich z pozlattenou táčnou. (...) máme faru, dve školy, drevenú zvonicu so štyrmi zvonmi, krytú márnicu, (...) Modlitebňu... ešte v roku 1729 dal postaviť richtár Juraj Brezovský. O tejto udalosti do tohtoročného kalendára nasledovne sa zmienil pán duchovný Ondrej Hrdina: „V mene Ježiša, hlavného patróna cirkvi, 4. júla sme sa pustili do stavby kostola; nech nám Ježiš pomôže v tom, aby sme toto sväté dielo vedeli ukončiť! Amen !”⁵

⁴ Markovicz Mátyás: c. d., 61. p.

⁵ Markovicz Mátyás: c. d., 63. p.

O vzniku a o raných dejinách komlóšskej evanjelickej cirkvi

„1. Origo Ecclesiae incidit in annum 1746 ^m, quo circa festum Georgii insederunt desertum Komlós Slavi Evangelici ex Comitatibus Gömör, Neograd, Nagy et Kis Hont, cum indultu Spectabilis ac Magnifici Domini Consiliarii Josephi Rudnyanszky Tabulae Septemviralis Assessoris, qua terrae Domini Concurrerant illi annis anterioribus successive ad ejusdem Domini possessionem Szent-András prope Szarvas: ubi ex concessione ejus initio quidem Ludi = Rectoris Petri Mravik in precibus praelegendis in Oratorio ex crudis tegulis eo fine exstructo usi, ad sacra cetera Szarvasinum excurrerant Sed brevi incolis Romano Catholicis undiquaque confluentibus, sedes relinquere cogeantur. Veniunt itaque octoginta circiter paria ad desertum T. Komlós ducto secum verbi divini Ministro Joanne Szarkóczy ex Ecclessiae Fótensi evocato, atque Rectore praefata Petro Mravik.”

1. Vznik cirkvi pripadá na rok 1746, keď okolo Juraja na komlóšskej pustatine sa usadili evanjelickí Slováci z Gemerskej, Novohradskej, z Veľko- a Malohontianskej stolice s povolením úctyhodného a veľkomožného pána Jozefa Rudnyánszkeho, poradcu, prísediaceho sedemčlennej kráľovskej tabule. Z tohto majetku zemepána už aj v predchádzajúcich rokoch rad-radom prišli na majetok toho istého zemepána do Svätého Ondreja (Szent-Andrásu) pri Sarvaši, kde s jeho povolením učiteľ Peter Mravik viedol modlitby v modlitebni, postavenej z holých tehál na zemepanské náklady. Na ostatné obrady chodievali na Sarvaš. O krátky čas odvádzal sa tam začali hrnúť osadníci rímskokatolíckej viery, preto (evanjelickí Slováci – J. G.) boli prinútení opustiť osadu. Slovom, okolo osemdesiat prešli na komlóšsku pustatinu a s nimi šiel aj kazateľ Ján Szarkóczy, povolaný z fótskej cirkvi, a spomínaný učiteľ Peter Mravik.”⁶

Žaloba Komlóšanov pre obmedzovanie slobodného vyznávania viery

„Vážená urodzená stolica! Naši starostliví milostiví páni!

Zrejme je známe pre Váženú urodzenú stolicu, že asi pred siedmimi rokmi náš veľactený zemepán nás usadil na svojej komlóšskej pustatine

⁶ Úryvky z kanonickej vizitácie (EOL, 10/XXI./No. 41/1836).

a hneď po usadení niekoľko rokov sme slobodne mohli slúžiť Bohu, čo nám pred tromi rokmi prisne zakázali, a popri tom ani učiteľa, ani slova božieho kazateľa sme nesmeli držať v našej osade. Keďže veľmi ďaleko bývame od iných kresťanských obyvateľov, na tento svet prichádzajúce naše nevinné deti umierajú bez krstu, preto žijeme od tých čias ako dobytok. Darmo je všeobecne známe, že aj v týchto niekoľkých uplynulých rokoch v tej nesmiernej pustatine našej Výsosti pani kráľovnej a Váženej urodzenej stolici sme boli veľmi osožní, keď nemôžeme slúžiť nášmu Bohu a sme bez duševnej potechy. Preto sa ponížene obraciame s prosbou na Váženú urodzenú stolicu, aby o našom smutnom položení referovala našej Výsosti pani kráľovnej, aby Urodzená stolica prispela k tomu, žeby sme kvôli nášmu vytrvaniu dostali aspoň modlitebňu. V prípade, ak k dosiahnutiu tohto blaženého cieľa nemáme žiadnu nádej, keďže kvôli tomuto už mnohí opustili nás, našu snahu na konečné opustenie osady sme oznámili nášmu váženému zemepánovi a Váženej urodzenej stolici. Preto aj prosíme stolicu, aby po vyrovnaní našej daňovej dlžoby umožnila každému, aby voľne odišiel tam, kam chce. K tomu očakávame od Váženej urodzenej stolice milostivé rozhodnutie a zostávame vašimi poníženými chudobnými sluhami.

Obyvatelia komlóšski.”⁷

Prosbopis Komlóšanov k Békešskej stolici na postavenie nového väčšieho evanjelického kostola

„Komlóšske evanjelické spoločenstvo ponížene vám oznamuje, že jeho kostol pre zvýšený počet osadníkov sa stal primalým, preto chce postaviť nový väčší kostol.

K bodu 540

Rozšírenie kostola spomínaného spoločenstva je dovolené, ale popri tom treba (jeho príslušníkom – J. G.) pripomenúť, nech pri stavaní sa pridržiavajú vo všetkom k príslušnému zákonnému článku minulého krajin-ského snemu.”⁸

⁷ OL., A. 27 „Litterae Comitatum” „Comitatus Bekesiensis 1699 – 1769” „ad No. 107. Litt. Comitatum 1752”

⁸ BML., IV. A. 1. a., Közgy. Jkv. No. 540/1792

Z raných dejín evanjelickej cirkvi Slovenského Komlóša

„Na pustatinu Komlós v roku 1746 prišli tí evanjelickí Slováci, ktorí predtým skoro štyri roky bývali v Svätom Ondreji, iba na jednu míľu od Sarvaša na tom istom brehu Kereša, lenže zemepán, vážený pán Jozef Rudnyánszky onedlho ich presídlil, respektíve ich prinútil na presídlenie na svoj majetok. Kým bývali v Svätom Ondreji, vždy ja som bol ochotný slúžiť im pri bohoslužbách, sobášoch, pohreboch a pri iných príležitostiach, ako pri rokovaní, pri sporoch, pri vyšetrovaniach nevyjasnených situácií, lebo nemali svojho duchovného, ani by ho neboli vedeli uživiť, kým nezískali pre seba Ondreja Chrapana, s čím súhlasil tak ústne, ako písomne spomínaný zemepán. Bezpochyby dobrí Komlóšania by boli vedeli aj v Svätom Ondreji vyživiť farára, keby sa neboli stretli s odporom svojho zemepána.

Keď som sa totiž ja na ich prosbu vo svojom liste písanom zemepánovi vyjadril v tom zmysle, aby si oni mohli slobodne zvoliť vlastného duchovného otca, na čo mi driečny a veľactený zemepán odpovedal nasledovne, trochu pritlačiac koniec pera:

„Zaslúžilý duchovný pane!

Dostal som váš list napísaný v prospech Svätoondrejčanov, z ktorého vysvitá požiadavka nových, sem sa prisťahujúcich obyvateľov. To, čo som vám, pane, úprimne a otvorene povedal vo veci tam určeného farára, by som pokračoval i teraz, nezabudnúc na to, len by som si to trochu rozmyslel. Čo ma veľmi znervózňuje je, že vôbec neberú do úvahy mnou opakovanú mienku, ba koľkokrát len niektorý u mňa apeluje, obrátiac sa zdvorilo-nezdvorilo ku mne a prosbu prednesie ako svoju. Jeden čas sa títo prosiaci už dopúšťajú aj takej bezočivosti, že v prítomnosti iných žiadajú prepustenie môjho tamojšieho hospodárskeho správcu a vymenovanie takého, ktorý sa im páči, odvolávajú sa na argumenty, ktoré sa im nepáčia. Ja ich preto nemôžem obviňovať len z nerozvážnosti, čím zrejme nemôžem od nich očakávať zhovievavosť. Veď nahnevať človeka, to je prameňom všetkého zlého a to nemôžem, ale ani nechcem tolerovať.

Čo sa týka podstaty vášho listu: nerozvážnosť je macochou všetkého; ich prosbe nijak nevyhoviem; ak urodzená stolica náhodou má opačnú mienku v tejto veci, tým by len seba pošpinila. Navrhol som vám, zároveň aj všetkým obyvateľom som povedal viackrát; nech pri voľbe kňaza majú na zreteli aj vlastné záujmy; aby ho vládali poriadne uživiť. V tomto prípade, pravdepodobne, ani ja by som nebol obžalovaný ani zo strany sto-

lice, alebo zo strany iných, ako v týchto žiadostiach; nech sa opierajú o vlastnú silu, síce ešte sú natolko novoosídlenci, že len na jar prišli sem a sotva deň-dva po príchode hneď s vyhliadnutým kňazom chcú si vybavovať svoje veci; a k čomu by sa časom boli dostali, teraz oni sami strácajú pre stále roztržky.

Z tohto všetkého môžete si múdre uznať, čo je pre nich prenáhlené a čo je to, čo má svoju naliehavosť. Veď ani to nemá svoj osoh, že vy ich príliš posmelujete k vystrájaní ďalších nepríjemností; len aby si ma od seba neodcudzili!

Ďalej želajúc veľa úspechov k uskutočneniu ich žiadostí, zostávam vašim hlboko zaviazaným sluhom

Jozef Rudnyánszky”

„Môjmu pánovi vznešenému! Pešť 6. decembra 1742

V tom, aby mali rektora im neprekážal nikto, ako o tom svedčí aj list zemepána. Datované v Bratislave 14. a 29. júna 1743”

„Neskôr v Komlóši už mali aj vlastného duchovného pastiera: pána farára Jána Szarkóczyho, môjho veľacteného spolužiaka z prešporských štúdií, vynikajúceho muža tak vo vede, ako v dobroprajnosti a miernosti. Po Jánovi Szarkóczyom nasledoval pán farár Ján Kelecsány, vynikajúci muž vo vede, v pietnosti a v rozvážnosti.

Svoju modlitebňu však ešte stále Komlóšania nemajú, na obrady používajú miestnosti na fare.”⁹

List Jozefa Rudnyánszkeho Békešskej stolici vo veci evanjelického kostola v Slovenskom Komlóši

„Illustrissimi, Spectabiles, ac Magnifici, Perillustres, item et Generosi Domini

Gratiosissime, Colendissimi

Pro facta intuitu Oratorii Komlósiensis Benignae Dispositionis Regiae mihi Intimatione, praetitulatis Dominationibus vestris magnas referens gratias: Eas propediem facturum sum Dispositiones, quatenus Quaestore Graeco eorsum immisso, Domus seu Oratorium illud pro ejusdem

⁹ Markovicz Mátyás: c. d., 65. p.

habitatione imposterum deserviat. Quibus constanti cum veneratione persevero.

Praetitulatarum Dominum Vestrarum.

Pesthini 28. Martii 1750.

*Humillimus et obsequiosus servus
Josephus Rudnyánszky*”

„Velmi vynikajúci, veľmi úctyhodní, veľavážení, milostiví páni!

S veľkou vďačnosťou vám ďakujem za vašu informáciu o dobroprajnom opatrení kráľa vo veci komlóšskeho kostola. Pre nastahovanie sa gréckeho obchodníka onedlho hodlám urobiť také opatrenia, aké modlitebňa či kostol si zaslúži výmenou za byt obchodníka.

So stálou úctou k vám zostávam, váš pokorný a poslušný sluha.

Pešť 28. marec 1750

Jozef Rudnyánszky¹⁰

O náboženskej slobode komlóšskych Slovákov

„Vo veci komlóšskej modlitebne, ako som sa vám o tom zmienil v mojom minulom liste, z celého srdca by som vašu prosbu podporoval a skúsil nájsť rôzne východiská, ale vidiac neporaziteľný systém, totiž rozmnožovanie kacírstva čo len v jednej dedine prináša so sebou nebezpečné následky. Nemôžem vám preto preukázať v tejto veci svoju ochotu...”¹¹

O békeščabianskych a komlóšskych učiteľoch a o učebných predmetoch

„In Possessione Csaba

*Ad 1^m Georgius Major Ludimagister Romano Catholicus Anno 1767^a
Die 19^a Mensis Novembris introductus.*

¹⁰ BML., Békés vármegye nemesi közgy. Ir., No. 65/1750.

¹¹ OL., P 590 – Rudnyánszky család levéltára, 21. cs. D. fasc. No. 108. List Leopolda Nádasdyho Jozefovi Rudnyánszkemu (Viedeň 23. 5. 1752).

2 ^m Hieme circiter 8, aestate penitur nullos discipulos docet.

3 ^o Ad Alfabetam, Lecturam, Cathechesim ac Orationes Pias discipulos ducit.

4. In parato aere a` Communitate solvitur florenis 40. et a singulis funeribus 17 xr. percipit.

Item

Ad 1 ^m Joannes Furdeli augustanae confessionis Ludimagister, Anno 1771. die 18^a Julii introductus.

2 ^m Hieme 95 aestate vero 60 circiter discipulos omnes augustanae confessioni addictos numerat.

3 ^m Docet intra Latinitatis, Arithmeticae cathechesim, et ad cantum, ac mores scholares duxit.

4 ^m Fixi habet florenos 35, seminaturam autumnalem et vernalem metretas Psoniensis 12 Praetereta 3 orgias Lignor. 3 currus Feni 60 item metr. Psoniens. Ex 2/4 Possessionis Funeribus singulis x. 35

Item

Ad 1 ^m Samuel Casparides augustanae confessionis Anno 1771. Die 10° 9^{bris} introductus.

2 ^m Hicme 130 aestate cir. 100 onines augustanae confessioni addictos docet.

3 ^m Ad Alphabetum lecturam cathechesem catum a morum studiam discipulos ducit.

4. In parata florenos 35 seminaturam autumnalem et vernalem metr. Psoniensi 12, orgias Lignor. 3 Fenicurus 3 Tritici metr. Pson. 20 et pro singulo funere in 1/4 Possessionis occurente x. 15 habet.

Item

Ad 1 ^m Michael Janovszki augustanae confessioni adictus Ludimagister Puelarum Anno 1763 introductus.

2 ^m Hicme 214 aestate fere totidem discipulas numerat easque omnes augustanae confes. addictas

3 ^m Alphabetum lecturam solius linguae schlavonicae Historias Biblicas, Evangelia Cathechesim docet et in cantu Precibus, ac morum studio eas informati.

4 ^m In Parata leva florenos 35. seminaturam autumnalem et vernalem 4 metr. Pson. Cir. 36. metr. Psonienses a 200 Incolis tritici percipit,

et a sing. Funerib. In ¼ Possessionis occurenti. X. 15 Feni currus 4 et 3 orgias Lignorum

In Possessione Komlós

Michael Tomka Ludimagister augustanae confessioni addictus Anno 1758 introductus docet circiter 80 adolescente in lectura, scriptura, cathehesi arithmetica, et Historias sacras proponit in parata percipit florenos 28 Metr. Poson. Tritici 50 seminaturam 6 Metretar. 3 orgias lignorum, et 2 currus foeni

Ibidem

Petrus Zsingori Ludimagister augustanae confessionis Anno 1773 introductus 90 cir. adole scertilos in alfabetho, Lectura, et Cathehesi informat, solvitur parata florenis 20 Tritici metr. Posoni. 20 lignor. orgialtua, et uno curra feni.

Ibidem

Petrus Vagner 1758. die 18^a May introductus augustanae confessionis Ludimagister, qui 130 Discipulas omnes eisdem confessionis ad alphabetum, lectura, Cathechesim, Historias Biblicas ducit, in Cantu, et orationibus piis exercet. In parata accipit fl. 25. Tritici metr. Poson. 50 seminaturam Metr. 4 orgia. Lignorum unum et unum currum feni."

„V oblasti Čaby

Juraj Major, učiteľ rímskokatolícky, bol uvedený do funkcie 19. novembra 1767.

Cez zimu vyučuje osem žiakov, cez leto prakticky ani jedného.

Žiakov vyučuje písanie, čítanie, náboženstvo a modlitby.

Ako plat dostáva štyridsať forintov od spoločenstva, za každý pohreb sedemnásť.

Ďalej

Ján Furdeli, evanjelický učiteľ, bol uvedený do funkcie 18. júla 1771. Cez zimu má 95 žiakov, cez leto okolo šesťdesiat, z ktorých každý patrí k augsburskému vierovyznaniu.

Vyučuje latinčinu, aritmetiku, náboženstvo a spev, ďalej vychováva deti k správne správaniu sa.

Ako plat dostáva tridsaťpäť forintov, dvadsať prešporských meríc jesennej a jarnej oráčiny, tri siahly dreva, tri vozy sena v miere šesťdesiat prešporských meríc. Na polovicu oblasti za každý pohreb 35 forintov.

Ďalej

Samuel Gasparides, evanjelický učiteľ, bol uvedený do funkcie 10. novembra 1771.

Cez zimu vyučuje stotridsať žiakov, cez leto asi sto detí, ktoré patria k augsburskému vierovyznaniu.

Žiakov vyučuje písanie, čítanie, náboženstvo, spev a vychováva deti k správne správaniu sa.

Ako plat dostáva tridsaťpäť forintov, dvanásť prešporských meríc jesennej a jarnej oráčiny, tri siahly dreva, tri vozy sena, dvadsať prešporských meríc žita a za každý pohreb na štvrtine oblasti pätnásť.

Ďalej

Michal Janovský, evanjelický učiteľ dievčat, bol uvedený do funkcie v roku 1763.

Cez zimu dvestoštrnásť dievčat vyučoval, cez leto skoro toľko, ktoré sú na augsburskej viere.

Vyučuje písanie, čítanie, sám slovenský jazyk, Bibliu, evanjeliá, náboženstvo, respektíve spev, modlitbu a vychováva ich k správne správaniu sa.

Plat má tridsaťpäť forintov, štyri prešporské merice jesennej a jarnej oráčiny, okolo tridsaťšesť prešporských meríc žita dostáva od dvesto ľudí, za každý pohreb na jednej štvrtine oblasti pätnásť, štyri vozy sena a tri siahly dreva.

V oblasti Komlóša

Michal Tomka, učiteľ na augsburskej viere, bol uvedený do úradu v roku 1758. Vyučuje okolo osemdesiat chlapcov čítanie, písanie, náboženstvo, aritmetiku, ďalej Bibliu. Za plat dostáva dvadsaťosem forintov, päťdesiat prešporských meríc žita, šesť meríc ornej pôdy, tri siahly dreva a dva vozy sena.

Tamtiež

Peter Zsingori, učiteľ na augsburskej viere, bol uvedený do úradu v roku 1773. Vyučuje okolo deväťdesiat chlapcov čítanie, písanie, nábo-

ženstvo. Ako plat dostáva dvadsať forintov, dvadsať prešporských meríc žita, jednu siahu dreva a jeden voz sena.

Tamtiež

Peter Vágner, učiteľ na augsburskej viere, bol uvedený do úradu 18. mája 1758. Vyučuje stotridsať žiakov, z ktorých každý patrí k tomu vieroyznaniu. Vyučuje ich písanie, čítanie, náboženstvo, Bibliu, ďalej spev a modlitby.

Plat má: dvadsaťpäť forintov, päťdesiat prešporských meríc žita, štyri merice oráčiny, jednu siahu dreva a jeden voz sena.”¹²

Samuel Tešedík starší zavádzal prísne regule medzi Čabänmi

„Hneď začiatkom svojho úradovania zvolal starších Čabänov a prečítal im, odvolávajúc sa na rozvrátený stav Čaby, svoje cirkevné pravidlá. Hlavné body boli nasledujúce:

Každý nech sa správa, ako sa patrí každému pravému evanjelikovi. Ten, ktorý žije životom budiacim pohoršenie, nech je potrestaný pred celou cirkvou. Takého nesmú volať za svedka ani ku krstu, ani k sobášu. Nedeľa ako sviatočný deň venovaný duševnému zotaveniu, nech sa oslavuje podľa určených predpisov. Preto ten deň nech sa nepodáva v krčme nikomu víno. Ten, kto pravidelne obchádza kostol, nech je nahlásený u farára.

Nech sa aj ten ohlási u farára, ktorý odcestujúc v sobotu, nemôže sa zúčastniť na bohoslužbách v nedeľu. Vo všedný deň každý hosť nech odíde po večernom zvonení z krčmy domov. Nech sa každý pomodlí, keď zvoní.

Napokon, nech kacíri sú pochovávaní bez akéhokoľvek cirkevného obradu a nie v cintoríne, ale vedľa ciest. (atď.)...”¹³

¹² BML., IV. A. 1. b. No. 33/1774. „Conscriptio scholarum de Anno 1774.”

¹³ Haan Lajos: Békés-Csaba. A város története a kezdetektől a 19. század harmadik harmadáig. „Fekete Könyvek” kultúrtörténeti sorozat 14. Békéscsaba 1991. 66. p.

Použitá literatura

ADAMIK János:

A mezőberényi II. kerületi evangélikus (szlovák) egyházközség története. Mezőberény, Evangélikus Egyházközség Presbitériuma, 2000. Békéscsaba, 1932.

DEDINSZKY Gyula:

A szlovák betű útja Békéscsabán. Békéscsaba, 1987. „Fekete könyvek” kultúrnóhist. s. 7.

A Békéscsabán szolgált evangélikus lelkészek, segédlelkészek, vallásnarrók, hitoktatók életrajzai 1718 – 1985-ig. 1985. (Rukopis)

DEMJÁN Sándor:

Történelmi pillanatok a Szarvasi Evangélikus Egyházközség múltjából (In: Szarvasi Krónika, r. 11. 1997.)

GAJDÁCS Pál:

Az 1754-iki egyházlátogatás Szarvason. (In: Békésmegyei Régészeti és Múzeumi Történelmi Társulat Évkönyve. 1878/79.)

HAAN Lajos:

Békés vármegye hajdانا. Pest: Lauffer 1870.

JESZENSZKY, Karel:

Osada Mező-berény a jeji Cirkew ew. Augsp. Wyzn. Slowenská. W Aradě 1861.

LIPCSEI Imre:

A szarvasi tanyasi iskolarendszer története (In: Migráció a Kárpát-medencében. Szerk.: Micheller Magdolna, Virágné Horváth Erzsébet. Békéscsaba, Körösi Csoma Sándor Főiskola, 1994.)

MARKOVICZ Mátyás leírása a Maros Körös közéről és az ottani evangélikus egyházközségekről. (Közzéteszi Panczél Barnabás. In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből. Szerk.: Erdmann Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989.)

NÉMETH Csaba:

Az evangélikus egyház oktatási, kulturális és szociális tevékenysége Békés megyében (In: Világnak világa. Egyházak a Körösök vidékén. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum. 2000.)

SZENTKERESZTHY Tivadar:

Békés vármegye népoktatásának története.

TÁBORSZKY László:

Evangélikus a Körösök vidékén. (In: Világnak világa Egyházak a Körösök vidékén. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum. 2000.)

TESSEDIK Samuel:

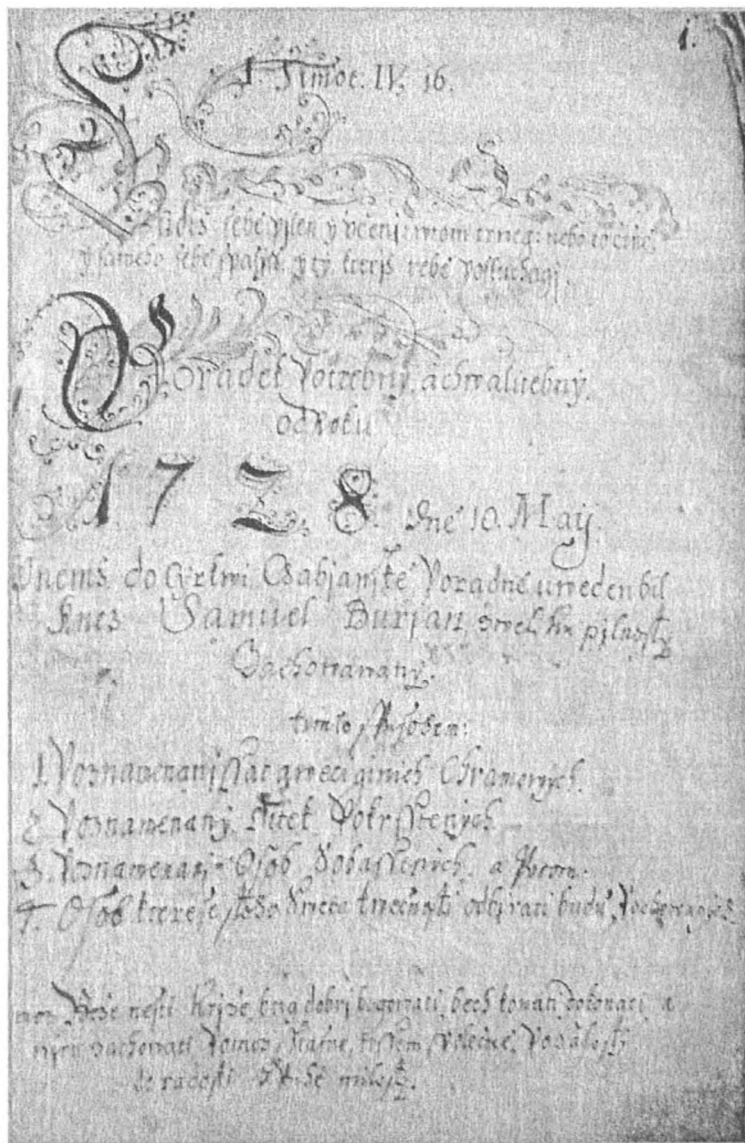
Önéletírása (Ford.: Zsilinszky Mihály) II. kiadás, Sajtó alá rendezte Nádor Jenő, Szarvas 1942.

TÓTH Lajos:

Békés megye tanügyi helyzete az első Ratio Educationis (1777) korában (In: Békési Élet, č. 1.1978.)

WALLASZKY Pál:

Adatok Tót-Komlós egyházának s községének történetéhez. Latinból ford.
Gajdács Pál (In: Békésmegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat
Évkönyve. 1882/83.)

Titulná strana prvej čabianskej matriky
(Bcsabai Ev. Egyh. Levéltára 1728.)

Zusammenfassung

Lieber Leser, Sie halten in der Hand den ersten Band einer geplanten Serie über die Geschichte der Slowaken der Ungarischen Tiefebene. Im ersten Band sind die Materialien aus Archiven bis zum 18. Jahrhundert verarbeitet. Die Publikation hat mehrere Zwecke. Wir möchten ähnlich wie die namhaften Vorfahrer (Lajos Haan, Gyula Kristó, József Implom, László Elek), die über das Komitat geschrieben haben, eine Verarbeitung der Ursprungsmaterialien über die Geschichte der slowakischen Minderheit anbieten und damit den Forschern und den Schulen zu Diensten stehen. Dementsprechend ist das Buch zweisprachig, slowakisch – ungarisch, bis auf lateinische und deutsche Zitate. Die ursprüngliche Sprache der Dokumente ist Ungarisch, aber es gibt auch Texte in der damaligen Amtssprache, in Latein. Der slowakische Vorstand der Städte hat seine Anträge in Slowakisch konzipiert. Die Übersetzung und Erläuterung von diesen Texten war eine mühsame Arbeit.

Das Buch verarbeitet die Geschichte der Slowaken der Ungarischen Tiefebene bis zum 18. Jahrhundert anhand von bisher unbekannten Dokumenten. Die wichtigsten Themen sind: Ursprung, Weg zur neuen Heimat, Gründerzeit, Kultur, Religionsfreiheit.

Der zweite, geplante Band beschäftigt sich mit dem Zeitraum bis 1848/49. Nachher sind in den von Slowaken besiedelten Orten weitgehende gesellschaftliche Veränderungen zu beobachten. Der dritte Band verarbeitet die Geschichte der Slowaken der südöstlichen Tiefebene von 1848 bis 1919. Im vierten Band handelt es sich um die Geschichte von 1920 bis 1945, in der Ära der veränderten politischen Grenzen. Der Schlussband reicht bis 1989 – 1990 aus.

Skratky, značky

BML	Békés Megyei Levéltár (Archív Békešskej župy)
MHD	Malohontský dištrikt
EOL	(Krajinský evanjelický archív) Evangélikus Országos Levéltár
GŽ	Gemerská župa
HML	Heves Megyei Levéltár (Archív Hevešskej župy)
NML	Nógrád Megyei Levéltár (Archív Novohradskej župy)
OL	Magyar Országos Levéltár (Celokrajinský archív), Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár (Krajinská knižnica Széchényiho)
ŠA	Štátny archív SR
ŠOBA, BB KC	Štátny oblastný archív Banská Bystrica Koháry-Coburgovské (spisy)
HŽ	Hontianska župa

Na kniže spolupracovali

Anna DIVIČANOVÁ, hab. CSC. univ. prof. dr.

Katedra slovanskej filológie
Univerzita Loránda Eötvösa
Budapešť
Múzeum krt. 4/D
vusm@mail.globonet.hu

Ján GOMBOŠ, PhD.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
Békešská Čaba
ul. Szabó Dezső č. 42
vusm@mail.globonet.hu

Miroslav KMEŤ, PaedR.

Katedra histórie FHV UMB
Banská Bystrica
kmet@fhv.umb.sk

Zuzana KUNOVACOVÁ-GULYÁSOVÁ

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
Békešská Čaba
ul. Szabó Dezső č. 42
vusm@mail.globonet.hu

Magdaléna LACZOVÁ

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
Békešská Čaba
ul. Szabó Dezső č. 42
vusm@mail.globonet.hu

LONOVICS László

Pedagogická fakulta Vysokej školy
Samuela Tešedíka
Sarvaš
ul. Szabadság č. 4.
lono@t-online.hu

Mária MAYEROVÁ

Slovenské gymnázium, základná škola,
materská škôlka a kollégium
Békešská Čaba
mayermarcsi@freemail.hu

NEMERKÉNYI Előd, PhD.

Historický ústav
Budapešť
nemerkenyie@ceu.hu

PAPPNÉ PRINCZINGER Valéria

Vysoká škola Samuela Tešedíka
Békešská Čaba
Ppv@zeus.tsf.hu

Dr. SZABÓ Ferenc

bývalý riaditeľ Župného múzea
Gyula

Alexander Ján TÓTH, PhD.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
Békešská Čaba
ul. Szabó Dezső č. 42
vusm@mail.globonet.hu

Miestny register

Alattyán	Bratislava
14., 68.	81., 93., 95., 135.
Arad	Budikovany
10., 14., 49., 124., 141.	50., 61., 62.
Aradáč	Budín
127.	19., 30., 31., 49.
Asód	Čaba
27., 47., 51., 52., 62.	3., 4., 20., 21., 28., 33., 34.,
Ányás	35., 36., 37., 38., 40., 47., 81.,
117.	82., 89., 90., 103., 104., 113.,
Banát	124., 127., 136., 141., 142.,
127.	145., 146.
Bán-Kamarás	Cegléd
14.	11., 19., 79.
Bánréve	Cibakháza
16.	117.
Banská Bystrica	Čierny Kereš
4., 8., 58., 60., 65., 144., 145.	30.
Basarág	Čongrádska stolica
14., 16.	10., 15.
Berinčok	Csabacsüd
26., 27., 30., 33., 34., 36., 42.,	24., 28., 34., 52., 78., 119.
43., 44., 45., 47., 103., 104.,	Csató-Kamarás
106., 114., 115., 116., 127.,	14.
128., 129., 131.	Csoprony
Békés	14.
10., 11., 29., 30., 32., 33., 42.,	Dévaványa
114., 115., 116.	11., 17.
Békés – Komlós	Doboz
15.	29., 30., 114.
Békésszentandrás	Dombegyház
11., 24., 28., 29., 31., 34., 53.,	14.
54., 80., 103., 104., 113., 116.,	Dolné Strháre
117., 119., 120., 121.	64.
Bélmegyer	Dombiratos
14.	14.
Boldogfalva	Domoszló
12.	40., 68., 69.

Ečka
 127.
 Endrőd
 27., 31., 45., 46., 79., 115.
 Fás
 30.
 Félegyház
 14.
 Felső Méra
 16.
 Fűpercek
 14.
 Füzesgyarmat
 29.
 Gyarmat
 29., 32.
 Gyoma
 29., 31., 81., 115., 123.
 Gyöngyös
 57., 60., 68.
 Győr
 17., 36.
 Gyula
 9., 10., 17., 18., 19., 20., 21.,
 28., 30., 31., 32., 33., 43., 44.,
 46., 49., 82., 90., 91., 92., 95.,
 96., 101., 118., 123., 124.,
 130., 141., 146.
 Gyulainske panstvo
 12., 42., 46., 107., 114., 129.
 Gyulavári
 29.
 Halas
 18.
 Háromfűl
 14.
 Irinta
 14.
 Izsák
 12.
 Jäger
 23.

Jászberény
 11., 65., 98.
 Jazygo-kumánsky dištrikt
 23., 65., 72.
 Jenő
 19.
 Kaba
 54.
 Kakucs
 14.
 Karcag
 19.
 Kaszaper
 13., 78., 86.
 Kaszaperek
 14.
 Kecskemét
 11., 18., 19., 73., 115.
 Kétegyháza
 12., 24.
 Királyfalva
 121.
 Kis-Batonya
 14.
 Kisberény
 129., 131.
 Kis-Fecskés
 14.
 Komlós
 13., 15., 16., 24., 28., 36., 52.,
 54., 55., 56., 57., 61., 62., 63.,
 78., 79., 80., 81., 85., 86., 87.,
 91., 92., 93., 94., 95., 100.,
 101., 102., 103., 104., 110.,
 111., 112., 113., 116., 117.,
 119., 121., 123., 124., 127.,
 128., 129., 132., 133., 134.,
 135., 136., 138., 139., 142.
 Kovácsháza
 14.
 Körös
 9., 11., 19., 20., 21., 30., 34.,
 48., 49., 102., 124., 130., 141.

Kereš	Oravská stolica
9., 12., 17., 26., 27., 30., 32.,	45., 57., 59.
44., 46., 116., 131., 134.	Orosháza
Körös rieka	33., 36., 115.
48.	Öcsöd
Körösladány	29., 47., 115., 117.
29., 31.	Ötvenablak
Köröstarcsa	24., 28.
29., 31., 114., 115.	Papi
Kunágota	14.
14.	Pécska
Látván	14.
14.	Péli
Libling	14.
127.	Plešivec
Maglód	66., 67.
39., 40.	Polný Berinčok (Berinčok)
Majmat	26., 30., 36., 42., 43., 44., 45.,
14.	103., 104., 114., 115., 116.,
Malý Kereš	128., 129., 131.
70., 75., 76.	Püspöki
Marján	14.
14.	Sarkad
Mártély	10., 30.
14.	Sarvaš v. Szarvas
Mezótúr	15., 16., 27., 31., 33., 34., 35.,
11.	36., 45., 47., 48., 49., 50., 51.,
Mikala	52., 79., 80., 90., 104., 105.,
14.	117., 122., 127., 128., 129.,
Mokrá	130., 131., 132., 134., 141.,
127.	145.
Murány	Segedín
33.	39.
Nagy-Iratos	Sikola
14.	14.
Nagytelek	Sima
14.	33.
Nemeskerek	Simasziget
26., 27., 33., 45., 46., 117.	33.
Níredháza	Slovenský (Nový) Komlós
104., 105., 106.	61., 62., 79., 85., 86., 91., 92.,
Očová	93., 102., 103., 104., 112., 129.,
65.	134., 135.

Šopron
15.
Soprony
33.
Sorján
14.
Stamora
127.
Százazér
15., 91., 95., 111.,
Szeghalom
29., 32.
Szélhalom
12.
Szent-Miklós
14.
Szentbenedek
12.
Szent-Pál
14.
Szenttamás van
14.
Szentetornya
24., 28., 86., 119.
Szenttornya
14.
Szerhet
12.
Szionda
14.
Szolnok
19., 70.

Szólős
14., 127.
Szömlak
14.
Szőny
14.
Temešvár
17., 49., 130.
Tiszaöldvár
70., 75.
Tompá
14.
Tornya
14.
Tövis
14.
Turgony
12.
Vári
29., 32.
Varjas
14.
Vásárhely
19., 74., 78., 82., 91., 93., 99.,
102.
Velký Varadín
9., 16., 19.
Vésztő
29., 32.
Vizes
14.
Vrbovka
43., 66.

Menný register

Abaffy	Harruckern, Ján Juraj
60.	24., 25., 26., 27., 30., 33., 36.,
Andrássy, Žigmond	37., 42., 45., 46., 47., 48., 50.,
117.	82., 103., 118., 124.
Balassa, Pavol	Havran, Štefan
27., 47., 49., 74., 76.	78.
Balás, Jakub	Hrdina, Ondrej
79.	128., 131.
Baronyai Decsi, Ján	Chovan, Martin
17.	128., 130.
Bél, Matej	Jánoky, Žigmond
4., 8., 34.	59.
Bocko Daniel	Janovský, Michal
128.	137., 139.
Budinsky, Juraj	Járossy, Pavel
128.	128.
Burian, Daniel	Jozef II.
128., 130.	94., 127.
Daróczyová, Katarína	Karácsonyi, Kristóf
24., 119., 120.	52.
Deutschensmid, Daniel	Karkuš, Ján
128.	78.
Dubovský, Ondrej	Károlyi
128., 130.	74., 91., 104., 105.
Farkaš, Gregor	Klecsányi, Ján
128., 131.	129.
Ferdinánd I.	Koháry – Coburgovci
13.	36., 144.
Furdeli, Ján	Koháry, Štefan
137., 138.	36., 58., 59., 73., 74.
Galga chán	Koník
19.	128.
Gasparides, Samuel	Kucian, Juraj
137., 139.	128.
Grassalkovich, Anton	Kulcsár, Pavol
127.	53., 54., 94., 113., 116., 117.
Harruckern, František	Lénárd, Michal
27., 47., 48.	128.

Löwenburg, Jakub Ján	Sallacz, Pavel
31., 32.	116.
Markovitz, Matej	Savojsky, Eugen
124., 125., 128., 141.	54.
Mária Terézia	Severíni, Juraj
94., 98., 117.	80.
Mehmet beg	Slovák, Ján
17., 18.	78.
Mocsári, Pavol	Sporer, Ján
27.	27., 35., 36., 43., 47., 129.
Mravik, Peter	Szarkóczy, Ján
128., 132.	128., 129., 132., 135.
Návay	Száráz, Juraj
36., 111.	24., 25., 28., 34., 54., 103.,
Nigrelli generál	121.
19.	Szárázová
Orczy	52.
69., 72.	Szoboszlai, Samuel
Paksyovci	79.
24.	Szolimán temešvársky paša
Pápai, Ján	17.
58.	Sztankovics, Samuel
Pekriová, Žófia	46., 129.
16.	Šereš, Husejn
Petko, Samuel	18.
128.	Teleki, Michal
Plathy	16., 20.
60.	Tešedík, Samuel
Podmaniczky	127., 128., 130., 131., 140.,
27., 47., 51.	145., 146.
Podmaniczky, Ján	Tešedík, Samuel (mladší)
52., 70.	128.
Rád nemeckých rytierov	Than, Adam Ján
72.	33., 40.
Rákóczi	Thököly, Imrich
27., 45., 46., 94., 127.	12., 15., 16., 19., 57., 58.
Rudnyánszky, Jozef	Tomka, Michal
28., 53., 54., 79., 92., 112.,	129., 138., 139.
113., 119., 120., 121., 123.,	Tompa, Farkaš
128., 132., 134., 135., 136.	113.
Ruman, Juraj	Urbán, Ján
113.	65.

Vagner, Peter
138.

Vajas, Martin
128.

Wallaszky, Pavol
129., 142.

Wattay rodina
75.

Wattay István
75.

Wattay, Ján
75.

Zacharides, Daniel
128.

Zmeškal
60.

Zsingor, Peter
138., 139.